

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE SENDİKALARIN SİYASAL KATILIM
ÜZERİNE ETKİSİ:1989-2020 YILLARI ARASI ÖRNEK
OLAY İNCELEMELERİ**

Kenan ÇALIŞKAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

DOKTORA TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ARALIK 2022

**TÜRKİYE’DE SENDİKALARIN SİYASAL KATILIM ÜZERİNE
ETKİSİ:1989-2020 YILLARI ARASI ÖRNEK OLAY İNCELEMELERİ**

Kenan ÇALIŞKAN

**DOKTORA TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

ARALIK/2022

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Programı öğrencisi Kenan ÇALIŞKAN tarafından hazırlanan, “Türkiye’de Sendikaların Siyasal Katılım Üzerine Etkisi:1989-2020 Yılları Arası Örnek Olay İncelemeleri” başlıklı tez çalışması, 13 /12/ 2022 tarih ve 15.30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Prof. Dr. Mehmet Merve ÖZAYDIN	☒	☐
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	☒	☐
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Doç. Dr. Sevcan GÜLEÇ SOLAK	☒	☐
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Prof. Dr. Çiğdem ERDEM	☒	☐
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ	☒	☐

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Kenan Çalışkan

13.12.2022

Türkiye’de Sendikaların Siyasal Katılım Üzerine Etkisi:1989-2020 Yılları Arası Örnek Olay
İncelemeleri
(Doktora Tezi)

Kenan ÇALIŞKAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Aralık 2022

ÖZET

Sendikalar bir ülkede demokrasinin yerleşebilmesi için önemli kuruluşlardır. Sivil toplum örgütü ve aynı zamanda baskı grubu olan sendikalar, sendikal ve toplumsal konularda siyasi iradenin vereceği kararları etkilemeye yönelik faaliyetler yürüten, çalışanların mali ve özlük haklarını takip etmenin yanında ülkenin siyasi gündemini de takip eden kuruluşlardır. Asli görevleri; temsil ettiği kitlenin mali, sosyal ve özlük haklarının artırılması için mücadele vermek olan sendikalar, bu doğrultuda emek kesiminin çıkarları için hükümetlere baskı yapmaktadır. Siyasal katılmayı halkın kendini yönetecekleri seçmesinden ibaret görmek çağdaş demokrasi anlayışına ters düşmektedir. Demokrasiyi, halkın seçimden seçime iradesini açıkladığı temsili bir sistem olarak görmek ve halkın belli sürelerde oy kullanıp sonra siyasete müdahale etmemesi gerçek demokrasi anlayışıyla bağdaşmaz, çünkü ileri demokrasilerde halkın yönetime katılmasının sürekli devam etmesi gereklidir. İşte sivil toplum örgütleri ve baskı grupları da bir ülkede yönetenlerin aldığı kararlara etki etme konusundaki rolünden dolayı siyasal katılımı ve demokrasiyi geliştirmektedir. Temsili demokrasiden, katılımcı demokrasiye doğru bir değişimin yaşandığı günümüz toplumlarında siyasal katılımın her geçen gün önemi daha da artmakta olup, sivil toplum kuruluşları da bu sürecin önemli bir aktörü haline gelmektedir. Sivil alanı genişletmek için siyasal iktidarı sınırlama işlevi gören sivil toplum kuruluşları ve sendikalar, hak ve özgürlükleri de bu yolla artırmaktadır. Gücü elinde tutan siyasal iktidarın yozlaşmaması katılımcı bir demokrasiyle, katılımcı demokrasinin gelişimi ise siyasal iktidarın sınırlandırılması ve sivil alanın genişlemesiyle mümkündür. Sendikaların siyasal katılım konusundaki çabalarının anlatıldığı bu çalışmanın sonucunda; sendikaların hem toplumsal-siyasi hem de sendikal alanda yaptığı eylem ve çalışmalarla ücretli kesimin sınırlarını aşarak halkın siyasal katılımına ve demokrasinin gelişimine katkı sunduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Bilim Kodu : 117111
Anahtar Kelimeler : Sendika, siyaset, siyasal katılım, baskı grubu, sivil toplum
Sayfa Adedi : 321
Tez Danışmanı : Doç Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

The Effect Of Unions On Political Participation In Turkey: Case Studies Between 1989-2020
(Doctoral Thesis)

Kenan ÇALIŞKAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GRADUATE TRAINING INSTITUTE

December 2022

ABSTRACT

Unions are important organizations for the establishment of democracy in a country. Non-governmental organizations and unions as pressure groups are organizations that carry out activities to influence the decisions of the political will on social issues, follow the financial and personal rights of the employees and the public's agenda as well as. In this direction, trade unions which struggle to increase the financial, social and personal rights of the people they represent as their main mission, put pressure on the governments for the interests of the labour sector. Considering political participation only as the election of the people to govern themselves is in contradict with the understanding of contemporary democracy. Considering democracy as a representative system in which the people express their will from election to election and use of vote by the people in a certain period of time and after that no intervention in politics is incompatible with the real understanding of democracy, since in advanced democracies it is necessary for the people to participate in the governing bodies continuously. Thus, non-governmental organizations and pressure groups as well, improve political participation and democracy due to their function in influencing the decisions taken by the rulers in a country. In today's societies, where there is a shift from representative democracy to participatory democracy, the importance of political participation is increasing day by day, and non-governmental organizations are becoming an important actor in this process. Non-governmental organizations and unions, which function to limit political power in order to expand the civil sphere, increase rights and freedoms in this way as well. For non-corruption of the political power participatory democracy is necessary, while the development of participatory democracy is possible with the limitation of political power and the expansion of the civil sphere. As a result of this study, in which the efforts of unions on political participation are explained; It has been concluded that the unions have contributed to the political participation of the people and the development of democracy by exceeding the limits of the wage earner with their actions and works in both the social-political and trade union fields.

Science Code : 117111

Key words : Union, politics, political participation, pressure group, civil society, labour

Number of Pages : 321

Thesis Advisor : Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

TEŞEKKÜR

Tezimin her aşamasında desteğini benden esirgemeyen Tez Danışmanım Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ'a teşekkür ederim. Yüz yüze görüşmelerim esnasında, Tez izleme komitesinde ve savunma aşamasında önerilerde bulunarak tezime katkı sunan hocalarım; Prof. Dr. Çiğdem ERDEM'e, Prof. Dr. Mehmet Merve ÖZAYDIN'a, Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e ve Doç Dr. Sevcan GÜLEÇ SOLAK'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca 2018 yılı Ocak ayında başlayıp 5 yıl süren Doktora eğitim sürecinde bana her zaman moral ve motivasyon desteği veren, yazım ve imla kuralları konusunda bana danışmanlık yapan Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni eşim Seda ÇALIŞKAN'a da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
2.1. Sendika Teorisi	9
2.2. Sendika ve Konfederasyon Kavramları	11
2.2.1. Sendika.....	11
2.2.2. Konfederasyon	13
2.2.3. Sendikanın Unsurları ve İşlevleri.....	14
2.3. Sendikanın Türleri ve Modelleri	15
2.4. Sendikacılık Doktrinleri.....	18
2.4.1. Klasik Liberalizm ve Sendikacılık.....	18
2.4.2. Ütopik Sosyalistler ve Sendikacılık	19
2.4.3. Marksizm ve Sendikacılık.....	20
2.4.4. Anarko-Sendikalist Hareket.....	22
2.4.5. Revizyonist Sosyalistler ve Sendikacılık	23
2.4.6. Faşizm ve Sendikacılık	24
2.4.7. Neoliberalizm ve Sendikacılık.....	24
2.5. Siyasal Katılımın Tanımı ve Kapsamı	26
2.6. Siyasal Katılımın Biçimleri.....	29

2.7. Siyasal Katılımın Düzeyleri	30
2.8. Baskı Grupları Aracılığıyla Siyasal Katılım	31
2.8.1. Baskı Grubu Kavramı	31
2.8.2. Baskı Gruplarının Türleri ve Nitelikleri	32
2.8.3. Baskı Gruplarının Baskı Yöntemleri	35
2.8.4. Baskı Grupları Siyaset ilişkisi.....	37
2.9. Sendikaların Sivil Toplum Kuruluşları İçindeki Yeri.....	38
2.10. Sendikaların Siyasal Faaliyet Türleri.....	39
2.11. Sendika Siyasi Parti İlişkisi	43
3. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE SENDİKACILIĞIN GELİŞİMİ VE SENDİKAL HAREKETLER	47
3.1. Dünyada Sendikacılığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	47
3.2. Türkiye’de Sendikacılığın Tarihsel Gelişimi ve Sendikal Hareketler	54
3.2.1. Osmanlı Döneminde Sendikal Hareketler	55
3.2.1.1. Osmanlı Dönemi’nde Grevler ve İşçi Eylemleri	56
3.2.1.2. Osmanlı Dönemi’nde İşçi Örgütlenmeleri.....	60
3.2.2. 1923-1946 Döneminde Sendikal Hareketler.....	63
3.2.2.1. Devletçilik Politikaları ve Çalışma Hayatına Etkisi	65
3.2.2.2. Tek Parti İktidarında Çalışma Hayatındaki Gelişmeler	68
3.2.3. 1946-1960 Dönemi Sendikal Hareketler	71
3.2.4. 1960-1980 Döneminde Sendikal Hareketler.....	77
3.2.4.1. 1960-1980 Döneminde Kurulan İşçi Konfederasyonları.....	83
3.2.4.2. Türkiye’de İşveren Sendikacılığının Gelişimi	90
3.2.5. 1980-2002 Döneminde Sendikal Hareketler.....	96
3.2.5.1. Türkiye’de Memur Sendikacılığının Gelişimi	103
3.2.6. 2002 Sonrası Sendikal Hareketler.....	105

4. TÜRKİYE’DE SENDİKALARIN SİYASAL KATILIM ÜZERİNE ETKİSİNİN ÖRNEK OLAYLAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	111
4.1. Türkiye’de Sendikalar ve Siyaset İlişkileri.....	111
4.1.1. Türkiye’de İşçi Sendikaları ve Siyaset İlişkileri.....	111
4.1.1.1. TÜRK-İŞ ve Siyaset İlişkileri.....	111
4.1.2. HAK-İŞ ve Siyaset İlişkileri	116
4.1.3. DİSK ve Siyaset İlişkileri	119
4.1.3. DİSK ve Siyaset İlişkileri	122
4.1.2. Türkiye’de Memur Sendikaları ve Siyaset İlişkileri.....	126
4.1.2.1. MEMUR-SEN ve Siyaset İlişkileri.....	127
4.1.2.2. KAMU-SEN ve Siyaset İlişkileri	133
4.1.2.3. KESK ve Siyaset İlişkileri	137
4.1.3. İşveren Sendikaları Siyaset İlişkileri	144
4.2. Örnek Olay İncelemeleri.....	148
4.2.1. 1989 Bahar Eylemleri	149
4.2.2. 1990 Zonguldak Grevi ve Ankara Yürüyüşü.....	152
4.2.3. 5 Nisan Ekonomik Kararları	154
4.2.5. 28 Şubat Süreci ve Beşli Girişim.....	159
4.2.5. 2003 Irak Tezkeresi ve Savaşa Hayır Mitingleri	173
4.2.6. Türk Telekom’un Özelleştirilmesi ve 2007 Grevi	177
4.2.7. Tekel Eylemleri.....	182
4.2.8. Demokratik Açılım Süreci	191
4.2.9. 2010 Anayasa Referandumu ve Sendikaların Tutumu	201
4.2.10. Baş Örtüsüne Yönelik Tartışmalar.....	213
4.2.11. Gezi Parkı Eylemleri.....	222
4.2.12. Andımızın Kaldırılması ve Sonrasındaki Tartışmalar	233

	Sayfa
4.2.13. 2017 Anayasa Referandumuna ve Sendikaların Tutumu	240
4.2.4. Cumartesi Annelerinin Eylemleri	244
4.2.15. Diyarbakır Annelerinin Eylemleri	249
4.2.16. Ayasofya'nın İbadete Açılması.....	253
4.2.17. İstanbul Sözleşmesinin feshedilmesi	260
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	273
KAYNAKLAR	287
ÖZGEÇMİŞ	321

TABLoların LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. Baskı Gruplarının Sınıflandırılması.....	34
Tablo 2.2. Baskı Gruplarıyla Çıkar Gruplarının Karşılaştırılması.....	35
Tablo 3.1. Türkiye'de Sendika ve Sendikalı İşçi Sayıları	87
Tablo 3.2. Greve Katılan İşçi ve Kayıp İşgünü Sayısı (1963-1980).....	89
Tablo 3.3. 1963-1983 Döneminde İmzalanan Toplu İş Sözleşmeleri.....	90
Tablo 3.4. Lokavta Uğrayan İşçi ve Kayıp İşgünü Sayısı (1963-1980).....	95
Tablo 3.5. Sendikalaşma Oranları ve Sendikalı İşçi Sayıları (1984-2002).....	98
Tablo 3.6. Sendikalı İşçilerin Konfederasyonlara Göre Dağılımı (1985-2015).....	99
Tablo 3.7. İmzalanan Toplu İş Sözleşmeleri ve Kapsadığı İşçi Sayısı (1984-2015).....	101
Tablo 3.8. Greve Katılan İşçi ve Kaybolan İş günü Sayısı (1985-2015).....	102
Tablo 3.9. Lokavta Uğrayan İşçi ve Kaybedilen İş Günü Sayısı (1985-2015).....	103
Tablo 4. 1. TÜRK-İŞ'e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları.....	113
Tablo 4.2. HAK-İŞ'e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları	117
Tablo 4.3. DİSK'e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları	122
Tablo 4.4. MEMUR-SEN 'e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları.....	129
Tablo 4.5. KAMU-SEN'e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları.....	134
Tablo 4.6. KESK'e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları	139
Tablo 5.1. Örnek Olayları Değerlendirme Tablosu	281

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AFL	Amerikan İşçi Sendikaları Federasyonu
AID	Uluslararası Kalkınma Örgütü
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ASK	Avrupa Sendikaları Konfederasyonu
BASS	Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası
BBP	Büyük Birlik Partisi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DSİ	Devlet Su İşleri
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
EMASYA	Emniyet-Asayiş-Yardımlaşma
HAK-İŞ	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HAVAŞ	Havaalanları Yer Hizmetleri A.Ş
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HSYK	Hâkimler ve Savcılar Kurulu
ICFTU	Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ILO	International Labour Organization
IMF	International Monetary Fund
ITF	International Transport Workers Federation
İHD	İnsan Hakları Derneği
İİSB	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği

Kısaltmalar

Açıklamalar

İSDEMİR	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.
Kamu-Sen	Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu
KARDEMİR	Karabük Demirçelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
KESK	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KİK	Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
LGBTİ	Lezbiyen, gey, biseksüel, transgender, intersex
MEMUR-SEN	Memur Sendikaları Konfederasyonu
MESS	Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MSF	Müstakil Sosyalist Fırkası
MSP	Milli Selamet Partisi
MTA	Maden Tetkik Arama
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OLEYİS	Otel Lokanta Eğlence Yerleri Sendikası
ÖDP	Özgürlükçü Dayanışma Partisi
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SADA	Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması
SDF	Sosyal Demokrat Fırkası
SEKA	Selüloz ve Kâğıt Sanayi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TARİŞ	Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TÇP	Türkiye Çalışanlar Partisi
TDB	Türk Diş Hekimleri Birliği
TEK	Türkiye Elektrik Kurumu

Kısaltmalar

Açıklamalar

TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri
TEKSİF	T. Tekstil Örme Giyim ve Deri Sanayii İşçileri Sendikası
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
THİF	Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİS	Toplu İş Sözleşmesi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKİ	Türkiye Kömür İşletmeleri
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB	Türkiye Odalar Borsalar Birliği
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSF	Türkiye Sosyalist Fırkası
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTB	Türk Tabipleri Birliği
TTK	Türkiye Taşkömürü Kurumu
TUC	Trade Union Congress
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜPRAŞ	Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
TÜRKAV	T. Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TÜTİS	Türk Taşıt İşverenleri Sendikası
TZOB	Türkiye Ziraat Odaları Birliği
UHİSK	Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu
YHK	Yüksek Hakem Kurulu

1. GİRİŞ

Sendikalar çalışanların mali, sosyal ve özlük haklarını geliştirmek için uzun yıllardır faaliyet gösteren kuruluşlardır. Sendikal örgütlerin ortaya çıkmasından çok önce başlayan çalışma ilişkileri ve işçi hareketlerinin tarihi ise daha eskidir. İşçiler, sendikaların resmi veya fiili olarak ortaya çıkmasından çok önce doğal işçi liderlerinin öncülüğünde birçok eylem ortaya koymuşlardır. Zaman içinde ülkelerin siyasi rejimleri, mevzuatları ve diğer şartlar oluşukça sendikalar uzun bir mücadele sonucunda ortaya çıkmışlardır.

Usta-çırak-kalfadan oluşan üretim ilişkilerinin devam ettiğı dönemlerde kalfaların kendi haklarını alabilmek ve ustaların baskılarını azaltabilmek için verdiği mücadeleler modern anlamda sendikaların ortaya çıkmasına önemli katkı sunmuştur. Sendikalar Avrupa'da ilk kuruldukları dönemde sanatkâr işçilerin öncülüğünde kurulmuş ve vasıfsız işçiler dışlanarak sendikaların içine alınmamıştır. Sanatsız işçilerin sendikal haklarını alabilmek için mücadele vermesi de sendikal hareketleri geliştirmiştir. Zira bu mücadele sonucunda sanatsız işçiler de sendikaların içine kabul edilmiş ve böylece sendikaların tabanı genişleyerek gücü artmıştır.

Sendikacılık İngiltere'de doğmuş ve buradan Kıta Avrupa'sına ve Amerika'ya yayılmıştır. Sanayi devriminin etkisiyle ortaya çıkan işçi sınıfı ve işçi hareketleri sendikal örgütleri ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde İngiltere'de çocuk ve kadın işçilerin de içinde bulunduğu işçi sınıfı, çok ağır çalışma koşullarında çok uzun sürelerle çalışmaktaydı. Bu durum bir süre sonra; işçilerin bireysel tepkiler vermesine ve sonrasında doğal işçi liderleri aracılığıyla sorunların işverene iletilmesine doğru evrilmiştir.

Avrupa'da sanayi devrimi sonrasında kanlı eylemlerle ve sınıf bilinciyle yürütölen işçi hareketleri Osmanlı çalışma hayatında farklı seyretmiş ve Osmanlı döneminde işçilerde sınıf bilinci oluşmamıştır. Osmanlı toplumunun sınıflı bir yapıya sahip olmaması, sanayileşme sürecine geç girilmesi ve Avrupa'daki gibi kitlesel büyük bir işçi kesiminin var olmaması bu durumun ortaya çıkmasını etkilediğı söylenebilir. Osmanlı'da Avrupa'daki gibi bir burjuva sınıfı, aristokrasi, kilise gibi dinamiklerin olmaması ve özel mülkiyetin yüzyıllardır yasaklanmış olması toplumda sınıfların oluşmamasında etkili olduğı düşünülmektedir.

Hem Osmanlı'da hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde sendikal haklar Avrupa'daki gibi kanlı işçi eylemleri neticesinde değil, meclislerin normal dönemlerde yaptığı kanuni düzenlemelerle verilmiştir. Genellikle seçim dönemlerinde hükümetler çalışan kesimin oyunu alabilmek için çalışma hayatına ve sendikal haklara yönelik olumlu düzenlemeler yapmıştır. 1960 askeri darbesi sonrasında darbe yönetimi tarafından hazırlanan 1961 anayasasıyla sendikal haklarla ilgili önemli düzenlemeler yapılması, 2010 anayasa referandumuyla memurlara toplu sözleşme hakkı verilmesi gibi örnekler mevcuttur. Buna benzer gelişmelerden dolayı Türk çalışma hayatında genellikle sendikal hakların devlet tarafından verilmesi beklenilmiş, Avrupa'dakine benzer şekilde kanlı bir sınıf çatışması meydana gelmemiştir. Osmanlı döneminden beri toprakların önemli bir kısmının devlet mülkiyetinde olması ve cumhuriyetin ilk döneminde uygulanan toprak reformuyla topraksız köylüye toprak verilmesi Türkiye'de işçilerin tamamen mülksüzleşmesini engellemiştir. İşçilerin topraktan tamamen kopmaması ve tamamen mülksüzleşmemesi de işçilerde sınıf bilincinin oluşmasını olumsuz etkilemiştir. Avrupa'da tamamen mülksüzleşen ve emeğinden başka satacak bir şeyi kalmayan işçiler proletarya olarak adlandırılmış ve bu kesimlerde sınıf bilinci kolayca oluşmuştur.

Sendikaların toplumsal, siyasi amacı; iktidarın çalışanlarla ilgili alacağı kararları etkilemek, adil bir sosyal düzen yaratılmasını sağlamak, ülkede demokratik rejimin yerleşip sağlıklı işlemesi gibi birçok konuyu kapsamaktadır. Siyasi iradenin emek kesimiyle ilgili alacağı kararlara çalışan lehine etki etmeye yönelik faaliyetler yürüten ve baskı gruplarına benzer bir fonksiyon sergileyen sendikaları, şekillendiren temel bilinç kolektif dayanışma bilincidir.

Siyasal baskı işlevi gören kuruluşlar ve siyasi partiler siyasal katılımın önemli araçlarıdır. Toplumdaki tüm bireylerin devleti yönetenlere taleplerini bireysel olarak iletmesi mümkün olmayacağı için, bireylerin grup içinde temsil edilmesi ve mensup olduğu grubun devlete talepleri iletmesi 20. yüzyılda zaruri bir durum haline gelmiştir. Zamanla devletlerin güçlenerek zenginleşmesi ve toplumdaki artık değeri toplayıp halkın farklı kesimlerine taksim edebilen bir duruma gelmesiyle de toplumdaki çıkar gruplarının bu artık değerinin taksiminden pay alabilmek için siyasi iktidara baskıları artmış ve böylece toplumda baskı grupları yaygınlık kazanmıştır.

Sendikalar bir ülkede demokrasinin yerleşebilmesi için önemli rol oynar. Sivil toplum örgütü ve aynı zamanda baskı grubu olan sendikalar toplumsal konularda siyasi iradenin vereceği kararları etkilemeye yönelik faaliyetler yürüten, çalışanların mali ve özlük haklarını takip etmenin yanında ülkenin siyasi gündemini de takip eden kuruluşlardır. Asli görevleri; temsil ettiği kitlenin mali, sosyal ve özlük haklarının artırılması için mücadele vermektir ve bunun için de hükümetlerle yakın ilişki içinde olmaktadır.

Türkiye’de iktidarın alacağı kararları etkileme ve yönetime katılma konusunda sivil toplum örgütlerinin rolü yadsınamaz. Sivil toplum kuruluşları içerisinde de sendikaların yaygın teşkilat ağı, maddi gücü, dinamik çalışan kesimi temsil etmesi gibi özellikleriyle öne çıktığı bilinmektedir. Türkiye’de katılımcı bir demokrasi anlayışının yerleşebilmesi için siyasal katılım faaliyetlerinin sadece seçim dönemlerinde değil sürekli devam etmesi gerekir. Bu nedenle sendikalara büyük görev düşmektedir ve sendikaların siyasal katılım üzerine etkisinin incelenmesi de o anlamda kıymetlidir.

Tezin konusu; Türkiye’de sendikaların siyasal katılım üzerine etkisinin 1989-2020 yılları arasında gerçekleşmiş örnek olaylar üzerinden değerlendirilmesidir. Sendikalar; temsil ettiği kitlenin çıkarlarını savunmak amacıyla sendikal veya siyasi konularda siyasi iktidarın ve bürokrasinin kararlarını etkilemeye çalışmaktadır. Sendikaların bu çaba ve faaliyetlerinin örnek olaylar üzerinden incelenerek, siyasal katılım üzerine etkisinin ortaya koyulması tezin konusunu oluşturmaktadır.

Türkiye’de sendikalar sivil toplum kuruluşları içerisinde örgütlülüğü ve eylem gücüyle dikkat çeken örgütlerdir. Sendikalar sadece çalışanın mali ve özlük haklarıyla ilgili değil; siyasi, sosyal, kültürel birçok konuda açıklamalar yapmakta ve çalışmalar yürütmektedir. Bir ülkede demokrasinin yerleşmesinde yönetime katılma önemlidir ve halk kitlelerinin yönetime katılması sadece oy kullanmaktan ibaret değildir. Sendikalar temsil ettiği kitleler adına siyasi iktidarın kararlarına etki etmeye çalışmakta olup, bu vesileyle halk kitleleri sendikalar aracılığıyla yönetime katılmaktadır. Türkiye’de TÜİK verilerine göre yaklaşık 60 milyon çalışabilir nüfus ve 30 milyon’ un üzerinde çalışan nüfus vardır ve bu nedenle halkın sendikalar aracılığıyla yönetime katılmasının ve sendikaların siyasal katılım üzerine etkisinin değerlendirilmesi önem arz etmekte ve tezin amacını oluşturmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de yakın siyasi dönemde temsili demokrasilerin krizi ve yönetime katılma çıkmazı çokça tartışılmaktadır. Birçok demokratik yönetime katılma mekanizmasının varlığına rağmen Türkiye’de halkın yönetime etkin şekilde katıldığı söylenemez. Sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yönetime katılma gelişmiş toplumlarda önemlidir ve demokrasinin işlerliği noktasında fayda sağlamaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının siyasi iktidar üzerinde etkisinin Avrupa’ya göre nispeten daha az olduğu Türkiye’de, kanunlarla güvenceye alınarak idarenin ve hükümetin resmi muhatabı kılınmış olan sendikaların siyasal katılıma katkısı çok önemlidir ve akademik olarak yeterince değerlendirildiği söylenemez. Yapılan literatür taramalarında; siyasal katılım, sendika, baskı grupları, sivil toplum, sendika siyaset ilişkisi, baskı grupları siyaset ilişkisi konularında birçok akademik makale, kitap ve tez olduğu görülmüştür. Bu tezin konusu olan sendika siyasal katılım ilişkisi veya başka bir ifadeyle sendikal hareketlerin yönetime katılma üzerine etkisi konusunda yapılmış çalışmaların sayısının yok denecek kadar az olduğu görülmüştür.

Sendika siyaset ilişkisi konusunda yazılmış tez ve makalelerde siyasal katılım konusuna değinilmekle birlikte, konunun örnek olaylar üzerinden somutlaştırılarak incelenmediği görülmüştür. Sivil toplum-siyasal katılım ilişkisi konusunda yapılan akademik çalışmaların birçoğunun ise; sivil toplum faaliyetlerinin oy kullanma yani belediye seçimlerinde halkın sandığa gitme oranı üzerine etkisinin değerlendirilmesi veya kent konseylerinin yerel yönetimlerin politikalarına etkisi üzerine olduğu görülmüştür.

Sivil toplum kuruluşları içerisinde bir katılım aracı olan sendikaların, siyasal iktidarın aldığı kararlara etkisi olduğu kabul edilebilecek bir durumdur. Ancak bu etki etme durumunu veya sendikaların yönetime katılma çabalarını; belediye seçimlerinde oy kullanma oranlarına etkisi üzerinden, kent konseyleri üzerinden veya somutlaştırmadan sendikaların genel siyasi ilişkileri üzerinden yüzeysel incelemek yeterli görülmemektedir. Bu nedenle sendikaların siyasal katılıma etkisinin örnek olaylar üzerinden somutlaştırılarak genel düzeyde incelenmesi bu alanda literatüre ve bundan sonra bu alanda yapılacak akademik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sendikaların siyasal katılıma etkisinin ve bu alandaki fonksiyonunun analiz edileceği bu çalışma sonrasında; toplumun çalışan kesiminin sendikalara bakış açısı

değişebileceği ve böylece daha örgütlü ve güçlü bir çalışan sınıfının oluşmasına katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Sendikaların yönetime katılım üzerine faaliyet ve çabalarının da bu vesileyle olumlu etkilenebileceği değerlendirilmektedir.

1980 sonrası dönemde dünyada ve Türkiye’de yaşanan siyasi ve ekonomik paradigma değişimleri; güvencesizliği, taşeronlaşmayı ve örgütsüzlüğü getirmiş ve sendikaların gücünü zayıflatmıştır. 1990’larda memur sendikalarının da kurulmasıyla kamu kesiminde sendikalaşma oranı ve sendikal hareketler artmıştır. Özellikle 1989-2020 döneminin seçilmesinin sebebi bu dönemde memur sendikalarının kurulmaya başlanmasıyla sendikaların tabanının genişleyerek çalışma hayatında etkisinin artması ve siyasal katılım konusunda referans olayların yaşanmış olmasıdır. Örnek olayların özellikle 1989 yılından itibaren değerlendirilmesinin sebebi ise 1980 darbesiyle kesintiye uğrayan sendikal hareketlerin 1989 Bahar Eylemleriyle yeniden başlamasıdır. Bahar Eylemlerinde, birçok özgün eylemin ilk kez denenmesi, Türkiye kamuoyunda büyük etki yaratması ve işçilerin eylemleri neticesinde başarıya ulaşmaları açısından Türk çalışma hayatında bir milat kabul edilmektedir. 1989 Bahar Eylemlerinin ardından yaşanan Zonguldak madenci grevi ve Ankara yürüyüşü eylemlerini de tetikleyen olay Bahar Eylemleri olmuştur.

Tezin savları şunlardır:

- 1- Türkiye’de sendikalar, ücretli kesimin mali, sosyal, özlük haklarıyla ilgili hükümetin alacağı kararları çalışanlar lehine etkilemeye çalışarak, emek kesiminin siyasal katılımına katkı sunmaktadır.
- 2- Sendikalar, toplumsal-siyasal konularda da eylemlerde, sivil toplum faaliyetlerinde bulunmakta ve kamuoyu oluşturmaktadır. Bu yönüyle sendikalar temsil ettiği kitlenin sınırlarını aşarak, Türkiye’de halkın siyasal katılımına ve demokrasinin gelişimine katkı sunmaktadır.
- 3- Türkiye’de işçi sendikaları sendikal konularda, memur sendikaları ise toplumsal-siyasal konularda siyasal katılıma katkı sunmaktadır.
- 4- Türkiye’de sendikaların toplumsal siyasal konulara ilgisi ve bu alanda siyasal katılıma katkısı 2000’li yıllarda, 1990’lı yıllara oranla artmıştır.

Türkiye’de sendikaların siyasal katılıma etkisinin incelendiği çalışmamız; Kavramsal Çerçeve, Dünyada ve Türkiye’de Sendikacılığın Gelişimi, Türkiye’de

Sendikaların Siyasal Katılım Üzerine Etkisinin Örnek Olaylar Üzerinden Değerlendirilmesi bölümlerinden oluşmaktadır.

Türkiye’de Sendikaların Siyasal Katılım Üzerine Etkisinin Örnek Olaylar Üzerinden Değerlendirilmesi başlıklı bölümde; sendikaların yönetime katılma üzerindeki etkisi ve faaliyetleri örnek olaylar üzerinden değerlendirilmiştir. Toplam 17 örnek olayın incelendiği çalışmada ilk olay 1989 Bahar Eylemleri, son olay ise 2020 yılında gerçekleşen Ayasofya’nın ibadete açılmasıdır. Tezde örnek olaylar 1989 yılından başlanarak incelenmiş, 1980 darbesinden sonra sendikal eylemlerin ilk kez güçlü şekilde başladığı 1989 Bahar Eylemlerine de çalışmada yer verilmiştir. Örnek olaylar ayrıntılı şekilde anlatıldıktan sonra sendikaların olayla ilgili ne tür eylemler yaptığı ve konuyla ilgili hangi görüşleri beyan ettiği özellikle ulusal basında yer alan haberlere, bu konuda yazılan kitap, makale, tez gibi yayınlara ve sendikaların resmi web sitelerindeki haberlere göre değerlendirilmiştir.

Çalışmada Türkiye’deki sendikalar ve konfederasyonlar incelenirken büyük konfederasyonların geneli yansıttığı kabulüyle hareket edilmiş ve küçük sendikalar ihmal edilmiştir. Türkiye’de 7 kişinin bir araya gelerek sendika kurduğunu ve yüzlerce küçük sendikanın olduğunu düşünürsek, sendikaların siyasal katılım üzerine etkisini değerlendirmek için bu sendikaların tamamının siyasi faaliyetlerini incelemek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle memur tarafında MEMUR-SEN, KAMU-SEN, KESK; işçi tarafında TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, İşveren tarafında ise tek konfederasyon olan TİSK incelenmiş ve bu konfederasyonlar ile bağlı sendikaların Türkiye’de sendikal hayatla ilgili genel durumu yansıttığı varsayılmıştır. Zira memur tarafında en fazla üyeye sahip 3 konfederasyona bağlı sendikaların toplam üye sayısı, Türkiye’de sendika üyesi olan toplam memur sayısının yaklaşık %87’ine tekâmül etmektedir. Ayrıca sendika siyaset ilişkisi ve sendika siyasal katılım ilişkisi incelenirken her sendikanın ayrı ayrı siyasi ilişkileri değil, genellikle konfederasyonların siyasi ilişkileri ve örnek olaylarla ilgili faaliyet ve açıklamaları değerlendirilip incelenmiştir. Çünkü makro düzeyde sendika siyaset ilişkilerini ve resmi politikayı konfederasyonlar belirlemekte ve sendikalar da bu politikalara ve belirlenen ilkelere uymaktadır.

Sendikalar bir sivil toplum kuruluşudur ve aynı zamanda bir baskı grubudur. Bu tezin teorik kısmını sendikal hareketler, siyasal katılım ve sendika siyaset ilişkisi

oluřturduėundan, sivil toplum kuruluřu ve baskı grubu kavramları derinlemesine deėil yūzeysel olarak iřlenecektir. Sendikal hareketlerin siyasal katılım ūzerine etkisi, Tūrkiye’de 1989-2020 dōneminde gerēekleřmiř 17 ūrnek olay ūzerinden deėerlendirilmiř ve bu ūrneklemenin genel durumu ortaya koyabileceėi de varsayılmıřtır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sendika Teorisi

Sanayi Devrimi buharlı makinelerin icadıyla 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlamış ve Batı Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bu devrimle üretim teknikleri, ölçeği değişmiş ve çalışma hayatındaki bu değişim modern işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır. Kırdan kente göçlerle günden güne büyüyen işçi sınıfı; çok ağır ve sağlıksız çalışma koşullarında kadın çocuk denilmeden yoksulluk ve sefalet içinde çalıştırılmış ve bu durum katlanılmaz bir hale gelmiştir.

19. yüzyılın başlarında bu ağır çalışma koşullarının iyileştirilmemesi, işçilerin haklarının verilmemesi nedeniyle İngiltere ve Fransa’da grevler ve isyanlar başlamıştır. İşçilerin bir sınıf olarak ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde sendikalar, burjuvaziye karşı verilen örgütlü mücadelenin ve direnişin en önemli araçları olmuştur. Sendikaların doğuşunu teorik olarak açıklayan sendika teorisinden bahsetmek bu manada faydalı olacaktır. Sendika teorisi; Genel Sendika Teorisi ve Özel Sendika Teorisi olarak incelenmektedir.

Genel Sendika Teorisi; Grup Teorisi, Sistem Teorisi ve Marksist Sınıf Teorisi olarak üç kısımda incelenir. Grup Teorisi; Arthur F. Bentley’in siyaset bilimiyle ilgili olarak ileri sürdüğü ve sendikalar için de dayanak olan görüşlere dayanır. Bu görüşler; genel olarak grup davranışlarına dayanmakta olup, grup çıkarlarının yönlendirdiği grup hareketlerini siyasetin temel kaynağı olarak kabul etmektedir. Bentley’e göre bu gruplar, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekte ve kolektif davranış şeklini benimsemektedir. Bu kolektif çıkar hareketleri ve baskılar, başka çıkar gruplarını da tetiklemekte ve kolektif hareket etmeye mecbur bırakmaktadır. Bu grupların karşılıklı mücadeleleri ilkel siyasetin temelini oluşturmuştur. Grup Teorisini biraz daha geliştiren David B. Truman, her toplumun temelini sosyal grupların oluşturduğunu ve bu grupların bireylerin davranışlarını belirlediğini ifade etmiştir. Ayrıca bahsedilen bu grup uyumsuzluklarından ve çıkar çatışmalarından siyaset doğmuştur. Bu grup çıkarları arasında denge kurulması da siyasetin en önemli hedefidir (Akçaylı, 1983:2-5).

Sistem Teorisi de Genel Sendika Teorisinin bir bölümü olup, sendikaları açıklayan bir siyaset bilimi teorisidir. Bu teori; Grup Teorisine benzer şekilde grup çıkarları arasında denge ve uyumun sağlanmasını siyaseti doğuran etmen olarak

görmektedir. Buna ek olarak söz konusu grup çıkarlarını tekil-müstakil olaylar bazında değil, birbirini etkileyen, çok taraflı faktörler olarak değerlendirmektedir. Toplumsal olayların ve koşulların siyasal kararların oluşmasına etkisini ve siyasal kararların topluma etkisini birbiriyle etkileşimli olarak ele almak teorinin önemli bir özelliğidir.

Bu teoriye göre siyasal sistem yasama, yürütme ve yargı organlarından ibaret olmayıp, sendikalar ve tüm sivil toplum alanını kapsamaktadır (Almond, Powell, 1969). Bireysel ve kolektif çıkarların siyasi makamlara iletilmesi yani talepte bulunulması, sistem teorisinin girdisini ve ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Teoriye göre kolektif çıkarların temsili görevini yürüten 4 grup bulunmaktadır. Bu gruplar ani çıkar grupları, örgütlenmemiş çıkar grupları, enstitüleştirilmiş çıkar grupları ve örgütlü çıkar grupları olarak açıklanmaktadır. Sendikalar örgütlü çıkar grupları sınıfında yer almaktadır.

Grup ve Sistem Teorileri siyaset ve çıkar gruplarını açıklamanın yanında sendikalar için de bir teorik çerçeve belirlemiştir. Marksist Sınıf Teorisi ise siyaset ile çıkar grupları arasındaki ilişkiyi reddettiğinden, bu alana katkı sunmamış, meseleleri sınıf çıkarları bağlamında ele almış ve sendikayla bağdaştırarak doğrudan Sendika Teorisine katkıda bulunmuştur. Marksist Teoriye göre sendikalar çıkarlarını savunduğu grubun sınıf bilincine sahip olmasıyla gerçek kimliğine kavuşabilecektir.

Genel Sendika Teorisini özetleyecek olursak tüm siyasal hareketlerin bir grup davranışı olduğu belirtilmekte, siyaset ve çıkar grupları arasındaki ilişki değerlendirilmektedir. Bu bakış açısıyla sendikalar belli çıkarlar doğrultusunda yönelen bir grup davranışı olarak açıklanmaktadır. Sanayi devriminin etkisiyle oluşan işçi hareketleri bir grup davranışı olarak ifadesini sendikalarda bulmuştur. Bu hareket ekonomik bir hareket olarak ortaya çıksa da siyasi bir niteliğe dönüşmüş ve sendikalar siyasi işçi hareketleri olarak görülmeye başlanmıştır.

Özel Sendika Teorisi sendikaların doğuşu ve gelişimini açıklayan teoridir. Teoriye göre sendikaların ortaya çıkışı ve gelişimi 3 aşamada açıklanmaktadır. Bu aşamalar; sendikaların doğuşu, istikrarlı ve güçlü bir yapıya kavuşması, kökleşmesi ve yerleşmesi aşamalarıdır. Özel sendika teorisine göre sendikaların doğuşu; grup teorisinde olduğu gibi, grup uyuşmazlıklarının bir ürünü ve belli çıkarların yönlendirdiği bir grup davranışı olarak nitelendirilmektedir. Sendikaları ortaya çıkaran şartlar özetle; işçilerin belli ortak çıkarlarının varlığı, bu çıkarlar konusunda işçilerin

bilinçlenmesi, işçi-işveren arasındaki çıkar çatışmasının derinleşip gerginliğe dönüşmesi, lider kadronun varlığı ve mevzuatın örgütlenmeye uygun olması olarak açıklanmaktadır (Akçaylı, 1983:16).

Sendikaların istikrara kavuşması için ise hukuki şartların engellenmemesi, yönetici kadronun engellenmemesi, grup çıkarlarıyla sendikalar arasındaki bağın engellenmemesi, üye çıkarlarının temsilinin engellenmemesi koşulları açıklanmıştır.

2.2. Sendika ve Konfederasyon Kavramları

2.2.1. Sendika

Sendika kavramı Latince'deki “syndic” kelimesinden türemiş olup, İngilizcede “syndicate” kavramına karşılık gelmektedir. Bu kavram Roma ve Yunan hukuk sistemlerinde bir sitenin temsilini sağlayan kişileri ifade etmek için kullanılmış olsa da esasen meslek birlikleri manasına gelmektedir. Sendika kavramı İngilizcede “syndicate” kelimesine karşılık gelse de yaygın olarak “Trade Union” ve “Labor Union” kelimeleri kullanılmaktadır (Demir, 1997:19).

Yıldırım Koç’a göre işçi sınıfı, bir işverene işgücünü satarak aldığı ücret karşılığında yaşamını sürdüren insanların oluşturduğu toplumsal sınıftır. Sendika ise işçilerin hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla oluşturdukları örgütlenmedir. (Koç, 1997:17). İşçi sınıfı kapitalizmin bir ürünü olsa da sanayi devriminden önce de üretim sektöründe işçiler vardır. İşçilerin; siyasal, toplumsal, ekonomik olarak etkili bir duruma gelmeleri ve sınıf bilincine kavuşmaları ise sanayi devrimiyle birlikte olmuştur.

Sendikal mücadele; çalışanların daha iyi çalışma koşulları ve hayat standartları elde edebilmesi, emeğini değerli hale getirmesi ve değerinde satabilmesi için yürütülen kolektif bir mücadele biçimi olarak da ifade edilebilir. İşçilerin bireysel olarak hak aramaları ve kazanımlar elde etmeleri mümkün olmadığından, haksızlıkların ortadan kaldırılması için kolektif mücadele zorunludur ve kolektif mücadelenin zorunlu aracı da sendikal örgütlenmelerdir.

Dünyada ücretlilik düzeni ilk defa İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Sendikacılığı doğuran da ücretlilik düzeni olduğu için sendikacılığın beşiği olarak İngiltere kabul edilir. İngiltere’de günümüzdeki örneklerine yakın, bilinen ilk sendikal örgütlenmeler meslek sendikalarıydı ve bu yapılar 1700’lü yılların başında ortaya çıktı. Ancak bu

örgütlenmeler yasal çerçeveye oturamamıştır ve 100 yılı aşkın bir mücadele sonrasında İngiltere’de ilk yasal sendika ancak 1820 yılında kurulabilmiştir (Işıklı, 2003:17).

Sendika kavramı (Kocaoğlu,1997) tarafından “İstihdam şartlarını düzenlemek, üyelerinin çıkarlarını sağlamak için toplu sözleşme ve yasal savunma haklarını kullanmak, kimi hallerde politik davranışlarda bulunmak, yasama ve yürütme organlarına baskılarda bulunmak üzere çalışanlarca kurulan birlik veya dernekler” olarak tanımlanmıştır. Sendika tanımına mevzuatımızda ise; 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu’nda yer verilmiştir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nda sendika; *İşçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işçi veya işverenin bir araya gelerek bir iş kolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar* şeklinde tanımlanmıştır. 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu’nda ise sendika; *“Kamu görevlilerinin ortak ekonomik, sosyal ve meslekî hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar”* olarak tanımlanmıştır (Mevzuat,2001).

Pozitif hukuk açısından ise Sendika (Şahlanan,1986) tarafından “İşçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde ortak, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için serbestçe, cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara uygun olarak kurulan ve faaliyette bulunan bağımsız, özel hukuk tüzel kişisidir.” şeklinde tanımlanmıştır. (Albayrak,2006:13).

Sendika denilince akla işçilerin meydana getirdiği mesleki örgütler gelse de, mevzuatımızda sendika kavramı işçilerin, memurların ve işverenlerin kurduğu tüm kuruluşları kapsamaktadır. Hatta konfederasyonlardan da çoğu zaman sendika diye bahsedildiği görülmektedir. Türkiye’de sendika hakkı 1982 Anayasası’nın 51. Maddesinde; “Çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz.” İbaresiyile anayasal güvence altına alınmıştır (Resmi Gazete,1982).

Sendikaların mesleki ekonomik, toplumsal, siyasal amaçları, hedefleri olabilmektedir. Farklı ülkelerde ve sendikalarda değişebilen bu amaçlar sendikaların faaliyet şekillerini de belirlemektedir. Toplu iş sözleşmeleri ve siyasal bürokratik görüşmeler ve eylemlerle çalışanların mali, sosyal ve özlük hakları için mücadele vermek şüphesiz sendikaların asli görevleridir. Ayrıca sendikalar iş güvenliği ve güvencesi, eğitim, sağlık, ulaşım, konut gibi sosyal hakların geliştirilmesinin yanısıra, bir kitle örgütü ve baskı grubu olarak toplumsal ve siyasal konularda siyasal iradenin vereceği kararları etkilemek için çalışmalar yürütmektedir.

2.2.2. Konfederasyon

Konfederasyon kavramı Fransızcadaki “confédération” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre konfederasyon kelimesi;

- 1- *“Birden fazla ülkenin genellikle dış işleri ve savunma alanlarında federasyona göre biraz daha ılımlı bir bağımlılık içinde ortak politika ve yönetim izleyip diğer alanlarda ise bölgesel yönetimlerinde serbest bulundukları devletler topluluğu”*
- 2- *“Çeşitli ortaklıkların, daha çok sendikaların kümeleşmesi”* olarak açıklanmaktadır (TDK sözlük). 6356 ve 4688 sayılı Sendika Kanunlarına göre ise konfederasyon; “Değişik iş-hizmet kollarında en az beş sendikanın bir araya gelerek oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluştur.” şeklinde tanımlanmıştır.

Fransızca kökenli konfederasyon kavramı, birden fazla parçaların bağımsızlıklarını kaybetmeden oluşturduğu bütünü, yani sendikaların bağımsızlıklarını yitirmeden meydana getirdikleri oluşumu tanımlamaktadır (Öz,2010:10). 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nun 2. maddesinde ise, konfederasyon: “Değişik iş kollarında en az beş sendikanın bir araya gelmesi suretiyle meydana getirdikleri tüzel kişiliğe sahip üst kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete,1983).

4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu’nda da konfederasyon kavramının tanımına yer verilmiş ve konfederasyon kavramı; “Değişik hizmet kollarında bu kanuna tabi olarak kurulmuş en az beş sendikanın bir araya gelerek oluşturdukları tüzel kişiliği olan üst kuruluşlar” şeklinde tanımlanmıştır. 4688 sayılı

Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu göre sendika ve konfederasyonlar önceden izin almaksızın serbestçe kurulabilirler ve sendikalar sadece bir konfederasyona üye olabilmektedir. Sendika ve konfederasyonlar, uluslararası kuruluşlara da üye olma hakkına sahiptirler (Mevzuat,2001).

Türkiye'nin onaylayıp imzaladığı ILO sözleşmelerinden olan, '87 no'lu 'Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi'nin 5. Maddesinde: Çalışanların ve örgütlerin federasyon, konfederasyon kurma ve bunlara üye olma haklarına sahip oldukları belirtilmiş ve güvence altına alınmıştır. Güncel mevzuata göre Türkiye'de sendikalar sadece konfederasyonlara üye olabilmektedir (İLO,87).

2.2.3. Sendikanın Unsurları ve İşlevleri

Temsil ettikleri kitlenin çıkarlarını savunmak, yaşam koşullarını ve haklarını geliştirmek için faaliyet yürüten sendikaların ekonomik, sosyal ve siyasi işlevleri bulunmaktadır. Mesleki, ekonomik ve toplumsal amaçlara sahip olan sendika; öncelikle bir hak arama ve mesleki sorunları çözme aracı olduğu için mesleki ve ekonomik amaçlar sendikanın asli amacını oluşturmaktadır. Sendikalar üyelerinin iş güvenliği, sağlık, eğitim, ulaşım, konut gibi mesleki ve sosyal haklarını, çalışanların ortak çıkarlarını savunan bir kitle örgütleridir.

Sendikaların toplumsal, siyasi amacı ise; siyasi iradenin çalışanlarla ilgili alacağı kararları etkilemek, adil bir sosyal düzen yaratılmasını sağlamak, ülkede demokratik rejimin yerleşip sağlıklı işlemesi gibi birçok konuyu kapsamaktadır. Siyasi iradenin emek kesimiyle ilgili alacağı kararlara çalışan lehine etki etmeye yönelik faaliyetler yürüten, baskı gruplarına benzer bir fonksiyon sergileyen sendikaları şekillendiren temel bilinç kolektif dayanışma bilincidir (Gökçe,1993:69-70).

Genel olarak sendikanın işlevlerini; üyelerinin mali, sosyal, özlük haklarını korumak ve genişletmek için onların vekâletini üstlenerek toplu sözleşmeler imzalamak, çalışan kesimin iş güvencesi, istihdam koşulları, sosyal güvence, eğitim, sağlık gibi konuları gündemde tutarak hükümetleri bu konuda çalışmalar yapmaya yöneltmek, siyasi iktidarı, kurum ve kuruluşlarını ve bürokrasiyi denetleme işlevi görmek, sosyal adaletin, adil gelir dağılımının toplumsal refahın sağlanmasına çalışmak, farklı kesimlerin çatışan çıkarlarını uyumlaştırmaya çalışmak olarak sayılabilir. Sendikalar özelleştirmelerin, ekonomide kartelleşmelerin, tekelleşmelerin

önüne geçmek ve sermayenin tabana yayılmasına da hizmet etmekte, kamuoyu oluşturarak ve kamuoyunu siyasal, ekonomik birçok konuda bilgilendirerek şeffaf bir yönetimin temini için mücadele vermektedir. Sendikaların en önemli fonksiyonu ise kitlesini aynı hedefler, değerler, ilkeler doğrultusunda örgütleyerek motive etmesi ve bir cemiyet ve dayanışma bilinci ve ruhu oluşturmaları ve bunu bir kültüre dönüştürmesidir (Anık,1997:73-75), (Albayrak,2006:15).

Sendikal hareketler, sendikaların örgütlü teşkilatlar olarak ortaya çıkmasından çok önce başlamıştır. Yani önce sendikal hareketler, sonra sendikalar ortaya çıkmıştır denilebilir. Günümüzde de sendikalar hareketli dinamik yapılardır ve bir hareket olma, hareket yaratma özelliğini kaybetmemeleri gerekir. Sendikacılık icra edilirken de böyle yürütülmelidir aksi halde hantal bürokratik mekanizmalara dönüşürler. Sendikaların temsil gücü yüksek, siyasi iktidarın kararlarını etkileyebilen, dinamik bir baskı grubu olabilmeleri hareket yaratma kabiliyetlerini korumalarıyla mümkündür. (Koray, 1992: 84).

Her sendikanın birbirinden farklı özellikleri olsa da sendikalar bazı ortak unsurlara da sahiptirler. Bu ortak unsurlardan birisi sendikaların; emekçilerin ortak çıkarları için çalışan bir mücadele örgütü olmalarıdır. Sendikaların meslek örgütü olmaları, sınıf örgütü olmaları, yöneticileri seçimle iş başına gelen demokratik kitle örgütü olmaları sendikaların diğer ortak unsurlarıdır (Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2008: 94-97).

2.3. Sendikanın Türleri Ve Modelleri

Sendika kavramı; Almanya, İngiltere, ABD gibi bazı ülkelerde işçi örgütlerini, Fransa ve Türkiye’de ise hem işçi hem de işveren örgütlerini ifade etmektedir. Dünyada farklı ülkelerde farklı uygulamalar olsa da sendika denilince akla öncelikle işçi sendikaları gelmektedir. Sendikalar ilk kez meslek esasına göre kurulmaya başlanmış, daha sonra iş kolu, işyeri esasına göre kurulmaya devam etmiştir. İlk dönemlerde sendikalar sadece sanatkâr, nitelikli işçilerin örgütlenmesiyle sınırlıydı. Sonraki yıllarda sanatsız, vasıfsız işçiler de sendikalara girmeye başlamıştır. (Işıklı, 2003: 116).

Sendikal yapılanma modelleri; ideolojileri bağlamında sendikacılık ve örgütlenme modelleri bağlamında sendikacılık olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır. Örgütlenme modellerine göre sendikacılık; meslek sendikacılığı, iş kolu

sendikacılığı, işyeri sendikacılığı ve genel sendikacılık şeklinde sınıflandırılırken; ideolojilerine göre sendikacılık; reformist sendikacılık, pragmatik sendikacılık ve devrimci sendikacılık olarak sınıflandırılmaktadır. (Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2008: 105-120).

Pragmatik (Faydacı) sendikacılık; geniş kapsamlı toplumsal amaçlar yerine, yalnızca üyelerinin mesleki ve ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlayan sendikacılık modelidir. ABD ve Kanada gibi Kuzey Amerika ülkelerinde hakim olan bu sendikacılık anlayışında hak mücadelesinin tek aracı toplu pazarlıktır ve dar anlamda işçi sorunları üzerinde odaklanılmaktadır. Pragmatik sendikacılık hareketi siyasi ve doktriner bir nitelik taşımadığı için sendikalar Avrupa ülkelerinden farklı olarak siyasi partilerle ve kooperatiflerle yakın bir ilişki içine girmemektedir ve bu nedenle işçiler arasındaki dayanışma yeterince sağlanamamış, sınıf bilinci gelişmemiştir. (Uçkan Ve Kağnıcıoğlu, 2008: 105- 108).

Reformist (Evrimsel) sendikacılık; Almanya, İsveç, Norveç gibi Batı Avrupa ülkelerindeki sendikalar tarafından benimsenen bir anlayıştır. Demokrasi, sosyal refah ve hakça gelir dağılımına ulaşılabilmesi için kapitalist ekonomik düzenin devam ettirilmesi ve sistemin aksayan yönlerinin de ekonomik, siyasal eylemlerle düzeltilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu sendikalar emek kesiminin haklarını alabilmesi için mesleki örgütlenmeyle birlikte siyasi örgütlenmenin de gerekli olduğunu, bu siyasi örgütlenmenin de işçi partisi, sosyalist parti gibi işçi taraftarı partilerle organik bağlar kurularak sağlanacağı düşünülmektedir (Işıklı,1974).

Devrimci sendikacılık modeli ise; nihai amacı, kapitalist sisteme son vererek komünist toplumu kurmak olan Marksizm ve Anarşizm anlayışlarından oluşmaktadır. Devrimci sendikacılık anlayışı; sadece mesleki çıkarları savunarak kapitalizmi reformlarla ıslah etmeye çalışan sendikacılık anlayışından bu yönleriyle ayrılmaktadır (Işıklı,1974).

Örgütlenme modellerine göre sendikalar; meslek sendikaları, iş kolu sendikaları, genel sendikalar ve işyeri (işletme) sendikaları olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Meslek sendikaları sadece aynı meslekten olanları, iş kolu sendikaları sadece aynı iş kolunda çalışanları ve iş yeri sendikaları ise sadece bir iş yeri çatısı altında çalışanları örgütlemektedir. Genel sendikalar ise iş kolu, iş yeri

meslek ayrımı yapmadan bütün işçileri örgütlemeyi amaçlamaktadır (Uçkan ve Kağnıcıoğlu,2008: 105-118).

Sendikacılığın ilk ortaya çıktığı dönemde yaygın örgütlenme modeli olan meslek sendikacılığı aynı meslek mensubu çalışanların birlikte kurdukları sendikalardır. Endüstriyel kitlesel üretimin ve makineleşmenin yaygınlaşmasıyla, üretim ilişkileri dönüşmüş ve sanatkâr olmayan veya az vasıflı işçilerin sayısı da bu ölçüde artmıştır. Sanatkâr işçilerin sayısının azalıp, vasıfsız işçilerin sayılarının artması sendikacılık modelinde de değişime neden olmuş ve meslek sendikacılığından iş kolu sendikacılığına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. İş kolu sendikacılığında, iş yerindeki temel faaliyet esas alınarak, meslek ayrımı yapılmadan iş kolunda çalışan tüm işçilerin örgütlenmesi sağlanmaktadır. Bu sendikal model tercihi ve dönüşüm süreçleri her ülkenin ekonomik, siyasi durumuna ve endüstri ilişkilerine göre farklılık göstermiş olup bundan sonraki dönemde de farklı model arayışlarının devam etmesi muhtemeldir. Türkiye’de sendikacılık modeline yönelik yasal bir zorunluluk bulunmamasına rağmen, çıkarılan sendika kanunları aracılığıyla uzun süredir iş kolu sendikacılığı sendikal örgütlenmede esas alınmaktadır. İş kolu uygulaması kamu görevlileri sendikacılığında da hizmet kolu esası şeklinde yasalaşmış olup memur sendikacılığında da meslek sendikalarının kurulması mümkün olmamıştır (Yenisey, 2013:44-46).

1980 sonrası dönemde küreselleşmenin, Neo-liberalizm’in, dünya ekonomisi ve siyasetindeki dönüşümün etkisiyle sendikacılık da dönüşmeye başlamış ve ideolojik, doktriner, radikal, mücadeleci şeklinde ifade edilen sendikacılık anlayışından faydacı, uzlaşmacı sendikacılığa geçiş yaşanmaya başlamıştır. Uzlaşmacı sendikacılığın mücadeleci sendikacılık anlayışından en belirgin farkı toplu iş sözleşmelerini öne çıkararak faydacı anlayışla grev ve çatışma yerine uzlaşarak sözleşmeler yoluyla işçi sınıfının refahını yükseltme yolunu tercih etmeleridir. Bu yolla çatışmalı ilişkiler azalmış, değişen ve dönüşen üretim ilişkilerinde iş birliği öne çıkmaya başlamıştır (Mahiroğulları,2017:516).

Türkiye’de ise sendikalar; işçi sendikaları, işveren sendikaları ve kamu görevlileri sendikaları (memur sendikaları) olarak üç şekilde kurulmakta ve faaliyet yürütmektedir. İşçi ve işveren sendikaları ‘6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’na göre, kamu görevlileri sendikaları ise ‘4688 sayılı Kamu

Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu'na göre faaliyet yürütmektedir (Tokol,2002).

2.4. Sendikacılık Doktrinleri

Kapitalizm sürdürülebilir bir ekonomik sistem değildir, çünkü bir şirketin veya üretim merkezinin sürekli kâr etmesi ve sürekli kârını artırarak büyümesi mümkün değildir. Kapitalizm krizleri kendi içinde barındıran bir sistemdir. Tarih boyunca kapitalizmin her krizinde dünya ekonomisinde ve çalışma hayatında bir paradigma değişikliğiyle kapitalizm kurtarılmış ve emek kesimi üzerinde baskılar artarak devam etmiştir.

Sendikalar ise çalışma hayatında kapitalist ekonomik sistemden kaynaklanan ve giderek artan sorunların nasıl çözüleceğine yönelik çalışmalar yapar. Bu sorunlara üretilen farklı çözüm yolları ve stratejiler sendikacılık doktrinlerinin içeriğini oluşturur. Bu doktrinleri; Klasik Liberalizm, Ütopik Sosyalistler, Marksizm, Anarko-Sendikalist Hareket, Revizyonist Sosyalistler, Faşizm, Neoliberalizm, olarak inceleyeceğiz (Işıklı,2003: 7-22).

2.4.1. Klasik Liberalizm ve Sendikacılık

İngiliz filozof ve iktisatçı Adam Smith, David Ricardo ve John Stuart Mill'in çalışmaları ve fikirleriyle ortaya çıkıp gelişmiş olan klasik liberalizm; Avrupa ve Amerika toplumlarını şekillendirmiş olan Batı uygarlığının politik felsefesidir. İnsanlar hiçbir devletin onların özel işlerini regüle etmesini istemez. Laissez-faire; *bırakınız yapsınlar* anlamına gelir ve felsefesi her sınıftan sayısız Amerikalının temel inancı olmuştur (Raico,2011:75).

Klasik liberalizm; piyasa mekanizmasının ideal, dokunulmaz bir işleyişe sahip olduğunu ve ekonomideki her sorunu en uygun şekilde çözüme kavuşturabileceğine inanır. Adam Smith piyasa mekanizmasının ekonomideki her sorunu kendiliğinden çözeceği iddiasını *görünmeyen el* tabiriyle açıklamıştır. Bu nedenle piyasaya dışardan yapılacak müdahalelere, özellikle de devletin ekonomiye müdahalesine karşıdır (Işıklı,2003:20). Klasik liberal görüş, sermaye birikiminin sosyal faydasının çok büyük olduğunu, bu birikimin iktidarlara, yönetim rejimlerini bile değiştirebilecek etkiye sahip olduğunu savunur. Klasiklere göre, burjuva sınıfı bu gücünün farkına

vardığı zaman ekonomik sosyal değişimler sonucunda klasik iktisat doktrini ortaya çıkmıştır.

Sanayi devrimi sonrası sosyal ve ekonomik gücünü artıran ve bilinçlenen burjuvazi 18. yüzyıla damgasını vurarak Avrupa'nın sosyal yapısını ve siyasal düzenini değiştirmiştir. Burjuva sınıfı zenginleştikçe güçlenerek özgürlüğünü kazanmış, özgürlüğü arttıkça da ticareti daha fazla geliştirerek zenginliğini artırmıştır. (Göze,2000:173).

Klasik liberalizmin önemli temsilcisi Smith' göre, emek de bir meta gibi düşünülmeli ve diğer mallar gibi değerini serbest piyasa koşullarında bulabilmelidir çünkü emek ücretleri ancak bu yolla hak ettiği değeri bulabilecektir. (Smith,2002:62). Klasik liberalizm 'in belirgin özelliği bireye ve bireyciliğe verdiği önemdir. Kişisel özgürlükler ve bireysel haklar mümkün olduğunca devlet müdahalesinin dışında tutulmalıdır ve bunun sonucu olarak da birey yalnızlaşmaktadır. Sendikacılık ise dayanışma, eşgüdüm, kolektif hareket ve mücadele üzerine kuruludur ve böyle icra edilmesi gerekir. Bu açıdan sendikacılık bireycilikle bağdaşmayan bir temel felsefe üzerine temellenerek kurulmuştur.

Liberal anlayışa göre; sendikacılık faaliyetleri yürüten işçi kitleleri bireysel özgürlüklere aykırı hareket etmiş olurlar çünkü ortak bir kararla belli bir ücret talebinde bulunduklarında daha yüksek ücreti hak eden veya daha düşük bir ücretle çalışmaya hazır olan yığınların özgürlüklerini kısıtlamış olurlar. Bu gerekçelerle Avrupa'da sendikal faaliyetler yasaklanmak istenmiştir. 19. yüzyılda İngiltere'de çıkarılan *Combination Act* ve Fransa'da yürürlüğe konulan *Chapelier Yasaları* sendikaları yasaklamak için yapılan girişimlerdir. Sendikacılık faaliyetlerini zararlı bulan bir başka düşünür Stuart Mill ise; işverenlerin işçiler için her yıl sabit bir fon ayırdığını, işçilere daha yüksek ücret ödendiği takdirde işverenin daha az işçi çalıştırmak zorunda kalacağını bu nedenle de sendikaların daha yüksek ücret talebinin ve mücadelesinin işsizliğe neden olacağını iddia etmiştir (Işıklı,2003:21-22).

2.4.2. Ütopik Sosyalistler ve Sendikacılık

19. yüzyıl filozoflarının ütopyaları, anti-kapitalist anlayışın ve sanayi devriminin etkisiyle sosyalizme doğru evrilmiştir. Bu anlayışı temsil eden Saint-Simon ve Fourier, ütopyalarda hayal edilen toplum düzeninin reformla değil, devrimle

geçekleşeceğine inanmışlar ve bu düzeni gerçekleştirecek ve toplumu hedefleri doğrultusuna yöneltecek aktör olarak da işçi sınıfını görmüşlerdir (Bal, 2010:7-8).

Ütopik sosyalist anlayışta çalışmanın kutsal olduğu savunulmuştur. Üretime önem verilmiş ve toplum endüstriyel üretim aracılığıyla yeniden örgütlenmek istenmiştir. Toplum üretim üzerinden yapılandırılırken, yoksul kesimin refahını yükseltecek düzenlemelerin yapılması da devletin öncelikli görevi olarak görülmüştür (Bıçakçı,2019:409).

Ütopik sosyalistlerden Saint Simon; toplumda çalışan üreticiler ve çalışmayan aylaklar olmak üzere iki sınıf olduğunu belirtmiş, çalışan sınıfı bal arılarına, çalışmayan sınıfı da yaban arılarına benzetmiştir. Ayrıca Fransız düşünür Saint-Simon mevcut düzenin; çalışmayan sınıfın mutluluğunu sağladığını savunmuş, çalışan üretici sınıfın yönetimi ele aldığı, Platon'un filozof krallar yönetimini andıran devlet modelinin kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Saint-Simon'un hayal ettiği yönetim modelinde sendikalara yer yoktur çünkü devlet bilimsel ve rasyonel anlayışla yönetildiği takdirde yoksulluk ve sosyal adaletsizlik ortadan kalkacak bu durumda sendikalara da ihtiyaç duyulmayacaktır. Simon'a göre toplumun yönetimi üretici sınıfa bırakılmalıdır (Göze,2000:268-270).

2.4.3. Marksizm ve Sendikacılık

Marksizm; insanın doğa güçlerine hâkim olmayı başardığı, kitlesel üretim tekniklerinde önemli ilerlemelerin kaydedildiği ve toplumların zenginleştiği sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan modern çağın dünya görüşüdür. Diğer sosyal teorilerden farklı olarak işçi sınıfına önemli bir tarihi rol biçen Marks, iktisadi eylemle siyasal eylemi bir bütün olarak ele almış ve sınıf mücadelesini siyasal bir mücadele olarak görmüştür. Bu anlayışa göre sendika bir sınıf örgütü olduğu için egemen sınıfların bir baskı aracı olan devlete karşı yürütülecek her türlü sendikal mücadele siyasal eylemdir (Işıklı,1974:394-397).

Marks'a göre insanlık tarihi bir sınıf savaşları tarihidir ve devlet bu sınıflı toplumun birbiriyle çatışmasından doğmuştur. Sınıflar arasında anlaşmazlıkları, çözmek için ortaya çıkan devlet daha sonra hâkim sınıfın baskı ve tahakküm aracı olmuştur. Marks'a göre modern devlet, burjuva sınıfının haklarının ve özel mülkiyetin güvencesi sağlamaktadır (Marks ve Engels, 1998: 44). Marks'ın tarihi bir bütünsellik içinde, doğal toplumdan burjuva toplumuna, burjuva toplumundan

proletaryanın da hakkını adaletli şekilde gözeten çoğulcu sivil topluma, çoğulcu sivil toplumdan da sosyal hukuk toplumuna geçişin şartlarını ve yollarını ortaya koymaktadır.

Marksizm'e göre modern tarihin yönü üretim ilişkileri ve emek süreci üzerinden belirlenmiştir ve iki toplum modeli bulunmaktadır. Bu modeller proletarya ve burjuva toplumdur. Proletarya ya da işçi sınıfı ve işçi sınıfının örgütlü mücadele aracı olan sendikalar Marksizm'e göre kapitalizmle mücadelenin önemli bir argümanıdır (Uyan,2016:24-25).

Kıta Avrupa'sını etkileyen Marksist ideoloji, sendikaları nüfuz altına alarak onları hedefleri doğrultusunda kullanmaya, yönetip yönlendirmeye çalışmıştır. Kapitalizmi ortadan kaldırmayı ve yerine yeni bir toplumsal düzen oluşturmayı amaçlayan Marksist ideoloji sendikaları bu doğrultuda istifade edilecek en önemli silah olarak görmüş ve sendikalara kapitalizmi yıkma misyonu yüklemiştir. Örneğin komünist ideolojinin önemli savunucularından Lenin, sendikaları *komünizmin ilkokulları* olarak görmüş ve parti kurmaylarından sendikalarla irtibatı kesmemelerini istemiştir. Böylece birçok ülkede komünist partiler, sendikaları vesayeti altına alarak iktidara gelme süreçlerini hızlandırmıştır (Mahiroğulları,2012:17).

Marks'a göre ücretleri aşağı çekebilmek için; belli bir işsizlik oranını muhafaza eden, emekçi kesim üzerinde baskı yaratarak ücretli kölelik düzeni oluşturan kapitalist sınıfın karşısına, işçi sınıfının örgütlü bir güç olarak çıkıp taleplerini dayatmaktan başka bir seçeneği yoktur. Kapitalist sınıf, üretim araçlarını emek kesiminin elinden alarak proletaryaya dönüştürdüğü işçi sınıfını kendisine bağımlı hale getirmiştir. Hiçbir şeyi olmayan, *çıplak birey* anlamına gelen *proleter* kavramı burjuva toplumunda işçinin durumunu anlatmaktadır. Kapitalist ekonomik sistemde bir proleter, hayatını idame ettirebilmek için emeğini satmak zorundadır (Başkaya,1995:3-4).

Marksizm'e göre demokrasi ve diktatörlük bir arada bulunamayacak ve bağdaşmayacak kavramlar değildir. Aynı yönetim rejimi; bir sosyal grup için diktatörlük anlamına gelirken, diğer grup için demokrasi olabilmektedir. Çok partili hayatın ve muhalefetin varlığı, hükümetin parlamentoya karşı sorumlu olması gibi özellikler gerçekte o rejimin demokrasi mi diktatörlük mü olduğunu anlamamıza yeterli değildir. Bir devlet tüm bu özelliklere sahip bile olsa, dar bir azınlık grubun

çıkarlarına hizmet ediyorsa, Marksizm'e göre o ülkede demokrasinin varlığından söz edilemez (Göze,2000:297-300).

Marks'a göre insanlık tarihi bir sınıf savaşları tarihidir ve devlet bu sınıflı toplumun birbiriyle çatışmasından doğmuştur. Sınıflar arasında anlaşmazlıkları, çözmek için ortaya çıkan devlet daha sonra hâkim sınıfın baskı ve tahakküm aracı olmuştur. Marks'a göre modern devlet, burjuva sınıfının haklarının ve özel mülkiyetin güvencesi sağlamaktadır (Marks ve Engels, 1998: 44). Marks'ın tarihi bir bütünsellik içinde, doğal toplumdan burjuva toplumuna, burjuva toplumundan proletaryanın da hakkını adaletli şekilde gözeten çoğulcu sivil topluma, çoğulcu sivil toplumdan da sosyal hukuk toplumuna geçişin şartlarını ve yollarını ortaya koymaktadır.

Marksizm'e göre modern tarihin yönü üretim ilişkileri ve emek süreci üzerinden belirlenmiştir ve iki toplum modeli bulunmaktadır. Bu modeller proletarya ve burjuva toplumudur. Proleterya ya da işçi sınıfı ve işçi sınıfının örgütlü mücadele aracı olan sendikalar Marksizm'e göre kapitalizmle mücadelenin önemli bir argümanıdır (Uyan,2016:24-25).

2.4.4. Anarko-Sendikalist Hareket

Anarko-Sendikalist Hareket'in özünü Anarşizm öğretisi oluşturmaktadır ve bu öğretiye göre devlete, siyasi partilere ve bağlantılı diğer kurumlara gerek yoktur. Bu öğretilerde sendika ve işçi sınıfı çok önemli bir yere sahiptir. Burjuva sınıfı ve kapitalizme karşı verilecek savaşın da doğrudan işçi sınıfı tarafından verilmesi gerektiği savunulur ve bu mücadelede siyasi partilere yer olmadığı kanaati hâkimdir (Mahiroğulları,2003:363).

Anarko-Sendikalist hareket ihtilalci sendikalizm olarak da anılmakta olup; hiçbir siyasi partiye bağlı kalmadan endüstriyel, ekonomik tekellerin ve toplumsal, politik baskı kurumlarının ortadan kaldırılması gerektiğini savunur. Anarşist hareket, kapitalist sistemin özünün endüstri olduğunu savunur ve diğer sendikal hareketlerden farklı olarak sistemi ele geçirip düzeltmek yerine, parçalayıp ortadan kaldırmak ister. Anarşistler; bürokratik ve politik mekanizmalara sahip olan devlet kurumları yerine, birbirine ortak ekonomik ve toplumsal çıkarlarla bağlı hür toplulukların birliğini savunur (Rocker,2000:13-19).

Bu harekete göre; sendikaları ve çalışma ilişkilerini dikkate almadan salt bireyi sosyal birim olarak kabul etmek, toplumu anlamsız ve düzensiz bir yığın haline getirir. Bu nedenle toplum, en önemli toplumsal ilişki olan ekonomik ve çalışma ilişkileri üzerinden değerlendirilmeli ve kurgulanmalıdır. Bu yeni düzende sendikalar ve emek kesimi topluma, ekonomik ve sosyal hayata yön verir ve siyasal kurumların yerini ekonomik yapı alır (Göze,2000:319)

2.4.5. Revizyonist Sosyalistler ve Sendikacılık

Almanya’da 19. yüzyılın sonunda, işçilerin çalışma koşullarında, ücretlerinde ve sosyal haklarında düzelmeler olmuş, bundan dolayı da Marksizm’e yönelik eleştiriler başlamıştır. Sanayileşmiş ülkelerdeki işçi sınıfının mali ve sosyal haklarında görülen iyileşmeye bakılarak, Marks’ın öngörülerinin yanlış çıktığı kanaatine varılmıştır. Bu eleştirilere göre Marksizm’in sınıf mücadelesine dayanan tarihsel materyalizm anlayışının, yeni gelişmelere göre revize edilmesi gerektiği savunulmuştur. Bernstein bu fikirlerin öncülüğünü yapmış ve Avrupa’da sosyal demokrasinin öncü fikir adamı olmuştur.

Revizyonistlere göre; ‘sosyalist olmadan sosyalleşmek’ mümkündür ve bunun gerçekleşmesi için Marksizm’in öngördüğü anlamda bir devrime ihtiyaç vardır. Kapitalizmden kaynaklanan olumsuzluklar; özel mülkiyet, piyasa gibi kurumlar ortadan kaldırılmadan da, parlamenter demokratik mücadeleyle düzeltilebilecektir (Işıklı,2003:37). Ayrıca bu anlayışa göre; geniş kitlelerin satın alma gücünü artıracak mekanizmalar öneren sendikaların; korkulacak kurumlar olmadığı, bilakis toplu sözleşme ve grev gibi argümanları sayesinde, bunalımdan çıkışın en önemli aracı olduğu, kapitalizmin keskin yanlarını törpülemeye faydalı bir araç olduğu düşünülmektedir.

Revizyonist sosyalist görüş, demokrasi ekseninde liberalizm ve sosyalizmi bir araya getirmeyi ve sınıf çatışmasını azaltmayı temel almıştır. Demokrasinin sosyalizme giden yolda bir hedef haline gelmesi ve özgürlüğü önecemesinin yanısıra, ekonomik ve toplumsal alanda adaletin sağlanması çabaları 19. yüzyılın taban tabana zıt iki ideolojisinin orta yolda buluşması olarak değerlendirilebilir. Giddens tarafından bu dönemde, hem liberalizmin hem de sosyalizmin demokratikleştiği ileri sürülmüş ve sosyal demokrasinin, Marksizm’in revize edilmiş bir hali değil başlı başına farklı bir teori olduğu savunulmuştur (Yağcı,2007:76).

2.4.6. Faşizm ve Sendikacılık

Bir siyasal hareket olarak Faşizm ilk kez, I. Dünya Savaşı'ndan sonra toplumsal, siyasal ve ekonomik kriz yaşayan İtalya'da ortaya çıkmıştır. Faşizm, toplumsal tabanını hızla genişleterek siyasal partiye dönüşmüş, Mussolini liderliğinde 1922 yılında iktidara gelmiştir. İktidara geldikten sonra faşizm; komünistler, sosyalistler gibi muhalif kesimi ezmeye yönelmiş, demokrasi ve özgürlükler bakımından İtalya'yı geriye götürmüştür. Antonio Gramsci gibi sosyalist düşünürler faşizmle ilk andan itibaren mücadeleye girişeler de, burjuvazinin desteğiyle faşizm güçlenmeye devam etmiştir (Erdem, 2016:105).

Faşizm, iktidara geldikten sonra totaliter ve korporatif bir yönetim sistemi kurmuş ve kurduğu sistem Latin Amerika ülkeleri, Portekiz ve İspanya tarafından örnek alınmıştır. Faşist anlayışa ve onun benimsediği korporatif sisteme göre; özgürlükten söz etmek olanaksızdır ve kişinin hakları yoktur, yerine getirmesi gereken ödevleri vardır. Önemli olan bireyin özgür olması değil; cemiyet içinde örgütlü, disiplinli ve itaatkâr olmasıdır ve bunun sağlanabilmesi için de bireyin her türlü hakkına devlet müdahale edebilmelidir (Göze,2000,327).

Faşist devletin ekonomik yapısı bir meslek kuruluşu olan korporasyonlara yani loncalara dayanır. Korporasyonlar ilgili meslek kolunda işveren, işçi ayırımı yapmadan ve kişinin iradesine bakılmadan tüm çalışanları zorunlu olarak kapsar ve alınan kararlar kanun gücündedir. Korporasyonun tüm bu özellikleri; kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin, iradelerinin sınırlanabileceğini göstermektedir (Göze,2000,329).

Faşist sendikalizmin hedefi; sol görüşlü sendikaları zayıflatarak, faşist görüşteki sendikaların gelişmesini ve güçlenmesini sağlamaktır. Faşizmde devlet sendikalar üzerinde çok geniş denetleme yetkisine sahiptir. Faşist devlet; sendikaların tüm işlemlerini denetleyebilme, iptal edebilme, dilediği zaman yöneticileri azledebilme, yönetim kurullarını feshedebilme ve sendikaları kapatabilme yetkilerine sahiptir (Göze,2000,330).

2.4.7. Neoliberalizm ve Sendikacılık

Birinci Dünya Savaşı ve 1929 ekonomik bunalımının yıkıcı etkisiyle dünyada liberal ekonomilere güven azalmış ve kapitalist ekonominin sürdürülebilirliğini

sağlayabilmek için yöntemler aranmıştır. Piyasaya müdahale edilmediği takdirde ekonomide dengenin, istikrarın ve tam istihdamın kendiliğinden sağlanacağı tezi 1929 krizi sonrası inandırıcılığını kaybetmiş, devletin adil gelir bölüşümünü, sosyal adaleti ve tam istihdamı sağlamak amacıyla ekonomiye müdahale etmesi gerektiği düşüncesi dünyada hâkim düşünce olmaya başlamıştır.

Kitlesel üretimin yaygınlaşmasıyla üretimin çok hızlı arttığı, buna karşılık talebin bu ölçüde artmadığı dünya ekonomisinde yaşanan 1929 ekonomik krizi sonrası kapitalist ekonomiyi kurtarmak için başlatılan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar uygulanan Keynezyen refah devleti politikalarıyla devlet, piyasalara toplam talebi artırıcı yönde müdahale etmeye başlamıştır.

Dünyada 1970'lere kadar kapitalizmi güçlendirme formülü olarak planlı ekonomi politikaları görülürken, 1980'li yıllarda yeniden liberal ekonomiye dönüş yaşanmıştır. Bu müdahaleci politikalar sayesinde ekonomide hızlı bir toparlanma ve büyüme sağlanmıştır. İşçinin alım gücünü, refahını artıran sosyal refah devleti politikaları sayesinde işçiler ve sendikal hareketler için elverişli bir ortam oluşmuş ve işçi hakları gelişmiştir.

1979 petrol krizleriyle başlayan ekonomik durgunluk işsizliği ve enflasyonu hızla artırmış ve sonucunda dünya ekonomisinde büyük bir kriz meydana gelmiştir. Krizin sorumlusu olarak devletin aşırı büyüyüp hantallaşması ve ekonomiye müdahale etmesi görülmüş, sonrasında Keynezyen ekonomi politikalarından vazgeçilerek; devletin küçülmesi gerektiğini ve ekonomiden elini çekerek kontrolü piyasa mekanizmasına devretmesi gerektiğini savunan neo-liberal politikalar başlatılmıştır.

Neo-liberal politikalara göre, sosyal devlet anlayışı reddedilmiş, ücretlerin ve sosyal harcamaların sınırlandırılması gerektiği savunulmuştur. Bu nedenle sendikacılık açısından zor bir dönem başlamıştır. Ekonomide önemli bir rol üstlenen devletin etkinliğinin azaltılması, kamu sektörü sendikalarını olumsuz etkilemiştir. Neo-liberal politikaların getirdiği özelleştirme, serbestleştirme, taşeronlaştırma, sendikasızlaştırma, güvencesiz esnek istihdam uygulamaları; işçi ücretlerini düşürmüş, işsizliği artırmış, örgütlülüğü ve sendikalaşmayı zayıflatmıştır (Erdoğan, Ak,2003:1-12).

Neo-liberal dönemde bireycilik anlayışının öne çıkmasıyla, sendikacılığın temel felsefesi olan kolektif hareket etme kültürü zarar görmüş ve bu durum emek

dünyasındaki örgütlülüğü olumsuz etkilemiştir. Bireysel sözleşmeler, performansa dayalı ücret politikaları, çok parçalı kamu personel rejimi, tek tip istihdam ve tek tip ücret rejiminin ortadan kaldırılması ve dışarıdan hizmet alımı gibi uygulamalar emekçilerin örgütlenmesini olumsuz etkilediği için bu dönemde sendikalara üye olma fikri eski cazibesini yitirmiştir (Erdoğan, Ak,2003:12).

1980 sonrası dönemde sendikacılıkta görülen değişimin nedenleri arasında şüphesiz dünyada ideolojilerin giderek güç kaybetmesi bulunmaktadır. Dünyada ideolojik ve doktriner sendikacılığın yayılmasını ve güçlenmesini sağlayan Marksizm'in, 1980 sonrası liberalizm ve serbest piyasa ekonomisi karşısında zayıflaması, sendikaların siyasal ilişkilerinde ideolojik yaklaşımların zayıflamasına ve bir anlayış değişikliğine sebep olmuştur. Marksizm'in güç kaybetmesi üzerine ideolojik doktriner anlayıştaki sendikalar, komünist ve sosyalist siyasi partilerle ilişkilerini güncellemiştir (Tokol, 2000: 247).

2.5. Siyasal Katılımın Tanımı ve Kapsamı

Katılma kavramının kökeni milattan önce eski Yunan demokrasisine kadar dayanır. Doğrudan demokrasinin yaşandığı antik Yunan demokrasisinde katılma hakkı sadece Yunan vatandaşların bir bölümüne verilmiş olup; yabancılara, kadınlara, kölelere bu hak tanınmamıştır. Katılma kavramının modern anlamda ortaya çıkışı ise 17. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan devrimler neticesinde olmuştur. Günümüzde ulus devletler iktidarın kaynağını Tanrı'ya değil halkın iradesine, yönetilenlerin rızasına dayandırmaktadır. Yönetilenler ise siyasal karar alma süreçlerine katılma konusunda irade göstermiş ve uzun süren siyasi mücadeleler neticesinde bu haklarını elde ederek siyasal ve toplumsal dönüşüm gerçekleşmiştir. Bugün halkın siyasal katılıma ilgi duyması ve yönetime katılmaya yönelik çabaları modern devleti geleneksel devletten ayıran en önemli özellik olarak değerlendirilebilir (Özbudun,1975:7).

Batı demokrasileri siyasal katılım kültürünün gelişmesi bakımından; devrimleri, savaş, reform ve bağımsızlık hareketlerini içinde barındıran tarihsel bir süreç içinde evrilmiştir. İngiliz devrimi sonrası parlamentonun kurulması, Amerikan devriminin ve bağımsızlık bildirgesinin özgürlük, eşitlik ve demokrasi anlayışını geliştirmesi, Fransız devrimiyle kanunların halkın iradesinin bir ürünü olması gerekliliği ve yönetenlerin halka hesap vermesi gerektiği anlayışı, Rus devriminin getirdiği değerler batıda siyasal katılımın gelişimini sağlamıştır. İngiliz, Amerikan,

Fransız ve Rus toplumlarında gerçekleşen bu devrim ve reformlarla; katılım, özgürlük, eşitlik, halk egemenliği gibi kavramlar öne çıkmış ve batı demokrasisi ve siyasal katılım gelişmiştir (Salkın,2021:5).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde katılma; “İletişim veya ortak davranışta bulunma yoluyla belirli bir toplumsal duruma girme süreci, iştirak” şeklinde tanımlanmaktadır. Katılma kavramını “Bir kararın hazırlanması olgunlaştırılması alınması ve uygulanması aşamalarından birine, bir kaçına veya bütününe o kararlardan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenecek kişilerin güçleri oranında katkıda bulunması” olarak da tanımlayabiliriz (Demir, Acar,1997:130).

Siyasal katılma ise Özbudun tarafından; “Vatandaşların, devlet organlarının kararlarını veya personelini etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış, hukuki veya hukuk dışı, başarılı veya başarısız eylemlere girişmeleri” şeklinde tanımlamaktadır. Siyasal katılmayı sadece devlet hayatı içerisindeki katılma eylemleriyle sınırlandıran Özbudun, eyleme dönüşmeyen siyasal tutumların siyasal katılma olarak değerlendirilemeyeceğini, siyasal katılım tanımının içerisine hukuk dışı katılma eylemlerinin ve başarısız etkileme girişimlerinin dâhil edilemeyeceğini savunmuştur. Özbudun ayrıca; toplumların siyasal katılımın etkili biçimde gerçekleşmesi sayesinde demokratikleşeceğini ve modern toplumların bu sayede oluştuğunu düşünmektedir. Weiner ise siyasal katılmayı, sadece iradi eylemlerle sınırlı tutarken, Huntington ve Nelson irade dışı ya da çeşitli zorlamalarla yönlendirilen eylemlerin de katılma kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Özbudun,1975:2-3).

Nie ve Verba’ya göre siyasal katılım; “Halkın, kendisini yönetecek siyasi iktidar temsilcilerini seçmesi ve seçtikleri halk adına karar verme yetkisine sahip kişilerin alacağı kararları etkilemek için yapılan eylemler” olarak tanımlamıştır. Nie ve Verba siyasal katılımın vatandaşların talep ve düşüncelerini siyasi iktidara ulaştırmanın yanında toplumu ve demokrasiyi geliştirecek dolaylı faydalarının da olduğunu, halkın siyasal katılım sayesinde yönetime katılmanın vereceği tatminle vatandaşlık erdemlerinin ve şuurunun da gelişeceğini savunmuştur (Nie ve Verba:1989:3-5).

Kalaycıoğlu, siyasal katılmayı siyasal bir eylem olarak nitelendirmiş ve bir siyasi partinin oyunu artırmak için propaganda çalışmasında görev alanların, bir siyasi

partiye oy verenlerin, bir siyasi partiye bağış yapanların, hatta desteklediğı siyasi parti uğruna suç işleyenlerin bile siyasal katılma davranışında bulunduklarını ifade etmektedir. Özetle Kalaycıoğlu, siyasal karar alma mekanizmasını etkilemek amacıyla, bağımsız bir yöntem benimseyerek uygulayan herkesin siyasal katılma eyleminde bulunduğunu kabul etmektedir (Kalaycıoğlu,1983:10).

Güldiken siyasal katılmayı, “Gerek yerel gerekse de genel siyasal etkinliklerle vatandaşların farklı biçimlerde hükümet ve siyasal iktidarlar üzerinde baskı oluşturması ve de doğrudan siyasal sürece katılarak etki yaratmaya çalışmaları” olarak tanımlamıştır” (Güldiken, 1996:31)

Siyasal katılım tanımları farklı siyaset bilimciler tarafından farklı bakış açılarıyla yapılabilmektedir. Bazı siyaset bilimciler sadece hukuka uygun olan eylemleri katılma olarak kabul ederken, bazıları ise hukuk dışı siyasal eylemleri de katılma kapsamında değerlendirmektedir. Katılma eylemini, kişilerin kendi iradesiyle ve bağımsız olarak gerçekleştirmesi durumunda siyasal katılma olarak sayanların yanında, kişinin hür iradesiyle değil de başkalarının yönlendirmesiyle gerçekleştirdiğı siyasal eylemleri de siyasal katılma olarak kabul eden tanımlamalar da mevcuttur.

Siyasal katılmayı halkın kendini yönetecekleri seçmesinden ibaret görmek çağdaş demokrasi anlayışına ters düşmektedir. Demokrasiyi, halkın seçimden seçime iradesini açıkladığı temsili bir sistem olarak görmek ve halkın belli sürelerde oy kullanıp sonra siyasete müdahale etmemesi, gerçek demokrasi anlayışıyla bağdaşmaz çünkü ileri demokrasilerde halkın yönetime katılmasının sürekli devam etmesi gereklidir (Özbudun,1975:35).

Katılma eyleminin sağlıklı ve etkili şekilde gerçekleşebilmesi için belli koşulların var olması gerekmektedir ki bu koşullar siyasal katılmanın unsurlarını oluşturmaktadır. Siyasal katılmanın unsurları; devletin bağımsız olması, yönetilenlerin iç ve dış saldırılardan korunarak can güvenliklerinin sağlanması, yönetilenlerin asgari ilköğretimden geçmiş olması, ülkedeki hukuki ortamın katılmaya cevaz vermesi, yönetime katılmayı meşru ve cazip sayan bir ideolojik ortamın ve uygun iletişim ağının varlığı olarak sayılabilir (Eroğul,1991:45-59). Özetle siyasal katılımın herkes tarafından kabul edilen kesin bir tanımı yoktur. Farklı düşünürler farklı bakış açılarıyla tanımlamalar yapmıştır.

2.6. Siyasal Katılımın Biçimleri

Siyasal katılma vatandaşların siyasal karar alma süreçlerine hangi yollarla ve nasıl katılmaya çalışacaklarına göre adlandırılmakta ve sınıflandırılmaktadır. Kişi bir köşe yazısı yazmaktan bir siyasi partiye üye olup aktif siyaset yapmaya kadar geniş bir yelpazede yönetime katılabilir. Siyasi katılımın en bilinen biçimi, kişilerin dünya görüşüne uyan bir partiye oy vermesidir. Bu kapsamda dar veya geniş anlamda, merkezi veya yerel anlamda, yasal veya yasa dışı, olumlu veya olumsuz, sürekli veya geçici, gönüllü veya zorunlu, bireysel veya toplu, yaygın veya sınırlı siyasal katılmadan söz edilebilir (Öz,2010:81-88).

Kişiler yukarıda bahsedildiği üzere katılma eylemini bireysel veya toplu olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleştirebilirler. Doğrudan yönetime katılmada ilk akla gelen yöntem oy kullanmadır. Dava açma, seçimlerde aday olma gibi faaliyetler de doğrudan siyasal katılma biçimlerine örnek oluşturur. Bahsedilen doğrudan katılma örneklerinin yanı sıra yönetime dolaylı yollardan katılım yöntemleri de bulunmaktadır. Yönetime dolaylı katılma yöntemlerine; anket yapma, bildiri dağıtma, ilan yapıştırma, dilekçe verme; basını kullanma, siyasal olayları izleme, gündemi takip etme, insanlarla siyasi tartışmalara girme örnek olarak verilebilir. Topluca yönetime katılmaya ise; bir dilekçenin altına yüzlerce imza atılması, dava yolunun topluca kullanılması, grup ziyaretleri yapılması, mitingler, propaganda toplantıları, grevler ve gösteri yürüyüşleri örnek verilebilir. Bireysel katılmanın etkili biçimi ise siyasi partilere üye olma ve bu partilerde görev üstlenmedir. Zengin bireylerin mensubu olduğu siyasi partiye bağış yapması yaygın ve etkili bir katılma biçimidir (Eroğul, 1991: 174-178).

Siyasal katılma eylemini olağan ve olağan dışı siyasal katılma olarak sınıflandıran düşünürler de bulunmaktadır. Olağan siyasal katılma siyasi iktidar tarafından konulmuş kanun ve mevzuata uygun şekilde gerçekleştirilen eylemler sonucunda meydana gelmektedir. Olağan dışı siyasal katılma ise, bireyin amaçlarına ulaşmak ve siyasal iktidara karşı çıkmak için şiddet de kullanarak yürüttüğü faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu faaliyetlerden bazıları; grev, toplu dilekçe verme, işyeri işgali, gösteri, boykot, barikat kurma, silahlı saldırı, mülke zarar verme türünden faaliyetlerdir. Siyasal katılmanın bahsedilen olağan dışı biçimleri, olağan yolları yetersiz gören gruplarca kullanılmaktadır (Kalaycıoğlu,1984:204-206).

Olumlu ve olumsuz siyasal katılma biçimlerinin olduğundan bahsetmiştik. Yücekök olumlu siyasal katılmayı; politikacılarla temas kurma, seçimlerde oy verme ve siyasal çalışma yapma, siyasal literatürü izleme, siyasal örgüte üye olma olarak sıralamaktadır (Yücekök,1982:28-29). Milbrath ise siyasal katılma biçimlerini; aktif ve pasif katılma, açık ve gizli katılma, zorunlu ve bağımsız katılma, sürekli ve süreksiz katılma, sözlü ve sözsüz-yazılı katılma, toplumsal ve toplumsal olmayan katılma olarak sınıflandırmıştır. Vergi verme ödevi zorunlu katılmaya, siyasi partiye üye olma sürekli katılmaya, oy verme süreksiz katılmaya, tartışma programına katılmak sözlü katılmaya, mektup yazmak yazılı katılmaya örnek verilebilir (Çam,2002:172-173).

2.7. Siyasal Katılımın Düzeyleri

Siyasal katılımın düzeyleri Milbrath tarafından; izleyici, geçiş ve gladyatör eylemler olarak tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre siyasal katılım açısından en kolay ve zahmetsiz eylemlere izleyici eylemler, daha zor eylemlere geçiş eylemleri ve en meşakkatli ve gayret isteyen eylemlere ise gladyatör eylemler denilmiştir. İzleyici faaliyetlere; sadece seçimden seçime oy kullanan ve başkaca bir yönetime katılma etkinliği, çabası olmayan kişilerin tutumu ve durumu örnek verilebilir. Seçimlerde oy vermayla yetinmeyip devleti yönetenlere istek ve önerilerini iletmek için iletişim kurmaya gayret eden halk kesimi ise geçiş faaliyetlerinde bulunuyor demektir. Kişi siyasi partilere veya siyasi dernek ve sivil toplum örgütlerine üye oluyor ve seçimlerde siyasi parti çatısında veya o doğrultuda aktif siyasal çalışmalar, kampanyalar yürütüyorsa gladyatör faaliyetlerinden bahsedebiliriz (Kalaycıoğlu, 1984, 202).

Söz konusu siyasal katılma düzeyleri bir toplumdan diğerine değişebilmektedir. Bir toplumda geçiş faaliyeti olarak kabul edilen bazı eylemlerin başka bir toplumda gladyatör faaliyeti olarak görülmesi mümkündür. Baykal ise; her toplumda aynı şekilde kabul gören evrensel siyasal katılma seviyelerinin de bulunduğunu savunmaktadır. Baykal'a göre: halkın bir bölümü; siyasal faaliyetlerden ve olaylardan haberdar olmak için kitle iletişim araçlarını takip eder ve toplantılara katılır. Bu kişiler de siyasetle ilgilenmektedir, siyasi düşünceleri ve tercihleri bulunmaktadır ancak bu gruptaki kişilerin siyasi düşüncelerini yaymak gibi bir amaçları yoktur. Bu tür siyasal katılma faaliyetlerine izleme faaliyetleri denir. İkinci grup ise, siyasal olaylar hakkında tavır takınan kişilerden oluşur. Bu kişiler daha yoğun siyasal faaliyetler içindedir. Üçüncü grup ise siyasi olaylarla ilgili salt fikir sahibi

olmayla veya siyasi olaylar hakkında tavır takınmayla yetinmeyip siyasi olayların bizzat içine karışan, siyasi partilere veya siyasi dernek ve sivil toplum örgütlerine üye olarak bu örgütlerin içinde çalışmalar yürüten kişileri kapsayan gruptur. Özetle Baykal siyasi katılma düzeylerini; izleme faaliyetleri, siyasi olaylar hakkında tavır takınma ve siyasi olayların içine karışma şeklinde sınıflandırmakta ve bu tasnifin her toplumda geçerli olduğunu iddia etmektedir (Baykal,1970:32-35,), (Kutlu,2018).

2.8. Baskı Grupları Aracılığıyla Siyasal Katılım

Siyasal baskı işlevi gören kuruluşlar ve siyasi partiler siyasi katılımın en önemli araçlarıdır. Toplumdaki tüm bireylerin devleti yönetenlere taleplerini bireysel olarak iletmesi mümkün olmayacağı için bireylerin grup içinde temsil edilmesi ve mensup olduğu grubun devlete talepleri iletmesi 20. yüzyılda zaruri bir durum haline gelmiştir. Zamanla devletlerin güçlenerek zenginleşmesi ve toplumdaki artık değeri toplayıp halkın farklı kesimlerine taksim edebilen bir duruma gelmesiyle de toplumdaki çıkar gruplarının bu artık değer taksiminden pay alabilmek için siyasi iktidara baskıları artmıştır.

2.8.1. Baskı Grubu Kavramı

Örgütsüz çıkar gruplarının varlığı ve kökleri ortaçağa kadar dayansa da, örgütlü baskı gruplarının ortaya çıkışı modern çağla birlikte gerçekleşmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte Batı toplumunda sınıf çatışmalarının artması ve grupların devletle ilişki kurmasının çıkarlarının korunması açısından zaruri hale gelmesi baskı gruplarının yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.

Baskı grupları temsil ettiği grubun taleplerini ve belli konulardaki düşüncelerini devleti yönetenlere ileten, alanıyla ilgili kamuoyu oluşturan siyasi aktörlerdir. Bu yönüyle baskı grupları demokrasinin ve siyasi katılımın olmazsa olmaz kolektif argümanlarıdır.

Çıkar amaçlı kurulan birçok sivil toplum örgütü bulunmaktadır. Temsil ettiği grubun çıkarlarını savunmayı amaçlayan bu gruplar, amaçlarına ulaşabilmek için siyasi iktidara baskı yapmaya başladıkları anda bir baskı grubu fonksiyonu yürütmüş olurlar. Bunun yanı sıra örgütsüz ve bir amaç için kendiliğinden bir araya gelmiş geçici gruplar da baskı grubu sayılırlar ve bu grupların spesifik bir konuyla ilgili iktidarı etkileme faaliyetleri de baskı grubu faaliyetleridir. Bu durum çeşitli düşünürlerin baskı

grubu tanımlamalarına da yansımıştır. Bazı düşünürler sadece örgütlü ve sürekli kurumları baskı grubu olarak kabul ederken, bazıları da örgütsüz ve geçici grupları da tanıma dâhil ederek kapsamlı bir baskı grubu tanımlaması yapmaktadır.

Bilgiç ve Göksu baskı grubunu; temsil ettiği kitlenin ortak çıkarlarının bulunduğunu fark ederek, bu çıkarlar doğrultusunda siyasal karar vericileri etkilemeye çalışan ve bunu iktidara gelmeyi amaçlamadan yapan bir topluluk olarak tanımlamaktadır. Görüldüğü gibi tanımlamada yazar *iktidara gelmeyi amaçlamadan* ifadesiyle, baskı gruplarının siyasi partilerden önemli bir farkını da ortaya koymuştur (Bilgiç ve Göksu,2003:54). Bianchi, ise baskı grubunu “Kurumsal yapıya sahip ve organize edilmiş yönetime katılımı sağlayan gruplardır” şeklinde tanımlamıştır (Bianchi,1984:9, Aktaran:Bilgici,2010).

Siyasal karar alma süreçlerini etkilemek, baskı gruplarının temel amaçlarındandır ve bu amacını gerçekleştirebilmek için de siyasetin fiilen içinde bulunmaları bir zorunluluktur. Baskı grupları siyasetin içinde olsalar da siyasal ve ekonomik konular dışında da çalışmalar yapmaktadır. Örneğin çevre koruma ve insan haklarını geliştirme gibi amaçlar için kurulmuş baskı grupları da mevcuttur. Özetle baskı grupları; örgütlü veya örgütsüz yapıda olabilen, siyasi, çevresel, ideolojik sosyal nedenlerle kurulan ve siyasal iktidarın alacağı kararları temsil ettiği kitlenin çıkarları veya siyasal tavrı lehine etkilemeye çalışan bölgesel, ulusal ve uluslararası çaptaki gruplardır (Bilgici,2010:9-11).

2.8.2. Baskı Gruplarının Türleri ve Nitelikleri

Siyasal iktidarın kararlarını etkilemeye çalışan her türlü insan topluluğu baskı grubu olarak kabul edilebilir. Baskı grubunun en önemli ve yaygın türü belli bir grubun çıkarlarına hizmet etmek için kurulan gönüllü teşekküller olan örgütlenmiş veya dernekleşmiş baskı gruplarıdır. Bu baskı grupları toplumda kendiliğinden var olan bir baskı grubu türü değildir. Bireylerin iradesiyle kurulur ve ilgi görmeye desteklenmeye devam edildiği sürece varlıklarını devam ettirirler. Turan’a göre diğer baskı grubu türleri kurumsal baskı grupları, doğal baskı grupları, anomik baskı gruplarıdır. Anomik baskı grupları; anlık gelişen bir olaya veya duruma tepki vermek için kendiliğinden ortaya çıkan ve bir süre sonra dağılan örgütsüz baskı gruplarıdır. Doğal baskı grupları ise tüzel kişiliği olmayan, geleneksel yapısını kaybetmemiş toplumlarda kendiliğinden var olan; soy, aşiret gibi sosyal toplulukların önderlerinden veya mahallelerin

semtlerin ileri gelenlerinden oluşur. Ordu, bürokrasi, parlamento gibi devlet kurumları da kendi alanlarıyla ilgili siyasal iktidarı yönlendirme ve baskı faaliyetleri yürütebilmektedir. Bu tür baskı gruplarına da kurumsal baskı grupları denir (Turan,1986:45-47).

Baskı gruplarını kategorilere ayırmak, sınıflandırmak, ortak özelliklerini ve farklı yönlerini belirlemek oldukça zordur. Thomas ve Peter baskı gruplarını; içyapısı bakımından kitle ve kadro baskı grupları, kurumsallaşmalarına göre anomik, teşkilatlı, teşkilatsız, kurumsal baskı grupları, faaliyet alanına göre yerel, ulusal, uluslararası baskı grupları, çalışma alanına göre kamu kesimine yönelik ve özel kesime yönelik baskı grupları olarak sınıflandırmıştır. Thomas ve Peter ayrıca profesyonel ve ideolojik baskı gruplarının varlığından bahsetmiş ve profesyonel baskı gruplarını işçi kuruluşları, işveren kuruluşları ve tarım birlikleri olarak; ideolojik baskı gruplarını da dinsel gruplar, özel amaçlı gruplar ve fikir dernekleri olarak sınıflandırmıştır (Aktaran: Acar, 2019:5; Thomas ve Peter, 1993).

Baskı gruplarını ayrıca amaçlarına göre; maddi amaçlı ve kültürel amaçlı baskı grupları şeklinde de sınıflandıran düşünürler vardır. Maddi amaçlı baskı grupları; sendikalar, işveren örgütleri, meslek odaları, esnaf ve sanatkâr örgütleri sayılabilir. Kültürel amaçlı baskı grupları ise; ahlaki, sosyal, dini, çevresel sebeplerle kurulmuş ve genellikle toplumun dezavantajlı gruplarının haklarının savunulması için çalışan örgütlerdir (Bilgici,2010:25).

Baskı gruplarının sınıflandırıldığı özet tablo aşağıda verilmiştir:

BASKI GRUBU SINIFLANDIRMASI	
İç Yapısı Bakımından Baskı Grupları	Kitle Baskı Grupları
	Kadro Baskı Grupları
Kurumsallaşmalarına Göre Baskı Grupları	Anomik Gruplar
	Teşkilatlı Gruplar
	Teşkilatsız Gruplar
	Kurumsal Gruplar
Profesyonel Baskı Grupları	İşveren Kuruluşları
	İşçi Kuruluşları
	Tarım Birlikleri
İdeolojik Baskı Grupları	Dinsel Gruplar
	Özel Amaçlı Gruplar
	Fikir Dernekleri ve Kulüpler
Faaliyet Alanına Göre Baskı Grupları	Yerel
	Ulusal

	Uluslararası
Çalışma Alanlarına Göre Baskı Grupları	Kamu Kesimine Yönelik Baskı Grupları
	Özel Kesime Yönelik Baskı Grupları

Tablo 2.1. Baskı Gruplarının Sınıflandırılması

Kaynak: (Aktaran: Acar, 2019:5; Thomas ve Peter, 1993).

Sivil toplum örgütleri gönüllü örgütlenmeler olup, devletle birey arasında konumlanan devlet dışı organizasyonlardır. Gönüllü teşekkül olması hasebiyle birçok baskı grubunun sivil toplum örgütü sayılamayacağı iddia edilmiştir. Sivil toplum örgütleri de baskı grupları gibi iktidarı ele geçirmeyi amaçlamadan faaliyetlerini yürütür ve bu yönüyle siyasi partilerden ayrılır (Doğan,2002:237-238). Devlet aygıtı dışında ve devlet dışı organizasyonlar olma zorunluluğu sivil toplum kuruluşlarını baskı gruplarından ayırmaktadır. Kurumsal baskı grubu dediğimiz ordu, bürokrasi, meclis gibi kurumlar devletin bir organı olduğu halde baskı grubu olarak sayılabilmektedir.

Siyasi parti baskı grubu ayrımından bahsedecek olursak; siyasi partilerin baskı gruplarından en önemli farkı iktidara gelmeyi amaçlamaları ve siyasi amaçlı çalışmalarının sürekli olmasıdır. Baskı gruplarının ise siyasi iktidarı etkileme ve baskı faaliyetleri sürekli değil amacına ulaşınca kadardır. Ayrıca baskı gruplarının tek fonksiyonu baskı fonksiyonu değildir. Baskı faaliyetleri dışında çıkar grubu faaliyetlerini de yürütmektedir lobiler ise sadece baskı kurmak için oluşturulmuş ve baskı gruplarının sürekli siyasi baskı uygulayan bu alanda profesyonelleşmiş çeşididir (Bilgici,2010:17).

Çıkar grubu baskı grubu ayrımını da açıklayalım. Kalaycıoğlu çıkar grubunu; “Temsil ettikleri toplumsal grubun çıkar veya taleplerini siyasal otoritelere ileterek onlardan makul cevaplar almak için mücadele veren gruplar olarak tanımlamaktadır.” (Kalaycıoğlu,1984:318-319). Tanımdan da anlaşıldığı gibi işçi, memur, çiftçi, esnaf gibi toplumun farklı kesimleri örgütlü veya örgütsüz çıkar gruplarını oluşturarak devletten talepte bulunmaktadır. Çıkar grupları taleplerinin karşılanması için devlete çeşitli yollarla baskı uygulamaya başladığı anda baskı grubuna dönüşmektedir. Bu haliyle her çıkar grubu bir baskı grubu değildir ve çıkar grubunun baskı grubuna dönüşümü çoğu zaman dönemseldir. Yani baskı gruplarını bu yönüyle çıkar

gruplarının bir bölümü olarak da değerlendirebiliriz. Her baskı grubunun bir çıkar grubu olmayabileceğini de belirtmekte fayda vardır. Zira maddi bir çıkar amaçlamadan bir ideal veya ülkü uğruna bir araya gelmiş ve çıkar grubu olmayan baskı grupları da mevcuttur.

Çıkar grupları; sürekli ve ortak çıkarları bulunmaması, teşkilatlı organize ve disiplinli olmamaları, siyasi iktidarın kararlarını etkilemeye çalışmamaları gibi özellikleriyle baskı gruplarından ayrılmaktadır. Demokratik kitle örgütü olmaları ve demokratik katılımın sağlanmasına katkı sunmaları gibi özellikleriyle de baskı gruplarıyla benzerlik göstermektedir. Çıkar grubu ve baskı gruplarının genel özellikleri bakımından karşılaştırılması Tablo 3.2’de özetlenmiştir:

Baskı Grupları ile Çıkar Gruplarının Karşılaştırılması	
Baskı Grupları	Çıkar Grupları
Siyasal iktidarı etkilemeye çalışırlar	Siyasal iktidarı etkilemeye çalışmazlar
Devamlı ve ortak bir çıkarı savunurlar	Devamlı ve ortak bir çıkarları her zaman yoktur
Bilinçli ve teşkilatlıdır	Teşkilatlı değildir
Organize olmuşlardır - disiplinlidirler	Organize olmaları güçtür disiplin yoktur
Demokratik kitle örgütleridir	Demokratik kitle örgütleridir
Demokratik katılımı sağlarlar	Demokratik katılımı sağlarlar

Tablo 2.2. Baskı Gruplarıyla Çıkar Gruplarının Karşılaştırılması

Kaynak: (Acar, 2019:6).

2.8.3. Baskı Gruplarının Baskı Yöntemleri

Baskı gruplarının siyasi iktidarı etkileme çabaları doğrudan etkileme ve dolaylı etkileme olarak incelenebilir. Dolaylı etkileme; baskı gruplarının doğrudan siyasi iktidarı temsil eden üst düzey yöneticileri değil, daha alt organizasyon düzeyindeki kurumları hedef almasıdır. Dolaylı etkilemede genellikle basın, yayın yoluyla kamuoyu oluşturma metodu kullanılır. Kamuoyu oluşturma gücü baskı gruplarının en önemli silahıdır. Bu yöntemin yanında kurumlara baskı yapmak için, gösteri, miting, sivil itaatsizlik eylemleri de yapılabilmektedir (Kışlalı,2002:301).

Doğrudan etkileme ise; baskı gruplarının siyasal iktidara kendi istediği kararları aldırabilmek için doğrudan siyasi karar vericileri yani üst düzey hükümet üyelerini veya parlamento üyelerini etkileme çalışmalarıdır. Doğrudan etkileme yöntemleri seçimlerde bir adayı destekleme veya kendi örgütü içinden bir aday

çıkarma gibi seçimlere yönelik olabileceği gibi bir kanun veya kararının çıkması aşamasında müdahale edilmesi şeklinde de olabilmektedir. Bahsedilen baskı metodlarının yanında, seçim dönemlerinde siyasi partilere maddi bağışta bulunulması da baskı gruplarının ileriye dönük alınacak kararları etkileme metodları olarak değerlendirilebilir (Kışlalı,2002:302).

Baskı gruplarının uyguladığı ve duruma, coğrafyaya, mekâna, maddi güce göre değişebilen çok çeşitli baskı yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemlerden bazıları; lobicilik, kulışçılık, ikna ve tehdit, gösteri miting düzenleme, boykot, grev yapma, hükümet çalışmalarını engelleme, siyasi partilerle ilişki kurma, medyayı kullanma ve kamuoyu oluşturma, hukuksal yolları kullanma, itaatsizlik ve sabotaj, rüşvet, özel ayrıcalıklar sağlama olarak sayılabilir (Şahin,2004:28).

Baskı yöntemlerinden ilk kullanılanı genellikle ikna yöntemidir ve isteklinin talebinin haklı ve yerinde olduğuna karar vericileri inandırmak için kullanılır. Bu yöntemin başarıya ulaşabilmesi için ikna etmek isteyen ve ikna edilmesi gereken tarafların her ikisinin de konunun teknik ayrıntılarına hâkim olacak kadar bilgili ve önyargısız olarak konuyu ele alacak durumda olması gerekmektedir. İkna yöntemi uygulanırken çoğu kez konuyu anlatan ayrıntılı bir rapor hazırlanarak siyasal iktidar temsilcisine verilir. Bu rapor genellikle kamuoyunda farkındalık oluşturmak amacıyla ve şeffaflık adına yazılı ve görsel basınla da paylaşılmaktadır. Baskı grubu temsilcilerinin taleplerini anlatan yazılı raporlar hazırlayarak siyasi iktidar veya parlamento üyelerini ziyaret ederek yüz yüze görüşmelerle ikna metodunu uygulaması, yasama ve yürütme mensubu yetkililer tarafından da olumlu karşılanan ve katılımcı demokrasilerde olması gereken bir durumdur (Şahin,2004:29).

Etkili bir baskı yöntemi olan lobicilik ise, lobiler tarafından yürütülen ve baskı grubu faaliyetlerinin sadece kanun çıkarılması sürecine etki etmeye özgülenmiş özel halidir. Belirli çıkarları savunabilmek için hem yurt içinde hem de yurt dışında faaliyet yürüten lobiler, profesyonel şirketlerce de yürütülebilmektedir. Kulışçılık ismiyle de anılan lobicilik ve lobilerin en yaygın ve etkili baskı grubu olduğu da söylenmektedir (Bayramoğlu,1985:9). Özellikle ABD’de lobicilik yaygındır ve ABD’de lobiciliğin en bilinen şekli bir ABD kongre üyesini istediğiniz doğrultuda fikir beyan etmeye veya oy kullanmaya teşvik etmek için yürütülen faaliyetlerdir. ABD’de lobi yerli veya

yabancı müşterileri için profesyonel olarak lobi faaliyeti yürüten yüzlerce şirket bulunmaktadır (Turan,1986:139).

2.8.4. Baskı Grupları Siyaset ilişkisi

Baskı grupları; demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi, halkın kitleler halinde siyasal katılımının sağlanması ve kitlesel iletişim konularında çok yönlü işlevleri olan örgütlerdir. Kitlesel iletişim, yönetimi ve rejimi meşrulaştırma, demokratik temsil, siyasal iktidarı denetleme gibi işlevler baskı gruplarının önemli işlevleridir. Baskı grupları ve çıkar grupları kitlelerin taleplerini, belli konulardaki düşüncelerini siyasal iktidara iletir ve siyasal iktidarın konuyla ilgili düşüncelerini de temsil ettiği kitlelere geri bildirim olarak ileterek iki yönlü bir iletişim mekanizması işlevi görür (Saybaşı,1995). Ayrıca sivil toplum kuruluşu işleviyle halk kitleleri ve siyasal iktidar arasında bir köprü görevi görerek halkın alınan kararlara katılmasını sağlar ve böylece yönetim rejiminin meşruiyetini de sağlamış olur. Demokratik rejimlerde ve temsili demokrasilerde temsil yetkisini siyasal iktidara devreden halkın özgürlüklerinin teminatı iktidarın icraatlarını denetleyen ve meşrulaştıran demokratik baskı gruplarıdır.

Baskı grupları varoluş sebeplerinin gereği olarak, siyasi iktidarla ilişki kurmak ve onu kendi amaçları doğrultusunda etkilemeye çalışmak zorundadır. Bu görevini icra ederken iki farklı ilişki kalıbından söz edebiliriz. Bunlar korporatist ve çoğulcu ilişki şekilleridir. Korporatist sistemde, baskı grupları ve benzeri organizasyonlar tek bir örgüt çatısı altına alınır. Siyasi iktidar yetkilendirdiği bu çatı örgüte bazı kamu görevlerini de yürütme yetkisi verebilir ve tanıdığı ayrıcalıklarla kendi kontrolünde bir sivil toplum ve baskı grubu faaliyetleri arzu eder. Bu durum sadece demokratik sistemlerde değil, otoriter sistemlerde de görülebilir. Birçok ülkede bazı meslek odaları, sanayi ve ticaret odaları bu anlayışla yetkilendirilmiş ve kendi grubuna mensup iş alanlarını ve mesleğin icra edilmesini denetleyerek gelir elde etmektedir. Siyasi iktidar yetkilendirdiği bu korporatist gruplara sağladığı ayrıcalıklara karşılık, itaat ve siyasi destek beklemektedir. Çoğulcu ilişkilerde ise söz konusu grupların temsilini ve baskı faaliyetlerini çok sayıda bağımsız gönüllü kuruluş temsil etmektedir. Bu gruplar birbirleriyle yarışarak siyasi iktidarı etkilemeye çalışmakta olup bu alanda bir rekabet söz konusu olmaktadır. Demokratik ülkelerin çoğunda baskı grupları ve

sivil toplum alanında korporatist ve çoğulcu yapı birlikte bulunmaktadır (Turan,1986:49-50).

Baskı grupları siyaset ilişkisini, baskı gruplarının karar alma ve yönetme yetkisine sahip olan kurumlarla ve gruplarla ilişkileri olarak değerlendirebiliriz. Bahsedilen kurumları da yasama, yürütme, yargı organları, bürokratik kurumlar, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ve kitle iletişim araçları olarak sayabiliriz.

Baskı gruplarının siyasi karar alma organları içerisinde en çok etkilemeye çalıştıkları organ yasama organı yani milletvekilleridir. Seçimlerde bir milletvekilini maddi manevi desteklemek veya kendi yöneticilerinden birini milletvekili aday yapmak ise baskı gruplarının kullandığı en yaygın yöntemdir. Zira mecliste eski yeni çok sayıda sendika veya sivil toplum örgütünde yöneticilik yapmış milletvekili görev almıştır. Baskı gruplarının milletvekillerinin kararlarını etkilemek için kullandığı en önemli yöntem ise yüz yüze görüşme ve lobicilik faaliyetidir. Benzer yöntemler yürütme organını ve bürokrasiyi etkilemek için de kullanılabilir. Baskı grupları bahsedilen metotları kullanarak yürütme organını ve bürokrasiyi de; problemlerin tespit edilmesinden çözüm üretilmesine ve ülke kaynaklarının toplum içindeki taksiminin belirlenmesine kadar birçok konuda etkilemeye çalışmaktadır (Ay,2003:214). Siyasi iradenin aldığı kararları uygulamakla görevli olan bürokrasiyle yürütülen ilişkiler baskı grupları açısından çok önemlidir. Çoğu zaman siyasi iktidar ve iktidar partileri değiştiği halde bürokrasi uzun süre değişmediği için bürokratlarla ilişkiler daha önemli hale gelmektedir.

2.9. Sendikaların Sivil Toplum Kuruluşları İçindeki Yeri

Sendikalar bir ülkede demokrasinin gelişmesine katkı sağlayabilecek önemli kuruluşlardır. Sivil toplum örgütü ve aynı zamanda baskı grubu olan sendikalar toplumsal konularda siyasi iradenin vereceği kararları etkilemeye yönelik faaliyetler yürüten, çalışanların mali ve özlük haklarını savunmanın yanında ülkenin siyasi gündemini de takip eden kuruluşlardır. Asli görevleri; temsil ettiği kitlenin mali, sosyal ve özlük haklarının artırılması için mücadele vermektir ve bunun için de hükümetlerle yakın ilişki içinde olmaktadır.

Sendikaların amacı ilgili mevzuatta “Üyelerinin hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek” olarak belirtilmiştir. Bu açıdan sendikalar, kâr amacı gütmeyen derneklerden ve kâr amacı güden ticari ortaklıklardan (şirketler) ve meslek

örgütlerinden ayrılmaktadır (Narmanlıoğlu,2013:61). Sendikalar ve derneklerin ortak özellikleri ve farklılıkları mevcuttur. Özel hukuk tüzel kişiliğine sahip şahıs topluluğu olmaları, sendikalar hakkında 6356 sayılı Kanun'da hüküm bulunmayan hallerde Medeni Kanun ve 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nun hükümlerine tabi olmaları derneklerle ortak özellikleriyken, amaçları bakımından farklılıkları mevcuttur. Derneklerin belirgin bir amacı mevzuatta belirtilmemiştir bu bakımdan sendikalardaki gibi üyelerinin mesleki haklarını korumak da derneklerin amacı olabilir.

Sendikalarla dernekler arasındaki en önemli fark ise sendikaların amaçlarına ulaşabilmek için belli hak ve yetkilere kanuni olarak sahip olması ve bahsedilen konularda yasalar gereği idarenin resmi muhatabı olmalarıdır ki, derneklerin böyle yetkileri yoktur. Sendikaları derneklerden ayıran en önemli ayrıcalık; toplu sözleşme ve grev hakkıdır. Türk hukukunda sendikalar uzun yıllar dernek statüsünde kabul edilmiş, sendika şeklindeki örgütlenmeleri, sendikal hakları ve güvenceleri kullanmaları engellenmiştir. (Narmanlıoğlu,2013:663-64).

Barolar, sanayi ve ticaret odaları gibi meslek örgütleri 1982 Anayasası'nda belirtildiği şekliyle kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıdır. Meslek odaları kendi meslekleriyle ilgili hem üyelerinin mesleki hak ve menfaatlerini, hem de kamunun çıkarlarını korumakla görevlidirler çünkü kamu hizmeti görürler. Meslek odaları; şahıs topluluğu olma, üyelerinin hak ve menfaatlerini koruma açısından sendikalara benzese de sendikalarla aralarında birçok farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; üyelik için aynı mesleğe mensup olma şartı, meslek mensuplarının hür iradesiyle değil kanun hükmüne dayanarak kurulması, mesleği icra edebilmek için odaya üyeliğin zorunlu olması, her meslek grubu için tek oda kurulabilmesi gibi hususlarda sendikalardan farklılıkları bulunmaktadır (Aktay,Arıcı,Kaplan,2013:287-288).

Sendikalar bir çıkar grubudur fakat örgütlü ve sürekli bir baskı faaliyeti içinde olduklarından dolayı da bir baskı grubudur. Siyasi iktidarı ele geçirmeyi amaçlamadan üyelerinin çıkarları için siyasi iktidarı etkilemeye çalışırlar. Bu yönleriyle sendikalar için en doğru sınıflandırma baskı grubu olarak değerlendirilmesidir.

2.10. Sendikaların Siyasal Faaliyet Türleri

Siyasi faaliyeti Akgeyik; “Siyasi iktidarı ele geçirmeye veya mevcut iktidarı bazı kararlar aldırmaya, vazgeçirmeye ya da iktidarın aldığı bazı kararların sonuçlarını

ortadan kaldırmaya, değiştirmeye yönelik faaliyetlerdir.” şeklinde tanımlamıştır (Akgeyik,1994:78). Tanımda da belirtilen siyasi iktidarın kararlarını etkileme çabaları, baskı gruplarının ve bir baskı grubu olarak sendikaların asli görevleridir. Dolayısıyla bu görevlerin icrası sendikaların siyasi faaliyetlerini ifade etmektedir (Mahiroğulları,2016:143-144).

Sendikalar siyaset yaparken mevcut siyasi ekonomik sistemi kabullenip onu değiştirmeyi düşünmeden sadece temsil ettiği kitlenin çıkarları için sendikacılık yapabileceği gibi, ideolojik nedenlerle sistemi değiştirmek için de sendikacılık yapabilir. Örneğin Marksist sendikacılık anlayışında sosyalist devleti kurabilmek için çalışanlar ve sendikalar bir araç olarak görülmekte ve sistemi değiştirebilmek için devleti yıpratmak ve toplumu ayaklandırmak gerektiği düşünülmektedir. Sendikalar ideolojik nedenlerle veya mesleki ekonomik nedenlerle farklı siyasi faaliyet biçimleri benimseyerek hedeflerine ulaşmak için çalışmalarını yürütürler (Akgeyik,1994:80).

Sendikaların siyasi faaliyet türlerini geniş anlamda siyasi faaliyet ve dar anlamda siyasi faaliyet olarak sınıflandırıp inceleyebiliriz. Geniş anlamda siyaset; hiçbir siyasi partinin vesayeti altına girmeden ve ayırım yapmadan tüm siyasi partilerle görüşmeler yaparak üyelerinin çıkarlarını korumaya ve bu doğrultuda verilecek kararları etkileme faaliyetleri olarak açıklanabilir. Geniş anlamda siyaset yapan sendikalar; mesleki ve ekonomik yönü ağır basan, ideolojik doktriner anlayışı reddeden ve sendikacılıkta siyasi faaliyetleri amaç değil araç olarak gören anlayışa sahip sendikalardır. Tüm siyasi partilere eşit mesafede olmaya gayret eden, örgütsel çıkarlarına göre her sendikayla bağımsız ilişkiler geliştirebilen bu sendikaların siyasi partilerle kurduğu ilişki modeline de bağımsız model denilmektedir (Kutal,1977:200-202).

Geniş anlamda siyaset yapan sendikaların çalışma alanı sadece çalışanların haklarıdır yani genellikle iktisadi yönü ağır basan sendikalardır. Bu sendikalar toplumun genelini değil, sadece çalışan kesimi kucaklarlar ve bu yönüyle pragmatik bir felsefeyle hareket ederler. Geniş anlamda siyaset yapan sendikaların en önemli argümanı toplu pazarlıktır. Diğer özellikleri ise; siyasi faaliyetlerini mesleki ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeye özgülmesi, sınırlı ve spesifik hedeflere ulaşabilmek için mücadele vermeleri, özellikle yasama organına baskı yaparak alınacak kararları

etkilemeye çalışmaları, siyasi partilerle ilişkilerinde sendikal bağımsızlıklarını korumayı önemsemeleri olarak sayılabilir. (Akgeyik,1994:78).

Sendikaların yürüttüğü başlıca geniş anlamda siyasi faaliyet türleri; siyasi parti kongrelerinde sendika kökenli adayların parti listelerine ve özellikle yönetim organlarına seçilmesi için çalışma yürütmek, çalışanların çalışma koşullarını ve haklarını iyileştirebilmek için iktidarda olan siyasi partiyle ve parlamentoyla ilişki kurmak ve lobi faaliyetlerinde bulunmak, yazılı ve görsel basını kullanarak iktidarı etkilemek ve yönlendirmek amacıyla kamuoyu oluşturmak, üyelerine belirli bir aday veya siyasi parti lehinde veya aleyhinde oy verme çağrısında bulunmak, güncel siyasi olaylarla ilgili fikir beyan etmek ve bu konuda siyasi eğitimler ve seminerler düzenlemek olarak sayılabilir (İçmez,2014:22).

Dar anlamda siyaset ise bir siyasi partinin vesayeti altında yürütülen siyasi faaliyetlerdir. Bu tip sendikalar kendilerine yakın gördükleri sendikalarla organik bağ kurarak veya organik bağ kurmadan yakın ilişkiler kurarak karşılıklı yardımlaşmakta ve parti desteğiyle sendikal, siyasi çalışmalarını yürütmektedir. Dar anlamda siyaset yapan sendikalar sadece mesleki ve ekonomik alanda değil, herhangi bir toplumsal siyasi meseleyle ilgili olarak da siyasi faaliyetler yürütmektedir ve yürütülen bu siyasi ilişki modeline ara bağımlı model denilir (Kutal,1977:202-205).

Dar anlamda siyaset yapan sendikalar, çalışan haklarıyla ilgili olmayan konulara da müdahil olurlar ve çoğu zaman günlük siyasete de karışmaktadırlar. Bu tür sendikalar bir siyasi partiyle organik ilişkiye girerek bu partinin parlamentoya girmesi için çalışmakta ve sonrasında bu partinin gücünden ve nüfüzünden yararlanarak siyasi, çıkar elde etmektedir. Sadece üyelerini ilgilendiren konularda değil toplumun genelini ilgilendiren birçok konuda siyaset yapan bu sendikaların temel özellikleri; hedeflerine ulaşabilmek için siyaseti bir araç olarak kullanmaları, uzun vadeli ve geniş perspektifli hedeflere sahip olmaları, toplumu şekillendirmek için çalışmaları, mesleki ekonomik çıkarlar dışındaki genel toplumsal konular içinde genel grev yapılması gerektiğini savunmaları, sendikacılığı bir kitle hareketi olarak görmeleri ve bu kitlesel gücü siyasi güce dönüştürmek istemeleri, sendika ve organik bağ içinde olduğu siyasi parti liderlerinin ve teşkilatlarının ideolojik fikir birliği içinde olmalarıdır. Dar anlamda siyaset yapan sendikalar içinde bağımsızlığını yitirerek

siyasi parti vesayeti altında girenler olduğu gibi, sendikal anlamda bağımsızlığını koruyarak dar anlamda siyaset yapan sendikalar da mevcuttur. (Akgeyik,1994:79).

Sendikacılık uygulama ve faaliyetlerinin geniş anlamda faaliyet veya dar anlamda faaliyet olarak kesin ayrımını yapmak esasında zordur. Çünkü sendikaların yaptığı faaliyetlerin çoğu ekonomik, sosyal ve siyasi fonksiyonlara sahiptir ve bu fonksiyonları birlikte ifa etmektedirler. Her sendikal faaliyetin kendi içinde ekonomik, siyasi veya sosyal yönü öne çıkabilir fakat yinede konuya mekanik olarak yaklaşıarak sendikaları veya sendikal faaliyetleri; siyasi faaliyet- iktisadi faaliyet, siyasi sendika- iktisadi sendika şeklinde kesin bir ayrıma tabi tutarak sınıflandırmak sağlıklı olmayacaktır. Bunun yerine iktisadi yönü ağır basanlar ve siyasi yönü ağır basanlar şeklinde nitelendirmenin daha doğru olabileceği düşünülmektedir (İçmez,2014:23).

Sendikacılığın doğuşundan itibaren var olan sendika siyaset ilişkilerinin nasıl geliştiğinin ve evrildiğinin anlaşılabilmesi için İngiltere ve ABD sendikacılığını etkileyen fikir akımlarının anlaşılması önemlidir. Sendikacılığın doğduğu yer olan İngiltere’de sendika siyaset ilişkilerini etkileyen düşünce akımlarından önemlileri; Owenizm, Chartizm, Fabiancılık akımlarıdır. Owenizm hareketi; İngiltere’de sendikacılık, kooperatifçilik, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çalışma saatlerinin sınırlandırılması ve sekiz saatlik mesai uygulamasının gündeme gelmesi gibi konularda önemli gelişmeler sağlamıştır. Owen, bu olumlu gelişmelerin sağlanması ve kazanımların elde edilmesinde mücadele yöntemi olarak başkaldırı, sınıf çatışması veya grev yapılmasını reddetmiş; işçilerin diğer sınıflarla işbirliği yapmasını ve barışçıl yöntemlerle, dayanışma bilinciyle yeni bir toplumsal düzen kurulabileceğini savunmuştur. Owen’ın sınıflararası işbirliği ve dayanışma fikri ilerleyen dönemde İngiliz sendikacılığının temel felsefesi ve alamati farikası olmuştur (Özcan,2010:10).

Owenizm akımının başarısız olması sonucu 1836 yılından itibaren *Dilekçeciler* ismiyle de anılan *Chartizm* fikir akımı İngiltere’de sendikal hareketi etkilemeye başlamıştır. Chartizm hareketi işçilerde; sınıf bilincinin ve eylemselliğın yerleşmesi konusunda etkili olmuştur. Bu fikir akımına göre, işçilerin hakları parlamentoda yapılacak yasal düzenlemelerle verileceği için işçilerin hak arama faaliyetleri zorunlu olarak siyasi mücadeleyi gerektirmektedir. 1883 yılında etkili olmaya başlayan Fabiancılık doktrinine göre ise sınıf mücadelesi yerine ikna yönteminin uygulanması gerektiği ve kapitalizmin işçi haklarını da gözetecek şekilde evrimi ve hakların kanuni

yollarla artırımı neticesinde adil ve sürdürülebilir bir toplumsal düzen kurulabileceği savunulmuştur (Lefranc ve Sülker,1996:12).

İngiltere’de işçilerde sınıf bilincinin tam oluşamaması ve işçi hareketlerinin sosyalizme yönelememesi sendika siyaset ilişkilerinin gelişimi bağlamında belirleyici olmuştur. Sınıf bilincinin ve sosyalizmin yerleşmemesinde ise bahsedilen fikir akımlarının etkisi, siyasi iktidarların sert tutumları ve sömürgeciliğin sağladığı refah artışıyla işçilerin ücretlerinin de yükseltilmesi etkili olmuştur. Hatta bu dönemde kapitalizmin yüksek ücretli tuzu kuru bir işçi aristokrasisini doğurduğunu iddia edenler de olmuş, ilk sendikalar da bu işçi aristikrasisine mensup işçi gruplarınca oluşturulmuştur (Yaraşır,2004:35-36).

Amerikan sendikacılığı da kendine özgü nitelikleri, değerleri olan bir sendikacılık anlayışıdır ve en temel özelliği de; sosyalizme karşı oluşu ve sınıf mücadelesini gerekli görmemesidir. Bu politika ABD’de uygulanan antikomünist siyasete uygun düşmektedir. Amerikan sendikacılığında, İngiltere’de olduğu gibi işçi sınıfına dayalı olarak kurulmuş bir siyasi parti de yoktur. Bir işçi partisinin bulunmamasının yanı sıra ABD’de sendikalar mevcut siyasi partilerle çelişen politikalar geliştirmemiş, ülkedeki hâkim ideolojiye uyumlu hareket etmişlerdir. Bu durumun sebepleri arasında ABD’de tekelleşen özel sermaye çevrelerinin ülkeye hâkim olmasının ve işçilere karşı sergilediği baskıcı tutumun etkisi olmuştur (Özcan,2010:14).

Siyasi iktidarlara uzlaşmacı bir tutum sergileyerek çalışan haklarını geliştirmeyi hedefleyen ve anti-komünist, anti-sosyalist çizgisinden ayrılmayan Amerikan tipi sendikacılık anlayışı; ABD ile yakın siyasi ilişkileri olan ülkelerin sendikalarına da empoze edilmiştir. O dönemde ABD ile yakın ilişki içinde olan ve NATO’ya giren Türkiye’de de 1952 yılında kurulan TÜRK-İŞ; Amerikan tipi, anti-komünist ve “partilerüstü” sendikacılık anlayışını benimsemiştir. Özetle Amerikan tipi sendikacılık anlayışını benimseyen sendikalar da siyasi faaliyetlerini aktif olarak sürdürmüş fakat uzlaşmacı bir tavırla çizilen çerçevenin dışına çıkmamışlardır (Özcan,2010:15-18).

2.11. Sendika Siyasi Parti İlişkisi

Sendika siyasi parti ilişkileri genellikle örgütlerin karşılıklı çıkarları doğrultusunda yürütülen ilişkilerdir. Sendikalar siyasi partilerle, verilecek kararları

üyelerinin çıkarları doğrultusunda etkileyebilmek için ilişki kurarlar. İktidarda veya muhalefette olsun siyasi partileri kendi amaçlarına ulaşabilmek ve üyelerinin çıkarlarını koruyabilmek için kullanırlar. Siyasi partiler de geniş kitlelere ve halk tabanına kolayca ulaşabilmek için sendikaları önemli bir araç olarak görürler. Çünkü bir siyasi partinin emekçi kesimin veya işveren kesiminin üyelerinin tamamıyla ayrı ayrı görüşerek parti politikalarını ve programını anlatması veya kitlelerin sorunlarını dinleyip öğrenmesi pratikte mümkün değildir. Bunun yerine kitlesel sivil toplum örgütlerini veya sendikaları muhatap alması çok daha kolay ve pratik bir yoldur. Bu anlamda sendikalar ve siyasi partiler arasında karşılıklı bir yardımlaşma, kazan kazan mantığıyla yürüyen bir siyasi ilişki söz konusudur.

Cella ve Treu sendika siyasi parti ilişki modellerini bağımsız model, bağımlı model ve ara bağımlı model olarak sınıflandırmaktadır. Bu düşünürlere göre bağımlı model, devletin veya bir siyasi partinin vesayeti altına girerek yürütülen siyasi ilişki modelidir. Bağımsız model ise; ayrım yapmaksızın tüm siyasi partilerle bağımsız ilişkiler kurulması ve bu ilişkilerin vesayete dönüşmemesi yani hiçbir partinin güdümüne girilmemesidir. Bu modelde sendikaların devlet aleyhinde bile olsa kararlarını bağımsız olarak alıp uygulayabilmesi gereklidir. Ara bağımlı model ise; vesayet altına girilmese de sadece bir siyasi partiyle yakın ilişkiler kurulması ve alternatif bir politikanın olmamasıdır. (Aktaran: Mahiroğulları,2016, Cella&Treu, 1998, 320-321)

Sendikalar siyasi partilerle mesleki ekonomik nedenler veya ideolojik nedenlerle ilişki kurabilmektedir. Mesleki ve ekonomik nedenler sendikaların çalışma hayatı ve iş ilişkileri çerçevesinde yürüttüğü toplu iş sözleşmesi ve diğer sendikal faaliyetleriyle ilgili kurduğu siyasi ilişkilerdir. Çalışma saatleri veya kıdem tazminatıyla ilgili çıkacak bir kanunu işçilerin lehine değiştirebilmek için işçi sendikalarının mecliste milletvekilleri ve siyasi partilerle görüşmeleri mesleki ve ekonomik nedenlerle ilişki kurmaya örnektir.

İdeolojik nedenlerle de sendika siyasi parti ilişkileri kurulabilmektedir. Kıta Avrupa'sında Marksist ideolojinin sendikaları kapitalist ekonomiyi yıkmamanın en önemli silahı görerek sendikalara sızmasını ve sendika yönetimlerini ele geçirmesini ideolojik nedenle sendika siyasi parti ilişki modeli kurmaya örnek gösterebiliriz. Sadece Marksistler değil dinsel kurumlar da sendikalarla ilişki kurmuşlardır. Hristiyan

sendikacılık konseptiyle Roma Katolik Kilisesinin güdümünde ve Papalık bildirgeleri ışığında Marksist sendikacılara karşıt ve alternatif olarak doktriner ve ideolojik Hristiyan sendikacılık anlayışı ideolojik nedenlerle sendikalarla ilişki kurmaya örnek teşkil etmiştir (Işıklı, 1974: 220-226).

1980 sonrası neo-liberal dönemde Marksist ideolojinin güç kaybetmesiyle ideolojik-doktriner sendikacılık anlayışı da gücünü kaybetmeye başlamıştır. Neo liberal dönemde sendika siyasi parti ilişkileri bağımlı ve ara bağımlı modelden bağımsız modele doğru evrilmiştir. Küreselleşmenin de etkisiyle dünya ekonomisinde ve uluslararası pazarda rekabet edebilmek için şirketlerin, kar ve verimliliğini artırmak ve maliyetlerini düşürmeleri gerekmiş, gittikçe güçlenen sermaye kesimini arkasına almak ve güçlenmek isteyen siyasi iktidarlar işçi haklarını geliştirme konusunda isteksiz davranmışlardır.

Partileşme sendikaların siyasi faaliyet biçimlerinin en etkili olanlarından. Sendikaların siyasi parti kurmaları, parti kurma girişimleri veya siyasi partilerin sendika kurmaları dünyanın birçok ülkesinde yaşanmıştır. İngiltere'de 1900 yılında kurulan İşçi Partisi, İsveç'te 1899 yılında kurulan Sosyal Demokrat Partinin işçi sendikaları konfederasyonunu kurması, sendikacılar tarafından kurulmuş olan Türkiye İşçi Partisi içinden bir grubun 1967'de DİSK'i kurması, 1962 yılında Türk-İş'in Türkiye Çalışanlar Partisini kurma girişimi buna örnek verilebilir. Siyasi parti kurma sendikaların doğrudan siyasete girmeleri anlamına gelmekte olup siyasal faaliyet türlerinden en etkili olanıdır. Bunun dışında sendikalar siyasi partilere maddi yardım yapma, ortak faaliyet yürütme yöntemleriyle de siyasi partileri desteklemektedir. Siyasi parti kurma veya destekleme yöntemlerinin yanı sıra sendikalar kitle iletişim araçlarını kullanarak da siyasi faaliyet yürütebilirler. Demokratik bir rejime sahip olmayan ülkelerde siyasi iktidara bağımlı olmak zorunda olan sendikalar iktidarı desteklemek için siyasi faaliyet yürütmektedir ve bu da sendikaların siyasi faaliyet biçimi olarak değerlendirilebilir (Akgeyik,1994:80).

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE SENDİKACILIĞIN GELİŞİMİ VE SENDİKAL HAREKETLER

3.1. Dünyada Sendikacılığın Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi

Tarih boyunca işçi işveren ilişkileri var olmuştur. Bu ilişkilerin izlerini milattan önceki dönemden kalan tabletlerde bile görmek mümkündür. Ortaçağa kadar toplumda ev ekonomisi uygulanmakta, insanlar evlerinde ailenin de yardımıyla kendi kendilerinin amiri pozisyonunda çalışmışlardır. Ortaçağda bu ev ekonomisi modeli yıkılmış, zenginleşen zanaatkârlar işyerinde ailesinden olmayan kişileri ücret karşılığı çalıştırmaya, ürettiği fazla malları satmaya başlamıştır. Ortaçağ’da ekonominin temeli topraktır ve toprağa sahip olan sınıf aristokrasidir. Aristokrasi sınıfı, kendi topraklarında çalışan insanlar üzerinde her nevi tasarruf hakkına sahipti ve emekçi kesim hiçbir hakka sahip değildi. Bu dönem de üretim ise ahşap mekanizmalarla ve küçük tezgâhlarla gerçekleştirilmiştir (Yazıcı,1996:28-29).

Ortaçağdan sonra toplumda ustalar, çıraklar, kalfalar, zanaatkârlar, toprak sahipleri ve toprağa bağımlılar bulunmaktayken, sanayi devrimi sonrası köyler tenhalaşmış, şehirler kalabalıklaşmış, işsizlerin sayısı milyonları aşmıştır. El maharetlerine güvenen ve yeterli miktarda toprağı olmayan geniş halk kitlelerinin emeğinden başka satacak bir şeyi kalmamış ve yığınlar halinde fabrika kapılarına gitmeye mecbur kalarak üretim araçlarının yeni sahiplerinin emrine girmişlerdir (Sülker,1998:11-13). Sanayi devrimi öncesinde; çok sayıda işçinin kol gücüyle ve el emeğiyle az sayıda mamul üretilirken, makineleşme sonrası ürünler daha az sayıda insan gücüyle, daha hızlı ve yüksek miktarlarda üretilebilmiş ve üretim maliyetleri düşmüştür. Bu nedenlerle zanaatkârlar büyük fabrikalarla rekabet edemeyecek duruma gelmiş ve birer birer işyerlerini kapatmaya başlamıştır.

İşçi eylemleri tarihte ilk defa eski Mısır ve Roma dönemlerinde görülmüş, sendikacılığı ortaya çıkaracak şekilde örgütlü işçi hareketleri ise 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İşçi hareketleri ve sendikacılığın ortaya çıkışındaki en önemli etken, 1768 yılında James Watt’ın buhar makinesini icat etmesiyle başlayan sanayi devrimi olmuştur (Mahiroğulları,2013:5). Sendikalar sanayi devriminin öncüsü olan İngiltere’de ortaya çıkmıştır. İngiltere’de, Kıta Avrupası’ndaki şekliyle bir feodal yapının görülmemiş olması burjuvazinin ve sınıfsal yapıların burada daha hızlı

yükselmesini ve dolayısıyla sanayi devriminin burada ortaya çıkmasını sağlamıştır (Tütüncü,2015).

İngiltere’de ilk kez işçi birliği (Trade Union) şeklinde başlayan sendikacılık faaliyetlerine; Londra’daki terzi ustalarının 1720 yılında parlamentoya ücretleri ve çalışma şartlarıyla ilgili şikâyetlerini bir dilekçeyle bildirmeleri ilk örnek olarak verilebilir. Bu birliklere zamanla bıçakçılar, yün işçileri gibi zanaatkârlar eklenmiştir. Bu örnekler; usta, kalfa ve çırağın birlikte çalıştığı dönemlerde bile işçiler arasında birlikler aracılığıyla sendikacılık faaliyetlerinin yürütüldüğünü bize göstermektedir. (Lefranc ve Sülker:1966).

Hem Batı hem de Türk toplumunda sendikaların olmadığı yıllarda zanaat ilişkileri, lonca ve ahilik sistemi ekonomik ve siyasi fonksiyon üstlenerek çalışma hayatını düzenlemiş ve belirleyici olmuştur. Sendikal hareketler de bu kuruluşların birikimleri ve tecrübeleri üzerine inşa edilerek başlamış ve faaliyetlerini yürütmüştür. Sendikacılığın doğduğu ülke olan İngiltere’de ilk işçi sendikaları yapı işleri ve matbaacılık meslekleriyle ilgili olarak kurulmuş olup ilk kurulan örgütlü yapı ise 1792 yılında Londra’da kurulmuş olan Londra Yazışma Derneği’dir (Koray,1992:11-12).

Koç ise; sendikaların kardeşlik ve dayanışma örgütü olduğunu ve Avrupa loncalarında ustaların baskısından kurtulmak isteyen kalfalar tarafından kurulduğunu söylemektedir. Bu örgütler; başlangıçta gizli kurulmuş, hem kalfalar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamış, hem de ustalara karşı kalfaların hak ve menfaatlerini korumuş ve gerektiğinde greve gidilmesini bile sağlamıştır (Koç, 1998a: 6).

Bugünkü manada çalışma ilişkileri sanayi devriminden sonra ortaya çıksa da; sendikaların veya işçi birliklerinin temelini oluşturan *kalfa birlikleri* veya *arkadaş birlikleri* sanayi devrimi öncesinin önemli kuruluşlarıdır. Loncalardaki usta egemenliğine karşı kalfaların haklarını savunmak için kurulan bu birlikler, loncalara benzer şekilde çalışmış ve kalfaların ekonomik bağımsızlığı ve haklarının iyileştirilmesi için mücadele vermiştir. Almanya ve Fransa’da yerel kalfa birlikleri ulusal çapta bir federasyon da kurmuş ve bu federasyon yurt çapındaki yerel kalfa birliklerinin dayanışmasını ve birliğini daha da artırmıştır. Kalfa birlikleri ustalara karşı kalfaların haklarını savunmak için kurulmuş ve çalışma saatleri, çırak sayıları, ücret seviyeleriyle ilgili ustalara karşı mücadele vermiştir. Ancak örgüt geliştikçe ve

büyüdükçe ustalarla işbirliği yaparak tüccarlara veya işverenlere karşı usta ve kalfaların ortak çıkarları da savunulmuştur. (Kozak,1992:63)

Almanya’da usta ve kalfaların eylemleri 14. yüzyıla kadar dayanmakta olup, bu eylemler içinde toplu iş bırakma, toplu şehirden ayrılarak uzun süreli iş yerini terk etme eylemleri de yer almıştır. Bu eylemler o dönemde loncalar ve kent yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmış ve yasaklamalar, cezalar uygulanmıştır. Makineleşmenin ve küçük imalathanelerin yerine büyük fabrikaların kurulmaya başlanmasıyla usta, kalfa ve çıraktan oluşan eski sistem; vasıflı ve vasıfsız işçilerden oluşan ve büyük kent merkezlerinde toplanmış işçi yığınlarına yerini bırakmıştır. Loncalardan bu yana süregelen usta, kalfa, çırak arasındaki kişisel, samimi ve organik ilişki bu yeni dönemin başlamasıyla; soğuk ve resmi bir işçi-işveren ilişkisine dönüşmüştür. Ayrıca daha önce işçilerin yaptığı birçok işi makinelerin yapmaya başlaması işçileri daha vasıfsız ve önemsiz hale getirmiş, bu durum ise işçiyi işveren karşısında daha da zayıf hale düşürmüştür. Bu yeni sistemde işçi, işveren karşısında oldukça zayıflamış ve tek başına hiçbir varlık gösteremeyecek duruma düşmüştür. Bu nedenle bu yeni sistemde kalfa birliklerinde olduğundan daha fazla örgütlü olmak ve işçilerin toplu hareket etmesi bir zorunluluk haline gelmiştir (Kozak,1992:64).

İngiltere’de kalfa birlikleri loncalar şeklinde 15. yüzyıldan itibaren var olmuştur. Bu birlikler özellikle Londra’da dokuma fabrikalarında güçlü şekilde örgütlenmiştir. İngiltere’de ve dünyada sendikaların kökü işte bu kalfa birliklerine dayanmaktadır. Uzun yıllar sadece sanatkâr işçilerin üye olabildiği meslek örgütleri olarak varlığını sürdüren sendikalar, 19. yüzyılın sonuna kadar bu nitelikte devam etmiştir. 1890’larda vasıfsız işçilerin başlattığı büyük grevler ülkede yankı uyandırmış ve neticede vasıfsız işçilerin de etkili eylemler yapabilecekleri görülerek sendikaların içine kabul edilmeleri sağlanmıştır. Vasıfsız işçilerin de katılımıyla daha da güçlenerek işverenler üzerinde baskı oluşturan işçi birlikleri İngiliz hükümetleri tarafından meşru görülmemiştir. İşçi birliklerinin faaliyetlerini, İngiltere’de hükümet fesat *hareketi* olarak nitelendirerek, bu hareketi yürüten kişileri yargılamıştır (Heaton-I,1985:340).

İngiltere’de Londra’daki terzi ustalarının 1720 yılında Parlamente’ya ücretleri ve çalışma şartlarıyla ilgili şikâyetlerini bir dilekçeyle bildirmeleri ilk örgütlü sendikacılık faaliyetlerine örnek olarak verilebilir. Bu tür faaliyetlerin artması üzerine işverenler işçilerin kolektif eylemlerini engellemek için gerekli yaptırımları

uygulayacak kanunların çıkarılması yoluna gitmişlerdir. Bu kapsamda parlamentoda 1721 yılından başlamak üzere çok sayıda kanun çıkarılmış ve 18. yüzyılın sonunda çıkarılan *Combination Acts* adı verilen düzenlemelerle işçilerin grev yapmaları ve diğer sendikal çalışmaları yasaklanmıştır (Heaton-I,1985:340). Günümüzdekine yakın şekliyle sendikalar İngiltere’de 1824 yılında resmi statüye kavuşarak legal zeminde faaliyet yürütebilmişlerdir. Kıta Avrupa’sında ise 40 yıldan uzun bir süre daha sendikalar yasa dışı sayılmışlardır (Kozak,1992:68).

Üretimde makineleşmenin artması eski tip küçük el tezgâhlarında çalışan işçileri işinden ederken, çalışma koşullarının da işçiler açısından zorlaşmasına sebep olmuştur. Sendikal örgütlerin mücadelesi devam etse de bu olumsuz gelişmeler ve işveren kesiminin işçiler karşısında orantısız şekilde güçlenmiş olması, işçilerin kapitalist sistemden umutlarını kesmesine ve işçilere yeni bir toplum modeli vadeden ütöpik projelere ilgi göstermelerine sebep olmuştur. Bu dönemde Fransa’da Sanit Simon, Louis Blanc Fourier, ve Proudhon gibi aydınlar ütöpik ideal toplum önerilerinde bulunmakta ve bu fikirler beğeni toplamaktaydı. Bu fikir adamları, üretim araçlarının toplumda adil şekilde paylaşılması gerektiğini ve özellikle işçilerin üretim araçlarına sahip olması gerektiğini savunmuş ve buna uygun yeni bir toplumsal düzen hayal etmişlerdir. Bu tarz sosyalist fikir akımları İngiltere’de de *Owenizm* akımıyla hayat bulmuştur (Heaton-I,1985:354-355).

İngiliz Sendikacılığı 1830’larda Owen’ın fikirlerinden etkilenerek yeni bir boyut kazanmıştır. Owenizm’den sonra başlayan ve işçi hareketinin siyasi bir harekete dönüşmesini sağlayan Cartizm hareketi de İngiltere’de işçilere Owenizm’in önermediği sınıf mücadelesini önererek işçilere hak mücadelesi için siyasi mücadelenin bir zorunluluk olduğunu kabul ettirmiştir. Aristokrat ve burjuvaların hâkim olduğu parlamento üzerinde etkili olabilmek için, sadece ekonomik alanda mücadele vermenin yetersiz olduğunu kabul eden işçi sınıfı, *People's Charter* denilen, halkın parlamento haklarıyla ilgili dilekçe verme eylemlerini başlatmış ve bu eylemler sonuç vermiştir. Bu dilekçelerde işçiler; genel oy hakkı elde etme, seçimlerin gizli oyla yapılması, parlamentonun yılda en az bir defa toplanması, parlamento üyesi olabilmek için mülkiyet sahibi olma şartının kaldırılması gibi konularda talepte bulunmuşlardır. İşçi sınıfının yürüttüğü ilk siyasi hareket olan Cartizm hareketi,

dünyada sendikal ve sosyalist hareketler bakımından önemli bir yere sahiptir. (Işıklı,1974: 19-24).

Sendikacılığın gelişiminde İngiltere'yi Kıta Avrupası ve ABD izlemiştir. Yasakları kaldırıp işçilere sendikalaşma hakkını ilk veren ülke İngiltere olmuş ve bu hakkı 1824 yılında vermiştir. İngiltere'nin ardından 1842'de ABD, 1842'de Almanya 1869'da Fransa, 1884'de İtalya 1899'da işçilere sendika kurma hakkını yasal olarak vermiştir (Mahiroğulları,2013:8).

Avrupalı devletler ilk zamanlarda sendikal çalışmaları ve işçilerin örgütlenmelerini engellemek ve yasaklamak istemiştir. Ancak verilen uzun soluklu mücadeleler neticesinde sendikal haklar elde edilmiş ve yasal zemine oturmuştur. İşçilerin sendikal haklarını elde etmesi, işveren kesimine de örnek teşkil etmiş ve bir süre sonra işverenler de emek kesimine ve devlete karşı daha güçlü bir konumda durabilmek için örgütlenmiş ve önce kendi meslek örgütlerini sonra da kendi sendikalarını kurmuşlardır (Aktay,Arıcı,Kaplan,2013:291).

Sendikacılığın ilk ortaya çıktığı dönemden 19. yüzyılın sonuna kadar sendikacılık dar bir işçi aristokrasisi tarafından yürütülmüş ve işçi sınıfının tamamı sendikalar içerisine dâhil edilmemiştir. 19. yüzyılın sonuna doğru sendikal anlayış ve akım değişmiş ve sadece nitelikli, sanatkâr işçi kesiminin sendikalara dâhil edilmesi uygulamasından vazgeçilerek, vasıfsız, yoksul, düşük ücretli işçi kesimleri de düşük aidatlarla iş kolu ayrımı yapılmadan sendikalara dâhil edilmiştir. Böylece sendikaların, tabanı genişletilmiş, toplumsal ve ekonomik güçleri artmıştır.

İngiltere'de sendikacılığın doğduğu dönemde üç farklı sendika modeli uygulanmıştır. Bu modeller esnaf örgütleri, genel sendikalar ve büyük endüstriyel sendikalardır. İngiliz sendikacılığı Kıta Avrupası'nın apolitik sendikacılık anlayışını kırarak sendikaların siyasal bir baskı unsuru rolü üstlendiği siyasal sendikacılık anlayışını yasal çerçevede başlatmıştır (Tütüncü,2015).

Avrupa Sendikacılığından farklı olarak İngiliz sendikacılığının karakteristik özelliğini; işçilerin hak ve menfaatleri için siyasal partilerle ilişki kurma ve hatta siyasal alana doğrudan girme olarak ifade edebiliriz. Bu sendikacılık anlayışının ilk adımını 1868 yılında tüm sendikaların bir federasyon çatısı altında bir araya gelerek Sendikalar Kongresinin (TUC-Trade Union Congress) kurulmasında görebiliriz. TUC 1877 yılında ilk genel kurulunda; işçilerin çıkarlarını korumak için hem mevcut siyasi

partileri destekleme, hem de doğrudan kendi siyasi partilerini kurma seçenekleri değerlendirilmiş ve neticede 1889 yılında ilk defa İşçi Partisi kurulmuştur. İşçilerin sendikal alandan sonra siyasal alanda da örgütlenmeleri İngiliz sendikacılığının karakteristik özelliğidir. Bu haliyle İngiltere’de işçi sendikaları hem bir baskı grubu olarak işçi hakları için mücadele vermiş, hem de işçilerle işçi partisinin ilişkilerini sağlayarak siyasal ve sendikal alanda temsil görevini yürüterek çift fonksiyon üstlenmiştir (Karamustafaoğlu,1961:234-235).

Esasında çalışma hayatındaki mağduriyetlere verilen ilk sendikal tepki ve eylemler; hırsızlık, suç işleme, şiddet ve makine kırıcılığı hareketleri olmuştur. İşçilerin verdiği bu yasa dışı tepkiler işveren ve devlet tarafından gerekçe gösterilerek sendikalar, kuruldukları günden beri devlet tarafından baskı altına alınmış hatta yasaklanmıştır. Bu illegal tepkilere örnek olarak 18. yüzyılın sonlarında *Baldırı çıplaklar hareketi* (sans cullottes) gösterilebilir. Şehirli alt-orta sınıfları tarif eden baldırı çıplak, tam olarak bir proleter olmayan düşük gelirli kesimlere denilmiştir (Demirli,2018:62). Bu dönemde işçiler, gördükleri yerde zenginleri gasp etmiş, kendi yoksulluklarının sorumlusu olarak gördükleri burjuva sınıfına duydukları öfkeyi hırsızlık yaparak göstermiştir. İşçilerin burjuvaziye duyduğu düşmanlığın ilk yansıması hırsızlık ve gasp olsa da, ardından daha zararlı ve tehlikeli olan makine kırıcılığı eylemleriyle hareket devam etmiştir.

Sendikal hareketlerin başladığı ilk ülke olan İngiltere’de sendikacılığın gelişimiyle ilgili bazı önemli olayları kronolojik olarak ifade etmek faydalı olacaktır. Bu olaylar; 1799 ve 1800 yıllarında çıkarılan *birleşme yasaları* ile sendikal faaliyetlerin ağır para cezalarına çarptırılarak engellenmek istenmesi, 1824 yılında sendikaların ilk defa yasal olarak tanınması, 1831 yılında ilk defa sendikalar arasında birleşme girişimlerinin başlaması, 1842 yılında 500 bin işçinin ücretlerini artırmak ve çalışma saatlerini azaltmak için genel greve gitmesi şeklinde sayılabilir (Thompson,2004:665-670).

Sendikacılığın gelişiminde İngiltere’yi Kıta Avrupası ve ABD izlemiştir. Küçük çocukların günde 14 saat karın tokluğuna çalıştırıldığı bu dönemde Chicago’da çalışma saatlerinin düşürülmesi ve 8 saatlik çalışma düzenine geçilmesi için başlatılan ve on binlerce kişinin katıldığı işçi eylemleri şiddet yoluyla bastırılmış ve bu sebeple çok sayıda işçi hayatını kaybetmiştir. Bu kanlı müdahale sonucunda 1 Mayıs 1886

tarihinde yüzbinlerce işçiyi kapsayan grev kararları alınmış ve 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü olarak dünya genelinde kutlanmaya başlanmıştır (Aydoğanoglu,2011:11-29).

Sendikacılığın gelişimiyle ilgili yasal düzenlemelerden bahsedilecek olursa; 1824 yılında İngiltere’de, 1842 yılında ABD’de, 1869 yılında Almanya’da, 1884 yılında Fransa’da yasal düzenlemeler yapılarak Avrupa’da sendikal örgütlenmenin resmi olarak önü açılmıştır. Avrupa’da yasal olarak kurulmalarına ve faaliyet yürütmelerine müsaade edilmesine rağmen sendikalar, uzun yıllar işveren tarafından sosyal taraf ve resmi muhatap olarak kabul edilmemişlerdir. İngiltere’de ise 1945 yılında İşçi Partisi tarafından, memurların sendikal örgütlenmesinin önü açılmış, çalışma saatlerinin kısaltılması ve tam istihdamın sağlanmasına yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Kıta Avrupası’na bakılacak olursa; 1919 yılında Almanya’da Weimar Anayasası’nda yapılan değişikliklerle sendikalara koalisyon kurma ve işyerlerinde işçi komiteleri oluşturma özgürlüğü verilerek sendikal haklar genişletilmiş ve sendikal faaliyetler yeni bir ivme kazanmıştır. İsveç’te de 1936 yılında Sendikal Örgütlenme ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası yürürlüğe girmiş ve bu düzenlemeyle sendika ve işverenler birbirlerinin hukuki varlığını ve karşılıklı haklarını tanımıştır (Mahiroğulları,2013:56-64).

İngiltere ve Kıta Avrupası’nda sendikacılığın gelişimiyle ilgili yapılan yerel düzenleme ve gelişmelerden sonra sendikacılığı geliştiren küresel düzeydeki yasal düzenlemelerin açıklanması da önem arz etmektedir. ILO ve AB’nin yayınladığı mevzuatlar bu düzenlemelere örnek verilebilir. ILO’nun çıkardığı 144 sayılı Üçlü Danışma Sözleşmesi ve AB’nin işçi çıkarma, iş sağlığı güvenliği gibi konularla ilgili yayınladığı yönergelerle, işçilerin yönetim mekanizmalarına katılmaları ve örgütlenme özgürlüğü gibi konular yasal zemine oturmuş ve işlerlik kazanmıştır (Görmüş,2018:149).

1929 ekonomik bunalımı ve I. Dünya Savaşı sendikacılığın gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan ve yaygınlaşan otoriter ve antidemokratik rejimler, sendikaları bir tehdit unsuru olarak görmüş ve sendikal hareketleri engelleyici bir tavır içine girmiştir. ABD’de ise aynı dönemde Roosevelt yönetimi Avrupa’nın tersine sendikaları destekleyici politikalar izlemiştir. ABD’de yürütülen liberal

ekonomi politikalarıyla sendikaları destekleme stratejisinin, o dönemde Marksizm'in en büyük tehdit olarak görülmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

3.2. Türkiye'de Sendikacılığının Tarihsel Gelişimi ve Sendikal Hareketler

Avrupa'da üretim süreçlerine makinelerin girmesiyle işsiz kalacağını düşünen işçilerin korkuya kapılıp makineleri kırmaya başlaması ilk işçi eylemleri olmuştur. Osmanlı ve Türkiye'ye ise; kapitalizmin ülkeye geç girmesinden ve toplumun dinamikleri uygun olmamasından dolayı sendikacılık batı ülkelerine nazaran geç girmiştir ve bu nedenle Türk sendikacılığı ve işçi hareketlerinin tarihi kısadır. Avrupa'da 18. yüzyılın sonlarına doğru sanayi devriminin etkisiyle işçi sınıfının oluşmaya başlamasına rağmen, Osmanlı döneminde usta, çırak, kalfadan oluşan geleneksel üretim ilişkileri ve yöntemleri 20. yüzyıla kadar devam ettiğinden işçi sınıfı oluşmamıştır. Türk sendikacılık tarihinde ücretli- bağımlı işçi sınıfı ilk olarak 19. yüzyılda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Osmanlı Devleti tarafından kurulan fabrikalarda ve yabancı sermayeli demiryolu ve denizyolu işletmelerinde ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1909'da çıkarılan Kanuni- Esasi anayasasıyla gelen cemiyet kurma özgürlüğü de sendikal hareketi olumlu etkilemiş ve oluşan görece özgürlük ortamından sonra işçi eylemleri ve grevlerde artış görülmüştür. Bu grevlere *İlanı-ı Hürriyet Grevleri* denilmiş ve o dönemde cemiyet adıyla kurulmuş işçi örgütleri tarafından desteklenmiştir (Bayrakçı,2017:171).

İttihat ve Terakki yönetimi iktidara geldikten sonra milli sanayileşme politikalarını uygulamaya çalışsa da, 1. Dünya Savaşının başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de bu savaşa girişiyle sanayileşme hamlesi başarılı olamamıştır. 1915 yılına gelindiğinde Osmanlı sanayi kolunda 282 fabrika ve toplamda sadece 15.000 civarı işçi bulunmaktaydı. Aynı yıllarda Avrupa'da ise işçi sınıfı milyonlarca mensubu olan dev bir sınıfı oluşturmaktaydı.

Ülkemizde çalışma hayatı üzerinde derin etkileri olan ve zaviye adı verilen esnaf birlikleri, dini kurallar çerçevesinde bir meslek veya sanatın icra edilmesini sağlamaktaydı. Bu minvalde her meslek ve sanat kolunda ilerleme; çıraklık, kalfalık ve ustalık aşamaları olarak dini merasimlerle yapılmaktaydı. Zamanla lonca yapısı ortaya çıktıkça bu kuruluşların işleyişinde dinin etkisi azalmıştır (Soytürk,1993:89-90).

3.2.1. Osmanlı Döneminde Sendikal Hareketler

Meslek örgütlerinin temeli olan Ahilik ve Ahi kuruluşlarının kökleri Abbasi Devleti'ne kadar dayanmaktadır. Asya'dan göçerek gelen Türk göçmenlere karşı Abbasi Devleti'nin uyguladığı kötü muamele ve haksızlıklar, göçmen Türklerin aralarında birleşerek örgütlenmelerine neden olmuştur. Bu örgütlenme hem siyasi hem ekonomik amaçlar gözetilerek yapılmıştır. Asya'dan göç ederek gelen Türk tüccar ve zanaatkârların yerli meslektaşları karşısında tutunabilmeleri, standartları yüksek mallar üretilip satmaları ile mümkün olabileceği için; dini, ahlaki kurallara tabi bir esnaf ve zanaatkâr dayanışma teşkilatı olan Ahilik kurulmuş ve işlerlik kazandırılmıştır. Temsil ettiği kitlenin siyasi ve ekonomik haklarını siyasi iradeye karşı savunma amacıyla kurulan bu kuruluşlar; ahlak ve fazilet kurallarını da ilke olarak benimsemiş ve Ahi kuruluşlar adıyla bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşmıştır (Turan,1999:16-18).

Merkezi Kırşehir'de olan Ahilik; sadece bir meslek örgütü değil, aynı zamanda tekkelerinde zikir sohbetleri düzenleyen, kardeşlik, dayanışma, cömertlik, misafirperverlik yönleriyle dikkat çeken ve tasavvuftaki fütüvvet anlayışına benzer özellikler gösteren, köylere kadar her yerde her kesimden insanla teşkilatlanmış bir tarikattır (Özsaray,2020:-3).

Ahilik sistemi içerisinde esnaf teşkilatının yardımlaşma sandığı olan *orta sandıkları* önemli bir role sahiptir. Yeniçeriler tarafından kredi fonu, sosyal güvenlik kurumu benzeri bir yapıda her meslek kolu için ayrı ayrı kurulan bu yardımlaşma sandıkları savaşta esir düşen yeniçerilerin kurtarılmasında, hasta ve bakıma muhtaç olanlara yardım edilmesi gibi durumlarda kullanılmıştır. Ahilik kurumu orta sandıkları aracılığıyla üyelerini mali olarak destekler, sandıkta kalan ihtiyaç fazlası para esnafa kredi olarak verilerek esnaf tefecilerden korunurdu. Orta sandıkları o dönemde eğitim, sosyal güvenlik, bankacılık, kooperatifçilik, meslek odası, sosyal yardımlaşma, esnaf odası gibi fonksiyonları bir arada taşıması hasebiyle günümüzdeki sendikalara ve sivil toplum örgütlerine benzer yapıya sahip olduğu söylenebilir (Özdemir,2021:99-104).

Osmanlı Devletini eski güçlü dönemlerine geri döndürmek ve sanayileşmeyi sağlamak için 18. ve 19. yüzyılda 1. Mahmut, 3. Selim ve 2. Mahmut dönemlerinde ıslahatlar başlatılmıştır. Özellikle 2. Mahmut döneminde askeri alanda reformlar yapılmış ve askeriye'nin ihtiyaçlarını karşılamak için Feshane, Beykoz, Hereke

fabrikaları kurularak devlet eliyle sanayileşme adımları atılmış ve bu vesileyle ilk kez Türk işçi sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar milli sanayileşme politikaları başlatılsa da istikrarlı şekilde sürdürülememiş, 2. Mahmut döneminde 1838 ve 1839 yıllarında İngiltere ve Fransa'yla serbest ticaret anlaşmaları imzalanarak geleneksel Osmanlı üretim sistemi çökertilmiştir. Yapılan anlaşmalar sebebiyle çok düşük gümrük bedelleriyle yurda giren İngiliz ve Fransız mallarıyla rekabet edemeyen geleneksel Osmanlı sanayisi çökmüş ve işletmeler kapanmaya başlamıştır (Önsoy,1988:133-135).

Osmanlı'da Abdülmecit, Abdülaziz ve 2. Abdülhamit Han dönemlerinde de reformlar yapılmaya devam edilmiş ve yerli sanayinin çöküş nedenleri araştırılarak modern eğitim kurumları kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca sanayinin gelişimini desteklemek için ulaşımı kolaylaştıran demiryolu projeleri başlatılmış ve maden ocakları açılıp işletilmiştir. İşletilmeye başlanan maden ocaklarında çalışan işçilerin iş kazalarından korunması, çalışma sürelerinin belirlenmesi ve çalışma koşullarının belirli bir standarta kavuşturulması için 1865 yılında 'Dilaver Paşa Nizamnamesi' ve 1867 yılında 'Ereğli Maadin-i Hümayun Teamülnamesi' çıkarılmıştır. Bu düzenlemeler tam olarak uygulanmasa da Türk çalışma hayatında alanında ilk düzenlemeler olarak önem taşımaktadır (Yıldırım,2013:302).

3.2.1.1. Osmanlı Dönemi'nde Grevler Ve İşçi Eylemleri

Osmanlı döneminde işçi hareketlerini ve işçi eylemlerini genel olarak grev, makine kırıcılığı, gösteri, boykot olarak sayabiliriz. İlk işçi eylemleri batıda olduğu gibi Osmanlı'da da sendikal örgütlenmelerden önce başlamıştır. Avrupa'da üretim süreçlerine makinelerin girmesiyle; işsiz kalacağını düşünen işçiler korkuya kapılıp makineleri kırmaya başlamışlardır. Osmanlı dönemindeki ilk işçi eylemi, 1851 yılında Samakof'taki bir atölyede makine kullanılmaya başlanması üzerine gerçekleşen makine kırıcılığı eylemidir. Bu eylemde atölyedeki mekanik taraklar işçilerin kazma ve küreklerle makinelere saldırması sonucu kırılmış ve işverenin bir daha makine kullanmayacağına söz vermesiyle eylemler son bulmuştur (Güzel,2007:63).

İşçi eylemleri makine kırıcılığıyla başlamış ve bu eylemlere sonraki yıllarda iş bırakma /grev eylemleriyle devam edilmiştir. Türk işçi hareketinde ilk iş bırakma/grev eylemi 1861 yılında devlete ait Tersane-i Amire'de gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde 1861-1907 yılları arasında 92 grev gerçekleşmiştir. Bu iş bırakma/grev

eylemlerinden bazılarını kronolojik olarak şöyledir: (Yıldırım,2013:209,357-362), (Güzel,1982:816)

- 1-Tersane-i Amire İşçileri Grevi (1861)
- 2-Elbisehane-i Amire İşçileri Grevi (1862)
- 3-Zonguldak Kömür Madeni İşçileri (1863)
- 4-Hasköy Tersanesi İşçileri Grevi (1872)
- 5-Beyoğlu Telgrafhanesi İşçileri Grevi (1872)
- 6-Haydarpaşa-İzmit Demiryolu İşçileri Grevi (1872)
- 7-Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası İşçileri Grevi (1872)
- 8-Kasımpaşa Tersanesi İşçileri Grevi (1873)
- 9-Kasımpaşa Tersanesi İşçilerinin İkinci Grevi (1875)
- 10-Darphane İşçileri Grevi (1876)
- 11-Feshane Kadın İşçileri Grevi (1876)
- 12-Fişekhane İşçileri Grevi (1876)
- 13-Şirket-i Hayriye İşçileri Grevi (1879)
- 14-Kavala Tütün İşçileri Grevi (1879)
- 15-Haliç Vapur Şirketi İşçileri (1880)
- 16-İskeçe Tütün İşçileri Grevi (1891)
- 17- Tersane-i Amire İşçilerinin İkinci Grevi (1861)
- 18- Kavala Tütün İşçilerinin İkinci Grevi (1896)
- 19-Cibali Tütün Rejisi İşçileri Grevi (1904)
- 20- Kavala Tütün İşçilerinin Üçüncü Grevi (1905)
- 21-İstanbul Tabakhane İşçileri Grevi (1905)
- 22-Allatini Seramik Fabrikası İşçileri Grevi (1906)
- 23-İdare-i Mahsusa İşçileri Grevi (1907)
- 24-Balya Karaaydın Maden İşçileri Grevi (1907)

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle oluşan görece özgürlük ortamı işçileri cesaretlendirmiş ve doğal işçi liderleri önderliğinde örgütsüz işçi eylemlerinde adeta patlama yaşanmıştır. Çalışma sürelerinin uzunluğu, ücretlerin düşük oluşu ve zamanında ödenmemesi gibi sebeplerle çok sayıda işçi eylemi yaşanan 31 Temmuz-31 Aralık 1908 Meşrutiyet dönemi eylemleri, literatürde İlan-ı Hürriyet eylemleri olarak anılmıştır (Mahiroğulları,2016:26-27).

Bu dönemde; 23'ü demiryollarında, 10'u liman, 10'u deri dokuma sektöründe, 8'i ticaret-büro olmak üzere toplam 111 grev meydana gelmiştir. Bu grevlerin çoğunluğu Osmanlı'nın büyük kentlerinde yaşanmış olup; İstanbul'da 41, Selanik'te 31, İzmir'de 13 grev gerçekleşmiştir. Grevlerin artması üzerine dönemin hükümeti grevleri sınırlandıran “Ta'til-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkatı” başlıklı geçici kanunu düzenleyerek yürürlüğe koymuştur (Yıldırım,2013:114).

İlan-ı Hürriyet grevlerinden toplam katılan işçi sayısı yüksek olanları şunlardır (Güzel,1982:811-815; Yıldırım, 2013:209,359-367):

- 1-Selanik Kavala Tütün İşçileri Grevi (12.000 işçi)
- 2-Selanik Allatini Biriket ve Tuğla Fabrikası İşçileri Grevi (2.000 işçi)
- 3-Samsun Tütün Ticarethane ve Atölye İşçileri Grevi (1.500 işçi)
- 4-Selanik-İstanbul Hattı Demiryolu Memur ve İşçileri Grevi (1.500 işçi)
- 5-İstanbul Oroskob-Back Mağazaları İşçileri Grevi (1.500 işçi)
- 6-Zonguldak-Ereğli Kömür Madeni İşçileri Grevi (1.000 işçi)
- 7-Selanik Fırın İşçileri Grevi (1.000 işçi)
- 8-Anadolu-Bağdat Demiryolu Şirketi Memur ve İşçileri Grevi (934 işçi)
- 9-Selanik Rıhtım İşçileri Grevi (800 işçi)
- 10-Ergani Bakır Madeni Şirketi İşçileri Grevi (700 işçi)
- 11-Balya-Karaaydın Simli Kurşun Madeni İşçileri Grevi (600 işçi)

1909 yılından sonra da grevler; önceki yıllarda olduğu gibi çalışma sürelerinin kısaltılması, ücretlerin artırılması, çalışma koşullarının düzeltilmesi gibi ekonomik, sosyal nedenlerle yapılmıştır. Ancak 1909 yılından sonra bazı grevler önceki grevlerden farklı olarak doğal işçi liderleri tarafından değil, yeni kurulan işçi

örgütlerinin ve sosyalist partilerin yönlendirmesiyle yapılmıştır (Mahiroğulları,2016:8).

1909 yılından 1922 yılına kadar yaklaşık 120 grev gerçekleşmiş olup bu grevlerin çoğunluğu 1909-1913 döneminde yaşanmıştır. İttihat ve Terakki Fırkasının Bab-ı Ali baskısıyla iktidarı tamamen ele geçirmesinden sonra, otoriter ve baskıcı bir yönetim sergilenmiş ve 1913-1918 yılları arasında grevlerin ve diğer işçi eylemlerinin sayısı azalmıştır. Bu dönemde sadece 10 grev gerçekleşebilmiştir. 1918 yılında Mondros Ateşkes Anlaşması'nın yapılmasıyla İttihat Terakki dönemi sona ermiş ve 1919-1922 yılları arasında grevlerin sayısı yeniden artarak toplam 37 grev gerçekleşmiştir. 1909-1922 döneminde yaşanan önemli grevler şunlardır: (Yıldırım,2013:209,363-367).

- 1- 20 Mart 1910 İstanbul Gümrük Hamalları Grevi
- 2-30 Ağustos 1910 Bursa İpek İşçileri Grevi
- 3-11 Ekim 1910 Zonguldak-Ereğli Kömür Madeni Şirketi İşçileri Grevi
- 4-Mart 1911 Cibali Tütün Rejisi İşçileri Grevi
- 5-22 Temmuz 1911 İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi İşçileri Grevi
- 6-25 Temmuz 1911 Sivas Şark Halı Şirketi İşçileri Grevi
- 7-6 Eylül 1913 İzmir Liman İşçileri Grevi
- 8-1915 İzmir Tütün Rejisi İşçileri Grevi
- 9-Ekim 1919 Kasımpaşa Tersanesi İşçileri Grevi
- 10-Ocak 1919 Dersaadet Telefon İşçileri Grevi
- 11-Şubat 1919 Cibali Reji İşçileri Grevi
- 12-Temmuz 1919 Bankacılar Grevi
- 13-Nisan 1920 Kazlıçeşme Debbaghane İşçileri Grevi
- 14-15 Mayıs 1920 Dersaadet Tramvay Şirketi İşçileri Grevi
- 15-1 Mart 1920 İstanbul İlkokul Öğretmenleri Grevi
- 16-8 Şubat 1922 İstanbul Temizlik İşçileri Grevi
- 17-Şubat 1922 Dersaadet Tramvay İşçileri Grevi

3.2.1.2. Osmanlı Dönemi'nde İşçi Örgütlenmeleri

Osmanlı döneminde işçi örgütlenmeleri ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenleri sanayileşmenin sağlanamaması nedeniyle işçi sınıfının oluşmaması ve siyasi rejimin elverişsizliğidir. 1908 yılı sonrasında sanayi kuruluşu sayısı artmış ve 2. Meşrutiyet'in ilanıyla otoriterliğin azalması, özgürlüklerin artmasıyla işçi örgütlenmelerinin önü açılmıştır. İlan-ı Hürriyet grevleri; sosyalist partilerin, sosyalist aydınların ve örgütlü hak mücadelesinin gerekliliği konusunda işçi kesimini motive etmiş ve 1908-1913 döneminde 80 işçi örgütü kurulmuştur (Mahiroğulları,2015).

Bu dönemde işçi örgütlerinin sayısının artmasında; 1876 tarihli Osmanlı anayasası Kanun-i Esasi'ye 1909 yılında eklenen bir maddeyle cemiyet kurma ve toplantı yapma hakkının anayasal güvenceye kavuşturulması ve bu anayasa maddesine dayanılarak 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu dönemde çıkarılan Ta'til-i Eşgal Kanunu; kamu çalışanlarının, toplum yararı için çalışanların, amme hizmeti yapanların grev yapmalarını ve sendika kurmalarını yasakladığından, kurulan işçi örgütleri sendika adıyla değil cemiyet adıyla kurulmuştur (Makal,1997:270-273).

2. Meşrutiyet'in ilanından iki ay sonra grevlerin artmasından dolayı Osmanlı Hükümeti, 8 Ekim 1908 tarihinde Ta'til-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanûn-ı Muvakkat'ı çıkarmıştır. 9 Ağustos 1909'da bu geçici kanunda bazı değişiklikler yapılarak asıl kanun olan Ta'til-i Eşgâl Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun, 1936 yılında TBMM tarafından çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. Ta'til-i Eşgâl Kanunu'nun çıkarılmasında çoğunluğu yabancı sermaye tarafından işletilen maden ocaklarında yaşanan grevler nedeniyle yabancı sermayenin ait olduğu Avrupa ülkeleri sefaretlerinin Osmanlı Hükümeti'ne grevleri engellemeleri konusunda yaptığı baskılar da etkili olmuştur (Doğan,2018:272-285).

Türk sendikacılık tarihindeki ilk sendikal örgütlenme; 1871 yılında işçilere yardım etmek için, işçi olmayan kişiler tarafından kurulan Amele Perver Cemiyetidir. İkinci örgütlenme örneği ise, 1894 yılında Tophane işçileri tarafından gizli olarak kurulan ve sosyalist ideolojiyi benimseyen Osmanlı Amele Cemiyetidir. Bu örgütlenmelerin ömrü kısa olmuş ve cemiyetler kapatılmıştır (İleri,2014:34). Diğer ilk dönem işçi örgütleri ise; 1901'de Selanik, Drama ve Kavala 'da kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, İstanbul fırın işçilerinin kurduğu Hamurkâr Cemiyeti,

1907’de Filibe’de kurulan Şark Demiryolları Şirketi İşçileri Cemiyetidir (Yıldırım,2013:209,111-115). Bu dönem işçi örgütlerinin bazıları; işçi ve bu işçilerin işvereni konumundaki esnaf, zanaatkârların ortak kurdukları örgütlenmelerdi ve bu özelliğiyle lonca geleneğindeki korporatif yapıyla benzerlik göstermekteydi. Bu örgütlerin kurucusu ve başkanı pozisyonundakilerin ise çoğunluğu azınlık ve gayrimüslim işçi, esnaf ve zanaatkârlardı (Toprak,1988:140-154).

1908-1912 döneminde kurulmuş önemli işçi örgütleri şunlardır: (Yıldırım,2013:359-367)

- 1-Cibali Tütün Rejisi Amelesi İttihad Cemiyeti (1908)
- 2-Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti (1908)
- 3-Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti (1908)
- 4-Selanik Kunduracı Kalfaları Cemiyeti (1908)
- 5-Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkaranesi (1908)
- 6-Ekmekçi Amele Cemiyeti (1908)
- 7-Garsonlar Cemiyeti
- 8-Aydın Şimendifer İşçileri (1909)
- 9-Dersaadet Matbaa İşçileri Cemiyeti (1909)
- 10-İzmir Matbaaları Amele Cemiyeti (1909)
- 11-Kadın Giyim İşçileri Sendikası (1910)
- 12-Şemsiye İşçileri Sendikası (1910)
- 13-İzmir Elbise Amele Cemiyeti (1910)
- 14-Amele İttihad Cemiyeti (1910)
- 15-İskeçe Tütün Amelesi İrtibat ve Terakki Cemiyeti (1911)
- 16-Duhan Rejisi İstanbul Fabrikası Amele Teavün Cemiyeti (1911)
- 17-İstanbul Terzi Amelesi İttihad Cemiyeti (1911)
- 18-Markasya Deniz Amelesi (1911)

19-Umum Değirmen İşçileri Cemiyeti (1911)

20-Osmanlı İştira Hamalları Cemiyeti (1911)

21-İskeçe Tütün Amelesi Osmanlı İrtibat ve Terakki Cemiyeti (1912)

22-Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti (1912)

2. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan hukuk devleti oluşturma çabaları ve görece özgürlük ortamı 1913 yılında Bab-ı Ali Baskınıyla son bulmuş, tek parti konumuna gelerek iktidarı tamamen ele alan İttihat ve Terakki Partisi sivil toplumu sindirmiş, yargıyı etkisi altına almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin de olumsuz etkisiyle, 1913-1918 döneminde sendikal hareketler azalmış ve bu dönemde sadece iki işçi örgütü kurulabilmiştir. Bu örgütler; 1913 yılında kurulan Dersaadet Mücellid İşçileri Cemiyeti ve Hayfa Hicaz Demiryolları İşçileri Teavün Cemiyetidir (Mahiroğulları,2016:40).

1919-1922 döneminde baskıcı bir İttihat ve Terakki Partisinin iktidarı kaybetmiş olması ve 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması özgürlük ortamını geliştirmiştir. İşçi örgütleri 2. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi yeniden kurulmaya başlamış ve çok sayıda yeni örgüt kurulmuştur. İşçi sendikalarının yanı sıra sendikal örgütlenmeleri yönlendiren ve destekleyen sosyalist partiler de kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde kurulan sosyalist partilerin isimleri: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF,1919), Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF,1919), Sosyal Demokrat Fırkası (SDF,1919), Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası (THİF,1920), İşçi Sosyalist Fırkası (İSF, 1921) ve Müstakil Sosyalist Fırkası (MSF,1922) dir. Kurulan bu sosyalist partiler ve sosyalist aydınlar 1919 yılından 1925 yılına kadar işçi örgütlenmelerini yoğun şekilde desteklemiştir (age:40). Bu dönemde kurulan önemli işçi örgütleri şunlardır: (Yıldırım,2013:359-367)

1-Deniz Amelesi Cemiyeti (1919)

2-Türk Gazeteciler Cemiyeti

3-İzmir Demiryolları İslam Memurları Teavün Cemiyeti (1919)

4-Dersaadet Debbağhaneleri İntibah-ı Amele Cemiyeti (1919)

5-İzmir Banka Memurları Cemiyeti (1919)

6-Kasımpaşa Seyr-i Sefain Amelesi Cemiyeti (1919)

- 7-Tütün Rejisi Cibali Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti (1919)
- 8-Tütün Rejisi Memurin Kulübü (1919)
- 9-Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı (1919)
- 10-Beynelmilel Marangoz İşçileri İttihadı (1919)
- 11-İttihad-ı Efkar Şekerci Ameleleri Cemiyeti (1919)
- 12-İstanbul Banka Memurin ve Mustahdemini Kulübü (1919)
- 13-Türkiye İşçi Derneği (1919)
- 14-Terkos Şirketi İşçileri Cemiyeti (1920)
- 15-Posta ve Telgraf Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti (1920)
- 16-Tramway Şirketi Amele Cemiyeti (1920)
- 17-Umum Matbaalar İşletme Amele Cemiyeti (1920)
- 18-Dersaadet Maden Kömürü İşçileri Cemiyeti (1920)
- 19-Şark Şimendiferleri Memurin ve Amele Cemiyeti (1920)
- 20-Osmanlı Müntesibini Bahriye İntihab ve Tavzih Cemiyeti (1920)
- 21-Amele Siyanet Cemiyeti (1921)
- 22-Balya Madenleri Aya Varvara Amele Cemiyeti (1921)
- 23-Kampana Dersaadet Telefon Şirketi Memurini Teavün Cemiyeti (1921)
- 24-İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil Tahliye Amele Cemiyeti (1921)
- 25-İstanbul İnşaat Amelesi Beynelmilel Sanayi İttihadı (1922)

3.2.2. 1923-1946 Döneminde Sendikal Hareketler

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında Osmanlı Devleti'nin devamı olarak kurulmuş ve Osmanlı'dan miras olarak; tarıma dayalı bir ekonomi, büyük şehirlere kümelenmiş az sayıda sanayi kuruluşu, 15.000 civarında bağımlı ücretli işçi, yüksek miktarda dış borç ve iflas etmiş bir maliye devralmıştır. Cumhuriyetin ilk on yılında yabancı sermayenin mülkiyetindeki altyapı varlıkları ve tekelleri

devletleştirilmiştir. 1927’de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu’yla özel sektör teşvik edilerek sanayileşme çalışmaları hızlandırılmıştır (Makal,1999a:212-214).

1932 yılından sonra ise özel sektörü yok saymadan planlı devletçi ekonomi politikaları izlenmeye başlanmış ve Etibank, Sümerbank gibi büyük sanayi kuruluşları kurulmuştur. Planlı devletçi dönemin başlamasıyla 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu plan kapsamında kurulması planlanan 23 tesisten 19’unun kurularak üretime başlaması sağlanmıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı da 1938 yılında hazırlanmış ve bu kapsamda 100 fabrikanın kurulması planlanmış olsa da 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasından dolayı bu plan uygulamaya geçirilememiş ve hedeflere ulaşılamamıştır (Şahin,1995:56-59).

1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi; Türkiye ekonomisinin gelişebilmesi için yapılması gerekenleri tartışarak bir yol haritası belirlemek için, toplumun farklı kesimlerinden sosyal grupları bir araya getirmiştir. Kongreye işçi örgütleri de ilgi göstermiş ve toplantıya katılarak önerilerde bulunmuştur. Örneğin İstanbul Amele Birliği 34 maddelik bir raporu kongreye sunarak işçilerin çalışma saatleri, ücretler, sendika kurma hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi birçok hak talebini gündeme taşımıştır. İstanbul Amele Birliğinin İzmir İktisat Kongresi’ne sunduğu ve dönemin önemli sosyal politika belgelerinden olan *İşçi Grubunun İktisat Esasları* belgesinde yayınlanan bazı işçi kesimi talepleri şunlardır: (Makal,1999b:209-212).

- Amele Denilen emekçilere bundan sonra işçi denilmesi
- Sendika kuma hakkının tanınması
- İşçilerin günlük çalışma sürelerinin 8 saat olarak belirlenmesi
- Maden ocaklarında çalışma sürelerinin 6 saat olarak belirlenmesi, kadın ve çocuk işçilerin maden ocaklarında çalıştırılmasının yasaklanması
- Kadın işçilere doğum öncesinde ve sonrasında 8 hafta ücretli doğum izni verilmesi
- Gece çalışmalarına iki kat ücret verilmesi
- İşçilere haftada 1 gün dinlenme izni verilmesi
- 1 Mayıs’ın işçi bayramı olarak ilan edilmesi
- Hafta sonu ve resmi tatil günlerinde çalışmalarda işçilere 2 kat ücret ödenmesi

- Evlenecek işçilere 1 hafta ücretli izin verilmesi
- işçilere yılda 1 ay ücretli izin verilmesi
- İşveren tarafından İşçilere kaza ve ihtiyarlık sigortası yaptırılması
- İşveren tarafından işçinin emniyetli şekilde çalışabilmesi için gerekli çalışma koşullarının oluşturulması
- Memleketteki boş işçi pozisyonlarının öncelikle Türk işçilere tahsis edilmesi
- Tarım işçilerinin bu hükümlerden muaf tutulması.

1923-1932 döneminde ekonomik kalkınmanın yalnızca özel sektör eliyle gerçekleştirileceği ve devletin düzenleme ve destekleme dışında ekonomiye müdahale etmediği liberal bir dönem olmuştur. Bu liberal politikaların uygulanması sadece tek parti rejiminin iradesiyle gerçekleşmemiş, Lozan Antlaşması'nın ekonomik yükümlülüklerinden dolayı uluslararası müdahaleler de söz konusu olmuştur (Yeşilay,2005:21).

3.2.2.1. Devletçilik Politikaları ve Çalışma Hayatına Etkisi

1929 ekonomik bunalımının tüm dünyayı saran etkisiyle birlikte Türkiye ekonomisinde de kriz meydana gelmiş ve Türk lirasının değerinde ciddi kayıplar yaşanmıştır. 1929 krizi sonrası dış ticaret ve para politikalarında Lozan Antlaşması kaynaklı kısıtlamalar kaldırılmış ve krizi aşabilmek için köklü değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda 1930-1931 yıllarında devletçi ekonomi politikalarına geçişe yönelik kanunlar çıkarılmış, 1931 yılı Mayıs ayında da CHF 3. kongresinde devletçilik ilkesi resmi parti politikası olarak benimsenmiştir. CHF; yerli özel teşebbüsün devlet tarafından desteklenmesi yoluyla sanayileşmenin ve kalkınmanın mümkün olmadığına görüldüğünü ve yabancı sermayeye de bu konuda güvenmediği için devletçilik politikasını benimsemiştir (Boratav, 1974: 120).

Devletçilik politikasının uygulandığı dönemde, dünya ekonomisinde yaşanan krizin etkisiyle Türkiye ekonomisi de içe kapanmış, milli imkânlarla ve planlı bir modelle sanayileşme hamlesi başlatılmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesi de görünür hale gelmiştir (Yeşilay,2005:21).

Türkiye, 1929 krizi başlamadan önce hammadde ihraç eden ve tüketime dayalı sınai ürünleri ithalatı yapan bir ülke durumundayken, kriz sonrasında ithal ve ihraç

ettiği ürünlerin fiyatları arasındaki dengesizlikten dolayı dış ticareti darboğaza girerek sürdürülemez bir hale gelmiştir. Bu darboğazı aşmak için, ithalatı kısıtlayıcı tedbirleri alınmış ve krizin etkisini azaltmak için ithal ikameci yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. İthal ikameci politikalar KİT'lerin kurulmasını gerektirmiş ve bu kapsamda ilk etapta ithal edilen kumaş, şeker, un gibi tüketim malları Türkiye'de üretilmiştir. (Boratav, 1995b: 48-49).

Devletçi dönemde kurulan ilk KİT'ler; Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olmuş, 1933 yılında Havayolları Devlet İşletme İdaresi ve PTT, 1933'de Sümerbank, 1935 yılında ise Etibank kurulmuştur. 1933-1937 yıllarını kapsayan beş yıllık sanayi planı kapsamında ayrıca; Pamuklu Mensucat sanayii, Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Konya, Nazilli, Malatya, Iğdır iplik ve dokuma fabrikaları, Karabük demir çelik fabrikası, İzmit kâğıt sanayii, Kütahya seramik, Paşabahçe şişe ve cam sanayii, Çimento fabrikaları, Keçiörlü Kükürt sanayii, Gemlik suni ipek fabrikası, İzmit fosfat sanayii, Isparta gülyacı sanayii kurulmuştur (Taş,1995:22-24).

Yeni KİT'lerin kurulmasının yanısıra bu dönemde devletleştirme politikaları da yürütülmüş ve haberleşme, demiryolları, denizyolları, liman ve rıhtım işletmeleri devletleştirilmiştir. Bu kamsamda; 1929'da Devlet Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü, 1933 yılında Denizyolları İşletme Müdürlüğü ve 1936 yılında Van Gölü İşletme İdaresi, 1936'da İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi, 1938'de İstanbul Elektrik İşleri Umum Müdürlüğü kurulmuştur. 1938-1942 yıllarını kapsayan ikinci beş yıllık sanayi planı döneminde ise İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı yatırımlara mali kaynak bulunmasında sıkıntılar yaşanmış ve devletçilik politikalarına karşı ciddi bir toplumsal muhalefet ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kurulan önemli KİT'ler arasında Petrol Ofisi ve Toprak Mahsülleri Ofisi yer almaktadır (Taş,1995:24-25).

Devletçilik politikasının uygulandığı bu dönemde çıkarılan 8 Haziran 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Yasası, Türk çalışma hayatında önemli bir yere sahiptir. Yasa; yalnızca bir iş yasası olmanın ötesine geçerek, içeriğinin zenginliğiyle çalışma hayatının ve üretim ilişkilerinin tüm sorunlarıyla ilgili düzenleme içermektedir. Bu kanunla işçi-işveren ilişkileri yasaklayıcı ve baskıcı yaklaşımla sadece bireysel düzeyde değil toplu olarak da düzenlenmiştir. Tek parti ideolojisinin otoriter siyasi anlayışının ve 1932 yılı sonrasında uygulanmaya başlanan devletçi ekonomi

politikalarının çalışma hayatına etkisini ortaya koyan 3008 sayılı İş Yasası *rejim kanunu* olarak olarak adlandırılmıştır. Kanunun hazırlık işlerinin yürütüldüğü dönemde basında yer alan haberlerde 3008 sayılı İş Yasası'nın İtalya iş yasası örnek alınarak hazırlandığı iddia edilmiştir (Gülmez,1986:127-128).

3008 sayılı İş Kanunu 1932 yılı tasarısına göre yeterli bir kanun olmasa da; çalışma sürelerinin, fazla mesailerin ve gece çalışmalarının işçiler lehine düzenlenerek sınırlandırılması, işçi ücretlerinin güvenceli hale gelmesi, çocuk ve kadın işçileri koruyucu önlemlerin alınması ve iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili tedbirler ilk defa 3008 sayılı İş Kanunu'yla Türk iş hukukuna girmiştir. Dönemin koşullarına göre önemli bir adım olan 3008 sayılı kanunla uluslararası hukuktan kaynaklı bazı hükümlerin de dikkate alındığı görülmektedir. Bu düzenlemeleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde eksikler olsa da Türk çalışma hayatının temellerinin atılmasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir (Güzel,1986:177), (Resmi Gazete,1936).

1932 İş Yasası tasarısının ve 1936 İş Yasası'nın İtalya'nın İş Yasası örnek alınarak hazırlandığı öne sürülmüştür. Başbakan İsmet İnönü'nün 1932 yılı Mayıs ayında İtalya'ya yaptığı resmi ziyarette İnönü'ye eşlik eden CHP Genel Sekreteri Recep Peker de buna yönelik çalışmalar yürütmüştür. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra CHP hükümetleri genellikle özel girişimi destekleyip özendiren bir sanayi politikası benimsemiş ve emek kesimini de sermayenin oluşumuna ve gelişmesine zarar vermeyecek ölçüde koruma yoluna gitmiştir. 1932 İş Yasası taslağı, bu politikadan emek kesimi lehine ilk kez ayrılan bir taslak olsa da yasalaşmamış ve sonrasında 1936'da yayınlanan 3008 sayılı Kanun'la 1932 tasarısına zıt bir anlayışla bir anlamda eski politikaya geri dönmüştür. 1932 tasarısında işçilere belirli koşullarda sendika ve birlik kurma, toplu iş ilişkileri yürütme, toplu hareket etme ve grev hakları tanınmış ve uzlaştırma komisyonu ve hakem heyeti gibi kurumların ihdasını öngörmüşken bu düzenlemeler 3008 sayılı Kanun'da yer almamıştır. 1936 düzenlemesinde halkçılık ilkesini temel almış, grev ve lokavt gibi sınıf çatışmasının aracı olarak görülen haklar halkçılık ideolojisinin etkisiyle yasaklanmıştır. Recep Peker, Türk halkını içinde çatışma olmayan sınıfsız bir toplum olarak görse de, devletçilik politikasının etkisiyle sayıları hızla artarak genişleyen işçi kesimiyle işveren kesimi arasında bir çatışma yaşanmaması için devletin ahengi uyumu

sağlayacak bir mekanizma olması gerektiğini de savunmuştur. Recep Peker bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştır: (Gülmez,1986:140,150).

Mıntika menfaati, derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirler i yoktur. Türkiye'de değer ancak bilgi üstünlüğü, kapasite ve çalışma ile yükselebilir. Bir taraftan, işçilerin çokluğa ve parti kuvvetine dayanan kuvvetle ulusal çalışmanın ahengini bozacak zorlu hareketlerine ve öte taraftan sermaye sahiplerinin, para ve varlık gücüne dayanarak işçilerinin haklarını çiğnemesine yol bırakmıyoruz. Binaenaleyh sınıf kavgası, tahakküm, imtiyaz zihniyetlerini kökünden silen bir zihniyet, bu memleketin zihniyetini tamamlayacaktır.

3.2.2.2. Tek Parti İktidarında Çalışma Hayatındaki Gelişmeler

Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimin bir karşı devrimle değiştirilmesi korkusuyla muhalefet devamlı baskı altında tutulmuştur. 1946 yılına kadar tek parti rejimi uygulanmış, CHP’li hükümetlere muhalefet ederek çoğulcu demokrasinin gelişmesine katkı sunacak bir muhalefet partisinin kurulmasına müsaade edilmemiş, kurulan az sayıdaki siyasi parti de kısa süre sonra kapatılmıştır. Türkiye’de çoğulcu demokrasinin yerleşememesi özgür sendikal hareketlerin gelişmesine de engel olmuş ve bu dönemde tek parti rejimi özgür sendikaları siyasi rejime tehdit olarak görmüştür. Bunun sonucu olarak da CHP’li hükümetler, sendikaların kurulmasına ya müsaade etmemiş ya da kendilerinin kontrolünde sendikal hareketler arzu etmişlerdir.

CHP; kurduğu esnaf birlikleri, işçi birlikleri ve iş büroları aracılığıyla emek kesimini ve emek örgütlerini kontrol altına almaya ve yönlendirmeye çalışmıştır. 1932 yılında İzmir’de kurulmuş bir işçi derneği olan Emekçiler Derneği CHP tarafından kurulan *güdümlü* derneklere örnektir. Dönemin İzmir Valisi General Kazım Dirik’in talimatıyla; önce 1934 yılında 31 işçi örgütü kurulmuş, sonrasında bu kuruluşların kendi aralarında birleşmesiyle 1935 yılında İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği kurulmuştur. Bağımsız sendika kurma girişimleri Türkiye Komünist Partisinin çabasıyla denense de iktidarın baskısından dolayı başarı elde edilememiştir. Kulüp, yardımlaşma sandığı, dernek şeklinde kurulan bu emek kesimi tabanlı sivil toplum kuruluşlarının bir kısmı 1946 yılından sonra sendikaya dönüşmeye başlamıştır (Koç,2003:65-67).

1923-1946 döneminde vasıflı işçiler, diğer işçilere göre yüksek ücretler almakta ve memur olarak istihdam edilmekteydi. Bu dönemde faal işgücünün yaklaşık %1’ini oluşturan memurlar, işçi kesiminin bir parçası olsa da; işçi kesimiyle

bütünleşmek yerine, o dönemin realitesi ve hâkim gücü olan devlet-hükümet-CHP-bürokrasi bloğuyla birlikte bütünleşmiştir. Vasıflı işçilerin vasıfsız işçilere göre, kamu işçilerinin de özel sektör işçilerine göre daha yüksek ücret almaları, köylü ve çiftçilerin ise 1929 ekonomik bunalımından dolayı ücretli çalışan işçi kesiminden de daha düşük gelire sahip olmaları işçileri kanaatkârlığa itmiş, devlete karşı işçi örgütlenmelerini olumsuz yönde etkilemiştir. (Koç,2003:66-68).

Makal'a göre; Türkiye'de işçi kesiminde sınıf bilinci oluşmamasının nedeni, işçilerin tamamen mülksüzleşerek emeğini satmaya bağımlı bir kitleye dönüşmemesidir. Osmanlı döneminde 1852 yılında mir-i arazi rejimine son verilmesi ve cumhuriyetin ilk döneminde yapılan toprak reformuyla topraksız köylüye ailesinin geçimini sağlayacak kadar toprak verilmesi, yarı bağımlı bir işçi kesiminin oluşmasını sağlamıştır. İşçiler yılın belli dönemlerinde bağımlı işçi, belli dönemlerinde de kendi topraklarında çiftçi olmuştur ve bu durum işçiler arasındaki dayanışma, örgütlenme ihtiyacının ve sınıf bilincinin oluşmamasına sebep olmuştur (Makal,2002:43-45).

Türk toplumu eskiden beri devleti; evlatları arasında ayrımcılık yapmayacak bir baba gibi görmüş ve grev yapmayı, devlete karşı gelmeyi de ekmek yediği kapıya ihanet etmek gibi değerlendirmiştir. Bundan dolayı da; hakların zorla alınması yerine, devletin bu hakkı kendiliğinden vermesini beklemenin daha doğru olacağı inancının, özetle Türk toplumunun kendine özgü kültürel yapısının, işçi kitlelerinde sınıf bilincinin oluşmamasında etkili olduğu değerlendirilmektedir.

1923 - 1946 dönemi Türkiye'sinde; sendikacılığın bir sınıf hareketi olduğu ve Türk toplumunun sınıflı bir toplum olmadığı, ayrıca halkçılık ilkesi gereği Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Fırkasının toplumun her kesimini kucakladığı ve bu nedenle toplumsal zümreler arasında çıkar çatışmasının olmadığı tezi savunulmuştur. Bu tezden hareketle de; Türkiye Cumhuriyeti'nde sendikalara ihtiyaç olmadığı düşünülmüş ve bu doğrultuda politikalar izlenerek sendikal örgütlenmelere ve faaliyetlere müsaade edilmemiştir (Tezel,1982:126).

Sendikacılığa sıcak bakılmamasının başka nedeni de sosyalist partiler tarafından yönlendirilerek ideolojik bir harekete dönüşeceğinin düşünülmesidir. O dönemde ülkede; usta, çırak ve zanaatkârlardan oluşan geleneksel üretim modellerinin ve küçük atölyelerin halen yaygın olması ve kapitalist üretim ilişkileri ve işçi

sömürüsünün sınırlı olması, sendikaların ve sendikacılık faaliyetlerinin gereksiz görülmesinde etkili olduğu söylenebilir (Işıklı,1974:153-155).

Türkiye’de bağımlı işçi sınıfının yoğun şekilde çalıştığı sanayi kesimindeki istihdamın toplam istihdama oranı 1924 yılında % 4 iken, bu oran 1944 yılında % 8’e çıkabilmiştir. Aynı dönemde tarımsal istihdam oranı ise % 89’dan % 86’ya gerilemiştir (Makal,1999b:246). 1927 sanayi sayımına göre Türkiye’deki 65.245 sanayi işletmesinin % 43’ü tarımsal sanayi işletmeleri, % 23’ü dokuma sanayi, % 22’si maden, metal ve makine sanayidir. Bu sanayi işletmelerinin % 99,77’si 100 işçinin altında işçi çalıştıran küçük ve orta büyüklükteki işletmelerdir ve bu işletmeler birkaç büyükşehirde toplanmıştır. 1927 yılındaki toplam işçi sayısı ise 256.855’dir ve 1943 yılında 275.000’lere çıkmıştır (Kepenek, Yentürk:45).

1923-1946 dönemindeki sendikal mevzuatın gelişimine ve gerçekleşen hak kazanımlarına da değinilmesi tezin kapsamı açısından önemlidir. 1924 Anayasası’yla angarya yasaklanmış ve işçiler cemiyet kurma hakkı elde etmiştir. 1924 yılında yayınlanan 394 sayılı Kanun’la 10.000’in üzerinde nüfusa sahip yerleşim yerlerinde çalışan işçiler haftada 1 gün ücretli izin hakkını elde etmiştir. 1926 yılında çıkarılan ve Osmanlı Medeni Kanunu Mecelle’nin yerini alan Borçlar Yasası’yla; işçi ve işverenlerin veya tüzel kişiliklerin aralarında genel sözleşme imzalamaları mümkün hale gelmiştir.

1926’da yayınlanan başka bir kanun olan 788 sayılı Memurin Kanunu, 1927 yılında yayınlanan 1108 sayılı Maaş Kanunu ve bunlara yapılan ek düzenlemelerle memurlar önemli haklar elde etmiştir. Bu hakların en önemlisi ise şüphesiz memurların iş güvencesidir. 1930 yılında yayınlanan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’yla 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde işyeri hekimi bulundurma zorunluluğu getirilmiş, 12 yaş altı çocuk işçilerin çalıştırılmaları kısıtlanarak zorlaştırılmıştır. 1935 tarih ve 2739 sayılı Kanun’la da işçilerin genel tatil günleri düzenlenmiştir. 1932 tarih ve 2007 sayılı Kanun’la mevcut işlerde Türk işçilerin tercih edilmesi ve yabancı işçilerle Türk işçiler arasındaki rekabetin son bulması sağlanmıştır (Koç,2003:59-62).

1938 yılında çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ise, sınıf esaslı dernek kurulmasını yasaklayarak sendikal hareketleri yasal olarak bitirmiştir. 1909 yılında çıkarılan 121 sayılı Cemiyetler Kanunu’nu yürürlükten kaldıran 3512 sayılı

Cemiyetler Kanunu'nda 1946 yılında yapılan değişiklikle sendikal hareketler ve örgütlenmeler yeniden legal hale gelmiştir. 1939 yılında yayınlanan nizamnameyle de iş ihtilaflarının uzlaştırma ve tahkimi düzenlenmiştir (Çeçen,1973:16-18).

3.2.3. 1946-1960 Dönemi Sendikal Hareketler

1946 yılında Demokrat Partinin kuruluşu ve çok partili hayata geçişle birlikte dışa kapalı devletçi ekonomi politikaları da değişmeye başlamış, önce CHP hükümetleri döneminde sonra Adnan Menderes'in başbakanlığındaki Demokrat Parti hükümeti döneminde liberalleşme ve dışa açılma politikaları uygulanmıştır. Demokrat Parti iktidarı döneminde özel sektörü güçlendirmeye yönelik liberal politikalarla birlikte, kamu iktisadi teşebbüslerine yönelik politikalar da sürdürülmüş; hem yeni KİT'ler kurulmuş, hem de mevcut KİT'lerin sermayeleri artırılmıştır. Et Balık Kurumu, Selüloz ve Kâğıt Sanayi (SEKA), Demir-Çelik İşletmeleri Demokrat Parti iktidarı döneminde kurulan KİT'lerdendir.

KİT yatırımlarının yanı sıra bu dönemde başlayan ABD'nin Marshall yardımlarıyla tarımda makineleşme ve tarımsal üretim artırılmış, baraj, yol ve çeşitli altyapı yatırımları yapılmıştır. Bu altyapı ve tarıma yönelik yatırımlar sonucunda tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdama oranı azalırken, hizmet sektöründeki istihdam artmış ve 1960 yılına gelindiğinde hizmet sektöründeki istihdam, sanayi sektöründeki istihdam oranını geride bırakmıştır. 1944-1960 yılları arasında; tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdama oranı % 86,5'den % 74,8'e gerilemiş, sanayi sektöründeki istihdam % 8,3'den %11,5'e çıkmış, hizmet sektöründeki istihdam ise % 5,2'den % 13,7'ye ulaşmıştır (Makal,2002:91-92).

1946 yılından sonra sendikaların kuruluş prosedürü ve sosyal politika alanında da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Sendikalar kanunu bu düzenlemelerin en başında gelmektedir. Bu dönemde yapılan önemli bazı düzenlemeler; asgari ücret yönetmeliği, iş ve işçi bulma kuruluşunun kurulması, İş Mahkemelerinin kurulması, Yıllık Ücretli İzin Kanunu, Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesiyle İlgili Kanun, Analık, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortası, Basın-İş ve Deniz-İş Kanunu'nun çıkarılmasıdır (Mahiroğulları,2016:79).

1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu'nda, 1946 yılında 4919 sayılı Kanun'la değişiklik yapılmış, sendikaların yasal olarak kurulmasını engelleyen 9. madde kaldırılarak sendikaların kurulması serbest hale gelmiştir. Yasakların

kalkmasından sonra yeni bir sendika kanunu çıkarılması beklenilmeden İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerde sendikalar arka arkaya kurulmaya başlanmıştır. Türkiye’de sendikacılığın doğuşu olarak nitelendirilen bu düzenlemeyi doğuran sebep; Avrupa’daki gibi işçilerin örgütlü mücadelesinden daha çok, siyasi iradenin seçimlerde halka verdiği demokratikleşmeyle ilgili sözler ve uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükler olmuştur (Makal,2007:217).

1946 yılında yasakların kalkmasıyla yeni sendika kanununu bile beklemeden kurulmaya başlanan işçi örgütlerinin çoğunluğu, kendiliğinden işçilerin iradesi ve mücadelesiyle değil, sosyalist partilerin yönlendirmesi ve müdahalesiyle kurulmuştur. Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi öncülüğünde kurulan sendikalara ve bu kısa dönemdeki sendikal hareketlere *1946 Sendikacılığı* denilmiştir. Türkiye Sosyalist Partisi her iş kolunda kendi güdümünde bir sendika kurarak bu sendikaları bir federasyon çatısı altında birleştirmeyi ve bu federasyonu Marksist-Komünist görüşte bir uluslararası örgüt olan dünya Sendikalar Federasyonuna üye yapmayı amaçlamıştır. Bu planlamalar ve çalışmalar neticesinde; Türkiye Sosyalist Partisi tarafından farklı iş kollarında altı sendika ve bu sendikaların birleşimiyle Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu kurulmuşsa da, işlerlik kazanamadan kısa süre sonra bu örgütler kapatılmıştır (Çelik,2010:87-88).

1946 sendikacılığında işçi kulüplerinin de önemli bir yeri vardır. Bu kulüpler sendikaların yan kuruluşu gibi faaliyet göstermiş ve halkevleri benzeri bir kuruluş olarak sosyal, sportif alanlarda işçilere fayda sağlamıştır. İstanbul İşçi Kulübü bunlara bir örnektir. 1946 sendikaları devletten bağımsız kurulsalar da, kendisini kuran irade olan sosyalist partilerin vesayetinden ve güdümünden çıkamadığından, bağımsız bir sendikal hareket haline dönüşememiştir. Sendikaların siyasi partilerle yürüttüğü ilişkiler şüphesiz sendikal hareketlere katkı sunabilir ancak siyasi partilerin vesayetine giren ve kendi başına bağımsız kararlar alamayan sendikaların özgür sendikacılık yaptığından söz edilemez (Toprak,1996:24). 1946 sendikalarından Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi öncülüğünde kurulanlar, Marksist görüşte olması ve ideolojik sendikacılık yaptıkları gerekçeleriyle 16 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim Mahkemesi Kararıyla kapatılmıştır.

Sendikaların kuruluş esaslarını düzenleyen özel bir kanun olmaması, Cemiyetler Kanunu’na göre kurulan işçi örgütlerinin çoğunluğunun işçi olmayan ve

sosyalist partiler tarafından yönlendirilen kişilerce kurulmasına sebebiyet vermiştir. Devlete karşı sendikacılık anlayışını ortadan kaldırmak, işçi olmayanların sendikalara üye ve yönetici olmasına ve sendikaları yönlendirmesine engel olmak, sendikaların siyasete karışmalarını ve uluslararası faaliyetler yürütmesini önlemek gibi amaçlarla 13 maddeden oluşan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun 26 Şubat 1947 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe konulmuştur (Resmi Gazete,1947).

1924 Anayasasına dayalı olarak çıkarılan 5018 sayılı Kanun’a göre fikir işçileri denilen ve kol gücüne dayalı işlerde çalışmayan işçi kesiminin sendikalara üye olmasına müsaade edilmemiştir. Benzer şekilde esnafların ve esnafların yanında çalışan işçilerin de sendikalara üye olmaları engellenmiştir. 1924 Anayasası’nda ekonomik, sosyal ve sendikal haklardan doğrudan bahsedilmese de, herhangi bir yasak da getirilmemiştir. 5018 sayılı Kanun’da siyaset yasağı, grev yasağı gibi ILO normlarına uymayan birçok yasak koyulmuş olsa da, Türkiye’de sendikal örgütlenmeler ve özgürlükler bu kanunla birlikte başlamıştır (Resmi Gazete,1947-6542).

5018 sayılı Kanun’a göre Türkiye’de sendika taban örgütlenmesi olarak iş kolu esaslı öngörülmüştür. Bununla birlikte meslek esaslı ve işyeri esaslı örgütlenmelere de cevaz verilmiştir. Ayrıca sendikaların birlik adıyla üst örgütler kurmalarına da müsaade edilmiş ve Türkiye’nin ilk işçi Konfederasyonu olan TÜRK-İŞ, 1952 yılında bu kanuna istinaden 7 federasyon ve 3 birliğin birleşmesiyle kurulmuştur (Dereli,1996:298).

Bu dönemde sendikaların uluslararası birliklere üye olmalarının engellenmesi ve sendikalara siyaset yasağı getirilmesinin sebebi; ideolojik, doktriner sendikacılık yapılmasını ve sendikaların mesleki, ekonomik alanından dışarı çıkmalarını önlemektir. Özellikle Marksist sendikaları bir araya getirebilmek için Prag merkezli olarak kurulan Uluslararası Dünya Sendikalar Federasyonuna Türkiye sendikalarının üye olmalarının istenmemesi bu durumda etkili olmuştur. 1952 yılında TÜRK-İŞ’in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonuna (ICFTU) üye olma talebi de Bakanlar Kurulunca reddedilmiştir (Kutal,1965:131).

Grev yasağı konusuna değinilecek olursa; 5018 sayılı Kanun’da açıkça belirtilmese de, 3008 sayılı İş Kanunu’nun ilgili maddesine atıfta bulunularak grev

yapmanın, hatta işçiyi greve teşvik etmenin dahi suç olduğu ve işçilerin buna uygun davranmaları gerektiği düzenlenmiştir. 1950 yılına kadar CHP iktidarları; Türkiye’de devletçi ve halkçı politikalar uygulandığından dolayı işçilere grev hakkı verilmesinin ve grev yapılmasının gereksiz olduğunu savunmuş ve TBMM oturumlarında Demokrat Partili vekillerin *işçilere grev hakkı verilsin* çağrı ve başvurularına karşı çıkmışlardır. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti ise, seçim öncesinde işçilere verdiği grev serbestisi sözünü tutmamış ve memleketin kalkınmasının öncelikli olduğunu ifade etmiştir. 1923-1950 döneminde 27 yıllık iktidarı boyunca grev hakkını gereksiz bulan ve karşı çıkan CHP’li siyasetçiler de, 1950 yılından sonra mecliste grev hakkının verilmesi gerektiğini dillendirmiş fakat Demokrat Partili milletvekillerinin karşı duruşuyla işçilere grev hakkı yine verilememiştir (Gülmez,1995:266).

1946 yılında Batı’lı devletlerin de teşvikiyle başlayan çok partili hayat; gittikçe genişleyen işçi kesiminin oylarını almak isteyen partilerin işçi lehine çalışmalarını da beraberinde getirmiştir. CHP iktidarının son döneminde, Demokrat Partinin kurulmasıyla oluşan siyasi rekabet ortamının oluşması ve Batı’lı devletlerle iyi ilişkiler kurulmak istenmesinden dolayı işçiler lehine birçok düzenleme hayata geçirilmiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde CHP’nin 27 yıllık tek parti yönetimine son vererek iktidar olan Demokrat Parti de işçi lehine düzenlemelere ve politikalara devam etmiştir. Demokrat Parti, iktidarının son döneminde sendikaları vesayeti altına alma çalışmalarına hız vermiş, vesayeti altına alamadığı özellikle CHP’ye yakın sendikalara da ciddi baskılar uygulamaya başlamıştır.

CHP döneminde işçi kesiminin lehine yapılan düzenlemelere değinilecek olursak; 22.06.1945’de 4763 sayılı Kanun’la Çalışma Bakanlığının kurulması, 27.06.1945 tarih ve İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu, 09.07.1945 tarih ve 4792 sayılı İşçi Sigortaları Yasası, 25.01.1946’da 4837 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevlileri Hakkında Yasa, 05.06.1946 tarih, 4919 sayılı yasayla Cemiyetler Kanunu’nda değişiklik yapılarak sınıf esaslı dernek kurulmasının dolayısıyla sendikaların kurulmasının serbest hale gelmesi, 20.02.1947’de 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Yasa, 22.07.1948’de Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü, 25.04.1949’da 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Yasası, Yetiştirme Yurdundaki çocukların çırak olmalarını düzenleyen 23.05.1949 tarih 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç

Çocuklar Hakkında Kanun, 02.06.1949'da 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Yasası, 08.06.1949'da 5434 sayılı Emekli Sandığı Yasası, 04.01.1950'de Hastalık ve Analık Sigortası Yasası, işçi temsilcilerinin İş Mahkemelerinde görev alabilmelerini sağlayan 30.01.1950 tarih ve 5521 sayılı İş Mahkemeleri Yasası, 25.01.1950'de 5518 sayılı İş Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun sayılabilir (Koç,1992:120-131).

CHP Hükümeti iktidarının son döneminde yaptığı düzenlemeyle 3008 sayılı İş Kanunu'nda işçi lehine önemli değişiklikler yapmıştır. Bu düzenlemeyle; toplu iş uyuşmazlıklarında sendikalar resmi muhatap olarak görülmeye başlanmış, kıdem tazminatı konusunda önemli iyileştirme sağlanmış, 10'dan az işçi çalışan işyerleri de iş kanunu kapsamına alınmıştır. Bu düzenlemeyle; bir işyerinde en az 3 yıl çalışan bir işçi her yıl için 15 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı almaya başlamıştır. Kıdem tazminatıyla ilgili bu düzenleme 1975 yılındaki düzenlemeye kadar uygulanmıştır. (Resmi Gazete,1950-7420). Bu düzenlemelerle, işçilerin mali ve sosyal haklarıyla çalışma koşullarında iyileşmeler olmuş ve sendikaların idare karşısındaki pozisyonunu güçlenmiş, Türkiye'de sendikacılığın gelişimine katkı sunulmuştur.

Demokrat Parti, 1950 seçimleri öncesinde işçilerin oylarını alabilmek için birçok seçim vaadinde bulunmuştur. CHP ise özellikle seçimden 1 yıl önce işçilerin mali, sosyal hakları ve çalışma koşullarıyla ilgili bir dizi düzenlemeyi meclisten geçirmiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde işçi kesiminin de desteğiyle iktidara gelen Demokrat Parti, işçilerle ilgili hakları artırıcı yönde düzenlemelere CHP'nin bıraktığı yerden devam etmiştir. Demokrat Parti döneminde; 08.08.1951'de 5834 sayılı Yasa'yla, Uluslararası Çalışma Örgütü ILO'nun 98 sayılı örgütlenme ve toplu pazarlık ilkelerinin uygulanmasına ilişkin sözleşmesi onaylanmıştır. 98 sayılı ILO Sözleşmesi'nin onaylanması Türkiye'de memur sendikacılığının başlamasına da dayanak oluşturmuştur (ILO 98).

Demokrat Partinin iktidarda olduğu 1950-1960 döneminde, işçilerin haklarına yönelik lehte yapılan önemli düzenlemeler; 10.03.1954 tarih ve 6379 sayılı Deniz İş Yasası, garson ve benzeri çalışanların ücret ve bahşişlerini düzenleyen 28.01.1953 tarih ve 6032 sayılı Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Kanun, 18.01.1954 tarihli İş ve İşçi Bulma Kurumu Mahalli Danışma Komisyonları Hakkında Tüzük, tarım işçilerinin ücretleriyle ilgili düzenleme, mevsimlik ve açık havada

çalışan geçici işçilere hafta tatili verilmesine yönelik düzenleme, 02.03.1954 tarih ve 6301 sayılı yasayla tüm ücretliler için öğle dinlenmesi hakkı verilmesi, işçilerin çalışmadığı tatil günlerinde yarım günlük ücret almalarını sağlayan 09.08.1951 tarih ve 5837 sayılı Kanun’la İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun, işçilerin tatil günlerinde çalışmadan tam günlük ücret almalarını sağlayan 08.06.1956 tarih ve 6734 sayılı Kanun, Kamu İktisadi Teşebbüslerinde çalışan işçilere 26 yevmiye tutarında ikramiye ödenmesini sağlayan 28.12.1953 tarih ve 6212 sayılı Kanun, tüm kamu kurumlarında çalışan işçilere 26 yevmiye tutarında ikramiye ödenmesini sağlayan 26.01.1955 tarih ve 6452 sayılı Kanun, tüm kamu kurumlarında çalışan işçilere 52 yevmiye, madenlerde yer altında çalışan işçilere 78 yevmiye tutarında ikramiye ödenmesini sağlayan 04.07.1956 tarih ve 6772 sayılı Kanun, 08.01.1951 tarihli Asgari Ücret yönetmeliği, gebe ve emzikli kadın işçiler için işyerlerinde emzirme odası ve kreş açılması hakkında nizamname-tüzük, Vilayet Hakem Kurulu, Yüksek Hakem Kurulu ve Asgari Ücret Tespit Komisyonuna sendika temsilcilerinin de katılmasını sağlayan düzenlemeler, 12.08.1952 tarihli Parlayıcı, Patlayıcı, Tehlikeli, Zararlı Maddelerle Çalışılan İş Yerlerinde Alınacak Tedbirler Hakkında Tüzük, 28.05.1953 tarihli Maden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkında Tüzük, sendika özgürlüğünü ihlal eden işverenin işçinin 1 yıllık ücreti tutarında tazminat ödemesini öngören 25.05.1959 tarih ve 7286 sayılı Kanun’dur (Koç,2003:72-79).

Türkiye’de toplu iş sözleşmesi imzalanmasına imkân verecek ilk yasal düzenleme 1926 yılında çıkarılan Borçlar Kanunu’dur. Bu düzenlemenin yapılmasına rağmen toplu iş sözleşmesi imzalayacak sendika bulunmadığından uygulamaya geçirilememiştir. 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı Kanun’un 4. Maddesinde “Üyeleri adına genel sözleşmeler akdetmek” hükmünün yer alması çok önemli bir adım olarak görülse de, bu hüküm kapsamında imzalanan toplu iş sözleşmesi sınırlı sayıda olmuştur. 1950 yılında 3008 sayılı İş Kanunu’nun 78. maddesi değiştirilerek, sendikalara ve işçi temsilcilerine “Toplulukla iş uyuşmazlığı çıkarmak ve çıkmış olan toplu iş uyuşmazlıklarında aracılık etme hak ve yetkisi” verilerek kolektif müzakere açısından önemli bir adım daha atılmıştır. ILO’nun 98 sayılı Teşkilatlanma ve Kolektif Müzakere Hakkı Prensibinin Uygulanması Hakkındaki Sözleşmesi’nin 08.08.1952 tarihinde TBMM tarafından onaylanması da bu konuda ileriye atılmış önemli bir adımdır (Mahiroğulları,2016:136-138).

Çıkarılan birçok mevzuata rağmen; bu dönemde toplu iş sözleşmesine dair özel bir kanun olmaması ve işçilere grev hakkının verilmemesinden dolayı, kolektif müzakere Türk çalışma hayatında yerleşmemiştir. Bu nedenle 1952 yılında kurulan TÜRK-İŞ'in hükümetten ilk talebi toplu iş sözleşmesi ve grev hakkıyla ilgili özel bir kanun çıkarılması olmuştur (Işıklı,1967:79-80). Bu dönemde imzalanan toplu iş sözleşmeleri; 1950'li yıllarda, Gar Gazinosu İşverenleriyle OLEYİS'in imzaladığı sözleşme, Çukurova Çırçır İşçileri Sendikasının imzaladığı sözleşmeler, Adana'da un sektöründe imzalanan sözleşmeler, tekstil sendikalarının İstanbul'da tekstil fabrikalarıyla imzaladığı sözleşmeler ve Maden-İş Sendikasının Edremit'te maden ocaklarıyla ilgili imzaladığı sözleşmeler örnek olarak verilebilir (Makal,2002:250).

3.2.4. 1960-1980 Döneminde Sendikal Hareketler

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle Türkiye'de demokrasiye ara verilmiş ve darbe sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi yönetimi devralmıştır. Darbe yönetimi bir kurucu meclis oluşturarak yeni bir anayasanın hazırlıklarına başlamıştır. Toplumun farklı kesimlerinden üyelerin oluşturduğu kurucu meclis tarafından hazırlanan ve sosyal devlet ilkesini benimseyen 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulurken kabul edilmiştir.

1961 yılında Türkiye ekonomisinde planlı dönem başlamış, Devlet Planlama Teşkilatının hazırladığı 5 yıllık sanayi planlarıyla yatırımlar ve ekonomi politikaları yürütülmüştür. İthal ikameci politikalarla ithalatı azaltacak doğrultuda alt sektörlerle yatırımlar yapılarak desteklenmiştir. Ekonominin gelişimi doğrultusunda istihdamın sektörlerle dağılımında da değişim olmuş, tarımsal istihdam azalırken, sanayi ve hizmet sektöründe istihdam artmıştır. 1960 yılında Türkiye'de tarım, sanayi ve hizmet sektöründe istihdamın toplam istihdama oranı %74.8, %11.5 ve % 13.7 iken; bu oranlar 1980 yılında %54.2, %14.4 ve % 31.3 olmuştur. Bu dönemde ücretli çalışanların sayısı ise 220.000'den 621.000'e çıkmıştır (Makal,2002:92).

Milli Birlik Komitesi askeri müdahale aleyhinde propaganda çalışması yapmamaları koşuluyla sendikal hareketlere karışmayacağını ifade etmiş ve bu niyetini; TÜRK-İŞ'in, daha önceki hükümetlerin onaylamadığı ICFTU'ya üyelik isteğini askeri darbeden 16 gün sonra 13 Haziran 1960'da onaylayarak göstermiştir. Bunun üzerine TÜRK-İŞ yönetimi bir rapor hazırlayarak askeri yönetimden bir takım sendikal isteklerde bulunmuştur. Bu istekler arasında; Demokrat Parti döneminde

kapatılmış olan sendikal birliklerin yeniden açılması, sosyal sigortaların ıslahı ve işsizlik sigortasının oluşturulması, uzun yıllardır birçok hükümetten istenilmiş fakat alınamamış olan grevli toplu sözleşme hakkının verilmesi, sendikal özgürlüklerin artırılarak anayasal güvenceye kavuşturulması yer almıştır (Çeçen,1973:38).

TÜRK-İŞ, sendikacılığı dağınık parçalı yapıdan kurtararak, merkezi güçlü bir yapıya kavuşturmak için yeni bir örgütlenme modeli üzerine kafa yormuş ve *Türkiye Tipi Sendika* veya *Milli Sendika* adı verdiği bir örgütlenme modelini ortaya atmıştır. Bu model sendikaların iş kolu esasına göre kurulmasını ve Türkiye genelinde şubeler şeklinde örgütlenmesini öngörmekte, işyeri bazında veya mahalli olarak örgütlenmiş sendikaları reddetmektedir. Böylece ortaya çıkacak merkezi ve güçlü sendikalarla Türk sendikacılığının parçalı, dağınık ve zayıf yapısının son bulacağı iddia edilmiştir. TÜRK-İŞ'in birliklere son vererek, bölge temsilciliği yapısına geçme kararından sonra İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) kendini feshederek TÜRK-İŞ I. Bölge Temsilciliğine dönüşmüştür (TÜRK-İŞ, 1995:285).

27 Mayıs askeri darbesiyle sendikal hareketler kesintiye uğramıştır. Sendikal hareketlerin normalleşmesi sonrası işçi sınıfını temsil eden bir siyasi parti kurulması fikri yeniden gündeme gelmiştir. Kemal Sülker'in de aralarında bulunduğu İstanbul İşçi Sendikaları Birliği üyesi 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1961 yılında kurulmuş ve partinin genel başkanlığına İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı Avni Erakalın getirilmiştir. TİP kurucuları arasında; Kemal Sülker, Kemal Türkler, Rıza Kuas gibi sosyalist sendikacılar olsa da parti tüzüğünde sosyalizme ait hiçbir söylem yer almamıştır. TİP kurucuları şu isimlerden oluşmaktaydı: Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler, İİSB Başkanı Avni Erakalın, İİSB Genel Sekreteri Şaban Yıldız, İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Başkanı Salih Özkarabay, İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri İbrahim Güzelce, Türkiye Şeker Sanayi İşçileri Sendikası Genel Başkanı Ahmet Muşlu, Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas, Rıza Nebioğlu, Yaprak ve Tütün İşçileri Sendikası Genel Başkanı Hüseyin Uslu, İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası Genel Başkanı Saffet Göksüzöğlü, İİSB İcra Heyeti Üyesi Adnan Arıkan, İbrahim Denizcier (Koç,2000:129).

Avni Erakalın'ın partiden ayrılması üzerine TİP Genel Başkanlığı'na 9 Şubat 1962'de Mehmet Ali Aybar seçilmiştir. Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa seçilmesinden sonra TİP'in politikaları ideolojik çizgide sosyalizme daha fazla

kaymaya başlamıştır. Bu nedenle de TÜRK-İŞ yönetimi Marksist doktrinle hareket edeceği endişesiyle TİP'den desteğini çekmiştir. CHP ise, oylarının azalacağı düşüncesiyle TİP'deki politika değişikliğinden rahatsız olmuştur. TÜRK-İŞ yönetimi TİP'de meydana gelen politika değişikliğinden dolayı yeni bir siyasi parti kurma çalışmalarına başlamış ve aşırı sol görüşlü olmayan, devletçi ve batı tarzı bir sosyal demokrat parti kurmaya karar vermiştir. Partinin ismini bile belirleyen ve kurulmasında son aşamaya geline Türkiye Çalışanlar Partisi (TÇP); Adalet Partisi (AP), CHP ve TİP'in yoğun engelleme faaliyetleriyle karşı karşıya kalmıştır. TÜRK-İŞ yoğun baskılardan dolayı bu partiyi kurmaktan vazgeçmiştir (Mahiroğulları,2016:169-172).

1961 Anayasasıyla işçilere toplu sözleşme ve grev hakkı verilmiş fakat bu konuda çıkarılması gereken kanun geciktirilmiştir. Kanunun hükümet tarafından geciktirilmesi üzerine, anayasal güvenceye alınan sendikal hakların bir an önce verilmesi ve iş uyuşmazlıklarının işçilerin lehine çözülebilmesi için sendikalar çeşitli eylemler düzenlemiştir. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği tarafından düzenlenen ve TÜRK-İŞ tarafından da desteklenen Saraçhane mitingi bunların en önemlisidir. Yaklaşık 100.000 kişinin katılımıyla gerçekleşen Saraçhane mitingi Türk işçi hareketinin o güne kadarki en büyük örgütlü kitlesel harekettir. Diğer önemli eylemler ise; İzmir İşçi Sendikaları Birliği'nin yürüyüşü, İzmir DSİ işçilerinin sakal bırakma eylemi ve Kavel direnişidir. Sendikal konulardaki eylemler dışında komünizmi tel'in (lanetleme) mitingleri de bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu mitingler 1962 yılında Afyon, İzmir ve Ankara'da gerçekleşmiştir. TÜRK-İŞ'in düzenlediği komünizmi tel'in mitingleri Sosyalist işçi hareketine ve TİP'e karşı işçileri uyurma amaçlı düzenlenmiş mitinglerdir. (Turgay,2017).

1961 Anayasası 20 Temmuz 1961'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu anayasayla işçilere toplu sözleşme ve grev hakkı, sosyal güvence hakkı verilmiş, sendika kurma hakkı da anayasal güvence altına alınmıştır. 1961 Anayasasının 46. Maddesinde:

Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmetli görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir. Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz

İbaresiyle sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkı anayasal güvence altına alınmıştır. Anayasanın 47. Maddesinde ise; *“İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir.”* İbaresiyle işçilere toplu sözleşme ve grev hakkı verilmiştir. 1961 Anayasasının 48. maddesiyle de işçilere sosyal güvence hakkı verilmiştir. Bu hak 48. Maddede; *“Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilâtı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindendir.”* Şeklinde ifade edilmiştir (Resmi Gazete,1961:4644).

15 Temmuz 1963’de çıkarılan ve 5018 sayılı Kanun’dan sonra Türkiye’nin ikinci sendikalar kanunu olan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’yla, işçiler toplu sözleşme ve grev hakkını kazanmıştır. Bu hakkın elde edilmesi sendikaların gücünü ve itibarını artırmış ve bu durum sendikaların üye sayısına ve büyümesine de olumlu yansımıştır. Kanunların çıktığı 1963 yılında 259.710 olan sendikalı işçi sayısı 1967 yılında 834.460’a çıkmıştır (Mahiroğulları,2016:178).

274 sayılı Sendikalar Kanunu 1961 Anayasasının 46. Maddesine dayanılarak ve ILO’nun 87 sayılı Sendika Özgürlüğü ve Sendika Hakkının Korunması Sözleşmesi’ne uygun şekilde çıkarılmıştır. Bu kanunda; sendikaların kuruluşu, örgütlenme modelleri, faaliyet alanları, denetim esasları, faaliyetten menî ve kapatılması, sendikalara yasak faaliyetler ve üyelik esasları gibi konular düzenlenmiştir. Bu kanuna göre işçi sendikaları iş kolu veya işyeri esasına göre örgütlenmekteydi (Resmi Gazete,1963:1). 11.08.1964 tarihinde yayınlanan İş Kolları Yönetmeliği’ne göre çalışma hayatı 36 iş koluna ayrılmıştır. Bu yönetmelik 1971 yılında değişikliğe uğramış ve iş kolu sayısı 33’e düşürülmüştür (Koç,2000:111-113).

274 sayılı Sendikalar Kanunu’yla sendikalara ticari ve siyasi faaliyetler yasaklanmıştır. Sendikalara uygulanan siyasi yasaklar sınırlı nitelikte olup; siyasi parti teşkilatlarında sendika tüzel kişiliği olarak doğrudan bulunmak, siyasi partilerle mali ilişkiler kurmak olarak düzenlenmiş ve sayılan faaliyetler dışındaki siyasi faaliyetler serbest bırakılmıştır. Bu dönemde sendika yöneticilerinin, siyasi parti yönetim organlarında görev almaları veya milletvekili olmaları mümkün kılınmıştır (Resmi Gazete,1963:1).

274 ve 275 sayılı Kanun'lar; işçilerin grev ve diğer sendikal haklarını yasal güvence altına alması hasebiyle sendikacılık tarihinde önemli bir yere sahiptir ancak işçilere 1961 Anayasası'nda verilen sendikal özgürlükler ve grev hakkı bu kanunlarla kısıtlanmış, anayasada olmayan lokavt hakkı ise işverene tanınmıştır. Bu nedenle bu kanunlar yetersiz görülmüş ve emek örgütlerini tatmin etmemiştir (Resmi Gazete,1963:6-7)

1963 yılında çıkarılan 274 ve 275 sayılı Kanun'larda değişiklik yapılması için mecliste çalışma başlatılmış ve bu çalışmalar neticesinde hazırlanan 1317 sayılı Kanun, 12 Ağustos 1970 tarihinde Resmi Gazete' de yayınlanmıştır. 1317 sayılı Kanun'la; sendika birlikleri kaldırılmış, bir sendikanın Türkiye genelinde faaliyetlerine devam edebilmesi için iş kolundaki çalışan işçilerin en az üçte birini üye yapma zorunluluğu getirilmiş, sendikadan istifaların noter huzurunda yapılması zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca bu düzenlemelerle; konfederasyonların kurulabilmesi için, Türkiye'de çalışan toplam işçi sayısının üçte biri kadar işçiyi üye yapmak ve Türkiye genelinde faaliyet gösteren sendika ve federasyonların üçte birini üye yapmak kuralı getirilmiş, aidat kesintisi yapma hakkı sadece iş kolunda yetkili sendikaya verilmiş, sendika veya konfederasyonların uluslararası kuruluşlara kurucu veya üye olabilmesi için alanında en fazla üyeye sahip olma zorunluluğu getirilmiş, sendikaların gelir, gider ve harcamalarının üye olduğu konfederasyon tarafından denetlenmesi kuralı getirilmiştir (Resmi Gazete,1970:1-2).

Meclis aşamasında TİP dışındaki siyasi partilerin desteklediği 1317 sayılı Kanun'un getirdiği düzenlemeler, TÜRK-İŞ'in sendikaları denetleyecek olması ve özellikle üçte bir kuralı, TÜRK-İŞ'in hâkimiyetinde bir sendika tekeli ve sendika ağalığı yaratacağı ve emek örgütlerini yozlaştıracacağı gerekçesiyle sendikalar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. DİSK Genel Sekreteri Kemal Sülker, bu düzenlemelerin DİSK'i kapatmak için yapıldığını iddia ederek çalışmaya karşı çıkmıştır. Kanunun mecliste kabul edilmesinden hemen sonra İstanbul'da yaklaşık 70.000 işçinin katılımıyla 15-16 Haziran olayları başlamıştır. Olayların büyümesi üzerine CHP 1317 sayılı Kanun'la ilgili tutumunu değiştirmiş ve CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit; parti meclisinde yaptığı konuşmasında yanıldıklarını kabul ederek; bu düzenlemenin sendika tekelciliği yaratacağını, sendikacılığın güçlenmesinin en doğru yolunun işçileri bilinçlendirmeden geçtiğini ve tek konfederasyonlu çalışma hayatının

ve sendika tekelciliğinin tek parti rejimine geri dönmek kadar tehlikeli olduğunu ifade etmiştir (Çeçen,1973:173-174).

TİP ve CHP 13 Ağustos 1970 tarihinde 1317 sayılı Kanun'un bazı maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesine iptal davası açmış ve Anayasa Mahkemesi ilgili hükümlerle ilgi 8 Şubat 1972'de iptal kararı vermiştir. Verilen iptal kararı; Resmi Gazete'de 7 ay sonra yayınlanmış ve yayından 1 yıl sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Görüldüğü gibi anayasaya aykırı kanun hükümlerinin iptali için 13 Ağustos 1970 tarihinde Anayasa Mahkemesine başvurulduğu halde, söz konusu hükümler 3 yıldan daha uzun bir süre yürürlükte kalmış ve 19 Ekim 1973 tarihinde yürürlükten kalkmıştır. Anayasa Mahkemesince; sendikal merkezîyetçiliğe neden olan üçte bir kuralı ve söz konusu diğer hususlar iptal edilmiştir (Resmi Gazete,1970:1-2).

1960 sonrası sendikal özgürlüklerin artırılarak anayasal ve yasal güvenceye kavuşturulması üzerine 1980 yılına kadar çok sayıda sendika kurulmuştur. 1960 yılında Türkiye'de toplam sendika sayısı 432 iken 1970'lerin sonuna gelindiğinde bu sayı 900'ü geçmiştir. Bu sendikaların büyük çoğunluğu bölge, il veya işyeri bazında örgütlenmiş sendikalarlardır. Sendikaların örgütlü olduğu iş koluna bakıldığında, kurulan sendikaların ağırlıklı olarak sırasıyla gıda, yapı ve metal iş kolunda kurulmuş olduğu görülmektedir (Kutal,1977:58-60).

Kurulan sendikaların çoğunluğunun işyeri veya il bazında örgütlenen sendikalar olması çalışma hayatında küçük ve güçsüz sendika enflasyonuna yol açmıştır. TÜRK-İŞ'in öncülüğünde, iş kolu bazında örgütlenen Türkiye tipi milli sendikaları yaygınlaştırma çabalarıyla bazı sendikalar iş kolu örgütlenmesine geçse de genel durumda bir değişiklik olmamıştır. Ayrıca TÜRK-İŞ'in bu çabası, bazı sendikalar tarafından sendikal merkezîleşme ve tekelleşme olarak yorumlanmış ve tepki gösterilmiştir.

1960-1980 döneminde sendikal mücadeleler neticesinde çalışma hayatıyla ilgili birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerden önemlileri şunlardır; 1963 tarih 274 sayılı Sendikalar Kanunu, 1961 Anayasasındaki grev hakkını daraltan ve anayasada olmayan lokavt hakkını işverene kazandıran 1963 tarih ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, 1964 tarih ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası, memurlara sınırlı sendikal haklar veren 1965 tarih 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası, memurların grev yapmasını yasaklayan ve mali

hükümleri 1970 yılında yürürlüğe giren 1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Yasası, 1967 tarih ve 854 sayılı Deniz İş Yasası, 1971 tarih ve 1475 sayılı İş Yasası, 506 sayılı Yasa'yı değiştirerek erken yaşta emeklilik imkanı sağlayan 1969 tarih ve 1186 sayılı Yasa, sendika bölge birliklerini kaldıran ve 274 sayılı Sendikalar Yasası'nı değiştiren 1970 tarih ve 1317 sayılı Yasa, 1961 Anayasasını değiştirerek memurların sendikalara üye olmasını ve tüm sendikal faaliyetlerini yasaklayan 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Yasa, işçilerin kıdem tazminatını hak etmek için gerekli çalışma süresini 3 yıldan 1 yıla indiren ve her yıl için ödenen tazminatı 15 günlük ücretten 30 güne çıkaran 1975 tarih ve 1927 sayılı Yasa, Asgari Ücret Yönetmeliği (1972), Fazla Çalışma Tüzüğü (1973), Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği (1972), İşyerlerinde İşin Durdurulması veya İşyerlerinin Kapatılmasına İlişkin Tüzük (1973), Kadın İşçilerin Sanayiye Ait İşlerde Gece Postasında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Tüzük (1973), İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğü (1974), Sağlık Kuralları Bakımından Günde Ancak Sekiz Saat veya Daha Az Çalışması Gereken İşler Hakkında Tüzük (1973), Parlayıcı Patlayıcı Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Çalışılan İşyerlerinde ve İşlerde Alınacak Tedbirler Hakkında Tüzük (1973), Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü, Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Koşullarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtları (Kreşler) Hakkında Tüzük (Koç,2003:103-105).

3.2.4.1. 1960-1980 Döneminde Kurulan İşçi Konfederasyonları

1952 yılında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ)'in kurulmasından sonra 1960-1980 döneminde kurulan önemli konfederasyonlar DİSK, MİSK ve HAK-İŞ'dir. DİSK 1967 yılında Türkiye Maden-İş Genel Başkanı ve TİP kurucusu Kemal Türkler'in başkanlığında; Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Türkiye Gıda-İş ve Türk Maden-İş'in bir araya gelmesiyle ve TİP öncülüğünde kurulmuştur. Zira DİSK'i kuran 5 sendikadan 4'ünün başkanı TİP'in kuruluşunda bulunmuş sendikacılardandır. Türk Maden-İş Sendikası 1968 yılında DİSK'ten ayrılmıştır. DİSK'i kuran 5 sendikadan 4'ü Tük-İş üyesi sendikalardır ve TÜRK-İŞ'e üye diğer sendikaların aksine ağırlıklı olarak özel sektörde örgütlüdür. (Çelik,2020:149-152).

TÜRK-İŞ'in komünizmi kınama mitingleri düzenlemesi ve üye sendikalar tarafından ilan edilen grevlere destek vermemesi TÜRK-İŞ'e üye bazı sendikaların tepkilerine neden olmuştur. 1966 yılında başlayan Paşabahçe grevine destek veren

Maden-İş, Petrol-İş, Lastik-İş, Basın-İş ve Kristal-İş sendikalarının TÜRK-İŞ'ten geçici ihraç edilmesi rahatsızlığı iyice artırmış ve ihraç edilen sendikaların öncülüğünde (SADA) “Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması” imzalanmıştır. SADA'yı kuran Türkiye Maden-İş, Basın-İş, Lastik-İş ve Gıda-İş sendikaları TÜRK-İŞ'in politikalarını eleştirmeye güçlü şekilde devam etmiş ve DİSK'in kurulmasında öncü olmuşlardır. DİSK'in kurucuları, yayınladıkları bir raporla TÜRK-İŞ'ten ayrılma ve DİSK'i kurma nedenlerini bir raporla kamuoyuna açıklamışlardır. Bu raporda özetle TÜRK-İŞ'in; sağa kaydığı, ABD'den düzenli olarak maddi yardım aldığı ve iktidar partilerinin güdümüne girdiği, üye sendikaların ilan ettiği grevlere destek vermediği ve toplu işten çıkarmalara sessiz kaldığı, TİP'i dışladığı, *partiler üstü politika* anlayışıyla emekçi sınıfın politik gücünden yararlanmayı ve siyasi mücadeleyi reddettiği belirtilmiştir (Çelik,2020:187-194).

DİSK; sendikacılığı toplu sözleşme kazanımlarına endeksleyen anlayışı sığ olarak görmüş ve bu anlayışı reddederek doktriner sınıf sendikacılığını benimsemiştir. Grevlerin sadece toplu sözleşmeye bağlı olarak değil, genel grev veya hak grevi gibi sendikaların belirleyeceği farklı konularla ilgili de yapılabilmesi gerektiğini savunmuş ve bu konuda ihtiyaç duyulan yasal düzenlemelerin yapılması için siyasi mücadele vermiştir. Bu düsturla da kuruluşundan 5 ay gibi kısa bir süre sonra 11 sendikada toplam 65.000 üyeye ulaşmıştır. Ülke siyasetine dair söylemler geliştiren DİSK Türkiye'nin; sosyalist bir rejime kavuşmasını, işletmelerin devletleştirilmesini, toprak reformunun yapılmasını, Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasını savunmuştur (Sülker,1969). DİSK; 1971 askeri darbesine bir bildiriyle destek verse de, askeri rejim yine de TİP'i kapatmış ve TİP'le bağlantılı birçok DİSK yöneticisini tutuklamıştır (Işıklı,2003:100-102).

1977 yılında yapılan DİSK 6. genel kurulunda, Türkiye Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler ve Genel Hizmet İşçileri Sendikası Genel Başkanı CHP'li Abdullah Baştürk yarışmış ve Abdullah Baştürk genel başkanlığa seçilmiştir. Uzun yıllar TÜRK-İŞ içinde sosyal demokrat kanatta sendikacılık yapan Abdullah Baştürk'ün DİSK Başkanı seçilmesiyle, sınıf sendikacılığı anlayışı terk edilmese de aşırı çatışmacı tutumdan vazgeçilmiş ve sendikalara parti işlevi yüklemek isteyen TİP'in DİSK içindeki etkisi azalmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle DİSK ve bağlı sendikalar kapatılmıştır (Mahiroğulları,2016:222-224).

Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK- Milli-İş) Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) öncülüğünde Plastik-İş ve Türpek-İş sendikaları tarafından Plastik-İş Genel Başkanı Veli Özel'in başkanlığında İstanbul'da kurulmuştur. MİSK, MHP'nin doktrinleri ışığında kurulmuş, Marksist sınıf sendikacılığı anlayışını reddetmiş, işçi ve işvereni birbirine düşman olarak değil, birbirini tamamlayan üretim unsurları olarak görmüştür. Sendikal düsturunu *Milliyetçi Sendikacılık* olarak belirleyen MİSK bu anlayışın önemli bazı ilkelerini; siyasi otoriteye karşı bağımsız duruş, her iş kolunda tek sendika, milli tip sendika örgütlenmesi ve merkezîyetçi yapı, sendika üyeliğinin mecburi olması, sınıf sendikacılığının reddedilmesi, KİT işçilerinin çalıştığı sendikaya ortak olarak kar payı alması olarak belirtmiştir (Koç,1997).

MİSK Konfederasyonunun beyanına göre, konfederasyon, 28.12.1979 tarihi itibarıyla 19 sendikada toplam 285.496 üyeye sahipti. Ancak o dönemde Çalışma Bakanlığının sendikaların bu beyanını kontrol veya teyit etme gibi bir imkânı bulunmadığından sendikaların beyanlarını doğru kabul ederek ilan etmekteydi. 1979 yılında MİSK'e üye 19 sendika; Türk Mensucat-İş, Türk Çelik-Sen, Türk Gıda, Türk Çimser, Türk Genel-Sen, Türk Petrol-Sen, Türk Cevher-Sen, Türk Yapı-Sen, Türk Büro-Sen, Türk Ağaç, Türk Deri-İş, Türk Oley-Sen, Türk Tarım-İş, Türk Plastik-İş, Türk Enerji-Sen, Türk Kâğıt-Sen, Matbuat-İş, Marmara Büro-Sen, Türk Savaş-Sen'dir (Koç,1997). MİSK'e bağlı sendikaların teşkilatlanarak üye sayısını artırmasında, MHP'nin 1975-1976 yıllarında Milliyetçi Cephe koalisyonunda yer alarak iktidarın gücünü kullanması da etkili olmuştur. MİSK ve bağlı sendikalar da 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucunda kapatılmıştır.

1952 yılında TÜRK-İŞ ve 1967 yılında DİSK'in kurulmasının ardından Türk çalışma hayatında önemli bir yere sahip olan HAK-İŞ Konfederasyonu, 22 Ekim 1976 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Kuruluş dönemi sonrasında sendikal mücadelenin daha başındayken 1980 askeri darbesiyle kapatılmış, 1984 yılına kadar yasaklı dönem devam etmiş ve 1984 yılından sonra sendikal mücadeleye tekrar devam etmiştir. Herhangi bir konfederasyona bağlı olmayan ve bağımsız hareket eden Öz Gıda-İş, Öz Yapı-Sen, Öz Süt-Kur, Öz Demir-İş, Öz Yol-İş, Öz Metal-İş, Öz Dokuma-İş sendikalarının bir araya gelmesiyle ve Öz Yapı-Sen Genel Başkanı Mustafa Taşçı'nın genel başkanlığında kurulan HAK-İŞ Konfederasyonu'nun genel sekreteri Öz Metal-İş Genel Başkanı Zübeyir Yetik olmuştur (Hak-İş,2020).

HAK-İŞ Konfederasyonun kuruluş tüzüğünde belirtilen prensipler doğrultusunda faaliyetlerini yürütmüş olup bu prensiplerden bazıları şunlardır: Manevi değerlere saygılı, hak ve hukuka bağlı fertler yetiştirmek hedeflenmelidir, komünizm, faşizm ve siyonizm aynı ölçüde tehlikelidir, faiz sistemi yerine kar ortaklığı yöntemiyle çalışan kurumlar kurulmalıdır, ağır sanayinin teşviki önemlidir, adil vergi sisteminin kurulması ve verginin servetten alınması esastır, çatışmayı ve mutabakatsızlığı esas alan sınıf sendikacılığı yerine, işçi ve işverenin çıkarlarının örtüştüğü bir kar ortaklığı sistemiyle iş barışı ve kalkınma sağlanmalıdır. Ayrıca Türkiye'nin uydu devlet değil lider ülke olması hedeflenmiştir (Gök,2021: 221).

HAK-İŞ'in sendikal anlayışına göre sendikacılık, sadece ücretlerin artırılması ve iş sözleşmesine indirgenemez, daha geniş perspektiften meseleye bakan ve dünyada nizamı sağlayacak milli ve inkılapçı bir sendikal anlayışı zorunlu olarak gören bir düsturla sendikacılık hedeflenmektedir. Bu ilkelerle sendikal hayata giren ve sendikacılığa farklı bir pencereden bakan HAK-İŞ'in 1. genel kurulunda Genel Başkanlığına Yasin Hatipoğlu seçilmiş ve seçildikten 4 ay sonra Milli Selamet Partisi listesinden milletvekili seçilmiştir. Yasin Hatipoğlu'nun ayrılmasından sonra HAK-İŞ Genel Başkanlığına yeniden Öz Yapı-Sen Genel Başkanı Mustafa Taşçı seçilmiştir (S. Ansiklopedi-1, 1996:528-529).

HAK-İŞ, 1979 yılı verilerine göre 20 sendikada toplam 135.311 üyeye sahiptir. TÜRK-İŞ'in kamu, DİSK'in ise özel sektör ağırlıklı olarak örgütlendiği ve taban oluşturduğu bu dönemde, HAK-İŞ'in de çalışma hayatına girmesiyle sendikal rekabet ve dolayısıyla sendikal mücadele artırmıştır. Bu dönemde sendikalar güçlü görünmek adına sendikalı işçi sayılarıyla ilgili istatistiki bilgileri de şişirerek kamuoyuyla ve Çalışma Bakanlığı'yla paylaşmaktaydı. Türkiye'de 1960-1980 döneminde sigortalı ve sendikalı işçi sayılarının yıllara göre değişimi aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Yıl	Sigortalı İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Sendika Sayısı
1961	688.819	298.000	511
1962	680.125	307.000	543
1963	710.820	259.710	565
1964	765.317	338.769	595
1965	921.458	360.285	668
1966	991.510	374.058	704
1967	1.069.387	834.680	798
1968	1.206.175	1.057.928	755
1969	1.261.856	1.193.908	797

1970	1.313.500	2.088.219	737
1971	1.404.816	2.362.787	631
1972	1.525.012	2.672.857	642
1973	1.649.079	2.658.393	637
1974	1.799.998	2.878.624	675
1975	1.823.338	3.328.633	781
1976	2.017.875	3.269.356	800
1977	2.191.251	3.807.577	863
1978	2.206.056	3.897.290	912
1979	2.152.411	5.465.109	750
1980	2.204.807	5.721.074	733

Tablo 3.1. Türkiye'de Sendika ve Sendikalı İşçi Sayıları

Kaynak: (Tokol,1994:63).

Tablo 2.1. değerlendirildiğinde sendikalı işçi sayısı, sendika sayısı ve sigortalı işçi sayısının yıldan yıla arttığı, Türkiye’de toplam sigortalı işçi sayısının 20 yılda yaklaşık 4 katına çıktığı görülmektedir. Tabloya göre 1980 yılında sendikalı işçi sayısının toplam sigortalı işçi sayısının 2 katını aştığı görülmekte ve bu durum rakamların sendikalar tarafından şişirildiğini, gerçeği yansıtmadığını, Çalışma Bakanlığı’nın sendikalardan gelen istatistiki verileri sorgulamadan, teyit etmeden olduğu gibi yayınladığını göstermektedir.

1960-1980 dönemi sendikal eylemler bakımından DİSK’in kurulduğu 1967 yılına kadar TÜRK-İŞ’in benimsediği uzlaşmacı mesleki-ekonomik sendikacılık anlayışının da etkisiyle durgun geçmiştir. DİSK’in kurulmasıyla sendikalar arası rekabetin artması, ekonomik krizin etkisiyle yükselen toplumsal eylemler ve öğrenci hareketleri ülke siyasetini sertleştirmiş ve sendikal hareketler de buna paralel olarak sertleşmiştir.

1960-1970 döneminde yaşanan sendikal eylemlerden bazıları; 7 Aralık 1967’de toplu sözleşmenin uyuşmazlıkla sonuçlanmasından dolayı Petrol-İş Sendikasının başlattığı ve 41 gün süren İstanbul’daki Berec Pil Fabrikası Grevi, 10 Mart 1965’de Zonguldak’ın Kozlu İlçesinde kömür ocaklarında çalışan işçilerin sendikalardan bağımsız harekete geçerek iş bırakması üzerine başlayan grev ve sonrasında jandarmanın sert müdahalesi sonucu başlayan Kozlu olayları, 31 Ocak 1966’da Kristal-İş Sendikasının 2.200 üyesiyle birlikte başlattığı İstanbul Paşabahçe Grevi, (Kaplan,2019:6,56), sendikal rekabet nedeniyle fabrika işgal edilmesi ve

öğrenciler tarafından da desteklenmesi gibi ilkleri içinde barındıran ve DİSK'e bağlı Lastik-İş Sendikası'nın İstanbul'da 1.000 işçiyle birlikte fabrikayı işgal ettiği Derby Lastik Fabrikasının işgali olayı, 13 Haziran 1969'da uzun süredir ödenmeyen alacaklarını tahsil etmek isteyen ve sendikadan bağımsız bir araya gelen işçilerin işletmeyi işgal ederek yönetime el koyup üretime devam ettiği 'Alpagut Linyit İşletmelerini işgal eylemidir (a.g.e:77).

1970-1980 döneminde gerçekleşen önemli sendikal eylemler ise; Lastik-İş üyesi 1.200 işçinin yevmiyeleri kesildiği gerekçesiyle fabrikayı işgal ettikleri ve öğrencilerin de destek verdiği 'Gıslaved Lastik Fabrikası' olayları', 21 Ekim 1970'de Adana Bossa Dokuma Fabrikası'nda çalışan 4000 işçinin DİSK ve TİP desteğiyle iş bırakıp fabrikayı işgal ettikleri ve DİSK-TÜRK-İŞ gerilimine yol açan 'Adana Bossa olayları', Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yeniden açılmaması için 16 Eylül 1976'da DİSK tarafından ülke çapında genel grev ilan edilmesiyle başlayan ve DGM'lerin hükümet tarafından kaldırılmasıyla kısa sürede başarıya ulaşan DGM direnişi, 30 Mayıs 1977'de Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) üyesi 23 işyerinde toplu iş sözleşmesi uyuşmazlığı ve ideolojik siyasi nedenlerle DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikasının başlattığı 8 ay süren, grev tarihimizin en büyük eylemlerinden olan ve Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin düşmesine sebep olan 1977 MESS Büyük Grevi, 1979'un sonunda işten çıkarılacağını düşünen Tariş işçilerinin başlattığı, 50.000 işçi ve binlerce üniversite öğrencisinin desteklediği ve 15-16 Haziran olaylarından bile büyük etkiye ve tahribe yol açan Tariş olaylarıdır (S.Ansiklopedi-2,1998:388,390).

Türk çalışma hayatına ve Türk sendikacılık tarihine damga vuran ve ciddi işgünü kaybına yol açan 1960-1970 döneminin sembol olaylarını özetledikten sonra bir başka sembol hadise olan 15-16 Haziran olaylarına değinelim. 15 Haziran 1970'de, 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun değiştirilmesini DİSK'i yok etme planı olarak gören ve karşı çıkan DİSK ve TİP yönetimi, tepki olarak yaklaşık 70.000 işçinin katıldığı 15-16 Haziran olaylarını başlatmıştır. 15-16 Haziran Olayları, DGM direnişi ve MESS büyük grevi dönemin en çok ses getiren sendikal eylemlerindendir. 15-16 Haziran olayları DİSK Genel Merkezinin aldığı kararla ve işçileri yönlendirmesiyle değil, DİSK tabanındaki sosyalist unsurların çabalarıyla başlamış ve öğrencilerin, sosyalist gençlerin de katılımıyla genişlemiştir.

Grevlerin arttığı 1960-1980 döneminde çalışma hayatında ciddi tahripler ve işgünü kayıpları meydana gelmiştir. Bu dönemde yapılan grevlere katılan işçi sayısı ve kayıp gün sayısı Tablo 2.1’de belirtilmiştir:

Yıllar	Grev Sayısı	Katılan İşçi	Kaybolan Gün
1963	8	1.514	19.739
1964	83	6.640	238.261
1965	46	6.593	336.836
1966	42	11.414	430.104
1967	101	9.499	350.037
1968	54	5.289	174.905
1969	74	12.601	235.134
1970	72	21.156	220.189
1971	78	10.916	476.116
1972	48	14.879	659.362
1973	55	12.286	671.135
1974	110	25.446	1.109.401
1975	116	13.708	668.797
1976	58	7.240	325.830
1977	59	15.682	1.397.124
1978	87	9.748	426.127
1979	126	21.011	1.147.721
1980	220	84.832	1.303.253
Toplam	1.437	290.454	10.190.071

Tablo 3.2. Greve Katılan İşçi ve Kayıp İşgünü Sayısı (1963-1980)

Kaynak: <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

Tablo 2.2’de grevle ilgili veriler işçilere grev hakkının yasal olarak verildiği 1963 yılından başlamakta olup 1980 yılına kadar yapılan 1.437 greve toplam 290.454 işçi katılmış ve 10.190.071 gün iş günü kaybı meydana gelmiştir. Grev ve greve katılan işçi sayısının en yüksek olduğu yıllar ise 1979-1980 yıllarıdır. Bu yıllarda alınan grev kararları hükümetler tarafından çıkarılan kararnameler yoluyla sıkça ertelenmiştir. 1980 yılında etkisi iyice artan grevler 12 Eylül Askeri darbesinin sebepleri arasında gösterilmiştir.

Tablo 2.3’te 1963-1983 döneminde imzalanan toplu iş sözleşmelerinin yıllara göre dağılımı görülmektedir:

Yıllar	Toplu İş Sözleşmesi Sayısı	İŞÇİ SAYISI		
		Kamu	Özel	Toplam
1963	96	3.000	6.000	9.000
1964	1.078	264.000	173.000	437.000
1965	872	122.000	50.000	172.000
1966	1.152	159.000	175.000	334.000
1967	2.339	110.000	79.000	189.000
1968	1.332	254.000	164.000	418.000
1969	1.429	108.000	136.000	244.000
1970	1.516	335.000	216.000	551.000
1971	1.443	189.000	154.000	343.000
1972	1.603	278.000	148.000	426.000
1973	1.921	250.000	193.000	443.000
1974	1.724	427.000	175.000	602.000
1975	1.893	91.000	209.000	300.000
1976	2.408	221.000	255.000	476.000
1977	2.173	369.000	221.000	590.000
1978	2.225	280.000	204.000	484.000
1979	2.914	266.000	48.000	314.000
1980	1.813	237.000	93.000	330.000
1981	647	358.000	107.000	465.000
1982	3.221	728.000	442.000	1.170.000
1983	991	174.000	87.000	261.000
Toplam	34.790	5.223.000	3.335.000	8.558.000

Tablo 3.3. 1963-1983 Döneminde İmzalanan Toplu İş Sözleşmeleri

Kaynak: <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

Tablo 2.3'te görüldüğü gibi bu dönemde imzalanan toplam 34.790 toplu iş sözleşmesinde 5.223.000 kamu, 3.335.000 özel olmak üzere toplam 8.558.000 işçi iş sözleşmesi kapsamına alınmıştır. En fazla toplu iş sözleşmesinin 1982 yılında imzalandığı ve en yüksek sayıda işçinin bu yılda sözleşme kapsamına dâhil edildiği görülmektedir.

3.2.4.2. Türkiye’de İşveren Sendikacılığının Gelişimi

İşveren kesiminin çıkarlarını savunmak için çalışan işveren sendikalarının görevleri ana hatlarıyla; üye işverenler adına toplu iş sözleşmesi imzalamak, grev-lokavtı ve bu amaçla kurulan fonları kurmak ve yönetmek, hukuki mütalaalarda bulunmak ve davaları takip etmek, işçi sendikalarıyla ilişkileri ve genel endüstriyel ilişkileri yürütmek olarak sayılabilir. İşveren sendikaları genel endüstriyel ilişkileri ve diğer görevlerini başarılı şekilde yürütebilmek için yasama ve yürütme organlarıyla ve

siyasi partilerle sık sık görüşmeler yapmaktadırlar. Yüz yüze görüşmenin yanında; basın yayın yoluyla kamuoyu oluşturma, basın toplantıları, lobi çalışmaları gibi birçok yöntemle karar mercileri üzerinde baskı oluşturarak işveren kesiminin haklarının savunusunu ve takibini yapmaktadırlar. İşveren kesiminin örgütü olan işveren sendikaları, sahip oldukları sermayenin gücüyle siyasetçiler ve devlet üzerinde işçi sendikalarına nazaran daha büyük baskı oluşturabilmekte ve daha etkili çalışmalar yapabilmektedir. İşçi sendikaları sahip oldukları sayısal, kitlesel güce ve özellikle oy potansiyeline dayanarak siyasi partiler ve siyasal iktidar nezdinde etkisini hissettirirken, işveren sendikaları; sahip oldukları sermayenin ve yüzbinleri istihdam etmenin verdiği siyasi güce dayanmaktadır (Öztürk,1984:6-7).

Ortaçağ ekonomisinde önemli bir yere sahip olan loncalar esnaf ve işverenleri korumak için kurulmuş örgütlerdir. Birçok düşünür tarafından işveren sendikalarının temeli olarak görülen loncalar, işçiyi ve işvereni aynı örgüt çatısı altında toplamış ve işverenleri kendi aralarındaki rekabetten koruyarak kişisel girişimi bir anlamda sınırlamıştır. Rekabeti sınırlaması ve işçiyi de kapsamayı yönleriyle loncaların kapitalist olmayan kurumlar olduğu söylenebilir. Sanayi devriminden sonra ortaya çıkan ve kapitalizmin kurumları olan işveren sendikaları ise kökeni lonca sistemine dayansa da; işverenlerin rekabet etme konusunda özgürlüğünü kısıtlamayan ve sadece işveren kesimin çıkarları için çalışan örgütlerdir (Esin,1974:40-41).

Dünyada işveren sendikaları ilk kez 19. yüzyılın sonlarında işçi sendikacılığının doğduğu yer olan İngiltere’de ortaya çıkmıştır. İşveren sendikalarını ortaya çıkaran en önemli etken; işçilerin birleşerek kurdukları birlikler aracılığıyla isteklerini kolektif olarak ifade etmeye başlamaları ve işverenler karşısında etkili olmaya başlamalarıdır. Kolektif mücadele neticesinde haklarını elde etmeye ve talepleri karşılanmaya başlayan işçilerin reddedilen talepleriyle ilgili olarak işveren örgütlü işçi sendikalarıyla karşı karşıya kalmakta ve bu gibi durumlarda işverenin arkasında duracak hiçbir örgütlü yapı bulunmamaktaydı. İşverenler ilk etapta işçilerin karşılanamayan talepleriyle ilgili nasıl bir tavır seğileyecekleriyle ilgili istişarelerde bulunmak için gayri resmi olarak bir yerlerde toplanmaya başladılar. İşverenlerin bu istişare sohpetleri işveren sendikalarının kuruluşuna da vesile olmuştur (Öztürk,1984:6).

Türkiye’de işveren sendikacılığı, 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’nun *sınıf esaslı dernek kurulamaz* hükmünün değiştirilmesi ve 1947 yılında 5018 sayılı İşçi, İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun’un çıkarılmasıyla yasal olarak başlamıştır. Türkiye’de işveren sendikalarının kuruluşu iki dönemde incelenebilir. Birinci dönem 1947 tarihli ve 5018 Sayılı Kanun’un kabulünden 1962 yılı sonuna kadar devam eden hazırlık dönemidir. Bu dönemde kurulan önemli işveren sendikası olarak 1949 yılında Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası ve Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası kurulmuştur. İkinci dönem ise işveren sendikalarının yaygın olarak kurulup teşkilatlandığı 1962 yılı sonrası dönemdir (Tekerek,2017:134).

1961 Anayasasıyla getirilen sendikal hakların, işveren sendikacılığıyla ilgili olarak bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Nitekim çağdaş anlamda işveren sendikacılığı; 1961 Anayasası, 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’nun çıkarılmasıyla birlikte başlamış ve işlevsellik kazanmıştır. İşveren sendikacılığının 1960’ların ortalarına kadar işlevsellik kazanamamasının nedeni; toplu iş sözleşmelerinin, grevlerin ve toplumsal hareketlerin o yıllara kadar yaygınlaşmaması, işçi mali hakları ve çalışma koşullarının işverenin oldukça lehine oluşu ve dolayısıyla işverenlerin sendikalara üye olmaya ve sendika desteğine ihtiyaç duymamalarıdır (İbrahimoğlu,1974:116-117).

Türkiye’de işveren sendikacılığının öncüsü 1959 yılında kurulan Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) olmuştur. O dönemde işletme sahipleri işveren sendikalarına üye olmaya çekinmişler, işçilerin grev hakkı olmadığı halde işveren sendikaların üye olmayı gereksiz buluşlardır. İşverenlerin sendikalara üye olmak istememelerinin bir sebebi de işçilerin de buna karşılık olarak işçi sendikalarına üye olmak isteyeceğini düşünmeleri ve bu durumdan rahatsızlık duymalarıdır. Yani işçilerin o dönemde sendikalı olmaması işverenlerin de sendikalı olmamasına neden olmuştur. Bu dönemde sanayileşmenin yetersizliği, işveren sayısının azlığı ve mevcut işverenlerin de ticari, ekonomik sorunlarını meslek örgütleri aracılığıyla çözmeleri işveren sendikacılığının 1960’lara kadar gelişmemesine sebep olan faktörledendir. İşverenler sendikal örgütlerinin olmadığı dönemlerde ticari ve ekonomik sorunlarına kurmuş oldukları meslek örgütleri aracılığıyla çözüm aramışlardır. Ancak meslek

örgütlerinin iş uyuşmazlıkları söz konusu olduğunda işvereni zorunlu hakem nezdinde temsil etme yetkisi olmadığından işverenler mağdur olmaktaydı.

İşveren sendikalarının üst örgütü olan İstanbul İşveren Sendikaları Birliği ise 15 Ekim 1961’de İstanbul Sanayi Odası ve işveren sendikalarının desteğiyle kurulmuştur. Türkiye’nin ilk işveren sendikaları birliği olan İstanbul İşveren Sendikaları Birliğini kuran sendikalar; İstanbul Tahta Sanayi İşverenleri Sendikası, Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası, İstanbul Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası, İstanbul Matbaacılık Kâğıt ve Mukavva İmalatçıları İşverenleri Sendikası, İstanbul Cam Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Gıda Sanayi İşverenleri Sendikası’dır (Tekerek,2019:618).

İstanbul İşveren Sendikaları Birliği kurulur kurulmaz işveren sorun ve talepleriyle ilgili görüşmeler, toplantılar, basın yayın kuruluşlarına bildirimler yapmanın yanında, işveren kesiminin örgütlü mücadelesini bir üst seviyeye çıkarma adına iki konuya özellikle önem vermiştir. Bu konular; birliğin konfederasyona dönüştürülmesi ve yerel sendikaların iş kolunda Türkiye genelinde örgütlü milli sendikalar haline getirilmesidir. İşçi tarafında da aynı çalışmalar yürütüldüğünden ve işçi sendikaları TÜRK-İŞ çatısı altında Türkiye genelinde faaliyet gösteren milli sendikalar haline dönüştüğünden, işveren örgütleri de sadece belli bir bölgede veya ilde faaliyet yürüten bölgesel sendikaların örgütlü işçi sendikalarına karşı eksik kalacağını düşünmüşlerdir. İstanbul İşveren Sendikaları Birliği bu konuda uluslararası kuruluşlardan da teknik destek almış ve OECD’nın gönderdiği uzmanlar bu doğrultuda tavsiyelerde bulunmuş ve sürecin yürütülmesini yönlendirecek raporlar sunmuştur. Bu raporlar ve çalışmalar doğrultusunda Türkiye genelinde örgütlü milli sendikalar kurulmaya başlanmış ve bölgesel sendikaların bu milli sendikalara geçişi beklenmiştir. İlk etapta bu konuda tereddütler yaşansa da ilk katılımlar Eskişehir’de başlamış ve devamında; Kütahya, Bursa, Adana, Hatay illeriyle devam etmiştir. Bu şekilde milli sendikaların çatısı altında toplanmaya başlayan işverenler ikinci önemli konu olan konfederasyonlaşma konusunda da çalışmalarını sürdürmüştür (İbrahimoglu,1974:120-121).

İstanbul İşveren Sendikaları Birliği, 20 Aralık 1962’de 2. Olağan genel kurulunda tüzüğünü değiştirerek Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) adını almıştır. TİSK’in kurulduğu dönemde konfederasyona 14 sendika ve 276 işveren

üye olmuştur. TİSK çalışma hayatıyla ilgili önemli bir temsil vazifesi görmekte; sosyal taraf olarak üçlü temsil esasının geçerli olduğu ulusal düzeydeki platformlarda işveren kesimini temsil etmektedir. Bu çerçevede Ekonomik ve Sosyal Konsey, Üçlü Danışma Kurulu, Yüksek Hakem Kurulu, Çalışma Meclisi, Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu, Sosyal Sigortalar Kurumu, Milli Prodüktivite Merkezi, Asgari Ücret Tespit Komisyonu, TBMM'nin ilgili komisyonları gibi kurumlara temsilci göndermiştir (Mahiroğulları,2016:306-310).

Uluslararası düzeyde de temsil görevini yürüten TİSK; OECD, ILO, Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi (KİK), Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu (BUSINESSEUROPE), G20, Uluslararası İşverenler Teşkilatı (IOE), Ticaret ve Sanayi Komitesi (BIAC), Akdeniz Özel Sektör Konfederasyonları Birliği (BUSINESSMED) gibi platformlarda uluslararası düzeyde Türk işverenlerini temsil etmektedir. Üye işverenleri aracılığıyla yaklaşık 10 bin işyerinde, 2 milyon'a yakın istihdam sağlayan TİSK; rekabetçilik, üretim, endüstri ilişkileri, verimlilik, istihdam, dış ticaret, toplu iş sözleşmesi konularıyla ilgili yayımlar, seminerler, konferanslar ve kongreler yapmaktadır (TİSK,2022).

TİSK'e üye 21 sendika bulunmaktadır. Bu sendikalar; Türkiye Cam, Çimento ve Toprak Sanayii İşverenleri Sendikası (CAM), Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası (ÇEİS), İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası (İEİS), Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası (İNTES), Türkiye Selüloz, Kağıt ve Ağaç Mamulleri Sanayi İşverenleri Sendikası (KASİSEN), Türkiye Kimya, Petrol, Lastik ve Plastik Sanayii İşverenleri Sendikası (KİPLAS), Maden Sanayii İşverenleri Sendikası (MASİS), Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS), Mahalli İdareler Kamu İşveren Sendikası (MİKSEN), Mahalli İdareler İşverenleri Sendikası (MİS), Petrol Ürünleri İşverenleri Sendikası (PÜİS), Türkiye Sağlık Endüstrisi İşverenleri Sendikası (SEİS), Türkiye Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası (ŞEKER), Türkiye Ağaç ve Kağıt Sanayii İşverenleri Sendikası (TAKSİS), Türkiye Toprak, Seramik, Çimento ve Cam Sanayii İşverenleri Sendikası (TOPRAK), Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası (TTSİS), Türkiye Deri Sanayii İşverenleri Sendikası (TÜDİS), Türkiye Gıda Sanayii İşverenleri Sendikası (TÜGİS), Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS), Uluslararası Sağlık Turizmcileri İşverenler Sendikası

(USTİS), Yerel Yönetimler Kamu İşverenleri Sendikası (YERELSEN)'dir (TİSK,2022).

İşveren sendikaları eğitim, sosyal ve ekonomik konularda faaliyetler yürütmüştür. Sendikanın işverenle sunduğu hizmetlerin omurgasını ise şüphesiz toplu iş sözleşme müzakereleri ve işçi sendikalarının grev kararı alması durumunda lokavt kararlarının yürütülmesi oluşturmuştur. 1963-1980 döneminde ilan edilen lokavt sayıları, lokavta uğrayan işçi ve kayıp iş günü sayısı Tablo 2.4'de gösterilmiştir:

Yıllar	Lokavt Sayısı	Lokavta Uğrayan İşçi Sayısı	Kayıp İşgünü Sayısı
1963	-	-	-
1964	2	608	13.188
1965	52	1051	22.071
1966	-	-	-
1967	-	-	-
1968	71	727	14.397
1969	1	18	180
1970	4	1.389	98.229
1971	3	2.064	95.730
1972	10	3.239	145.385
1973	10	3.278	90.578
1974	17	1.941	170.935
1975	7	1.776	67.949
1976	30	1.448	245.369
1977	13	596	126.467
1978	33	7.591	521.454
1979	15	968	141.848
1980	21	1.064	682.843
Toplam	235	1.713	2.401.364

Tablo 3.4. Lokavta Uğrayan İşçi ve Kayıp İşgünü Sayısı (1963-1980)

Kaynak: <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

Tablo 2.4'e göre 1960-1980 döneminde işverenler tarafından ilan edilen 235 lokavtta, 1.713 işçi lokavta uğramış ve toplam 2.401.364 iş günü kaybı meydana gelmiştir. En fazla lokavtın toplumsal hareketlerin iyice arttığı 1968 yılında yapıldığı da görülmektedir.

3.2.5. 1980-2002 Döneminde Sendikal Hareketler

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 21 Eylül 1980’de Bülent Ulusu hükümeti kurulmuş ve Turgut Özal ekonomiden sorumlu bakan olarak kabineye girmiştir. Turgut Özal’ın ve IMF’nin çalışmaları sonucu 24 Ocak 1980 kararları kabul edilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. 24 Ocak kararlarıyla Türkiye’de ithal ikameci politikalardan vazgeçilerek ihracata dayalı kalkınma modeli ve serbest piyasa ekonomisi ilkeleri benimsenmiştir. 24 Kasım 1983’de yapılan seçimlerde Turgut Özal’ın başkanlığındaki Anavatan Partisi iktidar olmuş ve bu dönemde ithalatın önündeki engeller kaldırılmış, devletin ekonomiden elini çekebilmek için Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)’ler özelleştirilmeye başlanmıştır. 1991’de iktidara gelen Süleyman Demirel, 1993’de Tansu Çiller ve 1999’da Bülent Ecevit hükümetleri neo-liberal politikaları devam ettirmiştir. Tansu Çiller döneminde çıkarılan 5 Nisan kararlarıyla devletin borçlanma ihtiyacı azaltılmak istenmiş ve özelleştirilmelere hız verilmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucunda DİSK, HAK-İŞ, MİSK ve bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, tüm grev ve lokavtlar ertelenmiş, yalnızca TÜRK-İŞ’in faaliyetlerini yürütmesine müsaade edilmiştir. TÜRK-İŞ Genel Sekreteri darbe sonrası kurulan hükümete Sosyal Güvenlik Bakanı olarak atamıştır.

1983’e kadar devam eden ara dönemde işçi-işveren ilişkilerinde zorunlu tahkim söz konusu olmuş ve Yüksek Hakem Kurulu (YHK) bu konuda yetkili kılınmıştır. 1982 Anayasası’yla sendikal özgürlüklerde kısıtlamaya gidilmiştir. Grev sürecinde işyerinde meydana gelen zararlardan sendikanın sorumlu tutulacağı, siyasal amaçlı veya genel nitelikli grev yapılamayacağı, greve katılmak istemeyen işçilerin işyerinde çalışmalarının engellenemeyeceği, işçi sendikalarında yönetici olabilmek için en az on yıl hizmetin zorunlu olması gibi ILO normlarına da aykırı hususlarla sendikal özgürlükler kısıtlanmıştır (Resmi Gazete,1982a:1).

1982 Anayasasına dayalı olarak çıkarılan 2821 ve 2822 sayılı Kanun’lar 274 ve 275 sayılı Kanun’ların yerini almış ve 1983 yılında yürürlüğe girmiştir. 07.05.1983’de yürürlüğe giren 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’yla sendika birlikleri ve federasyonları kaldırılmış ve çalışma hayatındaki tek üst kuruluş konfederasyon olmuştur. Ayrıca sendika üyeliğine giriş ve çıkışların noter aracılığıyla yapılması zorunluluğu getirilmiş, işçi sendika ve konfederasyonlarında yönetici olabilmek için

en az 10 yıl işçi olarak çalışma zorunluğu getirilmiş, sendika taban örgütlenmesi olarak sadece, TÜRK-İŞ'in de uzun yıllardır istediği, iş kolu örgütlenmesi modeli benimsenmiş ve iş yeri düzeyindeki sendikal örgütlenmeler engellenmiş, iş koluyla ilgili düzenlemelerin yönetmelikle değil tüzükle yapılması ve iş kolu sayısının 28 ile sınırlı olması sağlanmış, sendikalara ve sendikacılığa geniş kapsamlı siyaset yasağı getirilmiştir (Resmi Gazete,1983:1).

1983 yılında yürürlüğe giren 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, 275 sayılı Kanun'a göre olumsuz yönde bazı değişiklikler yapmıştır. Çifte baraj diye tabir edilen düzenlemeyle sendikaların toplu iş sözleşmesi imzalayabilmesi için o iş yerinde çalışanların %50 artı birini üye yapmaları ve aynı zamanda işyerinin dâhil olduğu iş kolunda çalışan toplam çalışanların %10'unu üye yapmaları kuralı getirilmiştir. ILO normlarına da aykırı olan bu düzenlemeye sendikalar tepki göstermiştir.

2822 sayılı Kanun'da iki tür sözleşmeden bahsedilmektedir. Bu sözleşmeler; iş yeri toplu iş sözleşmesi ve işletme toplu iş sözleşmesidir. Ayrıca bu kanunla işçi sendikalarının imzaladığı sözleşmeden istifade edebilmek için sendikaya üyelik zorunlu tutulmuş ve üye olmayan işçilerin de sözleşme kazanımlarından faydalanabilmesi için sendikaya dayanışma aidatı ödemesi zorunlu tutulmuştur

Grevi sadece toplu iş uyuşmazlığıyla sınırlayan 2822 sayılı Kanun'a göre, sözleşme dönemi içinde sözleşme hükümlerinin hiçbirisi işveren tarafından uygulanmasa dahi işçiye grev hakkı vermemektedir. Ayrıca kanunlara uygun şekilde alınmış bir grev kararının hükümet tarafından bir süreliğine ertelenmesi ve bu sürenin dolması durumunda sendikanın işçileri tekrar greve davet etmesine de kanun müsaade etmemektedir. Ayrıca işyerinde grev oylaması uygulamasını getirerek sendikanın grev ilanı sonrasında işçilere oylama yöntemiyle grevin iptalini sağlama hakkı verilmiştir. Tüm uygulamalar hükümetin; işçi sendikalarının gücünü ve örgütlülüğünü, işçi üzerindeki etkisini kırmaya yönelik çabaları olduğu düşünülmektedir.

1980 sonrası iş kolu örgütlenmesinin zorunlu hale gelmesiyle sendika sayısında ciddi düşüş meydana gelmiş, 1980 yılında 733 olan sendika sayısı 2003 yılında 93'e düşmüştür. Bu düzenlemeyle yerel veya işyeri düzeyinde örgütlenmiş yüzlerce sendika kapanmış, birleşmiş veya organizasyon değişimine gitmiştir. TÜRK-İŞ'in *milli sendika* veya *Türkiye tipi sendika* olarak nitelendirdiği ve ısrarla savunduğu,

DİSK'in ise, sendikal merkeziyetçiliği artıracaklarını, demokratik ilkelere uymadığını ve DİSK'i bitirme amaçlı olduğunu iddia ettiği bu örgütlenme modeli, 2822 sayılı Kanun'la Türkiye'de hâkim sendikal örgütlenme tipi olmuştur.

1984- 2015 yılları arasında sendikalı işçi sayısı ve sendikalaşma oranları tabloda verilmiştir.

Yıllar	Sendika Sayısı	İşçi Sayısı	Sendikalı sayısı	Sendikalaşma Oranı
1984	138	2.553.384	1.427.271	55.9%
1985	99	2.819.517	1.828.471	64.8%
1986	97	3.075.343	1.953.892	63.5%
1987	91	3.268.030	2.044.797	62.5%
1988	80	3.483.212	2.227.029	63.9%
1989	82	3.564.214	1.834.969	51.4%
1990	81	3.563.527	1.997.564	56,0%
1991	98	3.513.064	2.130.811	60.6%
1992	106	3.596.469	2.254.271	62.6%
1993	116	3.742.380	2.485.681	66.4%
1994	118	3.815.261	2.644.417	69.3%
1995	109	3.905.118	2.667.014	68.3%
1996	114	4.051.295	2.708.784	66.8%
1997	110	4.215.375	2.774.622	65.8%
1998	112	4.327.156	2.923.546	67.5%
1999	107	4.381.039	3.037.172	69.3%
2000	106	4.521.081	2.468.591	54.6%
2001	104	4.562.454	2.609.672	57.2%
2002	99	4.572.841	2.680.966	58.6%

Tablo 3.5. Sendikalaşma Oranları ve Sendikalı İşçi Sayıları (1984-2002)

Kaynak: <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

İşçi sendikalarından gelen istatistiki veriler güvenilir olmadığından 2009 yılından itibaren veri yayınlamama kararı alınmış ve 2009-2013 yılları arasında veriler yayınlanmamıştır. 2013 yılından itibaren yayınlanan veriler sendikaların beyanı esas alınarak değil, gerçek sendikalı işçi sayıları tespit edilerek yayınlanmıştır. Bundan dolayı 2009 ve 2013 rakamları arasında aşırı düşüş dikkat çekmektedir. Sadece sendikalı işçi sayısında değil, sigortalı işçi sayısında da rakamların 2013 yılı öncesi yanlış iletildiği tablodan anlaşılmaktadır.

Sendikalı işçilerin konfederasyonlara göre dağılımı da Tablo 2.6'da görülmektedir;

Yıllar	Toplam Sendikalı	TÜRK-İŞ	DİSK	HAK-İŞ	Bağımsız Sendikalar
1985	1.828.471	1.355.528		129.206	204.064
1990	1.997.564	1.567.501		189.090	240.253
1995	2.667.014	1.978.035	329.337	295.729	59.704
2000	2.468.591	1.789.873	314.321	283.908	76.955
2005	2.945.929	2.067.884	399.676	369.136	109.233
2009	3.205.662	2.230.015	422.785	418.424	134.438
2013	1.032.166	725.912	103.128	176.640	26.486
2014	1.189.481	788.388	111.927	251.232	28.718
2015	1.429.056	842.322	143.233	385.065	30.935

Tablo 3.6. Sendikalı İşçilerin Konfederasyonlara Göre Dağılımı (1985-2015)

Kaynak: <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

TÜRK-İŞ kurulduğundan bu güne kadar çalışma hayatında hâkim örgütlü güç olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. DİSK'in ideolojik sınıf sendikacılığı yapması her dönemde mevcut hükümetler tarafından tehdit olarak görülmüş ve bu durum üye sayılarına olumsuz yansımıştır. Türkiye'de 1980 sonrası sendikalaşma oranlarının düşmesine neden olan birçok faktör vardır. Bunlardan bazıları; kayıt dışı istihdam, işsizliğin yüksek oluşu, iş güvencesinin yeterli olmayışı, özelleştirme politikalarıyla kamu işçilerinin sayısının azalması, işverenlerin sendikasızlaştırma politikalarının uygulaması, kapsam dışı personel çalıştırılması, taşeronlaşma, esnek çalışma ve alt işveren uygulamalarının artması olarak sayılabilir.

12 Eylül askeri darbesiyle TÜRK-İŞ Konfederasyonu ve üye sendikaları dışındaki tüm sendikaların faaliyetlerine son verilmiştir. 1980'de kesintiye uğrayan sendikal hayat, Özal hükümetinin kurulmasıyla yeniden başlasa da sendikaların talepleri bu dönemde siyasi iktidar tarafından yeterince karşılanamamıştır. Geleneksel olarak siyasi iktidarlara karşı uzlaşmacı bir politika yürüten TÜRK-İŞ, sendikaların beklentilerini ve taleplerini yeterince dikkate almayan Özal hükümetini protesto etmek için eylem süreci başlatmıştır.

TÜRK-İŞ'in 1980'lerde yaptığı eylemlerden ilki 22 Şubat 1986'da İzmir'de, ikincisi 22 Haziran 1986'da Eskişehir'de yapılan *Ekmek Barış ve Özgürlük Mitingleri* olmuştur. TÜRK-İŞ bu eylemlerin gerekçesini, toplu sözleşme kanununun ihtiyaçları karşılamaması olarak ifade etmiştir. 1989 yılında gerçekleşen Bahar Eylemlerinin gerekçesi de yine TÜRK-İŞ'e bağlı sendikaların yürüttüğü toplu sözleşme

görüşmelerinde hükümetin sendikaların beklentisini karşılayamaması ve görüşmelerin tıkanmasıdır. Bahar Eylemleri 1989 yılı Mart ayında başlamış ve 600.000 kamu işçisi üye oldukları sendikaların resmi eylem kararı olmadığı halde eylemlere katılmıştır. Bahar Eylemlerine katılan işçiler alışılmış olan eylem yöntemlerinin dışında; sakal bırakma, çıplak ayakla yürüme, dilenme, kefenli yürüyüş ve toplantı, servise binmeyerek işe yürüyerek gitme gibi özgün eylemler yapmıştır. Türk sendikacılık tarihinde ilk kez yapılan bu eylem yöntemleri grev dışı pasif direniş yolları olarak denenmiştir. Bu eylemlerin sonucunda işçiler istediğini elde etmiş; hükümet işçilere birinci yıl için % 120 artı 80.000 TL, ikinci yıl için de % 45 zam vermiştir (Mahiroğulları,2016:390-393).

Uzun bir suskunluk döneminden sonra 1980'lerin sonundan itibaren artan sendikal eylemler içerisinde 3 Ocak 1991 yılında başlayan ve yasal olmadığı halde genel grev kararı alınan ve uygulanan Genel Uyarı Eylemleri ve 4 Ocak 1991'de başlayan Zonguldak Maden işçilerinin Ankara'ya yürüyüşü önemli yere sahiptir. Bu dönemdeki diğer eylemler; 1995'te TÜRK-İŞ'in yürüttüğü toplu sözleşmelerin tıkanması sonucu Ankara'da 250.000 kişinin katılımıyla başlatılan Emeğe Saygı Yürüyüşü, 5 Ocak 1997'de Susurluk kazası sonrası *temiz toplum temiz siyaset* sloganıyla İstanbul'da başlayan Türkiye'ye Sahip Çık Miting ve Yürüyüşü, DİSK'in 26 Kasım 1997'de başlattığı İstanbul'dan Ankara'ya İş Ekmek ve Gelecek İçin Sendikal Haklar Yürüyüşü, Emeklilik yaşını yükseltmek için hazırlanan Sosyal Güvenlik Yasa Tasarısı'nı protesto etmek amacıyla bir araya gelen MEMUR-SEN, HAK-İŞ TÜRK-İŞ, DİSK, KAMU-SEN ve KESK'in oluşturduğu Emek Platformunun başlattığı ve 400.000 kişinin katıldığı *Mezarda Emekliliğe ve Sefalet Ücretine Hayır* miting ve eylemleri, IMF'nin hükümetten ücretli kesimin aleyhine düzenlemeler talep etmesini protesto etmek için 3 Aralık 2001'de TÜRK-İŞ'in düzenlediği Türkiye'ye ve Haklarına Sahip Çık Eylemi, ICFTU'ya üye kuruluşlar olan TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK ve KESK'in 9 Kasım 2001'de Ankara Sıhhiye meydanında düzenlediği ve 30.000 işçinin katıldığı Emeğin Küresel Eylem Günü Mitingidir (Mahiroğulları,2016:393-398).

1980'ler işçi ücretlerinin enflasyon karşısında ezildiği ve işçinin alım gücünün düştüğü yıllar olmuştur. Hükümetlerin sendikaların beklentilerini karşılayamaması ve toplu sözleşme süreçlerinde yaşanan tıkanmalar sendikaları 1986 yılından itibaren

yeniden eylem sürecine itmiş, bu eylemlerin ve grevlerin etkisiyle 1989-1991 yılları arasında imzalanan başarılı toplu iş sözleşmeleriyle işçiler 1980’lerde yaşadığı kayıpları telafi etmiştir. 1984-2015 döneminde imzalanan toplu iş sözleşmeleri ve kapsadığı işçi sayısı Tablo 2.7’de verilmiştir:

Yıllar	Sözleşme Sayısı	Kapsadığı İşçi Sayısı		
		Kamu	Özel	Toplam
1984	1.185	147.000	193.000	340.000
1985	2.721	648.000	272.000	920.000
1990	1.954	279.000	205.000	484.000
1995	2.357	508.000	257.000	765.000
2000	1.646	103.124	105.471	208.595
2001	4.454	473.845	301.633	775.478
2002	1.773	131.852	123.207	255.059
2003	1.607	391.526	273.714	629.240
2004	1.482	121.828	203.361	325.169
2005	3.997	382.992	204.464	587.456
2006	1.704	117.377	187.015	304.392
2007	1.975	322.064	144.065	466.429
2008	1.704	107.258	155.528	262.786
2009	1.995	288.531	216.265	504.796
2010	1.662	166.294	172.377	338.671
2011	2.133	194.656	308.785	503.441
2012	1.502	99.842	127.820	227.662
2013	2.645	226.591	434.778	661.369
2014	2.044	102.907	418.347	521.254
2015	1.632	213.804	431.181	644.985
Toplam	42.172	5.026.491	4.735.011	9.725.782

Tablo 3.7. İmzalanan Toplu İş Sözleşmeleri ve Kapsadığı İşçi Sayısı (1984-2015)

Kaynak: <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde ve Türkiye’de o dönemde yaklaşık 12 milyon işçinin çalıştığı düşünüldüğünde; toplu sözleşme kapsamına alınan işçi sayısının yaklaşık %5 olduğu ve bu oranın AB ortalamasına göre oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Yıllar	Greve katılan İşçi sayısı	Kaybolan İş günü sayısı
1985	2.410	194.296
1986	7.926	234.940
1987	29.734	1.961.940
1988	30.057	1.892.655
1989	39.435	2.911.407

1990	166.306	3.466.550
1991	164.968	3.809.354
1992	62.189	1.153.578
1993	6.908	574.741
1994	4.782	242.589
1995	199.867	4.838.241
2000	18.705	368.475
2005	3.529	176.824
2006	2.061	165.666
2007	25.920	1.353.558
2008	5.040	145.725
2009	3.101	209.913
2010	808	37.762
2011	557	13.273
2012	768	36.073
2013	16.632	307.894
2014	6.880	365.411
2015	7.940	128.801
Toplam	806.523	24.589.666

Tablo 3.8. Greve Katılan İşçi ve Kaybolan İş günü Sayısı (1985-2015)

Kaynak: <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

Tabloya göre; 1987-1995 döneminde grevlerin arttığı ve 1995 yılında kamu kaynaklı olarak en yüksek seviyeye ulaştığı, 2007 yılında da yüksek değerler olduğu görülmektedir. Sendikaların aldığı grev kararlarına karşı işverenler de lokavt haklarını zaman zaman kullanmıştır. Tablo 9’da ise 1985-2015 döneminde işverenlerin aldığı lokavt kararları, bu lokavtların kapsadığı işçi sayısı ve kayıp iş günü sayıları verilmiştir. 1988, 1990 ve 1991 yıllarında kayıp iş günü sayılarının zirve yaptığı görülmektedir.

Yıllar	Lokavt Sayısı	İşyeri Sayısı	Katılan İşçi Sayısı	Kayıp İşgünü Sayısı
1985	3	3	184	13.965
1987	221	222	10.384	484.572
1988	112	143	13.729	1.085.057
1989	7	19	10.770	190.755
1990	41	202	58.439	1.188.091
1991	25	183	60.936	1.188.719
1992	11	28	2.284	158.545
1993	9	16	1.437	286.789
1994	4	11	552	104.869
1995	5	18	4.047	162.512
1996	3	16	3.761	160.368

2000	2	5	2.483	32.760
2003	2	6	888	110.415
2004	1	5	801	20.826
2005	1	2	118	590
2006	1	1	66	3.894
2008	1	1	1.256	16.328
2014	1	10	205	25.420
2015	1	1	42	168
Toplam	451	892	172.198	5.234.643

Tablo 3.9. Lokavta Uğrayan İşçi ve Kaybedilen İş Günü Sayısı (1985-2015)

Kaynak: <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

3.2.5.1. Türkiye’de Memur Sendikacılığının Gelişimi

Türkiye’de memur sendikalarının kuruluş serüveni 1960’larda başlasa da günümüzde faaliyetlerini yürüten memur sendikalarının kalıcı olarak kuruluşu 1990’lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu nedenle memur sendikacılığının gelişimi bölümüne 1980-2022 tarihi dönemi içinde yer verilmiştir. 1961 Anayasası’nın 46. maddesindeki “Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir” hükmüyle hukuken mümkün hale gelmiştir. 1961 Anayasası’nın 46. maddesine istinaden çıkarılan 1965 tarih ve 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu Türkiye’nin ilk memur sendikacılığı kanunudur. Kanun, ILO normlarına ve çağdaş sendikacılık ilkelerine açıkça aykırı birçok hüküm içermektedir. Kanunla memurlara grev, toplu sözleşme, siyaset hakkı kesin şekilde yasaklanmıştır. Gösteri, toplantı, yürüyüş hakları ise kısıtlanmıştır. Sendikalar bu haliyle yardımlaşma sandığı şekliyle faaliyet gösterecek kuruluşlar olarak görülmüştür. Gösteri ve toplantı kısıtlaması 1969 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. 624 sayılı Kanun’la memurlara çağdaş sendikal hakların verilmeyişi, o dönemde sendikalardan ve sendikal hareketlerden korkulduğunu düşündürmektedir. (Resmi Gazete,1965:1).

Memur sendikacılığının ilk döneminden 1971 yılındaki yasaklı döneme kadar toplam 658 memur sendikası, 18 federasyon, 3 konfederasyon kurulmuştur. Türkiye’de kurulan ilk memur federasyonu 24 Eylül 1965’de kurulan TCDD Devlet Personel Sendikaları Federasyonu, ilk memur konfederasyonu ise Türkiye Devlet

Sendikaları Konfederasyonudur. 624 sayılı kanun kapsamında kurulan sendikaların bir kısmı işyeri düzeyinde, bir kısmı da meslek sendikası şeklinde kurulmuş olup; işyeri-işletme düzeyinde kurulan sendikalar tüm sendikaların % 80'ini oluşturmuştur. Bu dönemde kurulan sendikaların en büyükleri 70.000 üyeli Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve 45.000 üyeli İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İlk-Sen)'dir (S.Ansiklopedi-3,1998:270-280).

12 Mart 1971 askeri muhtırasıyla 1961 Anayasası'nda değişiklik yapılmış ve memurlar sendikal haklarını kaybetmiştir. 1971 tarih ve 1488 sayılı Kanun'la 1961 Anayasası'nda değişiklik yapılarak memurların sendikal haklarının engellenmesiyle memurlar hak mücadelesini dernekler kurarak devam ettirmiştir.

1980-2002 döneminde memur sendikacılığıyla ilgili de gelişmeler olmuştur. 1961 Anayasası'yla mümkün hale gelen, 1965 tarih ve 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu'yla resmen başlayan ve 1971 askeri müdahalesiyle kesintiye uğrayan memur sendikacılığı, 1982 Anayasasıyla da doğrudan başlamamıştır. 1982 Anayasası'nın 51. maddesinde sendika kurma hakkı “İşçiler ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler” şeklinde ifade edilmiştir. Bu düzenlemeyle sendika kurma hakkı sadece işçilere ve işverenlere doğrudan verilmiş, memurların durumu belirtilmemiştir (1982 Anayasası).

1980-1985 döneminde memurlar sendikal hakları için etkili bir mücadele vermemiş, 1980 askeri darbesinin yarattığı baskı ortamının da etkisiyle bu hakkı devletin vermesi beklenmiştir. 1985 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, 1982 Anayasası 51. maddesine göre memurların sendika kurmaları önünde hiçbir yasal engel olmadığını bir konferansta ilk kez ifade etmiştir. Alpaslan Işıklı'nın bu çıkışı sonrası memur sendikacılığına geçiş örgütü niteliğinde memur dernekleri kurulmaya başlanmıştır. 16 Şubat 1988'de öğretmenlerin kurduğu Eğitimciler Derneği (Eğit-Der), KAMU-SEN'in temelini oluşturan Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (TÜRKAV) bu derneklerin önemli örneklerindendir (Gülmez,1990:116-120).

Memur sendikalarının kurulabilmesi için özel bir kanun çıkarılması beklenilmeden ilk memur sendikası EĞİTİM-İŞ 28 Mayıs 1990'da, ikinci sendika olan Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (EĞİT-SEN) 13 Kasım 1990'da kurulmuştur.

Dönemin hükümeti bu gelişmelere tepki olarak 28 Şubat 1991’de bir genelge yayımlayarak kurulan sendikaların legal olmadığını ve faaliyetlerine müsaade edilmeyeceğini belirtmiş; bu genelgeye memur örgütleri protesto mitingleri, kitlesel eylemler ve iş bırakma eylemleriyle yanıt vermiştir. 1994 yılında memur sendikacılığını legal hale getirecek özel bir kanun yapmak için hükümetin hazırladığı Kamu Görevlileri Sendikası Kanun Tasarısı da memur örgütleri tarafından yetersiz bulunarak yeniden eylem süreci başlatılmıştır. Bu miting ve eylemler 5 Nisan kararlarını protesto eylemleriyle birleşerek tüm sendikaların katılımıyla devam etmiştir (Mahiroğulları,2016:459-461).

Memurlara sendika kurma hakkı veren ve diğer sendikal hakları düzenleyen ilk özel kanun olan 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu 2001 yılında Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla memurlara grev hakkı ve toplu sözleşme hakkı tanınmamış, toplu görüşme hakkı verilmiştir. Toplu görüşme sürecinde sendikalar ve idare yetkilileri arasında masada uzlaşılan hususlar hükümete sunulmakta ve hükümet bu uzlaşılan hususların uygun gördüğü kadarını uyulamaya geçirmekteydi. Aslında gerçek anlamda bir toplu sözleşme süreci olmayan toplu görüşme uygulaması 2012 yılına kadar devam etmiştir. 2010 anayasa referandumunda memurlara toplu sözleşme hakkı verilmiş ve 4688 sayılı Kanun’da gerekli değişiklikler 2012 yılında yapılmıştır.

3.2.6. 2002 Sonrası Sendikal Hareketler

Türkiye’de sendikal hareketler incelenirken 2002 yılı sonrasının ayrı bölümde değerlendirilmesinin sebebi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en uzun süre iktidarda kalan siyasi partisi olan AK PARTİ’nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde tek başına iktidara gelmesi ve neo-liberal ekonomi politikalarının yaygınlık kazanmasıdır. Türkiye’de 1980 darebesi sonrasında yayınlanan 24 Ocak kararları ve Turgut Özal iktidarıyla birlikte değişen ekonomi polikaları ve serbest piyasa ekonomisine geçiş çabaları 2002 sonrasında çıkarılan yasal düzenlemeler ve uygulamalarla işlerlik kazanmıştır. Bu dönemde ekonomi, endüstri ilişkileri, çalışma hayatı, istihdam biçimlerinde köklü değişimler gerçekleşmiş olup; özelleştirme, serbestleştirme, taşeronlaşma, kamu yönetimi reformu, devletin küçültülmesi gibi çalışmalar yoğun şekilde uygulanarak yaygınlık kazanmıştır. 1980 sonrasında başlayan serbest piyasa ekonomisini yerleştirme ve Türkiye’yi küresel dünya ekonomisine ve dünya pazarına

eklemlemeye yönelik değişim ve dönüşüm süreci 2002 sonrası dönemde gerçek anlamda hayata geçmiştir. Bu nedenle çalışmada 2002 sonrası dönem ayrı bir bölümde incelenmektedir.

AK Parti'nin iktidara gelmesinden kısa süre önce 9 Ağustos 2002'de İş Güvencesi Yasası olarak da bilinen 4773 sayılı İş Kanunu, Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun TBMM'de kabul edilmiştir. Kanun 15 Mart 2003'ten itibaren geçerli olacak şekilde, 15 Ağustos 2002'de Resmi Gazete' de yayınlanmıştır.

4873 sayılı Kanun'la, 1971 yılında yayınlanan 1475 sayılı İş Kanunu değiştirilerek işverenin, süresiz sözleşmeli işçinin hizmet akdini feshinde geçerli bir neden aranması ve aksi durumda tazminatlar öngörülmesi kabul edilmiştir. Bu değişiklikle işçiler uzun yıllardır verdiği mücadeleler sonucunda istediğini almış ve Türk çalışma hayatında ilk kez iş güvenceli istihdam kanun yoluyla sağlanmıştır. Güvenceli istihdam yasasının uygulanmaya başladığı 15 Mart 2003 tarihinden 2 ay sonra 22 Mayıs 2003'de 4857 sayılı İş Kanunu TBMM'de kabul edilmiş ve 10 Haziran 2003'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

4857 sayılı İş Kanunu'nun getirdiğı; taşeron uygulamaları, geçici-ödünc-kiralık iş ilişkisi, özel istihdam büroları, deneme süresinin uzatılması gibi düzenlemelerle 4773 sayılı Kanun'la getirilen iş güvencesi büyük ölçüde azalmıştır. Türkiye'de çalışma hayatında işçilerin önemli kısmı güvencesiz şekilde istihdam edilmektedir. Bu güvencesizlik; süreklilik gösteren işlerde de belirli sözleşmeli personel istihdam edilmesi, götürü veya kabala usulü iş verilmesi, yerli ve yabancı kaçak işçi istihdam edilmesi, 4857 sayılı Kanun'un 4. maddesinde kanun kapsamına alınmayan işler bulunması, belirli süreli işlerin, 30'dan az işçi çalıştıran işyerlerinin ve 6 aydan az kıdemi olan işçilerin kanundaki güvenceli istihdamın kapsamı dışında tutulması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır (Koç,2003:214-226).

AK PARTİ hükümetleri döneminde çalışma hayatında yapılan önemli değişikliklerden biri de; 2012 yılı Kasım ayında Resmi Gazete' de yayınlanan 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'yla, 1983 yılından bu yana yürürlükte olan 2821 ve 2822 sayılı Kanun'ların yürürlükten kaldırılmasıdır. 12 Eylül darbesinin bir eseri olan ve ILO normlarına aykırı birçok hususu bünyesinde

barındıran bu kanunların yürürlükten kaldırmak ve uluslararası arenada Türkiye'yi rahatlatmak amacı da taşıyan 6356 sayılı Kanun'la Türk çalışma hayatında yeni bir dönem başlamıştır.

6356 sayılı Kanun'la sendikalarından çekilme ve sendikalara üye olmada noter tasdiki zorunluluğu kaldırılmış ve işlemlerin e-devlet üzerinden yapılması kararı alınmış, 28 olan iş kolu sayısı 20'ye düşürülmüş, sendika kurucularının iş kolunda fiilen çalışma zorunluluğu kaldırılmış, çifte baraj sistemi devam ettirilmiş ancak iş kolu barajı düşürülmüş, çerçeve toplu iş sözleşmesi uygulaması başlatılmış, teşmil uygulaması devam ettirilmiş, grev hakkı sadece toplu iş uyuşmazlıkları için verilmiş, işçilere hak grevi ve genel grev hakkı yine verilmemiş, grev oylaması yoluyla grev iptalinde oylamaya katılanların salt çoğunluğunun aranması düzenlemesiyle grev iptali nispeten kolaylaştırılmıştır (Resmi Gazete,2012:1).

Dünyada sendikacılığı ortaya çıkaracak şekilde örgütlü işçi hareketleri 18. yüzyılda ortaya çıkmış, işçi hareketleri ve sendikacılığın ortaya çıkmasındaki en önemli etken ise sanayi devrimi olmuştur. Hem Batı hem de Türk toplumunda sendikalar; ekonomik ve siyasi fonksiyon üstlenen zanaat ilişkileri, lonca ve ahilik sistemi ve buna benzer kuruluşların birikimleri ve tecrübeleri üzerine inşa edilerek başlamıştır. Avrupa'da ve Osmanlı'da ilk işçi eylemleri; üretim süreçlerine makinelerin girmesiyle işsiz kalacağını düşünen işçilerin korkuya kapılarak başlattığı makine kırıcılığı eylemleri olmuştur. Makine kırıcılığıyla başlayan işçi eylemlerine sonraki yıllarda iş bırakma ve grev eylemleriyle devam edilmiştir.

Türk sendikal hareketinin gelişimi mevzuatsal olarak açıklandıktan sonra bu süreci özetleyelim. Osmanlı'da cemiyet kurma ve toplantı yapma hakkının anayasal güvenceye alınmasından sonra 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasıyla işçi örgütlerinin sayısı da artmıştır. 9 Ağustos 1909 yılında ise Ta'til-i Eşgâl Kanunu çıkarılmış ve bu kanun, 1936 yılında TBMM tarafından çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. Türk sendikacılık tarihindeki ilk sendikal örgütlenme; 1871 yılında işçilere yardım etmek için, işçi olmayan kişiler tarafından kurulan Amele Perver Cemiyeti ikinci örgütlenme örneği ise, 1894 yılında sosyalist ideolojiyi benimseyen Osmanlı Amele Cemiyetidir. 2. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan hukuk devleti oluşturma çabaları ve görece özgürlük ortamı oluşsa da, 1913 yılında iktidarı tamamen ele alan İttihat ve Terakki Partisi sivil toplumu ve sendikal hareketleri

sindirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1920 yılında açılması özgürlük ortamını yeniden geliştirmiş, 2. Meşrutiyet dönemindeki gibi işçi örgütleri ve sendikal örgütlenmeleri yönlendiren, destekleyen sosyalist partiler kurulmaya başlanmıştır.

Türkiye’de çoğulcu demokrasinin yerleşememesi özgür sendikal hareketlerin gelişmesine engel olmuş, tek parti rejimi özgür sendikaları siyasi rejime tehdit olarak görmüştür. Hükümetlerin işçi örgütlerine sıcak bakmamasının önemli bir nedeni sendikaların sosyalist partiler tarafından yönlendirilerek ideolojik bir harekete dönüşeceğinin düşünülmesidir. Bu anlayışla CHP’li hükümetler; sendikaların kurulmasına ya müsaade etmemiş ya da kendilerinin kontrolünde sendikal hareketler arzu etmişlerdir.

Türkiye’de sosyalist partilerin çabalarına rağmen işçi kesiminde sınıf bilinci oluşmamıştır. İşçilerin tamamen mülksüzleşerek emeğini satmaya bağımlı bir kitleye dönüşmemesinin bu durumun sebepleri arasında olduğu söylenebilir. Osmanlı döneminde 1852 yılında miri arazi rejimine son verilmesi ve cumhuriyetin ilk döneminde yapılan toprak reformuyla topraksız köylüye ailesinin geçimini sağlayacak kadar toprak verilmesi, yarı bağımlı bir işçi kesiminin oluşmasını sağlamıştır. İşçiler yılın belli dönemlerinde bağımlı işçi, belli dönemlerinde de kendi topraklarında çiftçi olmuştur ve bu durum işçiler arasındaki dayanışma, örgütlenme ihtiyacının ve sınıf bilincinin oluşmamasına sebep olmuştur.

Türk sendikal hareketlerini olumsuz etkileyen yasal düzenlemeler; 1908’de çıkarılan Ta’til-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı, 1909 tarihli Ta’til-i Eşgal Kanunu, 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve 1938 yılında çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’dur. 1938 yılında çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu sınıf esaslı dernek kurulmasını yasaklayarak sendikal hareketleri yasal olarak bitirmiştir.

3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nda 1946 yılında yapılan değişiklikle sendikal hareketler ve örgütlenmeler Türkiye’de yeniden legal hale gelmiştir. 1946 yılında yasakların kalkmasıyla kurulmaya başlayan işçi örgütlerinin çoğunluğu sosyalist partilerin yönlendirmesiyle kurulmuş ve bu kısa dönemdeki sendikal hareketlere *1946 Sendikacılığı* denilmiştir.

Devlete karşı sendikacılık anlayışını ortadan kaldırmak, sendikaların siyasete karışmalarını önlemek gibi amaçlarla 5018 sayılı Kanun 1947 yılında yürürlüğe konulmuş ve TÜRK-İŞ 1952 yılında bu kanuna istinaden kurulmuştur. TÜRK-İŞ’in

kurulmasından sonra 1960-1980 döneminde kurulan önemli konfederasyonlar DİSK, MİSK ve HAK-İŞ olmuştur.

5018 sayılı Kanun'dan sonra Türkiye'nin ikinci sendikalar kanunu olan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'yla, işçiler toplu sözleşme ve grev hakkını kazanmıştır. Bu hakkın elde edilmesi sendikaların gücünü ve itibarını artırmış ve bu durum sendikaların üye sayısına, büyümesine de olumlu yansımıştır.

1971 askeri darbesi sonucunda Türkiye'de sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucunda da DİSK, HAK-İŞ ve MİSK ve bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, tüm grev ve lokavtlar ertelenmiş, yalnızca TÜRK-İŞ'in faaliyetlerini yürütmesine müsaade edilmiştir. 1980'lerde Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla sendikal hareketler yeniden başlamış ve neo-liberal politikaların da etkisiyle 10 yıl boyunca eylemlerin ve grevlerin sayısı artmıştır. Türk çalışma hayatında grev hakkı ilk kez 1960 darbesi sonrası verilmiş ve sendikal mevzuattaki bazı işçi lehine düzenlemeler seçim dönemlerinde siyasi iktidarın lütfuyla verilmiştir. Bu gelişmelerden dolayı 1970'lere kadar işçiler, hakları için devletle çatışmacı yolla mücadele etmek yerine devletin haklarını vermesini beklemiş ve pasif bir tutum sergilemiştir.

4. TÜRKİYE’DE SENDİKALARIN SİYASAL KATILIM ÜZERİNE ETKİSİNİN ÖRNEK OLAYLAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Türkiye’de Sendikalar ve Siyaset İlişkileri

Sendikacılığı; işçi, memur ve işveren sendikacılığı olarak inceleyebiliriz. Dünyada ilk ortaya çıkan sendikacılık işçi sendikacılığıdır. İşçi sendikacılığından sonra işveren sendikacılığı ve daha sonra memur sendikacılığı ortaya çıkmıştır. Türk çalışma hayatında bu güne kadar, iş kolu veya iş yeri bazında birçok sendika kurulmuş, bu sendikaların bir kısmı konfederasyon çatısı altında örgütlenirken, bazıları da hiçbir konfederasyona üye olmadan bağımsız sendikalar olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Türkiye’de bu güne kadar kurulmuş yüzlerce sendikanın ve bu sendikaların siyaset ilişkilerinin, bu çalışma kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmayacağından, sendika siyaset ilişkileri; Türkiye’nin sayısal olarak en büyük ve en uzun soluklu sendika konfederasyonları üzerinden incelenecektir.

4.1.1. Türkiye’de İşçi Sendikaları ve Siyaset İlişkileri

4.1.1.1. TÜRK-İŞ ve Siyaset İlişkileri

Türkiye’nin ilk işçi konfederasyonu olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu TÜRK-İŞ 31 Temmuz 1952 tarihinde 5018 sayılı Sendikalar Kanunu’na istinaden 7 federasyon ve 3 birliğin birleşmesiyle kurulmuştur. 5018 sayılı Sendikalar Kanunu’yla sendikaların üst örgütler kurmalarının serbest hale gelmesi üzerine uygun yasal zemin oluşmuş ve Türkiye’nin ilk sendikalar konfederasyonu TÜRK-İŞ, Türk çalışma hayatındaki yerini almıştır (Dereli,1996:298).

TÜRK-İŞ’in kurucu örgütleri; İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Bursa İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Federasyonu, Eskişehir-Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, Adana Güney İşçi Sendikaları Federasyonu, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Türkiye Taşıt İşçileri Federasyonu, TOLEYİS, Karadeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu ve TEKSİF’dir. TÜRK-İŞ; Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu UHİSK/ICFTU ve Avrupa Sendikaları Konfederasyonu ASK/ETUC üyesidir (Göktürk,2020:325).

TÜRK-İŞ Genel Başkanı, Demiryol-İş Sendikası Genel Başkanı Ergün ATALAY’dır. TÜRK-İŞ 2022 yılı itibariyle 33 sendika ve 1 federasyondan oluşmaktadır. TÜRK-İŞ; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının açıkladığı resmi

rakamlara göre 2021 yılı Temmuz ayı itibariyle 1.154.177 üyeye sahiptir ve bu rakamlara göre Türkiye'nin en çok üyeye sahip işçi konfederasyonudur. İkinci sırada 730.516 üyeye HAK-İŞ, üçüncü sırada 206.640 üyeye DİSK bulunmaktadır. Açıklanan 2021 yılı Temmuz verilerine göre Türkiye'de toplam 15.027.910 sigortalı işçi çalışmaktadır ve bu işçilerin toplam 2.123.685'i yani yaklaşık %14'ü sendikalı işçilerdir. Bu verilere göre Türkiye'de sendikalı işçilerin yaklaşık %98'i, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK Konfederasyonlarına bağlı sendikalara üye işçilerdir. 2021 yılı Temmuz ayı itibariyle TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalar ve bu sendikaların üye sayıları Tablo 3.3'de verilmiştir.

	Sendika adı	Üye sayısı
1	Türk Metal Sendikası	215.174
2	Tezkoop-İş Sendikası	110.313
3	Türk Koop-İş Sendikası	108.812
4	Türkiye Belediye-İş Sendikası	102.580
5	TES-İŞ-Türkiye Enerji, Su, Gaz, İşçileri Sendikası	69.694
6	Türkiye Yol-İş Sendikası	50.154
7	Teksif Sendikası	47.925
8	Petrol-İş Sendikası	42.026
9	Sağlık-İş Sendikası	40.933
10	TOLEYİS- Tür. Otel, Lokanta, Din. Yer İşçileri Sendika.	38.626
11	BASİSEN- Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası	38.304
12	Tekgıda-İş Sendikası	33.203
13	Türkiye-Maden-İş Sendikası	27.662
14	Türkiye Çimse-İş Sendikası	26.269
15	Demiryol-İş Sendikası	23.990
16	Hava-İş Sendikası	23.789
17	Türk Harb-İş Sendikası	22.396
18	Türkiye Haber-İş	18.534
19	Güvenlik-İş	18.470
20	BASS-Banka Finans ve Sigorta İşçileri Sendikası	15.050
21	Tarım-İş Sendikası	12.584
22	TÜMTİS- Tüm Taşıma İşçileri Sendikası	12.247
23	Şeker-İş Sendikası	11.600
24	Genel Maden-İş Sendikası	9.118
25	Türkiye Denizciler Sendikası	7.148
26	Kristal-İş Sendikası	6.605
27	Ağaç-İş Sendikası	4.705
28	Deriteks Sendikası	4.554
29	Dokgemi-İş Sendikası	4.323
30	Selüloz-İş Sendikası	3.682
31	Basın-İş Sendikası	2.322
32	Türkiye Gazeteciler Sendikası	1.366

33	Orman-İş Sendikası	19
	Toplam	1.154.177

Tablo 4. 1. TÜRK-İŞ’e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları

(Kaynak: https://www.csgeb.gov.tr/media/83673/2021_temmuz.pdf)

TÜRK-İŞ, kendi siyasi anlayışını ‘Partiler Üstü Politika’ olarak adlandırmaktadır. Tüm siyasi partilere eşit mesafede durmaya gayret etmiş, ayırım yapmadan iktidara gelen siyasi partilere karşı uzlaşmacı bir tutumla işçi haklarını ileriye taşımaya çalışmıştır. TÜRK-İŞ’in partiler üstü politikası sendika siyaset ilişkileri açısından incelendiğinde Amerikan sendikacılığında da hâkim olan tarafsız (non-partison) politika ilkesinin bir benzeri olduğu anlaşılmaktadır.

Amerikan tipi sendikacılığın temel ilkeleri; üyelerinin ekonomik ve mesleki çıkarlarını geliştirmeye öncelik vermesi, kapitalist sistemi değiştirmeyi düşünmemesi ve sendikaların siyasetle ilgilenmemesidir (Dereli, 1996:41-44). ABD’nin Türkiye’deki sendikal hareketleri etkileme çalışmaları, 1951 yılında Amerikan İşçi Sendikaları Federasyonu (A.F.L.) aracılığıyla ve Marshall yardımları desteğiyle başlamıştır. 1954 yılında ise AID (Uluslararası Kalkınma Örgütü) yardımları Çalışma Bakanlığı aracılığıyla TÜRK-İŞ’e iletmeye başlanmış ve 1962 yılında kadar bu yardımlar ödenmeye devam etmiştir. 1962 yılından sonra ise AID yardımları ABD tarafından doğrudan TÜRK-İŞ’e verilmeye başlanmıştır (Özkiraz ve Talu,2008:15-16).

TÜRK-İŞ; ideolojik, doktriner sendikacılık anlayışını reddetmiş, Marksist anlayıştaki siyasi parti ve örgütlerin sendikaya müdahalesine karşı durmuş, siyasetten kopmadan, hükümetlerle çatışmaya girmeden ekonomik büyümeden payını artırmak için politikalar geliştirmiştir. TÜRK-İŞ teşkilatları ideolojik olarak kozmopolit bir yapıda olduğundan, farklı siyasi partilerin üyesi sendika yöneticileri bulunmaktadır. Bu sendika kökenli partililer bazı dönemlerde kendi partilerini desteklemesi konusunda TÜRK-İŞ’i yönlendirmeye çalışsalar da genellikle partiler üstü politika ilkesinden ödün verilmemiştir. Buna karşın TÜRK-İŞ siyasetin hep içinde olmuş ve Türk siyasi tarihi boyunca TÜRK-İŞ yöneticileri farklı siyasi partilerin listelerinden milletvekili seçilerek meclise girmişlerdir.

Partiler üstü politika uygulamasına bir örnek olarak TÜRK-İŞ'in 27 Ocak 1964'de başlayan 5. genel kurulunda alınan kararlar örnek gösterilebilir. TÜRK-İŞ 5. genel kurulunda; parti ayrımı yapmaksızın tüm milletvekillerinin işçi hakları konusundaki tutumlarının TBMM çalışmaları çerçevesinde izlenmesine ve işçilerin aleyhine tutum sergileyen milletvekillerinin tespit edilerek seçim döneminde bu milletvekillerinin tekrar parlamentoya girmemesi için siyasi çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir. Genel kurulda alınan karara istinaden TÜRK-İŞ, gerekli hazırlıkları yaparak 1965 genel seçimlerinde işçi haklarının geliştirilmesi konusunda aleyhte çalışmalar yapan 9 milletvekilinin tekrar seçilmemesi için bir siyasi kampanya başlatmıştır. Bu siyasi kampanya başarıya ulaşmış ve 3'ü AP'li, 4'ü CHP'li, 1'i MP'li ve 1'i de YTP'li olan 9 milletvekilinden sadece 3'ü 1965 genel seçimlerinde parlamentoya girebilmiştir (TÜRK-İŞ_2, 1995:60-65).

TÜRK-İŞ'in, demokrasinin normal seyrinde işlediği dönemlerde siyasi iktidarlara karşı parti ayrımı yapmadan uzlaşmacı bir politika sergilediğini ifade etmiştik. TÜRK-İŞ aynı uzlaşmacı tutumu askeri darbe dönemlerinde de ortaya koymuştur. 1960, 1971 ve 1980 darbeleri sonrasında kurulan askeri yönetimler döneminde de darbeye karşı bir politika benimsememiştir. Uzlaşmacı bir tutumla sendikal çalışmalarının kesintiye uğramasını engellemiş hatta bu dönemlerde işçiler lehine bazı düzenlemelerin yapılmasını, kazanımların elde edilmesini bile sağlamıştır (TÜRK-İŞ-II,2002).

1961 Anayasası'na ve 1963 yılında çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu'na göre sendikalara siyaset yapma hakkı verildiği halde, TÜRK-İŞ'in partiler üstü politikayı tercih etmesi ve bu politikada ısrarcı olması kozmopolit bir yapısı olan TÜRK-İŞ teşkilatları ve bağlı sendikalar içerisinde tartışmalara ve kopuşlara neden olmuştur. TÜRK-İŞ bu tutumundan dolayı; işçilerin siyasi gücünü ve potansiyelini kullanamadığı, sendikacılığı toplu sözleşme görüşmeleriyle sınırlı tuttuğu, genel siyasi konularla ilgili grev kararları almadığı gibi konularda eleştirilmiştir.

TÜRK-İŞ'in; ideolojik doktriner sendikacılığı reddeden tutumunu, partiler üstü politikalarını ve siyasi iktidarlara karşı sürekli uzlaşmacı tavır içinde olmasını, ABD'den doğrudan yardım alınmasını, işçi haklarının istenilen seviyeye getirilememesini, parlamentoda yeterli sayıda işçi kökenli milletvekili yer almamasını ve mevcut işçi kökenli vekillerin de işçi haklarını yeterli ölçüde parlamentoda

savunamamasını kabul etmeyen ve eleştiren TÜRK-İŞ üyesi bir grup sendikacı 13 Şubat 1961'de Türkiye İşçi Partisi (TİP)'i, 1967 yılında da Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'i kurmuştur. TİP'in kuruluşu üzerine partiler üstü politika prensibi 1964 yılında TÜRK-İŞ 5. genel kurulunda ana tüzük maddesi haline getirilmiştir (Mahiroğulları,2016:295-296).

TİP'in kurucuları arasında; Maden İş Genel Başkanı Kemal Türkler, Kemal Sülker, İstanbul İşçi Sendikaları Genel Sekreteri Şaban Yıldız, Lastik İş Genel Başkanı Rıza Kuas, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Başkanı Avni Erakalın, Müskirat İşçileri Sendikaları Federasyon Başkanı İbrahim Denizcier gibi önemli sendikacılar yer almıştır (Koç,2000:129).

TİP kurulduktan sonra işçi sınıfına yönelik politikalar benimsemiş ve TÜRK-İŞ'in artık işçi sınıfının haklarını savunmadığını, işçi sınıfının tek temsilcisinin TİP olduğunu her platformda vurgulamıştır. TİP'in bu tutumu TÜRK-İŞ yönetimini rahatsız etmiştir. Sendikaların artık büyük halk kitlelerini miting meydanlarında ve eylemlerde toplayabilme kapasitesinin artmış olması ve özellikle 100.000 kişinin katılımıyla 31.12.1961'de düzenlenen Saraçhane mitinginin işçilerde heyecan yaratması TÜRK-İŞ'i, işçi sınıfının temsilcisi olacak yeni bir siyasi parti kurmaya teşvik etmiştir. Bu heyecan ve coşkuyla Avrupa sosyalist partilerinin doktrinini benimseyen ve özellikle İngiliz İşçi Partisine benzeyen bir siyasi partinin Türkiye Çalışanlar Partisi ismiyle kurulması çalışmalarına başlanılmıştır. TÜRK-İŞ'in parti kurma çalışmaları siyasi partileri rahatsız etmiş ve özellikle CHP ve AP oy kaybetme kaygısıyla bu konuda TÜRK-İŞ'e siyasi baskı yapmıştır. Bir süre sonra TÜRK-İŞ baskılara dayanamamış ve Türkiye Çalışanlar Partisini kurmaktan vazgeçmiştir (Mahiroğulları,2016:170-172).

TÜRK-İŞ, Türk sendikacılık tarihi boyunca, işçi taleplerinin yerine getirilmesi ve diğer siyasi ve toplumsal konularla ilgi önemli miting, gösteri ve eylemler düzenlemiştir. 31 Aralık 1961'de düzenlenen Saraçhane Mitingi, 1962'de Komünizmi Tel'in Mitingleri, 28 Ocak 1963'de Kavel Direnişi, 3 Mayıs 1962'de düzenlenen Çıplak Ayakla Meclise Yürüme Eylemi, 16 Ağustos 1965'de 9 milletvekilinin yeniden seçilmemesi için başlatılan siyasi kampanya, 22 Şubat 1986'da İzmir'de yapılan Ekmek, Barış Ve Özgürlük yürüyüşü, 11 Mart 1988'de düzenlenen Yemek Boykotu, 1989 Bahar Eylemleri, 1 Mayıs 1994'de DİSK ve HAK-İŞ'le birlikte Demokrasi

Platformunun oluşturulması, 30 Nisan 1995’de başlayan *Mezarda Emekliliğe Hayır* mitingleri, 21 Temmuz 1995’de başlayan servislere binmeyip yürüyerek işe gitme eylemleri, 6 Haziran 1997’de TÜRK-İŞ, TESK, DİSK, TOBB ve TİSK’in ortak düzenlediği *Demokratik ve Laik Türkiye* istemine vurgu yapan eylemler, 4 Mart 2005’de SEKA’nın kapatılmasına karşı iş yerlerini terk etmeme eylemi, 23 Haziran 2005’de Türk Telekom’un özelleştirilmesine karşı yapılan eylemler, 2010 TEKEL Eylemleri, bu dönemde yapılan eylemlerdir (TÜRK-İŞ,2014).

4.1.2. HAK-İŞ ve Siyaset İlişkileri

Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu kısa adıyla HAK-İŞ, 22 Ekim 1976’da Ankara’da 7 sendikanın katılımıyla Mustafa Taşçı’nın genel başkanlığında kurulmuştur. HAK-İŞ’in kurucuları; Öz Metal-İş Genel Başkanı Zübeyir Yetik, Öz Yapı-Sen Genel Başkanı Mustafa Taşçı, Öz Süt-Kur Genel Başkanı Mehmet Asena, Öz Yol-İş Genel Başkanı Hakkı Büyükharbut, Öz Demir-İş Genel Başkanı Abdülhakim Kaplan, Öz Dokuma-İş Genel Başkanı Muharrem Gökhan, Öz Gıda-İş Genel Başkanı Mustafa Noyan’dır. HAK-İŞ kurucusu sendikaların genel başkanları aynı zamanda HAK-İŞ Konfederasyonunun yönetim kurulunu da oluşturmuştur (Hak-İş,2020). Genel Başkanlığını Mahmut Aslan’ın yaptığı HAK-İŞ’e bağlı sendikaların isimleri ve üye sayıları Tablo 3.4’de verilmiştir:

	Sendika Adı	Üye Sayısı
1	Hizmet-İş Sendikası	238.860
2	Öz Sağlık-İş Sendikası	195.936
3	Öz Çelik-İş Sendikası	42.317
4	Öz Finans-İş Sendikası	41.919
5	Öz İplik-İş Sendikası	39.053
6	Öz Büro-İş Sendikası	37.806
7	Öz Gıda-İş Sendikası	34.844
8	Öz Güven-Sen Sendikası	25.928
9	Öz Orman-İş Sendikası	18.867
10	Öz Taşıma-İş Sendikası	13.629
11	Öz Ağaç-İş Sendikası	11.317
12	Oley-İs Sendikası	8.483
13	Liman-İş Sendikası	5.878
14	Medya-İş Sendikası	3.813
15	Öz Toprak-İş Sendikası	3.106
16	Öz Petrol-İş Sendikası	2.991
17	Öz Maden-İş Sendikası	2.400
18	Öz İletişim-İş Sendikası	1.845
19	Enerji-İş Sendikası	1.146

20	Öz İnşaat-İş Sendikası	378
	Toplam	730.516

Tablo 4.2. HAK-İŞ’e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları

Kaynak: https://www.csgeb.gov.tr/media/83673/2021_temmuz.pdf

HAK-İŞ’in kuruluşu; Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milli Selamet Partisinin oluşturduğu milliyetçi cephenin iktidarda olduğu döneme rastlamaktadır. HAK-İŞ MSP’ye sıcak bakan sendikacılar tarafından kurulmuş ve MSP tarafından desteklenmiştir. HAK-İŞ kurucu ana tüzüğünde; manevi değerlere bağlılığı, hak ve hukuk kaidelerine uymayı temin edeceklerini, işçi işveren kardeşliğini adil ücret sistemini kurmayı, süratli sanayileşme ve işyeri ortaklığını amaçladıklarını vurgulamıştır.

HAK-İŞ Türk toplumun sınıflı bir yapıya sahip olmadığını, işçi sınıfı diye bir sınıfın da var olmadığını, bu kavramların Batı ideolojisinin ve Batı’lı toplumların kavramları olduğunu savunmaktadır. 1 Mayıs İşçi Bayramı’nı da, komünistlerin kutladığı bir bayram olarak nitelendirerek Türk işçisinin bu bayramı kutlamaması gerektiği ifade edilmiştir. Sendikal mücadeleyi sadece işçi ücretlerini artırmak için yapılan bir faaliyet olarak gören anlayış HAK-İŞ tarafından reddedilmiş ve hak nizamının tesisi için yapılan milli ve inkılapçı bir sendikacılık anlayışı benimsenmiştir.

HAK-İŞ ana tüzüğünde amaçlarını gerçekleştirmek için benimsedikleri önemli bazı ilkeleri; manevi değerlere, hak ve hukuka bağlı fertler yetiştirmek, komünizm, faşizm ve siyonizm’e karşı mücadele vermek, işçi işveren kardeşliğini ve iş barışını tesis etmek, adil bir ücret sistemiyle fakirliği yenerek sınıf mücadelesine fırsat vermemek, işçi aidatlarıyla ticari yatırımlar yaparak işçileri bu yatırımlara ortak etmek, faiz sistemine göre çalışan kurumlar yerine, kar ortaklığı modeline göre bir üretim ekonomisi kurarak sömürüyü ortadan kaldırmak, ülkenin kalkınması için ağır sanayi hamlesi başlatmak, verginin servetten alınması ve vergi kaçakçılığının önlenmesi yoluyla adil bir vergi sisteminin kurulmasını sağlamak olarak açıklamıştır (ÇSGB,2019:2).

12 Eylül 1980 darbesiyle HAK-İŞ kapatılmış, 5 ay sonra 23 Şubat 1981’de çalışmalarına yeniden izin verilmiştir. 1980-1990 döneminde HAK-İŞ’in sendikacılığa bakışında bazı değişiklikler olmuştur. Bu dönemde HAK-İŞ; bir

sendikanın veya ideolojinin aracı olma veya 1980 öncesinde örgütün benimsediği *Hak nizamının tesisi için silah olma* konumundan sendikal örgüt olmaya doğru bir değişime uğramış, darbe sonrası demokrasinin ve özgürlüklerin yeniden tesisi için sivil toplum faaliyetlerine hız vermiştir. 1 Mayıs'la ilgili de fikirleri değişen HAK-İŞ, uluslararası alanda İran, Pakistan, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Bangladeş'le iyi ilişkiler kurarak Ortadoğu ve Asya Sendikal İşbirliği Uluslararası Örgütünü kurmak için çalışmalar yürütmüştür (S. Ansiklopedisi-1,1998:526).

HAK-İŞ, Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarına verdiği sert tepkilerle dikkat çekmektedir. Bunun örnekleri özellikle Süt Endüstrisi Kurumu, Et ve Balık Kurumu, Karabük Demir Çelik Fabrikaları (KARDEMİR), İskenderun Demir Çelik Fabrikası (İSDEMİR) ve Yem Sanayiinin özelleştirilmesi sürecinde görülmektedir. Hükümet tarafından KARDEMİR'in özelleştirilmesi kararı verilmesi üzerine HAK-İŞ'e bağlı Öz Çelik-İş Sendikası öncülüğünde yürütülen görüşmeler ve eylemler neticesinde, dönemin hükümeti tarafından KARDEMİR'in işçilere ve Karabük halkına devredilmesi kararı verilmişti. İSDEMİR'in özelleştirilmesi sürecinde de Öz Çelik-İş Sendikasının girişimiyle benzer bir karar verilmiş ve İSDEMİR'in ERDEMİR'e devredilmesi sağlanmıştı. HAK-İŞ'in özelleştirmelere karşı çıkmakla yetinmeyip alternatif bir model üreterek öneride bulunması kamuoyunda takdirle karşılanmıştır. Et Balık Kurumu da HAK-İŞ'e bağlı Öz Gıda-İş Sendikasının girişimiyle önce kurulan bir korporatif yapıya devredilmiş, sonrasında ise bu karar iptal edilmiştir (HAK-İŞ, 1999: 263).

1993 yılı Ekim ayında HAK-İŞ'in de içinde bulunduğu bazı emek örgütleri ve sivil toplum kuruluşları bir araya gelerek Demokrasi Platformunu oluşturmuştur. HAK-İŞ, TÜRK-İŞ, DİSK, TMMOB Türk Tabipler Birliği, Türk Veteriner Hekimler Birliği Türk Eczacılar Birliği, Diş Hekimleri Birliği, Çağdaş Gazeteciler Derneği, Mülkiyeliler Birliği, Çağdaş Hukukçular Derneği, İnsan Haklar Derneği gibi kuruluşlar Demokrasi Platformunu oluşturan sivil toplum örgütleriydi. HAK-İŞ; Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) ve Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU)'ya 1997 yılı Aralık ayında üye olmuştur. Ayrıca HAK-İŞ 1997 yılından bu yana ILO çalışmalarında da resmi olarak temsil edilmektedir (Acar,2007:98-99).

HAK-İŞ kurulduğundan bu güne birçok miting ve eylem düzenlemiştir. Bu eylemlerden bazıları; 24 Nisan 1994'de TÜRK-İŞ'le birlikte Tandoğan Meydanı'nda düzenlenen İşsizlik ve Pahalılık Protesto Mitingi, 6 Mart 1998'de İskenderun'da düzenlenen İsdemir'de özelleştirmeye hayır mitingi, Karabük'te 24 Şubat 1999'da yapılan özelleştirme karşıtı eylem, 6 Nisan 2002'de Ankara Tandoğan Meydanı'nda yapılan Filistin'e destek mitingi, 19 Ocak 2003'de Ankara Sıhhiye Abdi İpekçi Parkı'nda yapılan Savaşa Hayır mitingi, 1 Mart 2003'te yapılan Emek Platformu mitingi, 11 Mayıs 2003'te Ankara'da Sıhhiye Abdi İpekçi Parkı'nda yapılan iş yasasına karşı protesto eylemidir (Hak-İş,2009).

HAK-İŞ'in kuruluş yıllarında MSP ve Refah Partisi ile yakın ilişkileri olsa da 1990'lara doğru politikaları ve sendikacılık anlayışı değişmeye başlamış, TÜRK-İŞ'in de benimsediği mesleki ekonomik sendikacılık anlayışı ve partiler üstü politika anlayışına yakın politikalar yürütmeye başlamıştır. Bu değişim neticesinde örgütsel yapısı ve vizyonu daha da gelişmiş ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileri de ilerlemiştir.

4.1.3. DİSK ve Siyaset İlişkileri

Türkiye'de sosyalist hareketlerin kitleselleşerek arttığı 1960'larda TİP, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Sosyalist Parti gibi sosyalist görüşte siyasi partiler kurulmuş ve bu durum sendikaları da etkilemiştir. TÜRK-İŞ'in bazı politikalarına karşı olan ve içerden muhalefet eden bir grup sendikacı 13 Şubat 1963'te TİP'i kurmuş ve DİSK kuruluncaya kadar TÜRK-İŞ içinde TİP'li sendikacıların belirgin bir ağırlığı ortaya çıkmıştır. TİP'in TÜRK-İŞ üzerindeki etkisi 1965 genel seçimlerinde Adalet Partisinin tek başına iktidara gelmesiyle kırılmaya başlamış ve 7 Mart 1966'da yapılan TÜRK-İŞ 6. genel kurulunda TİP yanlısı sendikacılar TÜRK-İŞ yönetiminden tasfiye olmuştur. TİP'li yöneticiler yerine konfederasyon yönetimine kongrede Adalet Partisi yanlısı sendikacılar seçilmiştir (Işıklı:1974).

DİSK'in kuruluşu; 1961 Anayasası ve 1963'de çıkarılan 274 ve 275 sayılı Kanun'larının sendikal ve siyasi faaliyetlerin önünü açmasıyla sosyalist akımların da güçlendiği bir dönemde 13 Şubat 1967'de gerçekleşmiştir. 13 Şubat tarihi aynı zamanda TİP'in de kuruluş tarihidir. TÜRK-İŞ'in 6. kongresinde TİP'lilerin tasfiye olmaları ve Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması (SADA) DİSK'in kuruluşunda önemli bir temel oluşturmuştur. SADA'yı; 1966'da gerçekleşen Paşabahçe grevini desteklediği için TÜRK-İŞ'ten geçici olarak ihraç edilen Türkiye Maden-İş, Kristal-

İş, Lastik-İş ve Basın-İş yanlarına Gıda-İş'i de alarak kurmuşlardır. DİSK; Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Gıda-İş, Tük Maden-İş tarafından 13 Şubat 1967 kurulmuştur. DİSK'i kuran 5 sendikadan 4'ü aynı zamanda SADA'nın kurucusudur. DİSK'in kurucu genel başkanlığını Türkiye Maden-İş Genel Başkanı ve TİP kurucusu Kemal Türkler, kurucu genel sekreterliğini de Basın-İş Genel Başkanı İbrahim Güzelce yapmıştır. DİSK, TÜRK-İŞ'ten ayrılma nedenlerini *TÜRK-İŞ'ten ayrılış nedenleri* ismiyle bir rapor düzenleyerek kamuoyuyla paylaşmıştır. (DİSK,1997:119-124).

DİSK'in amaç ve ilkeleri; kurumsal web sitesinde yer alan tüzüğünün 3. maddesinde şöyle belirtilmiştir:

- Kaynağını emeğin yüce değerinden, gücünü işçi sınıfından alan Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK, demokratik, bağımsız bir sınıf ve kitle örgütü olarak;
- İşçi sınıfının hak ve çıkarlarının toplumcu, çoğulcu, katılımcı ve özgürlükçü temellere dayalı gerçek demokrasi ortamında kazanılıp geliştirilebileceğinin bilinci içinde, işçi sınıfı ve emekçi halka yönelik her türlü sömür ve baskının ortadan kaldırılmasını,
- Evrensel temel hak ve özgürlüklere sahip çıkmayı,
- Tüm uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler ve Uluslararası Çalışma Örgütü kararlarına dayalı sendikal hak ve özgürlükleri eksiksiz yaşama geçirmeyi, geliştirmeyi, çalışma ve yaşama koşullarını uygar ve çağdaş bir düzeye ulaştırmayı,
- Üyeler arasında dayanışma, birlik ve dirliği sağlamayı,
- Uluslararası sendikal dayanışma içinde, Türkiye işçi sınıfının ve emekçi halkın ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesini artırıcı her türlü bilimsel çalışmaya öncelik tanıyarak, işçi haklarına örgütlülük bilinci ile sahip çıkmayı, bu bilinç temeli üzerinde kalıcı sonuçlara ulaşmayı,
- Çağdaş ve demokratik yöntemler yoluyla sınıfsal ve toplumsal kalkınmayı hedef alan bir mücadeleyi sürekli kılmayı,

- Sınıfının onursal görevi olarak, faşizme, cuntacılığa, oligarşiye, baskıya, zulme ve işkenceci tüm rejim ve dikta yönetimlerine karşı mücadele etmeyi
Temel Amaç;
- Irk, cins, inanç, din, mezhep, dil ve düşünce ayrımı yapmaksızın, toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde tüm işçilerin, işyerlerinde, iş kollarında, ulusal ve uluslararası düzeyde birlik ve dayanışmasını sağlamayı,
- Tüm sendikal çalışmalarda tabanın söz ve karar sahibi olmasını, demokrasinin ve demokratik hukuk düzeninin her alanda egemen kılınmasını temel ilke sayar.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının ilan ettiği 2021 yılı Temmuz ayı resmi rakamlarına göre DİSK'in 206.640 üyesi bulunmaktadır. DİSK'e bağlı sendikaların isimleri ve 2021 Temmuz rakamlarına göre üye sayıları Tablo 3.5'te verilmiştir.

	Sendika Adı	Üye Sayısı
1	Genel-İş - Genel Hizmetler İşçileri Sendikası	122.276
2	Birleşik Metal-İş - Birleşik Metal İşçileri Sendikası	31.824
3	Lastik-İş - Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası	14.624
4	Tekstil - Tekstil İşçileri Sendikası	13.003
5	Sosyal-İş - Sigorta., Eğitim, Büro, Tic, Koop İşçileri Sendikası	7.116
6	Nakliyat-İş - Nakliye İşçileri Sendikası	6.042
7	Dev Sağlık-İş - Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası	2.906
8	Güvenlik-Sen	2.399
9	Basın-İş - Basın Yayın Matbaa Çalışanları Sendikası	2.322
10	Dev Turizm-İş - Devrimci Turizm İşçileri Sendikası	1.615
11	Gıda-İş - Türkiye Gıda Sanayii İşçileri Sendikası	1.386
12	Enerji-Sen - Elektrik, Gaz, Su, Baraj Çalışanları Sendikası	1.344
13	Dev Yapı-İş - Devrimci Yapı, İnşaat ve Yol İşçileri Sendikası	576
14	Dev Maden-Sen - Devrimci Maden İşçileri Sendikası	278
15	Limter-İş - Gemi Yapım, Deniz Taşıma İşçileri Sendikası	207
16	Tümka-İş - Tüm Kâğıt Selüloz Sanayii İşçileri Sendikası	197
17	Cam Keramik-İş - Porselen, Çimento, Cam, İşçileri Sendikası	159
18	Sine-Sen - Sinema Emekçileri Sendikası	124
19	Bank-Sen - Devrimci Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası	106
20	BTO-Sen - Birleşik Tarım Orman İşçileri Sendikası	73
21	İletişim-İş - İletişim, Haberleşme, Posta İşçileri Sendikası	31
	Toplam	206.640

Tablo 4.3. DİSK’e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları

Kaynak: <http://Disk.org.tr/uye-sendikalar/>,
https://www.csgb.gov.tr/media/83673/2021_temmuz.pdf

4.1.3. DİSK ve Siyaset İlişkileri

DİSK’in temel sendikal yaklaşımı; mesleki ve ekonomik sendikal mücadelenin ve toplu sözleşme süreçlerinin işçi haklarının alınmasında yeterli olmayacağı, bu mücadelenin yanında işçilerin ideolojik doktriner sendikacılık anlayışı ve sınıf bilinciyle siyasi mücadele de vermesi gerektiğidir. DİSK’in ana tüzüğünde belirtilen önemli bazı amaç ve ilkeleri; Türkiye’nin her bakımdan tam bağımsız olması, işçi sınıfının devrimci bir öze kavuşması, bilimi işçi sınıfının en önemli mücadele aracı haline getirmek, emekçilerin ülkenin yönetim ve denetimine doğrudan katıldığı planlı bir devletçilik sistemini benimsemek, ağır sanayi, dış ticaret, finans, ulaştırma ve altyapı hizmetlerinin devlet eliyle yapıldığı ve özel sektörün bu alanlarda yardımcı pozisyonda olduğu bir ekonomik sistem kurulması olarak sıralanabilir (DİSK,1997:202).

DİSK kuruluşundan beri; TİP'le yakın siyasi ilişkiler kurmuştur. Sınıf sendikacılığı temelinde yürüttüğü ideolojik doktriner sendikacılık anlayışıyla; hem kapitalist ekonomik sistem ve işveren kesimiyle, hem sendikal arenada rakibi olan TÜRK-İŞ'le, hem de işçilerin hakları için talepte bulunduğu devlet ve siyasi iktidarla bir mücadele ve kavga halinde olmuştur (Koray,1994:176).

24 Şubat 1968'de yapılan DİSK 2. genel kurulunda devrimci örgütlerle ilişki kurma, Türkiye'nin NATO'dan ayrılması için mücadele verme, siyasi partilerin tüzük, program ve çalışmalarını takip ederek uygun görülen partileri destekleme gibi kararlar alınmış ve konfederasyonun siyasi çalışmalarına hız verilmiştir. 3. genel kurulda da DİSK'in amacının Türkiye'de sosyalist bir düzen kurmak olduğu açıkça belirtilmiştir. DİSK 12 Mart 1971 askeri muhtırasını bir bildiri yayınlayarak desteklemişse de muhtıra sonrasında TİP kapatılmış, bazı DİSK ve TİP yöneticileri de tutuklanmıştır. Muhtıradan sonra siyasi ara dönemi bitirecek olan 1973 genel seçimlerinde DİSK, TİP kapatıldığı için CHP'yi desteklemiştir. Bu dönemden sonra Türkiye Komünist Partisi TKP'nin DİSK üzerindeki etkisi de artmaya başlamıştır. (DİSK 5. ve 6. Genel Kurul Çalışma Raporları), (DİSK,1997)

1975 yılında yapılan 5. olağan kongrede de TKP etkisi hissedilmiş ve genel grev, uyarı grevi, sürekli grev, dayanışma grevi gibi hakların verilmesi için mücadele kararı alınmıştır. 1977 yılında yapılan genel seçimlerde de DİSK, CHP'yi destekleyeceğini resmi organlarınca karar alarak kamuoyuna duyurmuş, aynı yıl yapılan 1 Mayıs Taksim mitingine ateş açılması sonucu 37 kişi hayatını kaybetmiştir. Genel Başkan Kemal Türkler bu saldırıdan dolayı Milliyetçi Cephe hükümetlerini suçlamış ve TKP'nin de savunduğu Ulusal Demokratik Cephe çağrısı yaparak tüm sol unsurları ve örgütleri MC hükümetini iktidardan uzaklaştırmak için birlikte mücadeleye çağırmıştır (Mahiroğulları,2016:220-223).

DİSK'in 1977'de yapılan 6. genel kurulu TKP ve CHP yanlısı sendikacıların mücadelesine sahne olmuş ve mücadeleyi CHP'ye yakın sosyal demokrat grubu temsil eden Abdullah Baştürk kazanarak genel başkanlığa seçilmiştir. Uzun süre DİSK ve Türkiye Maden-İş Genel Başkanlığını yürüten ve DİSK içinde TKP'nin çok etkili hale gelmesini sağlayan, ideolojik doktriner sınıf sendikacılığının DİSK'te özümsemesini sağlayan Kemal Türkler dönemi böylece sona ermiş ve DİSK'te bir dönem kapanmıştır. Kemal Türkler 1980 yılında uğradığı suikast sonucu hayatını

kaybetmiştir. Abdullah Baştürk döneminin başlamasıyla DİSK ideolojik doktriner sendikacılığın uzlaşmaz, çatışmacı anlayışını bir miktar yumuşatmış ve illegal sol örgütlerin güdümüne girmiş Maden-İş, Bay-Sen, Bank-Sen, Yeraltı Maden-İş Sendikaları DİSK'ten geçici olarak ihraç edilmiştir (Mahiroğulları,2016:220-223). DİSK sonraki dönemlerde de seçim yıllarında CHP, DSP gibi sol partileri, bazı seçimlerde de parti ismi belirtmeden seçime giren tüm sol partileri destekleyeceğini kamuoyuna açıklayarak siyasetten kopmadan sendikal çalışmalarını sürdürmüştür.

DİSK Türk sendikacılık tarihinde önemli eylemlere imza atmıştır. DİSK'in ilk kitlesel eylemi olan ve Ankara Tandoğan Meydanında düzenlenen İş Kanunu'nu protesto mitingi (1967), TİP'li Milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve TBMM'de dövülmesini protesto etmek için Taksim Meydanı'nda düzenlenen *uyanış mitingleri* ve 6. Filo'yu protesto eylemleri, DİSK'in kuruluş yıllarındaki en önemli eylemleridir.

DİSK'in yaptığı diğer önemli eylemler ise; Berec Pil Fabrikası grevi, Paşabahçe Grevi, Derby Lastik Fabrikasının işgali (1968), Singer işgali (1969) Alpagut Linyit İşletmelerini işgal eylemi, 15-16 Haziran Olayları, Gıslaved Lastik Fabrikası olayları, Adanan Bossa olayları, DGM direnişi, 1977 MESS büyük grevi, Tariş olayları, Horoz Çivi direnişi, Rabak direnişi, büyük öğretmen yürüyüşü ve boykotu, Çukurova direnişleri (1970), 1970 Adana olayları, 12 Mart grevleri, 1973 Ereğli-Erdemir grevi, 1974 Ülker direnişi olarak sayılabilir (DİSK,1997). Ayrıca 2003'te *Savaş Hayır* mitinglerine, 2007'de Cumhuriyet mitinglerine ve 2013'de Gezi Parkı eylemlerine destek vermiş ve aktif rol üstlenmiştir.

1980 darbesiyle kapatılan DİSK, uzun süren yargılama dönemi sonunda 1992'de genel kurulunu toplayarak yeniden faaliyete başlamıştır. 1980 darbesi sonrası; TÜRK-İŞ kapatılmamış, HAK-İŞ ise kapatılmasından 6 ay sonra tekrar faaliyete geçmiştir. Buna karşın DİSK 12 yıl kapalı kalmış, yöneticilerinin bir bölümü tutuklanmış, bir bölümü de yurt dışına kaçmıştır. Bu dönemde DİSK üyeleri sendikasız kalmamak için TÜRK-İŞ'e ve HAK-İŞ'e üye olmuştur (S.Ansiklopedisi-1,137). 1992'de DİSK sıfırdan başlamış ve 1990'larda, 1970'lerdekinden daha farklı bir işçi kitlesiyle karşılaşmıştır. 1980 darbesinin de etkisiyle apolitikleşmiş ve sınıf bilincinden yoksun işçi kitlesi 1970'lerdeki işçi kitlesinden farklıydı ve bu durum

DİSK'in 1970'lerdeki gibi hızlı örgütlenmesini ve kitlelerle buluşmasına sekte vurmuştur.

1990'lar sendikaların yeniden siyasi partilerle ilişki kurduğu bir dönem olmuş, sosyalist hareket de bu dönem de DİSK'le yeniden bağ kurmaya çalışmıştır. DİSK ise 1990'larda ülkedeki siyasi ve toplumsal konulara duyarsız kalmamıştır. Bu yıllarda gerçekleşen Gazi Mahallesi olayları, Sivas olayları, Uğur Mumcu'nun öldürülmesi gibi hadiselerle ilgili aktif sahada olmuş, söylemler geliştirmiş, eylemler ortaya koymuştur. Genel seçimlerde de net tavır sergileyen DİSK, 1995 seçimlerinde sol partileri destekleyeceğini kamuoyuna duyurmuştur (a.g.e:317).

DİSK; başkanlar kurulu toplantılarında, genel kurullarında, yayınladıkları dergi ve kitaplarında sendikal ve siyasi konulara ilişkin tutumunu, politikalarını deklare etmiştir. Örneğin IMF ve Dünya Bankasının Türkiye'ye önerdiği reçetelere her zaman karşı olmuş ve bu konuda eylemler yaparak kamuoyu oluşturmuştur. 1990'larda bu uluslararası kuruluşların danışmanlığıyla yürütülen emeklilik kanunu tasarıları, kemer sıkma politikaları, teşvik paketleri DİSK tarafından protesto edilmiştir.

DİSK; TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, memur sendikaları ve meslek odalarıyla bir araya gelerek Demokrasi Platformu oluşturulmuştur. Demokrasi Platformu ile birlikte birçok sivil toplum eylemine imza atılmıştır. Aynı paydaşlarla birlikte 1999 yılında DSP-MHP-ANAP hükümetinin siyasi icraatlarını izlemek ve emekçiler lehine kamuoyu oluşturabilmek için Emek Platformu kurmuşlardır. DİSK'in desteklediği; Barış İçin 1 Milyon İmza, Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık, Cumartesi annelerinin eylemleri sendikal konuların dışında yürütülen ve Türkiye siyasetine etki eden faaliyetler olarak tarihe geçmiştir. Bu siyasi çalışmaları yürütürken DİSK; devletten, sermayeden ve siyasi partilerden bağımsız hareket etmeyi ve yalnızca işçi sınıfının gücüne yaslanmayı kendine düstur edinmiş ve bunu kendi tüzüğüne bir madde olarak da eklemiştir. DİSK; işkencenin ve insan hakları ihlallerinin son bulması, DGM'lerin kapatılması, Terörle Mücadele Kanunu'nun değiştirilmesi, Kürt sorunu, düşünce özgürlüğü, NATO ile ilişkiler konularını da her zaman gündeminde tutmuştur (Gezer,2011:94).

DİSK Genel Başkanı Kani Beko 27 Mayıs 2016'da Ankara'da yapılan Türk Mimar ve Mühendis Odaları Birliği (TMMOB) 44. genel kurulunda DİSK'in genel

siyasi çizgisini ve Türkiye’deki güncel konularla ilgili görüşlerini ortaya koyan açıklamalar yapmıştır. Beko yaklaşan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi referandumuyla ilgili; bu sistemin TBMM’nin yetkilerini elinden alarak yürütmenin emrine sokacak bir tek adam rejimi olduğunu, güçler ayrılığı ve laikliğin son kırıntılarının da bu sistemle ortadan kalkacağını, emekçi kesimini sermayenin emrine sokacağını beyan etmiştir. Maden ocaklarında işçilerin iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri alınmadan çalıştırıldığına da değinen Beko; hükümetin Soma faciasından sonra verdiği sözleri tutmadığını, işçi sağlığı ve iş güvenliği alanına dair DİSK’in önerilerinin ve ILO’nun sözleşmelerinin uygulanmadığını, Ermenek’te, Torunlar’da, Gölarmara’da madenlerde işçilerin ölmeye devam ettiğini, hala hiçbir siyasi sorumlunun hesap vermediğini ve sonuç olarak kaza ve ölümlerin devam ettiğini ifade etmiştir (DİSK,2016).

4.1.2. Türkiye’de Memur Sendikaları ve Siyaset İlişkileri

Türkiye’de memur sendikalarının kurulması 1961 Anayasası’yla birlikte hukuken mümkün hale gelmiş ve memur sendikacılığı başlamıştır. 1961 Anayasası’nın 46. maddesine istinaden çıkarılan 1965 tarih ve 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu Türkiye’nin ilk memur sendikacılığı kanunudur (Resmi Gazete,1965).

Kanun, ILO normlarına ve çağdaş sendikacılık ilkelerine açıkça aykırı bir kanundur. Bu kanunla memurlara grev, toplu sözleşme, siyaset hakkı kesin şekilde yasaklanmıştır. Gösteri, toplantı, yürüyüş hakları ise kısıtlanmıştır. Sendikalar bu haliyle yardımlaşma sandığı şekliyle faaliyet gösterecek kuruluşlar olarak görülmüştür. 624 sayılı Kanun’la memurlara çağdaş sendikal hakların verilmeyişi, o dönemde sendikalardan ve sendikal hareketlerden korkulduğunun göstergesidir. Her türlü kısıtlamaya rağmen memur sendikacılığının kuruluş dönemi olan 1965-1971 döneminde toplam 658 memur sendikası, 18 federasyon, 3 konfederasyon kurulmuştur. Bu örgütler 1971’de kapatılmıştır (Eraslan,2012:6).

1985 yılında Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, 1982 Anayasası 51. maddesine göre memurların sendika kurmaları önünde hiçbir yasal engel olmadığını iddia etmesi ve kamuoyuna duyurması üzerine memur sendikacılığına geçiş örgütü niteliğinde memur dernekleri kurulmaya başlanmıştır. 16 Şubat 1988’de öğretmenlerin kurduğu Eğitimciler Derneği (Eğit-Der), KAMU-SEN’in temelini oluşturan Türkiye Kamu

Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (TÜRKAV) bu derneklerin önemli örneklerindendir (Gülmez,1990:116-120).

Memur sendikaları 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye siyasetinde önemli rol oynamaya başlamıştır. İşçi sendikaları ve siyasi partilerle ilişkiler geliştirilmiş ve birçok toplumsal olaya birlikte tepkiler verilerek kamuoyu oluşturulmuştur. Memur sendikalarının da katılımıyla emek kesimi daha da güçlenmiş, sendikaların tabanı ve hitap ettiği kitle genişlemiş, emekçilerin örgütlülüğü ve eylem gücü artmıştır. Daha önceleri devletin bizzat kendisi olarak görülen memurların emek örgütleri çatısı altında örgütlenmesi, hak mücadelesi veren işçi sendikalarının da elini güçlendirmiştir.

Çalışmada, Türkiye'nin en fazla üyeye sahip 3 konfederasyonu olan MEMUR-SEN, KAMU-SEN ve KESK konfederasyonlarının siyasi ilişkilerini değerlendireceğiz. Memur sendikacılığı alanında 11 hizmet kolunda yüzlerce sendikanın olduğunu düşündüğümüzde hepsinin siyasi ilişkilerini ayrı ayrı incelemenin bu çalışmada mümkün olmayacağı için çalışma bu şekilde sınırlandırılmıştır. Ayrıca sendikaların siyaset ilişkileri ve toplumsal siyasal konulardaki görüşleri istisnai durumlar dışında konfederasyonlar tarafından belirlenmekte ve alınan kararlara bağlı tüm sendikalar uymak zorunda olduğundan, konfederasyonların siyaset ilişkilerinin sendikaların ilişkilerini yansıttığı kabulüyle hareket edilmiştir.

4.1.2.1. MEMUR-SEN ve Siyaset İlişkileri

MEMUR-SEN şair, yazar ve eğitimci olan Mehmet Akif İnan'ın başkanlığında 9 Haziran 1995'de kurulmuştur. MEMUR-SEN'in temeli Mehmet Akif İnan ve arkadaşlarının 14 Şubat 1992 tarihinde Eğitimciler Birliği Sendikası (Eğitim Bir-Sen)'i kurmasıyla atılmıştır. Ardından, Birlik Haber-Sen, Bem-Bir-Sen, Sağlık-Sen, Enerji Bir-Sen, Kamu Büro-Sen, Öz Büro-Sen ve Tok-Sen kurulmuş ve bu sendikaları MEMUR-SEN'in kurucu sendikaları olmuştur. İlk olağan genel kuruldan sonra MEMUR-SEN yönetim kurulu; Mehmet Akif İnan, İsmail Kılıçoğlu, Ahmet Aksu, Nurettin Sezen, Muzaffer Kale, Hamdi Saylam, Hüsamettin Şanal, Fatih Uğurlu, Mevlüt Doğan ve Hayati Kırılı'dan oluşmuştur.

MEMUR-SEN Konfederasyonun amacı resmi web sitesinde yer alan tüzüğünün 3. maddesinde şöyle ifade edilmiştir:

Temel insan hakları ilkelerine dayanan, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, millet iradesine de milletin seçtiği idareye de saygı gösterilen, katılımcı demokrasinin yerleştiği, özgür birey ve sivil toplum örgütlerine gerçek anlamda var olma ve düşünce üretip teklifler sunma hak ve imkânlarının hayata geçirildiği, kimsenin ötekileştirilmediği, farklılıkların zenginlik olarak kabul edildiği, ücretlerde ve gelir dağılımında adaletin sağlandığı, sendikal hakların evrensel ilkelere ve uluslararası sözleşmelere dayalı olarak tam anlamıyla hayata geçirildiği, çalışanların insan olmanın onurunu her yönüyle yaşayabildiği, saygın iş ekseninde çalışma hayatında var olmalarının sağlandığı, demokratik sosyal hukuk devleti olmanın gereği olarak her vatandaşın devlet imkânlarından eşit şekilde yararlandığı, düşünce ve kanaat özgürlüğü ile din ve vicdan hürriyetinin gerçek anlamda teminat altına alındığı, başta çalışma hayatı olmak üzere kadınlara, gençlere ve engellilere yönelik pozitif ayrımcılık uygulamalarının hayata geçirildiği, kadınların sivil toplumda ve yönetim kademelerinde temsile ilişkin fırsat ve imkanlara sahip olduğu, medeniyet köklerimizde var olan değerleri idrak etmiş daha özgür, çevreye ve doğaya duyarlı, daha müreffeh ve daha mutlu insanların yaşadığı, refahın gerçekleştiği ve adil paylaşıldığı Yeni, Büyük Ve Güçlü Türkiye hedefine sendikal örgütlü gücüyle ve sivil toplum bilinciyle katkı sunmayı ve bu doğrultuda faaliyetler yapmayı amaçlar.

Mehmet Akif İnan, vefat ettiği 6 Ocak 2000 tarihine kadar MEMUR-SEN Genel Başkanlığına devam etmiştir. M. Akif İnan'dan sonra MEMUR-SEN Genel Başkanlığını sırasıyla; Bem-Bir-Sen Genel Başkanı Zübeyir Yetik, Kamu Büro-Sen Genel Başkanı Fatih Uğurlu, Sağlık-Sen Genel Başkanı Ahmet Aksu, Eğitim Bir-Sen Genel Başkanı, Ahmet Gündoğdu ve Eğitim Bir-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın yürütmüştür.

MEMUR-SEN Türkiye'nin en fazla üyeye sahip memur endikaları konfederasyonudur. 2022 yılı resmi rakamlarına göre toplam 1.054.642 üyeye sahiptir. 2018 yılında Türkiye'nin en büyük konfederasyonu sıfatıyla Türkiye emek kesimi delegeliğini üstlenerek ILO'da Türkiye'yi temsil etmiştir. 18 Ocak 2015'de yapılan MEMUR-SEN 5. genel kurulunda genel başkanlığa Eğitim-Bir-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın seçilmiştir. MEMUR-SEN Genel Başkanlığını Ali Yalçın yürütmeye devam etmektedir.

MEMUR-SEN 'e bağlı 11 sendika bulunmaktadır ve bu sendikaların tamamı kendi hizmet kollarında genel yetkili sendikadır. Toplu sözleşme masasına 11 hizmet kolunda genel yetkili sendika olarak MEMUR-SEN 'e bağlı sendikalar oturmaktadır. MEMUR-SEN 'e bağlı sendikalar ve üye sayıları Tablo 3.6'de verilmiştir:

1	Sendika Adı	Üye Sayısı
2	Eğitim Bir-Sen	429.792
3	Sağlık-Sen	265.377

4	Diyanet-Sen	89.272
5	Büro Memur-Sen	90.805
6	Bem-Bir-Sen	61.287
7	Toç Bir-Sen	45.945
8	Bayındır Memur-Sen	21.865
9	Enerji Bir-Sen	17.563
10	Birlik Haber-Sen	14.655
11	Ulaştırma Memur-Sen	11.767
12	Kültür Memur-Sen	6.314
13	Toplam	1.054.642

Tablo 4.4. MEMUR-SEN 'e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları

Kaynak: https://www.csgb.gov.tr/media/89448/temmuz_2022-kamu.pdf

1. genel kurulu'na sunulan faaliyet raporunda, MEMUR-SEN 'in amaç ve ilkeleri: "Manevi değerlere saygıyı, hak ve hukuk kaidelerine bağlılığı temin, çalışma barışını tesis etmek, adil ücret sistemini getirip alın terini değerlendirmek, çalışma imkânı ve veriminin artırılması için her türlü gayreti sarf etmek" olarak belirtilmiştir. MEMUR-SEN ideolojik-doktriner sendikacılık anlayışını reddetmiş, mesleki ekonomik ve hizmet sendikacılığı anlayışını benimsemiştir. Siyasi partilerin vesayetinde sendikacılık anlayışını reddeden MEMUR-SEN, ilişkilerini sendikal ve siyasi talepleri çerçevesinde yürütmektedir. Tarihi boyunca sağ partilerle yakın ilişkiler kurmuş ve bazı seçim dönemlerinde siyasi tercihini açıklamıştır. Memur-Sen Genel Başkanı Ahmet Aksu'nun 3. olağan genel kurul faaliyet raporuna giren; "Kamu çalışanlarının hayat kalitesi artırmayı hedefleyen, yeni fikirlere, yeni projelere açık, yeni atılımlara açık ve değerlerine bağlı bir Türkiye'ye ulaşmak istiyoruz. Günlük sorunları çözerken geleceği de şekillendirmek istiyoruz" sözleri Memur-Sen'in siyaset anlayışına ışık tutmaktadır (Memur-Sen,2007:5).

Sendikacılığı aynı zamanda siyasi bir hareket olarak da gören MEMUR-SEN, kendi sendikacılık hareketini *erdemliler hareketi* olarak nitelendirmektedir. Sendikacılığı toplu sözleşme masasındaki zam pazarlığından ibaret görmeyip, halkın önem verdiği toplumsal meselelerde bir sivil toplum örgütü olarak gösterilecek duruşun da sendikal konular kadar önemli olduğu düşünülmektedir.

Manevi değerlere saygı ve sivil demokrasinin gelişmesi konusuna gösterdiği hassasiyet yapılan eylemlerde de ortaya çıkmaktadır. 28 Şubat döneminde getirilen

yasakların kaldırılması, başörtüsü yasağının kaldırılması, imam hatip okullarının orta bölümünün yeniden açılması, üniversite sınavına girişlerde yaşanan katsayı sorunundan dolayı mağduriyet yaşayan kesimin sesinin duyurulması, DGM'lerin kaldırılması, yargının tam bağımsız hale getirilmesi, şeffaf ve adil bir yargılama sisteminin oluşturulması, basın ve sivil toplum kuruluşlarının özgür olması, sivil demokrasinin geliştirilmesi, işkence ve kötü muamelenin ortadan kaldırılması, askeri darbelerin tekrar yaşanmaması, Filistin'de, Mynmar'da, Doğu Türkistan'da, Bosna-Hersek'de ve İslam coğrafyasında kötü muamele gören Müslüman halkların sesinin duyurulması için birçok eylem, miting, gösteri, basın açıklaması ve projeler yapmıştır (Yıldırım,2019b).

Memur-Sen kendi sendikacılık anlayışını yapıcı, inşacı ve ihyacı olarak görmekte ve modern dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalmadan yerli bir duruş sergilediklerini vurgulanmaktadır. Kuruluşundan bu yana Türkiye'de bürokratik oligarşinin varlığından sıkça bahseden MEMUR-SEN, daha özgür yarınlar için bu düzenin değişmesi ve gerçek sivil toplum örgütleri tarafından bu gücün dengelenmesi gerektiğini ve demokrasinin gelişmediği toplumlarda hak mücadelesinin de yapılamayacağını sıkça vurgulamaktadır (MEMUR_SEN,2009).

MEMUR-SEN kuruluşundan bugüne birçok eylem gerçekleştirmiştir. 2019 yılında 5. dönem toplu sözleşme sürecinin tıkanması üzerine önemli eylemler yapılmıştır. Bu eylemler; 81 ilde düzenlenen *Emeğe Saygı Adalet Davet Eylemleri*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı önünde yapılan cüzdan atma eylemi, iş bırakma eylemi ve basın açıklamaları şeklinde olmuştur. 2021 yılı 6. dönem toplu sözleşme sürecinde de 15.000 kişilik Tandoğan mitingi düzenlenmiştir. Bu miting memur sendikalarının talep eksenli olarak yaptığı en geniş katılımlı kitlesel mitinglerden biri olması hasebiyle önemlidir. Başörtüsü yasağıyla ilgili kuruluşundan yasağın kaldırılmasına kadar birçok eylem yapmıştır. Son olarak 2013 yılında Türkiye genelinde başlattığı *Özgürlük için 10 milyon* imza kampanyasında bir ay içinde 81 il ve yüzlerce ilçede kurulan stantlar ile 12 milyon 300 bin imza toplanarak MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu ve beraberindeki heyet tarafından Başbakanlığa teslim edilmiştir (Yıldırım,2019b:6-17).

Memur-Sen'in vesayeti ortadan kaldıracak sivil bir anayasa talebini ifade eden eylemleri dikkat çekmiştir. 2009 yılında 1. TBMM önünde yapılan *Milli irade ve*

hukuka saygı açıklaması ve Türkiye Anayasa Platformunun 1. Meclis önündeki manifestosu bu eylemlerdendir. Memur-Sen'in sendikal konularla ilgili yaptığı önemli eylemlerden bazıları şunlardır: 1998 sefalet zamlarını protesto mitingleri, Emek Platformu kapsamında 1999 yılında düzenlenen ve hükümetin sosyal güvenlik yasa tasarısını protesto amaçlı düzenlenen büyük Ankara mitingi, disiplin affı imza kampanyası, *iş güvencesi kırmızı çizgimizdir* eylemleri, grevli ve toplu sözleşmeli toplu sözleşme mitingi, *sahte sendika yasasını* protesto mitingi, 2010 yılında yapılan maaş promosyonlarının tamamının çalışanlara verilmesi eylemi, eşit işe eşit ücret eylemleri, sözleşmeli personelin kadroya geçirilmesi eylemleri, 666 sayılı KHK'nın ürettiği mağduriyetlerin giderilmesi için İstanbul Ankara'ya yürüyüş eylemi, ek ödeme mağduriyetinin Ombudsmanlığa taşınması eylemidir (Yıldırım,2019b:6-17).

Sendikal eylemlerin yanısıra, siyasi ve sosyal alanlarda da eylem, miting, sempozyum, panel, kampanya türünde sivil toplum eylemlerini hayata geçiren MEMUR-SEN'in yaptığı etkinliklerden bazıları şunlardır: Habitat II – insan hakları ve eğitim paneli, *sözde ermeni soykırımı tasarısını* protesto mitingi, 2006 ortak akıl mitingleri, 2006 Papa'ya tepki eylemleri, 2005 yılında başörtüsü yasağını protesto için Ankara'da düzenlenen *beyaz buluşma mitingi*, ABD'nin Irak'ı işgalini protesto eylemleri, Bayır Bucak Türkmenleri'ne yardım kampanyası, *teröre 'hayır, kardeşliğe evet* projesi, Kut'ül-Amare paneli, kamu personel sisteminin değerlendirilmesi sempozyumu, *Bir Bilenle Bilge Nesil* projesi, *Zeytin Dalı* hareketine destek eylemleri, *insan emek ve küresel rekabet uluslararası sempozyumu*, sağlıkta millileşme ve yerlileşme sempozyumu, Suriye'de devam eden savaşı protesto etmek için meşaleli vicdan yürüyüşü, insan hakkı ihlali olarak kadına şiddet ve toplumsal etkileri sempozyumu, mağdur mazlum müslüman halklarına yardım kampanyaları, Mısır'daki darbeyi protesto eylemleri, Üniversitedeki şiddet olaylarını kınamak için *sesini değil fikrini yükselt* eylemleri, Filistin ve Mescid-i Aksa temalı eylemler bu eylemlerden bazılarıdır (Yıldırım,2019b:3).

2010 anayasa referandumu sürecinde *evet* diyen MEMUR-SEN bu konuda aktif sahada yer almıştır. Bu referandum neticesinde memurlar toplu sözleşme hakkına kavuşmuş, 2003 yılında çıkarılan 4688 sayılı Kanun'la birlikte başlayan toplu görüşme uygulaması son bulmuştur. 2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumunda da

MEMUR-SEN Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesini desteklemiş ve bu konuda sahada aktif rol alarak çalışmalar yapmıştır.

2017 referandumunda cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine *evet* diyen MEMUR-SEN; neden *evet* dediğini *MEMUR-SEN 'e davet tercihimiz evet* sloganı ve kampanyasıyla 81 ilde alanlara inerek açıklamıştır. Kampanyanın açılış toplantısında MEMUR-SEN Genel Başkanı Ali Yalçın; vesayetin feshi, demokratik hukuk devletinin güçlendirilmesi, yargının tarafsızlığının anayasal zorunluluk ve sorumluluk haline getirilmesi, yüksek yargı organlarında askeri vesayet döneminin son bulması, yargının demokratik denetimi kanallarının oluşturulması, gençliğin meclis kürsüsünde yer alması için, yasama erkinin yasama faaliyetine yoğunlaşmasını, yasama organı üzerinde yürütme erkinin baskısının kalkması, yasamanın yürütmeden bağımsız olması için, yürütme erkinin doğrudan sandıkta ve doğrudan millet tarafından belirlenmesi için, imzasının sorumluluğunu taşıyan ve gerektiğinde hesap verme durumunda bırakılan Cumhurbaşkanlığı makamının tesisi için referandumda ‘evet’ diyeceklerini ifade etmiş ve bu referandumda memurlara siyaset yasağının kaldırılmasını ve grev hakkının verilmesi gerektiğini söylemiştir (MEMUR-SEN, 2017).

MEMUR-SEN kuruluş ilkeleri gereği darbelere her zaman karşı olmuş ve bu konuda eylemler yapmıştır. 15 Temmuz ve 28 Şubat’ta karşı bir duruş sergilemiş, askeri vesayete karşı her zaman sivil demokrasinin gelişmesinden, sivilleşmeden yana olmuştur. Bu konuda yürüyüşler, mitingler, basın açıklamaları düzenlemiştir. Memurların serbest kıyafet ve sakalla işe gelebilmeleri için eylem kararı alan ve andımızın kaldırılmasını destekleyen MEMUR-SEN, bu adımları sivilleşme ve normalleşme olarak görmektedir.

MEMUR-SEN Genel Başkanı Ali Yalçın verdiği birçok demeçte, sivilleşmenin önemine değinmekte; demokrasinin, sivilleşmenin, özgürleşmenin gerçekleşebilmesi için devlet karşısında sivil toplumun güçlendirilmesi gerektiğini her platformda dile getirmektedir.

MEMUR-SEN 6. olağan genel kurulu 20 Nisan 2019’da 107 ülkeden, 170 konfederasyon ve 13 uluslararası kuruluş ve 300’ü aşkın emek temsilcisinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Genel Başkan Ali Yalçın genel kurulda yaptığı konuşmasında; sözleşmelilerin kadroya geçirilmesi, 3600 ek göstergenin tüm

memurlara verilerek emekli maaşlarının yükseltilmesi, 4688 sayılı Sendikalar Kanunu'nun çağa uygun hale getirilmesi, memurlara enflasyon farkının 6 aylık dönemlerde değil, eşel mobil sistemine göre her ay verilmesi, kamuya personel alımlarının artırılması, görevde yükselme sınavlarının tüm kurumlarda düzenli periyotlarda açılması, gelir vergisinin %15'e sabitlenmesi, fazla mesai ücretleri ve harcırahların artırılması, devlet memurlarına siyaset ve grev hakkı verilmesi gerektiğine vurgu yaparak; MEMUR-SEN 'in hizmet sendikacılığı düsturuyula bu sorunların çözümü için üretimden aldığı güçle çalışmaya, mücadele vermeye devam edeceğini ifade etmiştir (MEMUR-SEN_,2019b).

Genel Başkan Ali Yalçın 16 Şubat 2019'da yapılan Eğitim-Bir-Sen 6. olağan genel kurulunda yaptığı konuşmada sendikasının genel siyasi duruşunu cümlelerle ifade etmiştir:

Derilerimizin rengi farklı, alın terimizin rengi aynı; gözlerimizin rengi farklı, gözyaşımızın rengi aynı diyoruz. Eğitim-Bir-Sen olarak, örgütlülüğümüzü ideolojik alanın dışında konumlandırmamızın, tekçi anlayışlara karşı çıkmamızın en büyük sebebi de budur. Biz diyoruz ki, örgütlülük bireyi, ferdi yok etmemelidir. Örgütlülük, bizzat bireyin dayanışma ruhunun, dayanışma iradesinin tecessüm etmiş hâlidir. Hele hele eğitim gibi tamamen olma ve dönüşme/dönüştürme ilkesine dayanan bir alanda bireyi yok sayacak, bir kalıba sokacak eylemlere karşı çıkmamız bu ilkenin zorunlu sonucudur (MEMUR-SEN,2019c)

4.1.2.2. KAMU-SEN ve Siyaset İlişkileri

KAMU-SEN, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2021 yılı resmi verilerine göre Türkiye'nin ikinci büyük memur konfederasyonudur ve 430.183 üyeye sahiptir. KAMU-SEN'in temeli 1989 yılında Ali Işıklar'ın başkanlığında Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (TÜRKAV)'ın kurulmasıyla atılmıştır. 1992 yılına kadar TÜRKAV yurt çapında örgütlenmiş ve vakfın üye sayısı 100.000'e, şube sayısı 200'e çıkmıştır (KAMUSEN,2022a).

KAMU-SEN 24 Haziran 1992 tarihinde TÜRKAV Genel Başkanı Ali Işıklar tarafından 14 sendikanın katılımıyla kurulmuştur. Türkiye KAMU-SEN kurucu sendikaları Türk Eğitim-Sen, Türk Sağlık-Sen, Türk Ulaşım-Sen, Türk Enerji-Sen, Türk İmar-Sen, Türk Büro-Sen, Türk Haber-Sen, Türk Tarım Orman-Sen, Türk Banka-Sen, Türk Gıda-Sen, Türk Petrol-Sen, Türk Metal-Sen, Türk Genel Hizmet-Sen'dir. Türkiye KAMU-SEN Genel Başkanı Türk Sağlık-Sen Genel Başkanı Önder Kahveci'dir. Türkiye KAMU-SEN Genel Başkanlığı görevini kuruluşundan itibaren

sırasıyla; TÜRKAV Genel Başkanı Ali Işıklar, Türk Haber-Sen Genel Başkanı Resul Akay, Türk Enerji-Sen Genel Başkanı Bircan Akyıldız, Türk Eğitim-Sen Genel Başkanı Genel Başkanı İsmail Koncuk ve Türk Sağlık-Sen Genel Başkanı Önder Kahveci yürütmüştür. Türkiye KAMU-SEN Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC), Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) üyesidir. (Mahiroğulları,2016:448-450).

Türkiye KAMU-SEN’e bağlı sendikalar ve üye sayıları Tablo 3.7’da verilmiştir:

	Sendika Adı	Üye Sayısı
1	Türk Eğitim-Sen	213.888
2	Türk Sağlık-Sen	101.714
3	Türk Büro-Sen	44.192
4	Türk Yerel Hizmet-Sen	16.264
5	Türk Diyanet-Sen	14.045
6	Türk Tarım Orman-Sen	11.134
7	Türk Haber-Sen	6.997
8	Türk Ulaşım-Sen	6.749
9	Türk İmar-Sen	6.567
10	Türk Enerji-Sen	5.420
11	Türk Kültür Sanat-Sen	3.213
	Toplam	430.183

Tablo 4.5. KAMU-SEN’e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları

Kaynak: (ÇSGB,2022)

KAMU-SEN’in amaç ve ilkeleri konfederasyonun kuruluş ana tüzüğünde; “Üyelerinin hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, cumhuriyetin, milli egemenliğin, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve kamu yararının korunması temel ilkelerine sadık kalmak” olarak ifade edilmiştir (KAMU_SEN,2022b). Kuruluş tüzüğünde de ifade edildiği üzere KAMU-SEN, milliyetçi muhafazakâr dünya görüşü doğrultusunda mesleki ekonomik sendikacılık anlayışıyla faaliyetlerini yürütmekte ve ideolojik doktriner sendikacılık anlayışını reddetmektedir. Sendikal hareketi temel hedefinden ve asli görevinden saptıracak suistimallere karşı duracakları, memurların siyasetin içinde olmalarını desteklediklerini fakat siyasi kuruluşlara paravan ve piyon olmalarınının kabul edilemeyeceği, Türk devletinin bölünmez bütünlüğünden taviz

vermeyen bir sendikacılık anlayışının benimseneceği KAMU-SEN'in benimsediği temel ilkeler arasında ifade edilmiştir (Darı,2012:159).

KAMU-SEN memurların ekonomik, sosyal haklarıyla ve ülkedeki genel toplumsal, siyasal konularla ilgili çok sayıda eylem gerçekleştirmiştir. Memur maaş artışlarını protesto amaçlı; imza kampanyası, bordro yakma eylemleri, hükümete yardım kampanyası(!), hükümetin telefonla protesto edilmesi, miting, yürüyüş benzeri birçok eylem yapmıştır. Bu eylemlerden bazıları; posta dağıtıcılarının eylemi, Kızılay mitingleri, Kocatepe mitingi, 1996 uyarı mitingleri, 1996 faks eylemi, 1996 hükümete kırmızı kart mitingi, 1994 diriliş mitingi, 2000 büyük yürüyüşü 'dür (Han,2012:180-200). 2013 yılında andımızın kaldırılmasına karşı yapılan eylemler de KAMU-SEN'in yaptığı etkili eylemlerden biridir.

Türkiye KAMU-SEN çalışma hayatına ilişkin konular dışında da eylemler, basın açıklamaları yapmıştır. Andımızın kaldırılması, demokratik açılım süreci (Çözüm süreci), anadilde eğitim ve Kürtlere kültürel haklarının verilmesi gibi konularda birçok eylem ve basın açıklamaları gerçekleştirmiştir. Milliyetçi yönü ağır basan ve Milliyetçi Hareket Partisine yakınlığıyla bilinen KAMU-SEN, özellikle andımızın kaldırılmasıyla ilgili etkili eylemler yapmış ve idari işlemin iptali için yargıya başvurmuştur. KAMU-SEN çözüm sürecini de 'çözülme süreci, ihanet süreci' olarak görmüş, ağır şekilde eleştirmiş ve bu konuda da birçok eylem gerçekleştirmiştir. Çözüm sürecini yürütmek için kurulan *akıl insanlar heyeti* içinde MEMUR-SEN, KESK ve birçok sivil toplum örgütü yer alırken KAMU-SEN yer almamıştır (KAMU-SEN,2013d).

KAMU-SEN uluslararası örgütlerle de ilişkilerini sürdürmektedir. 1999 yılında Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu ICFTU'ya üyelik başvurusunda bulunmuş ancak başvurusu kabul edilmemiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği'nin işbirliğini güçlendirmek için kurulmuş olan Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi (KİK) Türkiye'de 18 sivil toplum örgütünden oluşmaktadır ve bu örgütlerden birisi KAMU-SEN'dir. KAMU-SEN Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini desteklemekle beraber yürütülen sürece dair bazı çekinceleri olduğunu KİK toplantılarında ifade etmiştir (Darı,2012:206-209).

KAMU-SEN 2010 anayasa referandumunda anayasa değişikliğine *hayır* demiştir. KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk yaptığı basın açıklamalarında ve

sendikal toplantılarda KAMU-SEN'in bu konudaki görüşlerini deklare etmiştir. 2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumunda da KAMU-SEN yine referanduma *hayır* diyeceğini açıklamış ve Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş sürecine karşı çıkmıştır (TürkBüro-Sen,2010).

1 Şubat 2014'de Ankara'da yapılan Türk Eğitim-Sen 5. olağan genel kurulunda konuşan KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk; Türkiye'de siyasi güven ve istikrar ortamının bozulduğunu ve ekonominin kötüye gittiğine vurgu yaparak, vatandaşların gerekli cevabı sandıkta vermesi gerektiğini söylemiştir. Andımızın kaldırılması olayına da değinen Koncuk; "Öğrenci Andını neden kaldırdılar? Çünkü Öğrenci Andında yer alan *Türküm* ifadesinden rahatsızdılar. Öğrenci andını kaldırmak, demokratikleşme midir? Bir milletin adını söylemesi, adına saygı duyması anti demokratik bir durum mudur? Buradan bir kez daha söylüyorum: Ben İsmail Koncuk'um. Türküm ve Müslümanım. Bundan da şeref duyuyorum" şeklinde konuşarak bu konuda KAMU-SEN'in görüşünü ortaya koymuştur (KAMU-SEN,2014).

Hükümetin Kürt sorununu çözmeye yönelik çıkardığı demokratikleşme paketini de eleştiren Koncuk, bu paketlerin bölücü terör örgütünün talebiyle çıkarıldığını savunmuştur. Koncuk, hükümetin iktidara geldiğinde değiştireceğini belirttiği Yükseköğretim Kanunu'nu değiştirmemesini de eleştirmiş ve üniversitelerde demokratik bir ortam oluşturulmazsa, bilimsel çalışmalar yapmanın mümkün olmayacağını, YÖK ve rektör sultasına son verilmesini ve akademisyenlerin ekonomik durumunun düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Konuşmasında dersanelerin kapatılmasını da eleştiren Koncuk; dersanelerin kapatılarak özel okula dönüştürülmesine de, özel okulu teşvik amaçlı öğrenci başına para verilmesine de karşı çıkmıştır. Koncuk bunun yerine devlet okullarının iyileştirilmesini hükümete tavsiye etmiştir (KAMU-SEN,2014).

KAMU-SEN'in 2014 yılında gerçekleşen 5. olağan genel kurulunda konuşan İsmail Koncuk; milletimizin arasına nifak tohumları saçılmaya çalışıldığını ifade ederek, bizden olan-olmayan, başı örtülü-başı açık, laik-anti laik, dindar-dindar olmayan, Kürt-Türk, Alevi-Sünni gibi suni ayrımlarla her kavramın karşısına bir düşman anlayış yerleştirilmekte olduğunu ve bu anlayışın milletimizi parçalamaya yönelik zararlı ve art niyetli yaklaşım olduğunu söylemiştir. Ayrıca Koncuk,

Hükümetin Kürt politikası sonucunda terör örgütünün siyasallaştığını ve itibar kazandığını, demokrasi, özgürlük, sivil anayasa gibi maskeler altında Türk milletinin birlik ve beraberliğinin altının oyulmak istendiğini savunmuştur (Türkeğitimsen,2014).

KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk; 2017 Türkiye anayasa referandumunda Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişe *hayır* oyu vereceğini açıklamıştır. Bu kararı MHP'nin *evet* kararı vermesine rağmen aldığı için de baskı ve tepkilere maruz kalmıştır. 2018 yılında yapılan genel kurulda Türk-Eğitim-Sen Genel Başkanlığına aday olmayarak sendikacılığı bırakmış ve İyi Parti saflarında siyasete atılmıştır (GazeteDuvar,2017).

4.1.2.3. KESK ve Siyaset İlişkileri

KESK; Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu (KÇSP) ile Eşgüdüm adı verilen sendika birliğinin birleşmesiyle 8 Aralık 1995'de oluşmuştur. KESK'in kurucu sendikaları KESK resmi web sitesinde; Eğitim-Sen, Genel Sağlık-İş, Tüm Sağlık-Sen, Tüm Bel-Sen, Tüm Haber-Sen, Tüm Maliye-Sen, Yapı Yol-Sen, Ener-Sen, Birleşik Taşımacılık Sendikası, Or-Kam-Sen, Sosyal Hizmet-Sen, Bem-Sen, Tüm Banka-Sen, Tüm Yargı-Sen, Emek-Sen, Tüm Gıda-Sen, Şeker-Sen, Asim-Sen, Turizm-Sen, Sanayi-Sen, Kültür-Sen, Sekam-Sen, Lim-Sen, ÖES olarak belirtilmiştir.

Genel Başkanı Mehmet Bozgeyik ve Aysun Gezen'dir. KESK'de genel başkanlık yapan sendikacılar sırasıyla; Kurucu Genel Başkan Siyami Erdem, Sami Evren, İ. Hakkı Tombul, Lami Özgen'dir. KESK'in diğer konfederasyonlardan farklı bir yönetim sistemine sahiptir. KESK yönetim sistemi, genel kurul, genel yönetim kurulu (GYK) ve merkezi yönetim kurulu (MYK)'dır. 500 delegeden oluşan KESK genel kurulu 2 yılda bir olağan şekilde toplanır. MYK 11 üyeden, 3 ayda bir toplanan GYK ise 91 üyeden oluşur. KESK'e bağlı sendikalar uluslararası emek örgütleriyle de ilişki halindedir. Enerji Yapı Yol-Sen, Eğitim-Sen, Tüm Bel-Sen ve SES sendikaları PSI kuruluşuna; BTS sendikası da MİSK kuruluşuna üyedir (Karataş,2010:127

KESK'in amaçları; resmi web stesinde yer alan KESK tüzüğü'nün 4. maddesinde şöyle yazılmıştır:

- Grev ve toplu iş sözleşmeli sendikal hakların tanınması/uygulanması ve mevzuatımızda çalışma koşullarını düzenleyen hükümlerin evrensel normlara uyumunun sağlanması için gerekli mücadeleyi yürütmeyi;
- Çalışma yaşamında ve hayatın diğer alanlarında üyelerin ve tüm emekçilerin ekonomik, demokratik, sosyal, siyasal, yasal, kültürel, mesleki, hukuksal, özlük haklarını ve çıkarlarını korumayı ve geliştirmeyi;
- Evrensel insan hakları belgelerine dayanan ve uluslararası hukuk ve sözleşmelerden doğan bütün hak ve özgürlükleri eksiksiz yaşama geçirmek için mücadele etmeyi;
- Uluslararası düzeyde emeğin birlik ve dayanışmasını sağlamak için çaba göstermeyi, uluslararası emek örgütleriyle ilişkiler kurmayı ve geliştirmeyi;
- Tüm emekçilerin birlikte mücadelesi ve ortak demokratik örgütlenmesi hedefiyle ortak çalışanlar yasasının yaratılması amacıyla her türlü örgütsel formu yaşama geçirmek için çaba harcamayı, bu doğrultuda işyerlerinde ve hizmet kollarında ortak mücadeleyi örgütlemeyi, ilişkiler kurmayı ve geliştirmeyi;
- Emekçilerin sosyal ve kültürel gelişmelerinin sağlanması, sınıf bilincinin geliştirilmesi, örgütlülüğün ve demokrasinin bir yaşam biçimi haline gelmesi için mücadele etmeyi; bu doğrultuda bilimsel ve kültürel etkinliklerde bulunmayı;
- Savaşırsız ve sömürsüz bir dünya amacıyla; ülkede ve dünyada savaşa karşı kalıcı barışın yaratılması, tüm ulusların eşit ve özgürce geleceklerini belirleyebilmelerinin ve evrensel insan haklarının önündeki engellerin kaldırılması, faşizme karşı demokrasi, emperyalizme karşı bağımsızlık, baskılara karşı özgürlük, ırkçılığa ve şovenizme karşı halkların kardeşliği için mücadele etmeyi;
- Toplumsal yaşamın her alanında cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkarak, başta çalışma yaşamı olmak üzere her alanda cinsiyetler arası eşitsizliğin ortadan kaldırılması için mücadele etmeyi;

- Ekolojik denge ile tarihi ve kültürel çevreyi korumayı ve üretim süreçleri içerisinde zarar görmemesini sağlayacak sendikal inisiyatifleri geliştirmeyi;
- İşsizlik ve yoksulluktan etkilenen başta emekliler ve işsizler olmak üzere tüm toplum kesimleriyle dayanışma ilişkilerini geliştirmeyi;
- Emekçilerin çıkarlarının aynı zamanda tüm toplumun da çıkarları olduğu gerçeğinden hareketle; mal, hizmet üretimi ve paylaşım süreçlerine emekçiler lehine müdahale edilmesini, emekçilerin denetiminin ve katılımının sağlanmasını;
- Hizmet kollarında örgütlü sendikaların örgütlü bulunduğu hizmet kollarının hizmet üretme politikasının belirlenmesinde, hizmet kollarında planlamadan, uygulamaya ve denetlemeye kadar tüm faaliyetlerde söz ve karar sahibi olmayı;
- Engellilerin çalışma yaşamına en uygun koşullarda katılımını sağlamayı, engellerinden kaynaklanan sorunlarına çözüm üretmeyi ve olanaklar sunmayı amaçlar.

KESK 132.225 üyesiyle Türkiye'nin 3. büyük memur sendikaları konfederasyonudur. KESK' e bağlı sendikalar ve üye sayıları Tablo 3.8'de verilmiştir:

	Sendika Adı	Üye Sayısı
1	Eğitim-Sen	71.642
2	Tüm Bel-Sen	24.757
3	SES - Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası	19.398
4	BES - Büro Emekçileri Sendikası	5.663
5	Kültür Sanat-Sen	2.606
6	Yapı Yol-Sen	1.831
7	Tarım Orkam-Sen	1.799
8	BTS - Birleşik Taşımacılık Sendikası	1.639
9	Haber-Sen	1.569
10	ESM - Enerji San. ve Maden K. Emekçileri Sendikası	1.299
11	DİVES - Diyanet ve Vakıf Emekçileri Sendikası	22
	Toplam	132.225

Tablo 4.6. KESK'e Bağlı Sendikalar ve Üye Sayıları

Kaynak: https://www.csgeb.gov.tr/media/81565/2021_uyesayilari.pdf ,

KESK sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışını temel ilke olarak benimsemiştir. Ayrıca emekçilerin ve emek örgütlerinin siyaset yapma özgürlüğünü de savunmaktadır. Sermayeden, devletten, siyasi partilerden örgütsel olarak bağımsız olmayı da ilkesel olarak benimsemiştir. KESK kuruluş döneminde ve sonrasında çok sayıda eyleme imza atmıştır. KESK'in düzenlediği veya destek verdiği eylemlerden bazıları; birinci ve ikinci Ankara yürüyüşleri, Ocak Şubat ayı eylemleri, açlık grevi ve üçüncü Ankara yürüyüşü, 1994 iş bırakma eylemleri, 1995 ve 1996 iş bırakma eylemleri, 1996 HABİTAT eylemi, 1999 emek platformuyla birlikte yapılan *mezarda emekliliğe hayır* eylemleri IMF'yi protesto eylemleri, özelleştirmelere karşı yapılan eylemler, ana dilde eğitim eylemleri, Kürtlerin siyasi ve kültürel haklarına yönelik eylemler, savaşa hayır mitingleri, Cumhuriyet mitingleri, Gezi Parkı eylemleri, işkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik eylemler, DGM'lerin kapatılması eylemleri, azınlık ve dezavantajlı gruplarının haklarına yönelik eylemler, kılık kıyafet serbestisi eylemleridir. (Karataş,2010:138-140)

KESK'in 4 Mart 1998'de "Sahte Sendika Yasası" olarak tanımladığı, grev ve toplu sözleşmeyi içermeyen kanun tasarısının iptal edilmesi için Ankara Kızılay Meydanında başlattığı büyük eylemler, polisin ilk kez gaz bombası ve göz yaşartıcı bomba kullanmasıyla dağıtılabilmektedir. Bu eylemler neticesinde TBMM gündeminde bulunan kanun tasarısı dönemin koalisyon hükümeti tarafından geri çekilmiştir (Aydoğanoglu,2011:95).

KESK, TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, Türkiye KAMU-SEN ve MEMUR-SEN tarafından 14 Temmuz 1999 tarihinde Emek Platformu kurulmuştur. Emek Platformuna diğer meslek örgütlerinin de katılımı sağlanarak kapsamının genişletilmesi sağlanmıştır. Emek Platformunun ilk büyük eylemi 24 Temmuz 1999'da Ankara Kızılay Meydanı'nda emeklilik yaşını yükseltmeyi hedefleyen Sosyal Güvenlik Kanunu'na karşı yapılmış ve mitinge 500 bin emekçi katılmıştır. 2003 yılında çıkarılan ve esnek çalışma uygulamalarını başlatan 4857 sayılı İş Kanunu'nun çıkarılması sürecinde de Emek Platformu tarafında etkili eylem ve protestolar yapılmıştır (Aydoğanoglu,2011:96).

Dünyanın her yerinde etkisini gösteren 2008 krizi Türkiye'de de etkisini hissettirmiş ve emekçi kesim zor günler geçirmiştir. Bu dönemde yaşanan işten atmalara KESK ve KAMU-SEN birlikte düzenledikleri *krizin bedelini ödemeyeceğiz*

gündemli iki büyük mitingle karşılık vermiştir. İlki 29 Kasım 2008’de Ankara’da, ikincisi 15 Şubat 2009’da İstanbul’da olmak üzere, işçi ve memur sendikalarının desteği ve geniş emekçi kitlelerinin katılımıyla bu eylemler gerçekleştirilmiştir. 25 Kasım 2009’da KESK ve KAMU SEN’in ortak kararıyla bir uyarı grevi gerçekleştirmiştir (Aydoğanoglu,2011:96).

KESK Eş Başkanı Lami Özgen 23 Ocak 2015’de Evrensel gazetesine verdiği röportajda yaklaşan 2015 genel seçimleriyle ilgili KESK’in sergileyeceği tutumu ve görüşlerini açıklamıştır. Özgen: “Türkiye’de geniş bir işçi, emekçi, sol, sosyalist, muhalif kesimden değişik inanç ve halklara, Kürt toplumuna kadar muhalif bir yelpaze vardır. Bu muhalif yelpazenin en azından emekten, eşitlikten, demokrasiden, adaletten, kardeşlikten yana, hatta seküler yaşamdan yana bir araya gelişi güçlü bir potansiyel oluşturacak ve bu güçlü potansiyel de AKP’yi geriletecektir.” Cümleleriyle KESK’in 2015 seçimlerinde nasıl tavır alacağını ortaya koymuştur. (KESK,2015)

KESK Eş Başkanı Lami Özgen 28 Temmuz 2015’de Mülkiyeliler Birliğinde yaptığı basın açıklamasında birçok konuya değinerek konfederasyonun siyasi düşüncelerini kamuoyuna beyan etmiştir. Barış sürecinin sekteye uğraması ve kolluk güçlerinin terörle mücadele operasyonlarını yeniden artırmasını, Kürtleri imha ve inkâr siyaseti olarak değerlendiren Özgen, 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu konusunda da hükümeti sert biçimde eleştirmiştir. Ayrıca Özgen; 4688 sayılı Kanun’un ILO sözleşmeleri, uluslararası hukuk ve AIHM kararlarına aykırı olduğunu, memurlara grev ve siyaset hakkının verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özgen konuşmasında; özelleştirmelerin durdurulması gerektiğini, sözleşmeli, taşeron, esnek kuralsız çalışma uygulamalarının son bularak güvenceli ve tek tip istihdamın kamuda yaygınlaştırılmasını, yeni bir iş sağlığı güvenliği yasası çıkarılarak istisnasız tüm çalışanların bu yasa kapsamına alınmasını, istihdam ve terfilerde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını, işyerlerinde anadilde hizmet verecek ücretsiz kreş ve bakımevleri açılması gerektiğini, kamu hizmetlerinin de anadilde, herkese eşit, ücretsiz, kolay ulaşılabilir biçimde uygulanması gerektiğini vurgulamıştır (SES,2015).

KESK’e bağlı Eğitim-Sen’in, 26 Mayıs 2017’de Ankara’da yaptığı 10. olağan genel kurulunda; OHAL düzenine ve KHK ile gelen ihraçlara, açığa almalara tepki gösterilmiştir. Bu düzenlemeler ve politikaların 12 Eylül karanlığına benzetildiği

toplantıda KESK'in bu konuda mücadeleyi artıracakı vurgulanmıştır. Eğitim Sen Genel Başkanı Kamuran Karaca ve KESK Eş Başkanı Lami Özgen kongrede; OHAL düzeninin kaldırılması, KHK'lerin iptal edilmesi, ihraç edilen veya açığa alınan kamu çalışanlarının işlerine iade edilmesi, mülakatların liyakat esaslı olarak yapılması, sözleşmeli değil kadrolu istihdamın yaygınlaştırılması, şiddet, ayrımcılık, mobbing ve çocuk istismarının son bulması konuları vurgulanmıştır. Kongreye katılan CHP ve HDP yöneticileri de aynı konularda destekleyici konuşmalar gerçekleştirmiştir (Birgün,2017)

KESK yöneticilerinin farklı yıllarda yaptığı bu beyanlar KESK'in siyaset anlayışını ortaya koymaktadır. KESK tarihi boyunca; farklı sosyalist partilerin, Kürt milliyetçisi unsurların ve sol örgütlerin KESK içerisinde etkili olmaya ve KESK'i yönlendirmeye çalıştığı iddia edilmektedir. KESK'in son yıllarda bu doğrultuda politikalar geliştirmesi ve eylemler yapması bu kanaatin oluşmasına sebep olmuştur. Bu durum örgüt içerisinde kopmalara da sebep olmuş ve 2008 yılında KESK'e bağlı sendikalardan ayrılan bir grup sendikacı Birleşik Kamu İşgörenleri Sendikaları Konfederasyonu (Birleşik Kamu-İş)'i kurmuştur. Birleşik Kamu-İş Yürütme Kurulu Sözcüsü ve Eğitim-İş Genel Başkanı Yüksel Adıbelli yaptığı açıklamada; KESK'in ilke ve amaçlarından saparak siyasallaşma yoluna gittiğini söylemiştir. Ayrıca Adıbelli; bazı konfederasyonların AB ve ABD ile işbirliğine girdiğini ve bazı konfederasyonların da devletin üniter yapısını bölmeye çalışan unsurlarla birlikte hareket ettiğini iddia ederek kurulma gerekçelerini açıklamıştır (Memurlar.net,2008).

KESK'in bölünmesi ve benimsediği yeni siyasi yaklaşımlar sınıf sendikacılığı anlayışını ve memur kitlelerine sınıf bilinci kazandırma çabalarını da yavaşlatmıştır. Ayrıca KESK'te artan bu eğilim sebebiyle milliyetçi ve muhafazakâr görüşe sahip memur kitleleri üzerindeki rahatsızlık artırmış ve sağ görüşlü memur sendikalarının kurulması, örgütlenmesi çalışmaları hızlanmıştır. Böylece kamu emekçilerinin örgütlenmesinde sınıf bilinci yerine siyasi ideolojilerin öne çıkması durumu pekişmiş ve yaygınlaşmıştır. Memurlar örgütlenirken siyasi görüşleri temelinde ayrışmaya başlamış ve çok parçalı bir yapı oluşmuştur.

KESK; HDP, CHP ve diğer sol partilerle yakın ilişkiler kurmuştur. KESK'e bağlı sendikaların yaptığı miting, gösteri ve yürüyüşlere genellikle CHP ve HDP'li milletvekilleri de katılmıştır. Ayrıca bu partilerin yöneticileri yazılı ve görsel basındaki

paylaşım ve demeçlerinde KESK'in taleplerini dillendirerek işbirliği ve desteklerini açıkça göstermektedir. KESK yöneticilerinin de bu siyasetçileri ziyaret ettiği ve sendikacılığı bıraktıktan sonra bu partiler bünyesinde siyaset yaptığı görülmekte olup, bu durum örgütlerin yakınlığını ve işbirliğini ortaya koymaktadır.

KESK; toplumsal ve siyasi konularda hem fikir olduğu STK'larla birlikte bildiriler yayınlamakta, ortak eylemler yapmaktadır. Özellikle DİSK, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Tabipleri Birliği (TTB) ile birlikte birçok eyleme imza atmıştır. Bu STK'ların birlikte tepki verdikleri meselelere örnek verilecek olursa; Gezi Parkı olayları, KİT'lerin özelleştirilmesi, 1 Mayıs ortak bildiri ve kutlamaları, Kovid 19 Salgınına karşı devletin alması gereken tedbirlerle ilgili etkinlikler, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Suriye'deki terörle mücadele operasyonlarının durdurulması talebi, insan hakları ihlalleri, çevresel konular, kadına şiddetin engellenmesi, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası çıkarılan KHK'lar ve yapılan kamu personeli ihraçları konularıdır. Bu eylemlere; 12 Eylül 2015'de Kızılay'da DİSK, KESK, TMMOB ve TTB'nin katılımıyla yapılan; askeri darbelerin ve Cizre'de terör örgütüne yönelik yapılan operasyonların protesto edildiği basın açıklaması ve miting örnek verilebilir (DİSK,2015).

KESK; cinsiyet eşitliği, LGBTİ hakları konularında yapılan eylem, yürüyüş ve sempozyumlara da destek vermektedir. KESK; LGBTİ haklarının temel insan hakkı ve sendikal hak olduğunu düşünmektedir. LGBTİ haklarıyla ilgili 13-14 Aralık 2014'de üçüncüsü düzenlenen uluslararası ayrımcılık karşıtı sempozyumuna KESK ve bağlı sendikalar katılarak destek vermiştir. Ayrıca KESK'e bağlı sendikalar kendi bünyesinde LGBTİ komisyonu kurarak bu çalışmaları kurumsal ve sürekli hale getirmiştir. KESK'e bağlı Eğitim-Sen LGBTİ Komisyonu buna örnek verilebilir. Bu komisyonlar LGBTİ ile ilgili dernek ve sivil toplum örgütleriyle birlikte çalışmalar da yürütmektedir (Kaosgl,2014)

KESK'e bağlı sendikaların tüzüklerine de bu konu yansımıştır. Eğitim-Sen tüzüğü 2. Maddesi b bendi sendikanın amaçları bölümünde “ İnsan hakları ve temel özgürlüklerin bütünlüğü içinde, din, dil, ırk, cinsiyet, *cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği*, siyasal düşünce farkı gözetmeksizin bütün üyelerinin ekonomik, demokratik, akademik, sosyal, kültürel, hukuksal, siyasal, mesleki özlük hak ve çıkarlarını koruyup

geliştirmeyi, üyelerine insanca bir yaşam düzeyi sağlamayı savunur. ” ibaresi yer almaktadır (Eğitim-Sen,2014).

4.1.3. İşveren Sendikaları Siyaset İlişkileri

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu kısa adıyla TİSK, Türkiye’nin bu alandaki tek işveren konfederasyonudur. TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Özgür Burak Akkol’dur. TİSK’e üye 21 işveren sendikası bulunmaktadır. Bu işveren sendikalarına üye yaklaşık 10.000 işyerinde 2 milyon civarında işçi çalışmaktadır. TİSK’e üye 21 işveren sendikası isimleri şunlardır:

- Türkiye Cam, Çimento ve Toprak Sanayii İşverenleri Sendikası – CAM
- Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası – ÇEİS,
- İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası – İEİS
- Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası – İNTES
- Türkiye Selüloz, Kâğıt ve Ağaç Mamulleri Sanayi İşverenleri Sendikası – KASİSEN
- Maden Sanayii İşverenleri Sendikası – MASİS
- Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası - MESS
- Mahalli İdareler Kamu İşveren Sendikası - MİKSEN
- Mahalli İdareler İşverenleri Sendikası – MİS
- Petrol Ürünleri İşverenleri Sendikası – PÜİS
- Türkiye Sağlık Endüstrisi İşverenleri Sendikası – SEİS
- Türkiye Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası – ŞEKER
- Türkiye Ağaç ve Kâğıt Sanayii İşverenleri Sendikası – TAKSİS
- Türkiye Toprak, Seramik, Çimento ve Cam Sanayii İşverenleri Sendikası- TOPRAK
- Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası – TTSİS
- Türkiye Deri Sanayii İşverenleri Sendikası – TÜDİS

- Türkiye Gıda Sanayii İşverenleri Sendikası – TÜGİS
- Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası TÜHİS
- Uluslararası Sağlık Turizmcileri İşverenler Sendikası – USTİS
- Yerel Yönetimler Kamu İşverenleri Sendikası – YERESEN (TİSK,2022).

TİSK, ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal taraf olarak işveren kesimini temsil eder. Ulusal düzeyde; Türkiye İş Kurumu, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Çalışma Meclisi, Üçlü Danışma Kurulu, SGK’da, Uluslararası düzeyde ise; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası İşverenler Teşkilatı (IOE), G20/B20, Türkiye- AB Karma İstişare Komitesi (KİK), Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu, OECD, Ticaret ve Sanayi Komitesi (BIAC), Akdeniz Özel Sektör Konfederasyonları Birliği nezdinde Türk işverenlerini temsil etmektedir. TİSK; işverenlerin çalışma ilişkilerinden kaynaklanan ekonomik, sosyal hak ve menfaatlerini mevzuat çerçevesinde geliştirmeyi, işçi ve işveren tarafları arasında uzlaşmanın sağlanmasını, iş barışının sağlanarak endüstri ilişkilerinin daha güçlü ve istikrarlı yürütülmesi için taraflarla sosyal diyalogun geliştirilmesini, fiyat istikrarının sağlanmasını, ihracatın geliştirilmesini, ülkede ek istihdam yaratılmasına katkıda bulunmayı, nitelikli iş gücünün artırılması için mesleki ve teknik eğitime destek vermeyi ilke ve amaç edinmektedir (TİSK,2022).

TİSK’in üyesi ve kurucusu olduğu birçok vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflar; TİSK Mikrocerrahi ve Rekonstrüksiyon Vakfı, İktisadi Araştırmalar Vakfı (İAV), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayii Destekleme Vakfı (MEKSA), Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), Türkiye Sakatları Koruma Vakfı’dır. Bu vakıflar iş kazalarını engelleme ve iş kazası mağdurlarını destekleme, Türkiye-AB ilişkilerini geliştirmek, uygulamalı bir meslek eğitimi modelinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, bilime dayalı politikalar üretmek ve özgür düşüncesinin yaygınlaşması, sakatların korunması ve desteklenmesi konularında çalışmalar yapmaktadır (TİSK,2022).

TİSK’in AB ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmiştir. Türkiye’nin AB müzakerelerini yakından izlemiş ve uyum için gerekli yükümlülüklerin hükümet

tarafından yerine getirilmesi için çeşitli yollarla kamuoyu oluşturmuş ve çaba harcamıştır. TİSK, laikliği, hür teşebbüs ve serbest piyasa ekonomisi anlayışını, Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak Batı'yla bütünleşmesini kendisine ilke edinmiş ve her zaman desteklemiştir. Çalışma hayatıyla ilgili olarak da AB ile koordineli şekilde çalışmalar yapmıştır. Danimarka Sanayi Konfederasyonu (DI) ile işbirliğini sürdüren TİSK bu kapsamda *geleceğin işleri odağında mesleki ve teknik eğitim kapasitesinin ve istihdam edilebilirliğin artırılması projesi* başlatmıştır. İşgücü ve yetkinlik eksikliğini önlemenin ve genç işsizliğini azaltmanın en etkin yollarından biri olan işbaşında öğrenme fırsatlarının geliştirilmesini sağlamak amacıyla merkezi Cenevre'de olan Küresel İşbaşında Eğitim Ağı (GAN) ile iş birliği içerisinde. Bu kapsamda GAN Türkiye'nin kuruluşuna önderlik etmiş, açılış ve imza töreni, G20 başkanlığı ve OECD iş birliğiyle 2015 yılında Antalya'da düzenlenen kaliteli işbaşında eğitimin geliştirilmesi konferansı kapsamında gerçekleştirilmiştir (TİSK,2022).

Türkiye'de işçi sendikacılığında çalışmalar, girişimler erken başladığı halde işveren sendikacılığında 1960'lara kadar hareketlilik olmamıştır. Bunun en önemli sebebi işçi kesiminin güvencesiz, düşük mali haklarla ve çok zor koşullarda çalışması ve bu durumun işveren kesimi için bir maliyet avantajı oluşturmasıdır. İşçi ve işveren hakları dengesinde terazinin net bir şekilde işverenden yana olması, devletin işçisinin hakkını koruma anlamında ciddi bir düzenleme yapmamış olmasıdır. Bu nedenlerle işveren kesimi sendikalaşma gereği ve ihtiyacı hissetmemiştir. 1961'de kurulan TİSK, 1970'lerde Türkiye siyasetinde rol oynamaya ve yaşanan önemli olaylarla ilgili söz söylemeye başlamış ve zaman zaman taraf olmuştur. Örneğin 1971 yılında yapılan 12 Mart muhtırasını ve anayasa değişikliklerini desteklemiştir (Şahin,2004:119).

TİSK Türkiye'de işveren kesimini temsil eden tek örgüt olduğu gibi, çalışma hayatında yurt içi ve yurt dışında geniş bir kurumsal temsil kapasitesine sahiptir. Uluslararası düzeyde ILO, OECD, Avrupa Sanayi ve İşveren Konfederasyonları Birliği kuruluşlarıyla ilişkiler yürütmektedir. TİSK'in yurt içinde temsil görevi yürüttüğü kuruluşlar ise aşağıda belirtilmiştir: (TİSK,1999:12-13)

- TBMM'nin ilgili komisyonları
- Yüksek Hakem Kurulu
- Çalışma Meclisi

- Ekonomik ve Sosyal Konsey
- İşsizlik Sigortası Fon Yönetim Kurulu
- SGK Genel Kurul ve Yönetim Kurulu
- SGK Yüksek Sağlık Kurulu
- Türkiye İş Kurumu Genel Kurul ve Yönetim Kurulu
- Milli Prodüktivite Merkezi Genel Kurul ve Yönetim Kurulu
- AB Danışma Kurulu
- Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi
- Asgari Ücret Tespit Komisyonu
- Türkiye İş Kurumu İl İstihdam Kurulları
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)
- TOBB İş Konseyleri
- Türk Patent Enstitüsü
- Özürlüler Yüksek Kurulu
- İş gücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulu
- Meslek Standartları Komisyonu
- Resmi Arabulucular Seçisi Kurulu
- İnsan Hakları Danışma Kurulları
- Mesleki Eğitim Kurulu

TİSK 12 Mart 1971 muhtırasını ve 12 Eylül 1980 darbesini yaptığı açıklamalarla desteklemiştir. 1980 darbesi sonrasında getirilen kıdem tazminatı düzenlemesi, DİSK'in kapatılması, grevlerin yasaklanması gibi uygulamalardan da memnuniyet duymuştur. Ayrıca Türkiye ekonomisinin liberalleşerek serbest piyasa ekonomine uyum sağlaması, küresel piyasalara eklenmesi, dünya piyasalarına uyum sağlaması, kayıt dışı ekonominin engellenmesi TİSK için önemlidir ve bu konuda önemli çabalar sarf edilmiştir. Genel olarak TİSK Türkiye çalışma hayatında önemli ağırlığa sahiptir. Çalışma hayatıyla ilgili olarak hükümet tarafından yapılacak

düzenlemeleri işveren kesimi lehine etkilemek için bir baskı unsuru olarak rol üstlenmekte ve netice almaktadır.

4.2. Örnek Olay İncelemeleri

Türkiye’de sendikalar; yaygın teşkilat ağları, maddi imkânları ve genç dinamik ücretli kesimi temsil etmeleri açısından sivil toplum kuruluşları içerisinde öne çıkmaktadır. Seçilen örnek olaylar 1989 yılıyla 2020 yılları arasında dengeli bir dağılım göstermekte olup, yaşandığı dönemde sendikaların yoğun şekilde kamuoyu oluşturduğu ve sadece emek kesiminin değil, tüm halkın sesi olduğu referans olaylardır. Siyasal katılım sadece oy kullanmaktan ibaret değildir. Halk sadece seçim dönemlerinde değil sürekli yönetime katılma çabası ve faaliyeti içinde olmalıdır. Bunun en önemli aracı da sivil toplum örgütleri ve sendikalardır. Çoğulcu ve katılımcı bir demokrasinin yerleşmesi için halkın özgürlük alanı olan sivil alanın genişlemesi ve siyasi iktidarın sınırlandırılması gerekir.

Sendikaların siyasal katılım üzerine etkisinin değerlendirilmesinde yararlanılan örnek olayların 1989 yılından başlamasının nedeni 1980 darbesiyle sendikal faaliyetlerin durdurulması ve 1989 Bahar Eylemleriyle işçi hareketlerinin ve sendikaların yeniden Türkiye’nin gündemine oturmasıdır. İncelenen 30 yıllık dönemde şüphesiz sendikaların yönetime katılma konusunda müdahil olduğu yüzlerce olay sayılabilir. Fakat biz bu olaylar içerisinde, hem olayın Türkiye gündeminde geniş yer bulması, hem de sendikaların bu süreçte etkili kamuoyu oluşturmuş olması koşullarını taşıyan olayları tercih ettik. Ayrıca sendikacılığın tarihsel gelişiminin anlatıldığı bölümde örnek olaylar dışında birçok sendikal eylem ve olay daha yüzeysel olarak anlatılmıştır. Osmanlı döneminden 1990 yılına kadar da sendikaların siyasal iktidarın kararlarını etkileme çabaları muhakkak olmuştur. Özellikle 1970’lerde bu konuda çok sayıda sendikal eylem gerçekleştirilmiş ve bu olaylarla ilgili sendikaların tutum ve faaliyetlerine çalışmada yer verilmiştir.

Örnek olayların seçiminde olayın; Türkiye kamuoyunda uzun süre tartışılan ve Türk siyasi tarihinde kalıcı etki bırakan olaylar olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca sendikaların söz konusu olayla ilgili yazılı veya görsel basında resmi açıklama yaptığı, süreç boyunca meseleyi takip ettiği ve verilen bu tepkinin kamuoyunda dikkat çektiği olaylar seçilmeye çalışılmıştır. Özetle hem olayın Türkiye’de iz bırakan referans

olaylar olmasına hem de sendikaların yaptığı eylem ve açıklamalarla sürecin başından sonuna kadar ön planda olmasına dikkat edilmiştir.

İncelenen 30 yıllık süreçte kırılma noktaları dikkate alınmış, ancak sendikaların verdiği tepkilerin yazılı ve görsel basında görünür olmadığı hadiselerle çalışmada yer verilmemiştir. Örneğin olay kamuoyunda muhalefet partileri ve iktidar partisi arasında cereyan etmiş ve sivil toplum örgütleri, sendikalar tartışmaların içinde yer almamışlarsa bu tip olaylara çalışmada yer verilmemiştir. Zira Türkiye’de farklı siyasi görüşe sahip sendikalar olduğundan sendikalar tartışmanın içine dâhil olduğunda kendi aralarında da karşılıklı çekişmeler ve polemikler, zıtlasmalar yaşanabilmekte ve bu durum medyanın ve toplumun dikkatinin sendikaların üzerine çekilmesini sağlamaktadır.

İncelenen olayların bir kısmı yaşandığı dönemde toplumsal siyasi bir kırılma noktası olmuş ve birçoğu da uzun bir sürece yayıldığı için ayrıntılı incelenmesi mümkün olaylardır. Örneğin; 1989 Bahar Eylemleri siyasi ve ekonomik bir paradigma değişimini tetikleyen 1980 darbesinden sonra Türkiye’de örgütlü sendikal hareketlerin yeniden başlaması bakımından, 5 Nisan ekonomik kararlarının alınması ekonomi politikalarının değişimi açısından, 2003 Irak tezkeresinin reddedilmesi Türk dış politikasının gidişatı açısından, demokratik açılım süreci Türk siyasetinin, koalisyonların ve siyasi parti ittifaklarının değişimi açısından, 2017 anayasa referandumunun Türkiye’de yönetim sisteminin değişimi açısından kırılma noktası olduğu düşünülmektedir. Cumartesi annelerinin eylemleri Türk siyasi tarihinde en uzun süre devam eden sivil itaatsizlik eylemidir. Diyarbakır annelerinin eylemleri de bu eylemlere çok benzeyen, sendikaların ilgilendiği ve uzun süredir devam eden eylemlerdendir. Başörtüsü yasağı ve bu yasakların kaldırılmasına yönelik mücadele, 28 Şubat süreci, Ayasofyanın ibadete açılmasına ilişkin sivil toplum eylemleri de uzun bir sürece yayılmış önemli olaylardır. Olayın uzun bir sürece yayılmış olması medya üzerinden ayrıntılı inceleme ve değerlendirme kolaylığı sağlamıştır.

4.2.1. 1989 Bahar Eylemleri

Türkiye’de 1980 sonrası siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda köklü değişiklikler olmuş, bu değişim sendikal alan ve çalışma hayatında da etkisini hissettirmiştir. Bu dönemde iktidarlar sınıf hareketini bastırmaya yönelik politika izlemiş olup bunun önemli bir emaresi anayasada sendikalara siyaset yasağı koyulması

olmuştur. 1982 Anayasasıyla sendikaların siyasi faaliyetlerine keskin sınırlamalar getirilmiş bu kapsamda sendika ve konfederasyonların; siyasi faaliyette bulunmaları, siyasi amaç gütmeleri, siyasi partilerle işbirliği yapmaları veya ilişki kurmaları, siyasi partilerin adını, işaretini, amblemini kullanmaları yasaklanmıştır. Sendikalara siyaset yasağı siyasi partilerle sınırlı kalmamış meslek örgütü ve sivil toplum örgütleriyle ilgili faaliyetlerinde de yasaklamalar getirilmiş olup, sendikaların meslek örgütü, dernek, vakıf benzeri STK'larla da *siyasi amaçla* birlikte hareket etmeleri yasaklanmıştır (Aydoğanoglu,2011:91).

1980'li yılların sonunda Türkiye'de çalışan ücretli kesim fakirleşmiş ve uzun süren baskı ortamından dolayı geçmiş on yılın telafisini sağlamaya çalışan bir anlayışla hesap sorma mücadelesi içine girmiştir. Bu dönemde işçilerin yanında memurlar da sendikal mücadelenin içine dâhil olmuş ve hükümete karşı işçilerle birlikte saf tutmuştur. 1989 yılında *bahar eylemlerinin* başlamasıyla grevler artmış ve alanda işçi ve memurların beraber saf tutmasıyla Türkiye'de grevler ve sendikal eylemler en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Aydoğanoglu,2011:92).

Bahar eylemleri, Türkiye'de 1980 sonrasında yapılan en geniş katılımlı ve dipten gelen dalgayla yayılarak büyüyen bir eylemleridir. 12 Eylül darbesiyle durdurulan sendikal faaliyetler ve işçi hareketleri 1980'lerin ortalarından itibaren tekrar hareketlenmiş ve 1989 Bahar eylemleri ile yeniden tarih sahnesine çıkmıştır. 12 Eylül darbe koşullarında çıkarılan sendikal özgürlüğü engelleyici düzenlemeler ve bu düzenlemeleri ANAP hükümetinin de devam ettirmesi, hayat pahalılığı, işçi kesimi aleyhine oluşmuş olan gelir dağılımındaki adaletsizlikler Bahar eylemlerini ortaya çıkarmıştır. Bahar eylemleri sadece ekonomik talepler değil siyasi talepler de içermektedir. Eylemler boyunca ANAP iktidarı yoksulluğun kaynağı olarak görülmüş ve doğrudan hedef alınmıştır. ANAP iktidarı döneminde Türkiye'de uygulanmaya başlayan neo-liberal ekonomi politikaları bu eylemlerle yavaşlamıştır. Sonuç olarak 1989 seçimlerinde gerilemeye başlayan ANAP, 1991 seçimlerinde iktidarı kaybetmiştir (Mahiroğulları,2016:391-392).

1989 yılında TÜRK-İŞ'e bağlı 26 işçi sendikasıyla işveren sendikaları arasında yürütülen toplu iş sözleşmesi görüşmeleri tıkanmış ve eylem süreci başlamıştır. 600.000 kamu işçisi, TÜRK-İŞ'in koordinesinde Mart, Nisan ve Mayıs aylarında; işe geç başlama, iş bırakma, iş yeri işgali, açlık grevi, iş yavaşlatma, mesaiye kalmama

eylemi, yemek yememe eylemi, fabrika önünde soğan ekmek yeme eylemi, bordroları balona bağlayıp uçurma, bordroları postalama, servise binmeyerek boykot etme, sakal bırakma, siyah çelenk bırakma, siyah gömlek giyme, saç kesme, alkışlı protesto, vezne önünde bekleme, sessiz yürüyüş, çıplak ayakla yürüyüş, ailecek yürüyüş, yolu trafiğe kapatma gibi çeşitli eylemler yapmıştır. Bu eylemlerden en ilginç olanları ise; yol kapatarak ekmek yeme, kefenli basın toplantısı düzenleme, çocuklarını evlatlık verme ve toplu boşanma başvurusu yapma eylemidir. Bahar eylemlerine katılan sendikalar; Demiryol-İş, Dok Gemi-İş, Tes-İş, Basın-İş, Tarım-İş, Genel Maden-İş, Yol-İş, Haber-İş, Türk Metal Sendikası, Denizciler Sendikası, Tek Gıda-İş, Tez Koop-İş, Şeker-İş, Petrol-İş, Belediye-İş, Çelik-İş'dir. Türkiye'de birçok kurum kuruluş ve işyerinde bu eylemler yürütülmüştür. Bahar eylemlerinin yapıldığı kurumlar; demiryolları, tersaneler, TEK, DSİ, İller Bankası, DMO, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı yerler, tarım İşletmeleri, TİGEM'e bağlı işyerleri, bakır İşletmeleri, bayındırlık işyerleri, PTT, MKE Kırıkkale fabrikası, İstanbul Şehir Hatları İşletmesi, ÇAYKUR, TEKEL, Spor Toto, TÜBİTAK, Şeker fabrikaları, TÜPRAŞ, TPAO, Sümerbank suni ipek işyerleri, İETT, Karabük ve İskenderun demir çelik fabrikalarıdır (Memiş,2019:163).

Bahar eylemleri, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra işçi hareketlerinin yeniden doğuşunun sembolüdür ve işçi hareketi yeniden Türkiye'nin gündemine oturmuştur. Bu eylemler aslında 12 Eylül darbesi sonrasında gerileyen işçi hak ve özgürlüklerinin yeniden tesisini de amaçlıyordu. Bu nedenle işçiler bu eylemlerde sadece toplu sözleşme kazanımlarını artırmak için değil, işçilerin politik taleplerini de dillendirmek için alandaydı. Bu dönemde birçok sanayi kuruluşu ve fabrikada grev kararı alınmış olup bu sanayi kuruluşlarının en büyüklerinden olan Karabük Demir Çelik Fabrikası (KARDEMİR) ve İskenderun Demir Çelik Fabrikası (İSDEMİR)'de 22 Mart'ta 24.000 işçinin katılımıyla başlayacak olan grev kararını hükümet ertelemiştir (a.g.e :103).

TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz 9 Nisan'da yaptığı basın toplantısında eylemlere tam destek vereceklerini belirterek her sendikanın uyguladığı pasif direniş metotlarını devam ettirmelerini sonuç alınamaması halinde Mayıs ayında grevleri başlatacaklarını açıklamıştır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal 11 Nisan'da TÜRK-İŞ'in açıklamasına cevaben yaptığı açıklamada; eylemleri siyasi olarak yönlendirmek isteyenlerin olduğunu belirterek sendikaları suçlamış ve bu eylemlerle ilgili

sendikalarla görüşmeyeceğini ancak işçiler arasından seçilecek bir heyetle görüşebileceğini açıklamıştır (TÜRK-İŞ,1992:164).

Bahar Eylemleri devam ederken 27 Mart 1989 yerel seçimleri yapılmış ve ANAP'ın oy oranı yüzde 35'den yüzde 21'e gerilemiştir. TÜRK-İŞ yaptığı açıklamada seçim sonucunu; sendikaları ve sivil toplum kuruluşlarını dikkate almayan *ben yaptım oldu* anlayışının iflası olarak değerlendirdiğini açıklamıştır. Seçim sonuçlarından ANAP hükümeti de ders almış ve işçi eylemleriyle ilgili tutumunu değiştirmiştir. Toplu iş sözleşmelerinde işveren sendikalarını devreden çıkararak Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek'i TÜRK-İŞ ve bağlı sendikalarla görüşmek için görevlendirmiştir. Bahar eylemleri devam ederken hükümet işçilerin taleplerini kabul etmiş ve hükümeti temsilen Cemil Çiçek ve TÜRK-İŞ koordinasyon kurulu arasında 18 Mayıs 1989'da anlaşma sağlanmıştır. Bu anlaşmaya göre bahar eylemleri öncesinde işçilere % 40 zam teklif eden hükümet, % 120 artı 80.000 TL artışı kabul ederek, işçi maaşlarında ortalama %140 zam yapmayı kabul etmiştir. Kamu işçilerine verilen bu zamlar memurların ve özel sektör işçilerinin de o dönemde yüksek maaş artışı almalarını sağlamış, kamu işçilerinin eylemleri sayesinde 1989 yılında Türkiye'deki tüm ücretli kesim yüksek oranda zam almıştır (S.Ansiklopedi-1,1996:103-104).

Bahar eylemleri, katılan işçi ve sendika sayısı bakımından 1980 sonrasında yapılan en büyük mitingdir ve bu yönüyle Türkiye sendikacılık tarihine geçmiştir. Tabandan tavana yayılan bu eylemlerde işçilerin sıklıkla ANAP iktidarını protesto etmesi ve eylemler devam ederken gerçekleşen seçimlerde ANAP'ın oylarının düşmesi eylemlere siyasi boyut katmıştır. Bu protestoların sebebi sadece geçim sıkıntısı değil, 12 Eylül rejimi ve sonrasında gelen Özal hükümetinin işçi hak ve özgürlüklerini yeterli seviyeye getirmemiş olmasıdır.

4.2.2. 1990 Zonguldak Grevi ve Ankara Yürüyüşü

1980 darbesiyle kesintiye uğrayan sendikal hareketler 1989 Bahar Eylemleriyle yeniden başlamış ve işçi eylemleri, özellikle grevler ülkede gündem olmuştur. 1990 yılında grevlerin iyice artması üzerine Özal hükümeti tarafından maden ocaklarının özelleştirileceği dillendirilmeye başlanmış ve bu doğrultuda çalışmaların başlatılması Genel Maden-İş Sendikası tarafından tepkiyle karşılanmıştır. TÜRK-İŞ'e bağlı Genel Maden-İş Sendikası maden ocaklarının özelleşeceği iddiaları ve artan iş kazalarına tepki göstermek amacıyla 1990 yılı Şubat ayında *insana saygı*

mitingi düzenlenmiştir. Bu mitingde hükümet protesto edilerek bu politikadan vazgeçilmesi gerektiği vurgulanırken, TÜRK-İŞ yönetimine de harekete geçmesi konusunda çağrıda bulunulmuştur (Güler,2019:10)

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 1990 yılı Mart ayında bir rapor yayınlayarak hükümete sunmuştur. Bu raporda; çıkarılan kanunlarda hak ve özgürlüklerin genişletilmesine yönelik bir düzenleme olmadığı, demokrasi dışı uygulamaların, yolsuzlukların, serbest piyasa düzeninin, yüksek enflasyonun halkı fakirleştirmeye devam ettiği, devlet memurlarına verilen zam oranının düşüklüğü ve laik cumhuriyet ilkesinden ödün verildiği vurgulanmış ve bu politikaların değiştirilmemesi durumunda genel uyarı eylemi düzenleneceği belirtilmiştir. TÜRK-İŞ'in eylem çağrısına farklı hizmet kollarna bağlı sendikalar, işçiler, öğrenciler, sivil toplum örgütleri ve toplumun farklı kesimlerinden yüksek düzeyde katılım gerçekleşmiştir (Çavdar, 2005: 204).

1990 yılında 1 Mayıs daha güçlü kutlanmış, yaklaşan toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde halen uzlaşma sağlanamamış olması 1 Mayısın hararetini artırmıştır. Toplu iş sözleşmesinde dönemin kamu işveren sendikası işçilerin beklediği zammı vermeyince Genel Maden-İş Sendikasının tutumu daha da sertleşmiş ve 45.000 işçinin katılımıyla iş yavaşlatma eylemleri başlatılmıştır. Bu dönemde bahar eylemlerinde olduğu gibi dikkat çeken farklı eylemler de uygulanmıştır. Örneğin, işçiler çocuklarının okul masraflarını gerekçe göstererek işyerlerinden toplu olarak avans talebinde bulunmuş, kabul edilmeyince toplu olarak çocuklarını okula göndermeme eylemi başlatmışlardır. Genel Maden-İş yöneticileri eylemleri başlatmadan önce siyasetçileri, muhtarları, sivil toplum örgütlerini, belediye başkanlarını ziyaret etmiş ve toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek *hükümete karşı zonguldak kurultayı* düzenlemiştir. Bu kurultay ve izlenen strateji grevlere ve eylemlere desteği artırmıştır (Güler,2019:1-12)

Genel Maden-İş ilk grevini 22 Ekim 1990'da MTA'da ilan etmiştir, 30 Kasım 1990 tarihinde de Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK)'de grev başlatmıştır. On binlerce işçinin çalıştığı TTK'de grev kararı alınması üzerine dönemin Çalışma Bakanı İmren Aykut ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal, TTK'ye bağlı maden ocaklarının verimsiz olduğunu, ocakları kapatmayı veya özelleştirmeyi düşündüklerini kamuoyuna açıklamıştır. Türkiye'nin dört bir yanından 48.000 işçinin grevde olduğu bir dönemde hükümetin böyle bir açıklama yapması olayları ve eylemleri daha da

hararetlendirmiş ve büyötmüştür. TÜRK-İŞ'e bağılı 18 sendikanın başkan ve yöneticileri Zonguldak'a gelerek greve destek vermiş, grev Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) ve SEKA'ya da yayılmıştır. Zonguldak esnafı da bu grevlere ve işçi eylemlerine karşı kayıtsız kalmamış, kepenk kapatarak grevlere destek vermiştir. Sinema oyuncuları, basın emekçileri Zonguldak'a gelerek greve destek vermiş, siyasi parti temsilcileri de Zonguldak'ta destek mitingleri düzenleyerek hükümeti istifaya davet etmiştir (a.g.e:12-13).

Genel Maden-İş 4 Ocak 1991'de Zonguldak'tan Ankara'ya madenci yürüyüşü başlatma kararı almıştır. Zonguldak'ta örgütlenen maden işçileri ve ailelerinden oluşan 100.000 kişilik grup Bolu'nun Mengen ilçesinde kolluk güçleri tarafından durdurulmuş ve Ankara'ya girmeleri engellenmiştir (Koç, 1998a: 157). 58. gününe geline grev Körfez Savaşı gerekçe gösterilerek hükümet tarafından 1 Ay ertelenmiş ve bu erteleme devam ederken 5 Şubat 1991'de yani grevin 69. gününde Genel Maden-İş ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu arasında anlaşma sağlanarak toplu iş sözleşmesi imzalanmış ve maden işçilerinin maaş ve mali haklarında ortalama % 280 oranında artış sağlanmıştır. Genel Maden-İş Genel Başkanı Şemsi Denizler toplu sözleşmenin imzalanmasından sonra aynı yıl içinde verdiği demeçte; amaçlarının sadece işçi maaşlarını artırmak olmadığını, Turgut Özal'ı istifa ettirmeyi ve emekten yana, demokratik bir parlamentonun inşa edilmesini de hedeflediklerini açıklamıştır (Güler,2019:14-16).

4.2.3. 5 Nisan Ekonomik Kararları

5 Nisan 1994'de iktidarda olan Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümeti tarafından hazırlanarak uygulanan ekonomik istikrar paketi 5 Nisan kararları olarak bilinmektedir. 1989 yılı sonrasında Türkiye ekonomisi hızla bozulmaya başlamış ve 1994'e gelindiğinde cari açık, kamu açıkları enflasyon ve ülkenin borç yükü artmıştır. 1989 yılında yayınlanan kararname ile 32 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu değiştirilerek mali piyasalar serbestleştirilmiş ve dışarıdan Türkiye'ye gelen sermaye akışı ile ekonomik istikrarsızlık daha da artmıştır. Bu nedenlerle hazırlanan 5 Nisan kararları enflasyonu düşürmeyi, Türk lirasına istikrar kazandırmayı, ihracatı ve kalkınmayı artırmayı, Türkiye ekonomisini sosyal dengeyi de gözeterek sağlam bir temele oturtmayı

hedeflemiştir. Ekonomiyi düzeltmek için alınan bu kararlar Türkiye’de hem emek kesiminde hem de işveren kesiminde iki taraflı bir krize yol açmıştır (Sanrı,1996:66)

1970’lerin sonunda krizin etkisiyle artan enflasyon nedeniyle ücretlerin erimesi karşısında sendikalar mücadeleyi sertleştirerek emekçilerin ücretlerini artırmaya çalışmış ve 1970’lerin sonunda grevler artmıştır. Siyasi ortamın ve iş barışının iyice bozulduğu bu dönemde Ecevit hükümeti istifa etmiş ve yerine gelen hükümet, Başbakanlık müsteşarlığı görevine getirdiği Turgut Özal’a 24 Ocak 1980 kararlarını hazırlattırıştır. 24 Ocak kararlarıyla dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımlarının önündeki yasal engeller kaldırılmış, devalüasyon gerçekleştirilmiş, ulaştırma, enerji ve gübre sektörü haricinde devlet sübvansiyonları kaldırılmış, çalışan ücretleri düşürülmüş, döviz kurları ve faiz serbest bırakılmış ve ihracata dayalı bir ekonomi politikası gerçekleştirilmiştir (Güven, 1998: 28). 1970’li yıllarda sendikaların mücadelesi sonucu yükselen işçi ücretleri 1980 darbesi sonrası alınan bu kararlarla düşmeye başlamış ve döviz değerlenirken insan emeği değer kaybetmiştir.

24 Ocak kararlarından sonra uygulanan IMF istikrar programıyla ithal ikameci ekonomi politikasından ihracata yönelik politikalara geçilmiş ancak beklenildiği gibi ithalatın ve ithalata bağımlılığın azalması sağlanamamış tam tersine Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlılığı daha da artmıştır. 1978-1988 döneminde Türkiye’de ithalat 2,8 kat artmış, toplam dış borç ise borç krizinde olduğumuz 1978’e göre %200 artmıştır. Görüldüğü gibi 1980 sonrası dış ticaret ve döviz açığı azaltılamamış tam tersine artmıştır. Aslında yapılan tek şey uluslararası kuruluşlardan kolayca borçlanabilmek olmuştur. (Boratav, 2003: 160).

1979-1989 yılları arasında IMF’yle yapılan anlaşmalar doğrultusunda emek ücretleri düşük tutulmuş ve sendikalar ciddi bir direniş gerçekleştirememiştir. 1989 yılıyla birlikte işçi sendikaları yeniden hareketlenmiş Zonguldak, SEKA ve demir çelik grevleri gerçekleşmiştir. 1987 yılında siyasi yasakların kaldırılması için yapılan referandumun kabul edilerek siyasetin çeşitlenmesi, 1989’da Anavatan Partisinin yerel seçimlerde zayıflamasıyla sendikaların hareketlenmesi Türkiye’de yeniden emek kesimini destekleyen politikaların başlamasını sağlamıştır (Çalışkan,2017:13).

1970’lerde dünya ekonomisinin yeniden krize girmesi, borçlanma ihtiyacı olan Türkiye’nin de ekonomik krize girmesine neden olmuştur. Döviz darlığından dolayı ithalat imkânsız hale gelince Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomi sistemini

değiştirmiş ve ithal ikameci politikalardan ihracata dayalı ekonomi politikalarına geçiş yapmıştır. Ekonomisi dışa açılan, dış ticaret rejimi ve kur politikaları serbestleşen Türkiye’de KİT politikaları da değişmiş ve artık özel sektörü tamamlayan güçlendiren KİT yatırımları yerine, özel sektörün yeterli olduğu sektörlerde KİT’lerin özelleştirilmesi politikası yürütölmeye başlanmıştır (a.g.e:14).

1994 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz sonrasında alınan 5 Nisan kararları da 24 Ocak kararları gibi Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesi ve devletin ekonomiden elini çekmesi, devletin küçöltölməsi sürecinde önemli bir dönemeçtir. IMF ile imzalanan stand-by anlaşmalarında talep edilen birçok hususu içinde bulunduran bu iki anlaşma Türkiye’de KİT’lerin özelleştirilmesi sürecini hızlandırmıştır.

5 Nisan kararları iki bölümden oluşmaktadır. Konjonktörel nitelikte olan ilk bölüm döviz kuru, fiyat istikrarı gibi konuları kapsamaktayken, yapısal düzenlemeleri içeren ikinci bölümde özelleştirmeler, kamu kurumlarının reformu gibi yapısal düzenlemeler yer almaktaydı. Bu kapsamda 1994 yılı sonuna kadar; Tüpraş, Erdemir, THY, Petrol Ofisi, TEK, Petkim, PTT, Turban, Havaş D.B., Deniz Nakliyat ve Ditaş, Sümerbank, Emlak Bank ve Eti Bankta kısmen veya tamamen özelleştirilme süreçleri başlatılmıştır (Turan,2011:8).

5 Nisan kararları; vergi denetiminin etkinliğinin ve Merkez Bankasının özerkliğinin artırılması, bankacılık sektörünün Avrupa Birliği normlarına uyumunun sağlanması, ihracat teşviklerinde KOBİ’lere ağırlık verilmesi gibi düzenlemeler içermektedir. KİT’lerle ilgili olarak da; özelleştirme işlerini yürütecek bir yetkili kurulun oluşturulması, Türk Telekom’un özelleştirilmesinin ve kamusal yatırımların Yap-İşlet-Devret modeliyle özel sektöre yaptırılmasının yasal altyapısının oluşturulması, KİT varlıklarına haciz uygulanabilmesi, KİT’lerin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarına zam yapılması ve fiyatların KİT yönetim kurulları tarafından belirlmesine imkân verilmesi gibi düzenlemeler içermektedir (Ayyıldız, 2005: 34-36).

Türkiye’de özelleştirme politikaları ve KİT’lerin dönüşümü açısından dönüm noktası olan 24 Ocak 1980 kararları ve 5 Nisan kararlarının alınmasında; Türkiye’nin borçlanma ihtiyacının olması, dünyada ekonomik kriz ve kredi darlığının yaşanıyor olması ve Türkiye’nin IMF ve Dünya Bankası dışında borç alabileceği bir kaynağının

olmayışının önemli etkisi olmuştur. Alınan bu kararlar incelendiğinde zaten IMF ve Dünya Bankasının Türkiye’de önceki yıllarda talep ettiği ancak hükümetlerin siyasi olarak riskli olacağından dolayı uygulamak istemediği kararlar olduğu anlaşılmaktadır.

Başbakan Tansu Çiller, Başbakan Yardımcısı ve SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın’ın birlikte açıkladığı 5 Nisan kararları; özelleştirmeler, işten çıkarmalar, ücret artışlarında sınırlandırmalar ve hayat pahalılığı olarak halka yansımış ve halkın geniş kesimlerinin alım gücü düşmüştür. 5 Nisan kararları sonrası sendikal eylemler ve işçi hareketleri de artmıştır. Özellikle kapatılan işyerlerinde çalışan çok sayıda işçinin işsiz kalması büyük travmalar ve tepkileri ortaya çıkarmış ve eylemlerin lokomotifini bu mağdur işçi kitleleri olmuştur.

5 Nisan kararlarına verilen ilk eylemsel tepki kamuda geçici işçi alımlarının durdurulması üzerine ortaya çıkmıştır. 5 Nisan 1994’de; TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, TMMOB, TTB ve sivil toplum örgütlerinden oluşan Demokrasi Platformu ekonomik istikrar paketini değerlendirmek için bir toplantı düzenlemiş ve 11 Nisan 1994’de konuyla ilgili değerlendirmelerini bir basın açıklamasıyla kamuoyuna açıklamıştır. Açıklamada istikrar paketi hazırlanırken sendikaların görüşlerinin alınmadığı özellikle belirtilmiştir. 5 Nisan 1994’de bir basın toplantısı düzenleyen HAK-İŞ Karabük Demir Çelik fabrikasının kapatılmasına tepki göstererek, bu kararların istikrar değil *intikam planı* olduğunu açıklamıştır. DİSK de 9 Nisan 1994’de konuyla ilgili bir basın açıklaması yaparak, 5 Nisan kararlarından kaynaklanan krizin ekonomik değil siyasi bir kriz olduğunu belirtmiştir. Krizin finansal serbestleşme uygulamaları ve liberal politikalardan kaynaklandığını ve adil bir vergi reformu düzenlenerek işverenlerden alınan vergilerin artırılması gerektiğini vurgulamıştır. (S.Ansiklopedisi-1,1996:159). Türkiye’de verginin büyük bir bölümünün ücretli kesimden ve tüketicilerden alınması, yüksek gelire ve tasarruf olanağına sahip işveren kesimden ise vergi yerine borç alınması sosyal adaleti ve gelir dağılımını daha da bozmaktadır.

Hükümetin 5 Nisan kararları olarak duyurduğu özelleştirme planı; Petkim işçileri tarafından İzmir Aliağa ve İzmit Yarımca’da, Genel Maden-İş bünyesindeki maden işçileri tarafından Zonguldak’ta, Tekgıda-İş’e bağlı Tekel ve Tariş işçileri tarafından İstanbul ve Marmara Bölgesi’nde, Teksif Sendikasına bağlı Sümerbank işçileri tarafından Bakırköy’de, Çimse-İş’e bağlı çimento fabrikası işçileri tarafından,

Türk Metal Sendikasına bağlı Arçelik işçileri tarafından, Dok Gemi-İş Sendikasına bağlı Tersane işçileri tarafından İstanbul'da, HAK-İŞ'e bağlı Özçelik-İş Sendikası tarafından KARDEMİR'de, Hava-İş Sendikasına bağlı işçiler tarafından Türk Hava Yollarında eylem, yürüyüş, miting, iş bırakma eylemi, açlık grevi gibi çeşitli yöntemlerle protesto edilmiştir (a.g.e:161).

TÜRK-İŞ'e bağlı Harb-İş Sendikası 8 Nisan 1994'de bir bildiri yayınlarak kararlarla ilgili eleştirilerini ve çözüm önerilerini iletmiştir. Bu bildiride; IMF ve Dünya Bankasının sunduğu reçetelerin Türkiye ekonomisinin sorunlarına çare olamayacağı belirtilmiş ve sorunların çözümünde toplumun her kesiminin çıkarlarının göz önüne alınması gerektiği, sendikalar ve sivil toplum örgütlerinin paydaş olarak sürece dâhil edilmesi gerektiği ifade edilmiş, istişarenin önemi de vurgulanarak hükümete çağrıda bulunulmuştur. 6 Nisan'da Kırşehir'de Petlas Lastik Fabrikasının kapatılmasını protesto etmek için 10.000 işçi Petrol-İş Sendikasının önünde toplanarak yürüyüş başlatmıştır. TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu da 6 Nisan'da konuyla ilgili bir toplantı yapmış ve toplantı sonrasında Genel Başkan Bayram Meral yaptığı açıklamada; açıklanan istikrar programı nedeniyle işçi kesimini ve sendikacı kökenli siyasetçileri DYP ve SHP'den istifa etmeye davet etmiştir. TÜRK-İŞ 24 Aralık 1995'de yapılan genel seçimler öncesinde bir başkanlar kurulu toplantısı yaparak işçilere ve işçi ailelerine DYP ve CHP'ye oy vermeme çağrısında bulunmuştur. 20 Aralık 1995'de yapılan TÜRK-İŞ başkanlar kurulu toplantısında genel seçimlere ilişkin şu kararlar alınmıştır: (Koç,2003:246).

-Halkımıza verdiği sözleri 4 yıllık Koalisyon Hükümetleri döneminde yerine getirmeyen ve özellikle 5 Nisan istikrar programı ile işçi sınıfımız ve tüm çalışanlar için yeni ve ciddi sıkıntılar yaratan DYP ve CHP'ye oy verilmemelidir.

-Laik ve demokratik sosyal hukuk devleti anlayışına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları içindeki üniter devlet yapısının bütünlüğüne ve bağımsızlığına sahip çıkmayan siyasi partilere oy verilmemelidir.

-Başkanlar kurulumuz işçilerin. Memurların, işsizlerin, emeklilerin ve diğer tüm çalışanların oylarını kullanırken, TÜRK-İŞ'in önderliğinde 1995 yılında verilen yoğun işçi mücadelelerini de göz önüne alacaklarına ve kendilerinden yana olan siyasi partileri tercih edeceklerine inanmaktadır.

TÜRK-İŞ, yaptığı bu çıkışlar ve baskılarla hükümetin değişmesinde etkili olmuştur. Örneğin kamu kesiminde büyük grevlerin başlatıldığı 20 Eylül 1995'de CHP'nin koalisyon hükümetinden ayrılmasında ve TÜRK-İŞ'in de etkisinin olduğu

düşünülmektedir. Tansu Çiller hükümetinin TBMM’de güvenoyu alacağı gün olan 15 Ekim 1995’de Kızılay Meydanı’nda yaptığı eylemlerle Çiller hükümeti’nin güvenoyu alamamasında da TÜRK-İŞ etkili olmuştur. (a.g.e:247).

5 Nisan kararlarını hükümet tam olarak hayata geçirememiş, hedeflenen özelleştirme programından kayda değer sonuçlar alamamış, kamu kurumlarının yeniden yapılandırılmasını da hedeflenen şekilde sağlayamamıştır. 1995 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan hükümet bunalımları ve siyasi krizler, çekişmeler sonucunda 24 Aralık 1995’de erken seçim kararı alınmış ve istikrar programının uygulanması mümkün olmamıştır. Erken seçim kararı alınmasında sendikaların 5 Nisan kararlarına gösterdiği tepkiler, yapılan grev ve eylemlerin etkisi olduğu düşünülmektedir.

4.2.5. 28 Şubat Süreci ve Beşli Girişim

28 Şubat süreci, farklı kesimler tarafından, *post-modern darbe* veya *süreç* olarak da adlandırılmaktadır. Türkiye’de geçmişte yaşanan askeri darbelerden farklı seyreden süreçte; doğrudan silah kullanılmadan, kan akıtılmadan işler yürütülmüş, asker daha az göz önünde olmuş, medya ve sivil toplum örgütlerinin gücü kullanılarak taban desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Esasında 28 Şubat’ta sadece MGK kararları bir muhtıra gibi yayınlanmış, bunun dışındaki değişiklikler sürece yayılmıştır. Örneğin 12 Eylül 1980 Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu gündür ve 12 Eylül denilince akıllara bu olay gelmektedir. 28 Şubat’ta böyle bir şey olmamış ancak ordu tarafından hükümetin değiştirilmesi ile sonuçlanacak bir süreç ve bir dizi eylem başlatılmıştır.

28 Şubat sürecinin ne zaman başlayıp, ne zaman sona erdiğini tespit etmek kolay değildir. Zira dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu da 28 Şubat sürecinin bin yıl süreceğini iddia etmiştir. 28 Şubat’la daha da sıkıntılı hale gelen başörtüsü yasağı kamuda 2013 yılına kadar devam etmiş, kamu personeli için başörtüsü yasağının kaldırılması, 1 Ekim 2013’te hükümetin başlattığı demokratikleşme paketi kapsamında kılık kıyafet yönetmeliğinin 5. maddesinin değiştirilmesiyle sağlanmıştır. 28 Şubat’ta iktidardan uzaklaştırılan Refah Partili siyasetçilerin kurduğu AK Parti, 2002 yılında tek başına iktidara geldiği halde 28 Şubat’ın etkilerinin 2013 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.

Refah Partisi 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde oy oranını yüzde 19’a çıkartarak, Ankara ve İstanbul dâhil 6 büyükşehir, 22 il, 92 ilçe ve 207 beldede toplam

327 belediye başkanlığı kazanmıştır. (YSK,1994). Yerel seçimlerden bir yıl sonra yapılan 1995 genel seçimlerinden de %21.4'lük oy oranı ile Refah Partisi 1. parti olarak çıkmış ve 158 milletvekili ile TBMM'de temsil edilmiştir. Seçimde ikinci parti olan Anavatan Partisi %19.6, Doğru Yol Partisi %19.2, Demokratik Sol Parti %14, CHP %10, MHP %8 oy almıştır (Habertük,1995).

Refah Partisinin içinde bulunduğu bir hükümetin kurulmasını engellemek için yoğun baskılar yapılsa da, Refah-Yol hükümeti kurulmuştur. Kurulan hükümetin devrilmesi veya istifaya zorlanması için de çeşitli yollar denenmiş; sivil toplum kuruluşları, medya organları, yüksek yargı mensupları, üniversiteler, sendikalar baskı unsuru olarak bu süreçte etkili olmuştur. Bu minvalde Eylül 1996'da Yargıtay Başkanı Müfit Utku ve Barolar Birliği Başkanı Eralp Özgen adli yargı açılışında laiklik vurgusu yaparak hükümete gönderme yapmış, Eylül ayında TÜSİAD'ı temsilen iş adamı Rahmi Koç ve Sakıp Sabancı Türkiye'nin ivedilikle erken seçime gitmesi gerektiğini belirtmişlerdir. 1996 yılının aralık ayında rektörler komitesi deklarasyonu yayınlanmış, Ocak 1997'de TÜRK-İŞ öncülüğünde hükümete uyarı mitingi gerçekleştirilmiştir (Akın,2016:).

Necmettin Erbakan'ın başbakan olduktan sonra ilk yurtdışı ziyaretini İran'a yapması kamuoyunda eleştirilmiştir. Gazeteler ve medya organları bu ziyareti, Türkiye'nin yüzünü Batı'dan Doğu'ya çevirmesi olarak değerlendirmiş ve manşetler de dış politikada eksen kayması yaşandığı yazılmaya başlanmıştır. 1996 yılı Ekim ayında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel dâhil toplumun farklı kesimleri tarafından laiklik vurgusu yapılmaya başlanmıştır.

Refah-Yol iktidarı döneminde yaşanan tuhaf olaylar ve bu olayların derin devlet bağlantıları kamuoyunda tartışılmaya devam ederken, bu olaylara bir yenisi daha eklenmiş ve 3 Kasım 1996'da Susurluk kazası meydana gelmiştir. Bu kazada; İNTERPOL tarafından aranan derin devlet ve mafya bağlantılı Abdullah Çatlı, İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ, DYP Milletvekili Sedat Bucak'ın aynı arabada bulunduğu görülmesi; ülkede mafya-devlet-siyaset ilişkisini ortaya çıkarmış ve Susurluk kazası Türkiye'nin gündemine oturmuştur. DYP Milletvekili ve aşiret lideri Sedat Bucak'ın, İç İşleri Bakanı Mehmet Ağar'la yakın ilişkilerinin olması, kazadan kısa bir süre sonra Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'in yaptığı basın açıklamasında; "Devlet uğruna kurşun atan da, kurşun yiyen de bizim

için saygıyla anılır; onlar bizim için şerefli dir” sözlerini kullanması kamuoyunda şüpheleri ve tepkiyi daha da arttırmıştır (Şanlı,2021:24).

26 Kasım 1996’da Susurluk kazasını araştırmak için mecliste bir araştırma komisyonu kurulmuş olsa da, olay ayrıntılı incelenememiş, araştırma sonuçları kamuoyuyla açık şekilde paylaşılmamıştır. 1997’ de Susurluk kazasını araştırma komisyonunda görev yapan Hâkim Akman Akyürek’in şüpheli bir trafik kazasında vefat etmesi halkın devlete olan güvenini daha da sarsmış ve bir şeylerin üzerinin kapatılmaya çalışıldığı algısı toplumda daha da güçlenmiştir. Susurluk kazasının ardından *aydınlık için yurttaş girişimi* adlı inisiyatifin başlattığı *sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri*, temiz toplum temiz siyaset çağrıları ve sivil toplum eylemleri hükümeti zora sokmuş ve Refah-Yol iktidarının üzerindeki toplumsal baskıyı daha da artırmıştır. Sivil itaatsiz eylem biçimi olarak ve yeni toplumsal hareketler paradigması içerisinde değerlendirilen ışık söndürme eylemleri, iki farklı dönem içerisinde örgütlenmiştir. İlk aktivizm, 1 Şubat 1997 - 9 Mart 1997 arasında, ikinci dalga eylemler ise 6-23 Nisan tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Işık söndürme eylemi; şiddet içermemesi, vatandaşların fikir beyan etmeden, söz söylemeden siyaseten riske girmeden eylemlere katılabilmesi, herkesin yapmaya cesaret edebileceği bir eylem biçimi olması sebebiyle tercih edilmiştir (Şanlı,2021:25-28).

Bir dakika karanlık eyleminin mucidi Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi sözcüsü, İstanbul Barosu yöneticiliği de yapmış olan Avukat Ergin Cinmen’dir. Cinmen, Bianet’e verdiği demeçte eylemlerin çıkış noktasını ve gidişatını şöyle özetlemiştir;

Biz bir dakikalığına ışıkların söndürülmesini önermiştik, insanları fikir beyan ederken kendilerini riske atmak mecburiyetine sokmayacak ve herkesin yapabileceği minimum seviyede bir eylemlilik biçimiydi. Toplum ışık söndürmenin kendisini göstermediğini düşündü ve yaratıcılığını ortaya koyarak eylemi çeşitlendirdi. Işık yakıp söndürme ve tencere tavalar başladı. O da olmadı, sokaklara taşmaya başladı insanlar, komiteler kurdular. Hem Sabancı’nın ikiz kuleleri ışıklarını yaktı söndürdü hem de varoş mahalleler. Devletin demokratikleşmesini herkes istiyordu, burjuvazi de, proletarya da, şehrin en fakiri de. O ışıkla sihirli bir hava oldu ve toplumu birleştirdi... 28 Şubat meselesi oldu daha sonra, bazı açıklamalar yapıldı, kuvvet komutanları ‘meşruiyetimizi oradan aldık’ dedi mesela. Önemli bir kesim ışıklarını Susurluk’la ilgili yakıp söndürürken önemli bir kesim de Refahyol’a tepkisini koyuyordu (Bianet,2014).

Işık söndürme eylemi ilk defa Leman Kültür Merkezi’nde şair Can Yücel’in ilk şalteri indirmesiyle 1 Şubat 1997’de başlamıştır. Sanatçıların yansırı iş insanları

Sakıp Sabancı ve İshak Alaton da eylemlerle ilgili destek açıklamasında bulunmuşlardır. Türk Tabipler Birliği, İstanbul Barosu, Türk Eczacılar Birliği, KESK, DİSK gibi sivil toplum örgütleri eylemlerde öne çıkmıştır (Bianet,2014). DİSK, KESK ve TMMOB öncülüğünde aynı sivil toplum örgütleri 2003 yılında Irak tezkeresinin TBMM’de kabul edilmesini engellemek için *bir dakika karanlık* eylemlerini yeniden başlatmış ve ışık söndürme eylemlerinin 15 Şubat 2003’den itibaren her akşam saat 20.00’de yapılacağını duyurmuşlardır (Hürriyet, 2003b).

28 Şubat süreci; 1960, 1971 ve 1980’de yapılan askeri darbelerden farklı olarak birden bire olup bitmemiş, sürece yayılmıştır. Zira 28 Şubat 1997 tarihinde olan tek şey MGK kararlarının yayınlanmasıdır. Ankara 13. Ağır Ceza Mahkemesince 28 Şubat Davası için görevlendirilen hâkimler, 28 Şubat 1997 tarihli dönemin MGK Genel Sekreteri Hava Orgeneral İlhan Kılıç tarafından imzalanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) tutanak ve kararlarını incelemiştir. Bu tutanaklarda yer alan, *Rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler* başlıklı 18 maddenin yer aldığı, *gizli* ibareli ek belgede irticai faaliyetlere karşı alınacak *tedbirler* şöyle sıralanmıştır: (T24,2013b)

“1-Anayasamızda, cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4. maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük titizlikle ve hassasiyetle korunmalı, bunun için gerekiyorsa yeni düzenlemeler yapılmalı.

2-Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak, Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığına devri sağlanmalı.

3-Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından;

- 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttan uygulamaya konulmalı,
- Temel eğitim almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak devam edebileceği Kuran kurslarının, Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalı.

4-Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık din adamları yetiştirmekle yükümlü, Milli Eğitim kuruluşları; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun olarak ihtiyaç düzeyinde tutulmalı.

5-Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler, belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak, siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığınca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmeli.

6-Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmeli.

7-İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetlerinden ilişiği kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yı dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının, Türk Silahlı Kuvvetleri ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalı.

8-İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasa dışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'dan ilişiği kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemeli.

9-TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalı.

10-Ülkemizi çağ dışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel bir çatışmadan korumak için, İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalı.

11- Aşırı dinci kesimin Türkiye'deki mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmeli.

12-Türkiye Cumhuriyeti anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası'na ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedede kesin önlemler alınmalıdır.

13-Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yeltecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalı.

14-Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri, polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli. Özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmeli.

15-Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışındaki kurban derisi toplattırılmamalı.

16-Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasa dışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalı.

17-Ülke sorunlarının çözümünü *Millet kavramı yerine ümmet kavramı* bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak, onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmeli.

18-Büyük kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemeli.”

Ankara 13. Ağır Ceza Mahkemesinin yürüttüğü 28 Şubat davasında 103 sanık yargılanmış; 21 sanık müebbet hapis cezasına çarptırılmış, 21 sanık adli kontrol şartıyla serbest bırakılmış, 68 sanık hakkında da beraat kararı verilmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, Genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir, Genelkurmay Harekât Başkanı Çetin Doğan, Genelkurmay Genel Sekreteri, Erol Özkasnak ve eski YÖK Başkanı Kemal Gürüz müebbet hapis cezası alan sanıklar arasında yer almıştır (Anadolujansı,2018).

28 Şubat sonrası sürece yayılan birçok anti demokratik uygulama olmuştur. Yeni uygulamalar veya yönetmeliklerle birçok yetki hükümetin elinden alınmış, sivil alan daraltılarak vesayet derinleştirilmiş, askerler toplum, devlet ve siyaset üzerindeki ağırlığını daha fazla hissettirmeye başlamıştır. DGM savcısı Nuh Mete Yüksel; Necmettin Erbakan, dönemin Çalışma Bakanı Necati Çelik ve Refah Partili milletvekilleri hakkında suç duyurusunda bulunmuş ve daha sonra da Refah Partisine kapatma davası açmıştır. Ayrıca, Başbakanlık Kriz Yönetimi Merkez Yönetmeliği yürürlüğe girmiş ve bu düzenlemeye göre başbakanlık askeri denetime tabi olmaya başlamıştır. (Akın,2016:41).

Sincan'ın Refah Partili Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın 31 Ocak 1997'de düzenlediği Kudüs Gecesine İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin de katılması ve sergilenen cihat oyunuyla ilgili DGM soruşturma başlatmıştır. Dönemin Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, İçişleri bakanını göreve çağırmıştır. Kudüs gecesi olayından 5 gün sonra misilleme olarak Ankara Etimesgut Zırhlı Birlikler Okulu ve Eğitim Tümen Komutanlığına bağlı 20 tank, 15 kariyer ve çeşitli araçlardan oluşan konvoy, 4 Şubat 1997'de Sincan'dan geçerek Yenikent' teki tatbikat alanına gitmiştir. Sabahın erken saatinde tankları gören Sincanlılar şaşkınlık ve korku yaşamıştır. İçişleri Bakanlığı aynı gün Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ı görevden uzaklaştırmıştır. Ertesi gün Bekir Yıldız terörle mücadele polisleri tarafından gözaltına alınarak çıkarıldığı mahkemece tutuklanmıştır (Cumhuriyet,2011).

Sincan'da tankların yürütülmesinin ne anlama geldiğini dönemin Genelkurmay ikinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir; Washington'da Türk-ABD Konseyi kapanış balosunda; "Sincan'da demokrasiye balans ayarı yaptık" sözleriyle açıkça itiraf etmiştir. Oramiral Güven Erkaya ise verdiği bir demeçte, Başbakan Erbakan'ın İran ve Libya ziyaretleri sonucu oluşan tepkiler sorulduğunda: "Toplum büyük bir atalet içinde. Herkeste işler çok daha kötüye giderse, nasılsa silahlı kuvvetler bu işi çözer rahatlığı var. Ana muhalefet partisi başkanı bile bu havada. Ama siyasi sorunların çözümünü silahlı kuvvetlerden beklememek gerekir. Bu defa silahsız kuvvetler gereğini yapsın. Sivil güçler, milletvekilleri, meclis. Çözümü bu güçlerde, bu platformlarda aramalı" sözleri bazı kesimleri de harekete geçirmiştir. (Ergin,2000)

TİSK, TESK, TÜRK-İŞ ve DİSK'in *Laiklik ve demokrasi sahipsiz değil* sloganıyla yayınladıkları bildiri Oramiral Güven Erkaya'nın çağrısına bir karşılık olarak yorumlanmıştır. Sendikalar ve sivil toplum örgütleri, rektörler, yargı, basın bizzat askerden aldıkları brifinglerle 28 Şubat sürecine hazırlanmış ve bu müdahalenin silahsız kuvvetlerini oluşturmuşlardır. 28 Şubat'ın 15. yılında TRT Haber Gündem programı'na konuk olan Vatan Gazetesi yazarı Can Ataklı da, 28 Şubat sürecinde Refah-Yol hükümetinin düşürülmesi için DYP'li milletvekillerinin istifaya zorlandığını, DYP'li Turizm Bakanı Bahattin Yücel'i, hakkında yolsuzluk haberleri yapılacağını söyleyerek bizzat kendisinin istifa ettirdiğini itiraf etmiştir. O dönemin en büyük medya patronu olan Sabah Medya Grubunun sahibi Dinç Bilgin de "28 Şubat döneminde askeri bürokrasi, yargı ve basın rejimin üçayağı olmuştu. Ben de dönemin egemenlerindendim. Çok büyük kabahatlerimiz oldu." sözleriyle *içerden biri* olarak itirafta bulunmuştur (Evrensel,2012).

Mart 1997'de Avrupa Parlamentosu sosyalist grup başkanı Pauline Gren başkanlığındaki heyetle görüşen Orgeneral Çevik Bir, demokrasi güvencesi vermiş ardından erken seçim kararı alınmıştır. *İslami sermaye* adı altında Refah Partisi'ne yakın sermaye sahibi birçok iş adamının mal varlıklarına devlet tarafından el konulmuştur. 28 Şubat sürecinde ayrıca; Batı Çalışma Grubu kurulmuş, 17 Ocak 1998'de Refah Partisi kapatılmış, dönemin İçişleri Bakanı Başeskioglu, 300 belediye başkanı hakkında soruşturma başlatmış, dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan, Diyarbakır DGM tarafından mahkûm edilmiştir. Merkezi ezan ve merkezi vaaz uygulaması da bu dönemde başlamış, Milli Güvenlik Akademisi tarafından din görevlilerine askerlerce brifingler verilmiştir (Akın,2016:41). 28 Şubat müdahalesinin ardından dönemin Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak'ın müdahale hakkındaki tespitleri ve ifadeleri yaşananların planlanmış bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Özkasnak'ın ifadeleri şöyledir: (Cevizoğlu, 2001: 55-57).

Bu post-modern darbe, tereyağından kıl çeker gibi, eski darbelere benzemeyen bir şekilde hiç kan akıtmadan, hiç kimseyi üzmeden, gayet usulüne uygun bir şekilde demokratik uygulamalarla, Milli Güvenlik Kurulu tarafından da benimsenerek, devletin başındaki en büyük insandan ilgili bakanlara kadar hepsi de dâhil edilerek, hatta halkımız ortak edilerek sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla çok başarılı bir şekilde yürütülen bir süreçtir.

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararların uygulamaya geçirilmesi için ordu, yargı organları ve muhalefet partileri müşterek hareket etmiştir. Bu doğrultuda askerler tarafından rejim için tehdit olarak görülen irtica ile mücadele etmek amacıyla ordunun tarafından Batı Çalışma Grubu başta olmak üzere birçok yapı oluşturulmuştur. Batı çalışma grubu eski Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu'na göre; darbe koşullarını inşa ederek 28 Şubat darbesine zemin hazırlamak için oluşturulmuş bir yapıdır. Ali Bayramoğlu'da Batı Çalışma Grubunun fişleme ve darbeye zemin hazırlama amaçlı kurulduğunu düşünmektedir. (Bayramoğlu, 2007: 19). Zira merkezi Genel Kurmay Başkanlığında bulunan, psikolojik harekât, istihbarat gibi birimlere sahip olan ve kurmay subayların görevlendirildiği Batı Çalışma Grubunun amacı irtica tehdidini yok etmek değil, yetkili makamlara haber vermektir. EMASYA Protokolü, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği ve Milli Askeri Stratejik Konsept gibi yapılar da 28 Şubat sürecinde oluşturulan diğer yapılardır (Işık,2019:122)

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği'nin 9 Ocak 1997'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle hem Başbakanlık, hem de TBMM devre dışı bırakılmıştır. Yönetmelik; kriz durumlarında Başbakan'ın yetkilerinin MGK sekreterine devredilmesini öngörmekte, kriz kavramının sınırlarını ve kapsamını da tam olarak belirlememektedir. Genelkurmay Bakanlığı'na; gerek görüldüğünde il ve ilçelerde kriz merkezleri oluşturma ve kamu kurumları ile doğrudan bağlantı kurma ve hatta bürokratik atamalara güvenlik soruşturması adı altında onay verme yetkileri de bu düzenlemeyle sağlanmıştır. Böylelikle bürokrasinin atanması ve denetimi tamamen ordunun eline geçmiş, YÖK, TRT, RTÜK gibi stratejik kuruluşların yönetimine askerler atanmaya başlanmıştır. Türkiye'nin yönetimini orduya teslim eden bu yönetmelik, 28 Şubat'ın ilk habercisi olmuş ve Batı Çalışma Grubu da bu yönetmelik sayesinde ortaya çıkmıştır (Birand ve Yıldız, 2012: 180-182).

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği Refah-Yol hükümeti tarafından imzalanmış, yönetmelikten kısa süre sonra da Refah-Yol hükümeti yerine Mesut Yılmaz hükümeti kurulmuştur. Mesut Yılmaz'ın kurduğu Anasol-D Hükümeti göreve gelir gelmez EMASYA protokolü'nü imzalamıştır. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği'ne istinaden çıkarılan EMASYA protokolü orduya, validen izin almaksızın müdahale etme yetkisi veren bir düzenlemedir. Sivil bürokrasinin, ordunun

denetiminde çalışması öngörölmüş, bürokratik atamalar ordunun kontrol ve denetiminde yapılmaya başlanmıştır. (Birand ve Yıldız, 2012: 255-256).

Refah-Yol hükümeti'nin düşmesinden sonra çok sayıda bürokrat ve belediye başkanı görevinden uzaklaştırılmıştır. 1990-2011 döneminde TSK'dan 1.635 personel irtica gerekçesiyle ihraç edilmiştir. Eğitim-Bir-Senin yayınladığı *Rakamlarla 28 Şubat Raporuna* göre 1997-2001 yılları arasında 11.000 öğretmen memuriyetten istifa etmiş, 3.527 öğretmenin ise görevine son verilmiştir. Bu dönemde kılık kıyafetle ilgili, 33.271 öğretmen hakkında soruşturma yürütölmüş ve bu soruşturmalar kapsamında 11.890 öğretmene disiplin cezası verilmiştir (EBS,2014:40-45).

TÜRK-İŞ 28 Şubat sürecinde aktif rol almış ve Beşli Girişimin mimarı olmuştur. Bu kapsamda TÜRK-İŞ tarafından *Türkiye'ye sahip çık!* adıyla toplantılar dizisi başlatılmış ve yüz binlerce insanın katıldığı bu toplantıların ilki 21 Aralık 1996'da İstanbul'da, ikincisi 5 Ocak 1997'de Ankara'da düzenlenmiştir. Yapılan geniş katılımlı toplantılar akabinde TÜRK-İŞ; Başbakan Necmettin Erbakan'la 4 Şubat 1997'de bir görüşme gerçekleştirmiş, Erbakan'a özetle; Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen Kudüs gecesinden duyulan rahatsızlık, İnkılap Kanunları'nın ve laikliğin ciddi tehdit altında olduğu gibi konular iletilmiştir. Bu mücadeleyi sivil toplumun birleşerek ortak vermesi gerektiğini düşünen TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral; DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak'la ve daha önce kurumsal olarak hiçbir konuda işbirliğinde bulunmadığı Türkiye Esnaf ve Sanatkâr Konfederasyonu- TESK Genel Başkanı Derviş Günday'la bir araya gelerek ortak hareket etme ve süreci birlikte yürütme kararı almıştır. TÜRK-İŞ; DİSK ve TESK Genel Başkanlarıyla birlikte öncelikle siyasi partileri ziyaret ederek kaygılarını ifade etmiş ve sürece destek istemiştir. Bu kapsamda; Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ziyaret edilmiş ve ziyaretler tamamlandıktan sonra 5 Şubat 1997'de bu birliktelik ve görüşmelerle ilgili basın açıklaması yapılmıştır. Yapılan açıklama özetle şu şekildedir: (Koç,1998b:5).

Bugün, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütönlüğüne, bağımsızlığına, demokratik ve laik sosyal hukuk devleti niteliklerine ve ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsına ve temsil ettiğı çağdaşlaşma anlayışına ve aydınlanma sürecine yönelik büyük saldırılar yaşanmaktadır. Terör ve giderek artan işsizlik ve pahalılık nedeniyle, halkımıza bir umutsuzluk ve karamsarlık hâkim olmuştur. Dünyanın ilk başarılı anti-emperyalist milli kurtuluş savaşı sonucunda kurulan Türkiye

Cumhuriyeti Devleti’ni ele geçirmeye çalışan uyuşturucu bağlantılı çetelerin ve insanların dini duygularını istismara dayalı yasadışı örgütlenmelerin ortaya çıkan faaliyetleri bu karamsarlığı daha da artırmıştır.

TÜRK-İŞ, DİSK ve TESK Genel Başkanları siyasi partilerle görüştüktan sonra, TBMM’deki tüm milletvekillerine ortak kaleme aldıkları mektubu göndermiştir. Bu mektupta milletvekillerinden MGK kararlarını desteklemeleri istenmiştir. KESK ve meslek odaları ise TÜRK-İŞ’in başlattığı sivil inisiyatife karşı çıkmış, gruba davet edildikleri halde teklifi kabul etmemişlerdir. KESK, Türk Mimar ve Mühendis Odaları Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği 10 Mart 1997’de ortak bir bildiri yayınlayarak, TÜRK-İŞ - DİSK - TESK girişiminden farklı bir çizgi benimsemişlerdir. Bildiride özetle; “Bugün Siyasal İslam’ın yükselişi gerekçe gösterilerek darbeye zemin hazırlanmakta, halkın siyasal İslam’ın yükselişinden duyduğu kaygı ile darbe meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Siyasal İslam’a karşı darbeleri değil, demokrasiyi savunuyoruz. Çözüm darbelerde değil, demokrasidedir.” İfadeleriyle 28 Şubat sürecine destek veren sivil girişime karşı çıkmıştır (Birgün,2012).

TÜRK-İŞ, DİSK ve TESK Genel Başkanları 14 Mart 1997’de ortak bir basın toplantısı düzenleyerek Refahyol hükümetinin izlediği politikaları sert biçimde eleştirmiştir. Açıklamada ayrıca 28 Şubat’ta alınan MGK kararlarının cumhuriyetin temel niteliklerini korumaya yönelik olduğunu ve ülkedeki gerginliğin azaltılması için bu kararlara uyulması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Ortak açıklamada şu şekildedir: (Koç,1998b:6-7).

Ülke olarak gerçekten karanlık günler yaşıyoruz. Ekonomideki bunalım, siyasetteki kirlenmeyle birleşiyor ve ortaya ciddi bir rejim krizi çıkıyor. Türkiye’nin gündemi karışık. Kendini devletin yerine koymaya cüret eden bir grup çıkarıcının ve gericinin ve faili meçhul siyasi cinayetlerin var olduğu bir ülke. Türkiye’nin kaderi bu değildir! Bu karanlık irtica özlemcileri şimdi devleti ele geçirmek, parlamenter demokratik sistemi zora sokmak, demokrasinin nimetlerinden yararlanarak toplumu çağın gerisine götürmek ve ülkeyi karanlık emelleri doğrultusunda yönlendirmek istiyorlar. Türkiye’nin kaderi bu değildir! “...Çözüm, ne Ortaçağın karanlığıdır, ne de darbedir! Tek çözüm, sadece ve sadece demokrasidir ve Türkiye’nin demokratikleşmesidir... Halkımızın büyük çoğunluğunca benimsenen ve savunulan laiklik ilkesi kesinlikle korunmalı ve anayasa’nın 174. maddesiyle ayrıca korunma altına alınmış bulunan İnkılap Yasaları’nın ihlali mutlaka engellenmelidir... Devleti ele geçirmeye çalışan silah ve uyuşturucu kaçakçılığıyla, ırkçı düşünceleri ve dini inançları istismara yönelik her türlü örgütlenmenin üzerine, yasaların emrettiği biçimde gidilmelidir. Devlet, yasadışı örgütlerle bağlantılı unsurlardan arındırılmalı, faili

meçhul cinayetler açığa çıkarılmalıdır. Milli Güvenlik Kurulunun oy birliğiyle belirlediği ve Bakanlar Kuruluna sunduğu öneriler, cumhuriyetimizin bu temel niteliklerini korumaya yöneliktir. Bakanlar Kurulunun, bu öneriler uyarınca cumhuriyet'in temel niteliklerine sahip çıkması, ülkemizdeki gerginliği azaltacaktır. Demokrasi teraneleri atıp ve demokrasiyi kullanıp, Cezayir, İran, Afganistan örnekleri yaşatılamaz. Bunları Türkiye'de yaşamayacak ve yaşatmayacak kadar ileri görüşlü, yurtsever ve demokratız. İhtilal söylevleriyle demokratları kendi safları önünde tutup, arka planda ağaç kurtları gibi çalışmalarına göz yumamayız. Samimi olmayan bu demokrasi havarilerini, gerçek demokratlar olarak acilen teşhir etmeli ve dışlamalıyız. Takiyye yaptırmamalıyız! Oyuna gelmemeliyiz!

TÜRK-İŞ'in öncülüğündeki girişim, basın açıklamalarındaki içerik ve görüşleri deklarasyon, bildiri, gazete ilanı veya mektup gibi farklı yollarla kamuoyuna duyurmuş ve toplumdaki farklı kesimler üzerinde farkındalık oluşturma gayreti içinde olmuştur. KESK ve HAK-İŞ ise TÜRK-İŞ'in kurduğu sivil girişime katılma teklifini reddetmiştir. Türkiye Odalar Borsalar Birliği - TOBB ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu -TİSK, TÜRK-İŞ'in teklifini kabul etmiş ve üçlü girişim, TÜRK-İŞ, DİSK, TESK, TOBB ve TİSK' den oluşan *Beşli Girişime* dönüşmüştür. Beşli girişime katılmasa da TÜSİAD, 28 Şubat sürecini desteklemiş ve hatta sürecin önemli aktörleri arasında yer almıştır. (Habertürk,2013b).

1993'ten sonra toplumsal ve siyasi meselelerle ilgili birçok eylem ve açıklama yapan Demokrasi Platformunun içinde yer alan KESK, meslek odaları, İnsan Hakları Derneği, Halkevleri, Pir Sultan Abdal Kültür Derneği gibi *sol taraftaki* birçok sivil toplum örgütü Beşli Girişime karşı çıkmıştır. Bu STK'lar Erbakan hükümeti'nin politikalarını eleştirseler de, laiklikle ilgili kaygılar taşısalar da Beşli Girişimin askerî darbeyi meşrulaştırmaya çalıştığını savunarak girişime karşı çıkmışlardır. (Bora,1999).

Demokrasi platformunun önemli bir üyesi olan HAK-İŞ, 28 Şubat'a karşı olan STK'ların başında gelmektedir. Genel Başkan Salim Uslu 28 Şubat'ın sivil ayağını oluşturan Beşli Girişime her platformda karşı çıkmış, işçi ve işveren kuruluşlarının bu eylem programını, hükümeti yıkmak için yürürlüğe koyduğunu belirtmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının hükümete yandaş veya karşı olmak zorunda olmadığını söyleyen Uslu sözlerine şöyle devam etmiştir: (Koç,1998b:11).

Türkiye'nin önemli problemleri gündem dışına itilmekte ve bazı kesimler cumhuriyet, laiklik ve Atatürk kavramlarından rant sağlamaya çalışmaktadır. Tüm dünyanın demokratik yapılanma yönünde büyük değişimler yaşadığı bir

dönemde, Türkiye, demokrasiyi garip bir tartışma zeminine oturtmaktadır... Siyaset dışı baskı odaklarının parlamentonun ve demokrasinin üzerine gölge düşürmesinin ayıbını kim, nasıl izah edecektir? Tankla, topa, tüfekte, postalla, apoletle siyaset yapmak dünyanın demokratik ülkelerinde görülemez. Cunta özelemlerine taşeronluk yapmak gibi bir işlevimiz olamaz. Hükümet'e yandaş olmak ya da karşı olmak gibi bir mahkûmiyetimiz de olamaz. Askere endeksli bir hareket, sırf adı *sivil* ve kendini *sivil inisiyatif* olarak tanımlıyor diye sivil inisiyatif faaliyetinden bahsedemez. Biz, adı sivil olsa da bu inisiyatifi uzaktan kumandalı bulduğumuz için, başından beri içinde yer almadık. Sadece biz değil, Tabipler Odası ve KESK ile bazı kuruluşlar da yer almadı. HAK-İŞ, bu tür güdümlü hareketlerin içinde yer almamaya özen gösterecektir. Siyasette militarizmin etkisini artıracak yaklaşımlara karşıyız.

Beşli Girişimin ömrü 2 yıl sürmüştür. 1998 yılı Aralık ayında DİSK ve TÜRK-İŞ, bu İnisiyatif'in misyonunu tamamladığını açıklayarak, bundan sonra ortak çalışmalarını Emek Platformu üzerinden yürütmeye devam edeceklerini ifade etmişlerdir. HAK-İŞ Genel Başkanı Salim Uslu; Türkiye' de çalışma hayatının ve ücretli kesimin geldiği noktaya bakıldığında çok sıkıntılı bir tablonun görüldüğünü ifade etmiş, bir yıl içinde yaklaşık 100 bin sendikalı işçinin işten atıldığını, 500 binden fazla işçinin daha işsiz bırakılacağı bir yıl beklenildiğini vurgulamıştır. Böyle bir tablonun oluşmasında; 28 Şubat sürecinde yaşanan olumsuzlukların yanı sıra; TÜRK-İŞ ve DİSK'in tutumunun da etkisinin olduğunu belirterek, geldiğimiz noktada sendikaların irticayla mücadelede ve cumhuriyeti kollamaktan daha çok sendikacılık yapmaya başlaması gerektiğini vurgulamıştır. HAK-İŞ'in bu tavrı sonrasında Beşli Girişim dağılmış ve TÜRK-İŞ ve DİSK emek platformuna dönüş yaparak çalışmalarını MEMUR-SEN ve HAK-İŞ'le aynı platform içinde sürdürmüşlerdir (Bora,1999).

Eğitim-Bir-Sen ve MEMUR-SEN Kurucu Genel Başkanı Mehmet Akif İnan ideolojik kaygı ve yaklaşımla eğitimci olmayanlar tarafından eğitimin biçimlendirilmesine karşı çıkmıştır. Din eğitimi veren kurumların kapatılmasına, başörtüsü yasağına, imam hatiplerin orta kısmının ve kuran kurslarının kapatılmasına, 8 yıllık eğitim sistemine karşı çıkmış ve mağduriyet ortadan kalkıncaya kadar mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur. Zira 2000 yılındaki vefatına kadar da bu mücadeleyi vermiştir. Mehmet Akif İnan 28 Nisan 1997 tarihinde yaptığı basın açıklamasında şunlara değinmiştir: (Yıldırım,2019a:373-375).

5 yıllık zorunlu eğitimin 8 yıla çıkartılması konusunda sayısı 550 bine varan eğitimcimizin fikri sorulmamıştır. Konuya temel oluşturduğu ileri sürülen Milli Eğitim şura kararları eğitimcimizin ortak görüşünü yansıtmaz. Ayrıca MGK da

bu konunun uzmanı ve muhatabı değildir. Kaldı ki ne şura ne de MGK kararları hukuksal olarak bağlayıcı değil, tavsiye hükmündedir. Bu konuda görüşlerine öncelikle uyulması gereken kesim eğitimcilerdir. Eğitime hizmet veren sivil kuruluşlar olan dernek, vakıf ve sendikalar. Biz Eğitim-Bir olarak temel eğitimin 8 yıl olmasının çözüm bekleyen bir sorun olduğu görüşünde değiliz. Bu ülkede öğrenim çağında olduğu halde okula gidemeyen 600 bin çocuğumuz var. Bu ülkede terör nedeniyle 3000 civarı okul kapalı durumda. Bu ülkenin köy okullarında 5 sınıf aynı çatı altında, tek öğretmen tarafından okutuluyor. Bu ülkede 80-90 kişilik sınıflarda ders yapılıyor. Bunlar sorundur. Öncelikle bunları çözün. Kendisine 5 yıllık temel eğitimi bile doğru dürüst veremediğimiz yüz binlerce memleket evladı varken, alt yapısını hazırlamadan bu süreyi 8 yıla çıkarmak akıl kârı mıdır? Eğitim düzenimiz çarpıktır. Bu düzen içinde gençlerimizi heder ediyoruz. Müfredatımız çağ dışıdır. Çağdaş bilim ve teknolojiden mahrumuz. Yüz binlerce gencimiz üniversite okuma hakkından mahrumdur. Lise mezunlarımız özel dershanelere muhtaç duruma düşmüştür. Binlerce lise birincisi gencimiz bile üniversitelere giremiyor. Bölgeler hatta okullar arasında bile eğitim öğretim eşitliği yoktur. Temel eğitimi 8 yıla çıkarmak yerine 5 yıllık temel eğitimden sonra gencimizi bir meslek sahibi kılacak okullar açılmalıdır. İş hayatımızın, sanayinin ihtiyacı olan ara eleman yetiştiren okulların sayısını artırmak lazım.

Mehmet Akif İnan Batı Çalışma Grubunun sendikalar ve sivil toplum örgütleri hakkında bilgi toplamasını da “Hiçbir batı ülkesinde askerler sivil toplum örgütlerini denetlemez. Hem batılılaşma diyoruz hem de batının demokratik teamüllerine uymuyoruz” sözleriyle eleştirmiştir. Eğitim-Bir-Sen’in hazırlayıp kamuoyuna sunduğu 28 Şubat raporuna göre; 28 Şubat’ta meslekten ihraç edilen, disiplin cezası alan, isteği dışında görev yeri değiştirilen öğretmenlerin çoğunluğu Eğitim-Bir-Sen üyesidir (Yıldırım,2019a:376).

28 Şubat sürecinde ordu önceki yıllarda yapılanların benzeri bir darbe yapmamış; sivil toplum örgütleri ve medya üzerinden halk desteği sağlayarak, MGK’da alınan kararları uygulatma ve bunu meşrulaştırmaya çalışmıştır. Siyasetçiler ve hükümet üzerinde kurulan askeri baskılar, demokrasiyi ve laik rejimi koruma gerekçesiyle yapılmıştır. Beşli Girişimi oluşturan sivil toplum örgütlerinin başını TÜRK-İŞ ve DİSK çekmiştir. Sivil toplum örgütlerinin 28 Şubatı destekleyen tutumu ve faaliyetleri medya kuruluşları tarafından yayınlanarak gündemde tutulmuştur. Batı Çalışma Grubu da Beşli Girişimi desteklemeyen sendikaları yakından izleyerek haklarında istihbarat toplamış, STK’ları baskı altında tutmaya çalışmıştır (Tunahan,2015:34-35).

Bu dönemde alınan MGK kararları ve ordunun tutumunun; medya kuruluşları, sermaye çevreleri ve bazı sivil toplum örgütleri tarafından desteklendiği ifade

edilmişti. Halkın bazı kesimleri tarafından da bu süreç, ordunun iç mevzuatı ve teamülleri gereği rejimi koruma amaçlı olduğu şeklinde yorumlanarak desteklenmiştir. Refah-Yol hükümetinin uyguladığı bazı politikaları gericilik olarak nitelendiren ve kabul etmeyen bir kesim, 28 Şubat müdahalesiyle Erbakan'ın iktidardan uzaklaştırılmasını gerekli görmüş ve süreci desteklemiştir. Bu manada TÜRK-İŞ ve DİSK'in bu halk kesimlerinin siyasal katılımına vesile olduğu söylenebilir.

MEMUR-SEN ve HAK-İŞ ise, 28 Şubat ve Beşli Girişimin faaliyetlerine ve MGK Kararlarına karşı çıkarak yapılan post-modern darbenin normalleşmesine ve meşrulaştırılmasına karşı çıkmıştır. Sendikaların 28 Şubat sürecinin önemli aktörleri olduğu ve süreci hem destekleyen hem de karşı çıkan halk kesimlerinin siyasal katılımına katkı sunduğu düşünülmektedir. Bu süreçte Memur-Sen'in yeni kurulmuş olması ve henüz teşkilatlanma aşamasında olmasından dolayı HAK-İŞ'in süreçte daha aktif olduğu görülmektedir.

4.2.5. 2003 Irak Tezkeresi ve Savaşa Hayır Mitingleri

ABD 11 Eylül saldırıları sonrasında BM ve bir çok devletin desteğiyle Afganistan'ı işgal etmiş, işgal sonrasında yaşananlardan dolayı kamuoyunda prestij kaybı yaşamıştır. Afganistan meselesi daha çözülmeden Irak'ı da işgal etmek isteyen ABD, Irak'ta kimyasal silahların olduğunu iddia etse de, uluslararası arenada yeterli destek bulamamıştır. Bu nedenle jeostratejik konumu ve rolü dolayısıyla Türkiye'nin bu savaşta kendi saflarında yer alması için Türkiye'yle görüşmeler başlatmıştır. Görüşmelerde Türkiye ve ABD'nin ortak menfaatleri doğrultusunda siyasi ve ekonomik temelli bir metin hazırlanarak görüşmeler bu metin üzerinden başlatılmıştır.

ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz Irak işgal planını 3 Aralık 2002'de Başbakan Abdullah Gül'e sunmuştur. Bu metine göre ABD Irak'ı işgal için Türkiye'de 12 havalimanı ve 4 liman'da askeri harekât amacıyla uçak, savaş gemisi ve askeri birliklerini konuşlandırmak istiyordu. Bunların yanında ABD kara birliklerinin geri desteği amacıyla, Mardin, Midyat, Silopi bölgelerinde taktik, lojistik destek bölgesi talep etmekteydi. Türkiye ile ABD arasında yürütülen müzakereler kısa sürmüş ve ABD birlikleri 11 Şubat itibarıyla Türkiye'ye gelmeye başlamıştır. Türkiye'ye gelmesi planlanan 3.497 personelin 2015'i Türkiye'ye gelmiştir. (Bölükbaşı, 2008: 35).

ABD Irak harekâtına destek karşılığında Türkiye'ye, kredi ve hibelerden oluşan 15 milyar dolarlık yardım paketi önermiştir. Ancak bu yardımların, Türkiye'nin Irak operasyonuna tam destek vermesi ve IMF ile stanby anlaşması imzalayarak önerilen IMF reçetelerini uygulaması koşuluyla verileceği belirtilmiştir. ABD Başkanı Bush, Başbakan Abdullah Gül'e bir mektup yazarak tezkerenin ilk girişimini yapmıştır. Bush mektubunda; bu anlaşmanın iki ülke ilişkilerinde stratejik bir kavşak noktası olduğunu ve Türkiye - ABD ilişkilerini zirveye taşıyarak Türkiye'yi bölgesel bir güç haline getireceğini belirtmiş ve Türkiye'den Irak harekâtına destek istemiştir. (Babacan,2018:21-26)

Irak'a asker gönderme tezkeresi 1 Mart 2003'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde oylanmış; 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oy kullanılmıştır. Kabul oyları salt çoğunluk olan 267'ye ulaşamadığı için Irak tezkeresi reddedilmiştir (Babacan,2018:26). Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olduğu dönemde Abdullah Gül'ün başbakanlığında kurulan Abdullah Gül hükümeti; Irak'a ABD müdahalesi sonrası Kuzey Irak'ta kurulacak olası bir PKK devletini engellemek, savaş sonrası bölgede oluşabilecek güç boşluğuna müdahil olarak, Türkiye aleyhine bir durum oluşmasına engel olmak için Irak'a ABD ile birlikte girilmesi gerektiğini düşünmekteydi ve tezkereyi destekledi. Abdullah Gül hükümeti, ABD ile ilişkilerin bozulacağı endişesiyle de tezkerenin çıkmasını istemiştir (Türkmen,2021:188).

Tezkereye karşı olanların ise gerekçesi ABD'nin işgal politikalarına suç ortağı olmamaktı. Irak'ın Müslüman bir komşu devlet olması Ak Parti'li milletvekilleri içinde de tezkereye karşı desteği azaltmış ve oylamada Ak Parti'nin fire vermesine sebep olmuştur. Dönemin TBMM Başkanı Ak Parti'nin önemli ismi Bülent Arınç, tezkerenin uluslararası hukuka aykırı olduğunu iddia etmiş ve karşı propaganda yapmıştır. Ak Parti'nin ağır toplarının hükümetin hazırladığı tezkereyi eleştirmeleri, Ak Parti'nin oylamada ciddi oranda fire vermesine neden olmuştur (Türkmen,2021:189).

CHP'li siyasetçiler; Irak tezkeresiyle ilgili eleştirilerini ABD karşıtlığı ve Müslüman bir ülkenin işgal edilmesi üzerine yoğunlaştırarak kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır. Ayrıca anlaşmaya göre ABD'nin; 62.000 asker, 255 uçak, 65 helikopterini Türkiye'de konuşlandıracak olması muhalefet tarafından *Irak'tan sonra Türkiye mi işgal edilecek?* tartışmalarını kamuoyunun gündemine getirmiştir. 1 Mart

2003 tarihli TBMM oturumunda CHP Ankara Milletvekili Önder Sav yaptığı konuşmasında; “Savaş karşıtı bir eylemde, çok yerinde bir slogan gözüme ilişti; burada tekrarlamak, tutanaklara geçirmek istiyorum. Amerika Birleşik Devletleri’nden korkmayın, Allah’tan korkun, Allah’tan!” sözleriyle Ak Parti’li vekilleri etkilemiştir (a.g.e:189-192).

Sendikalar, meslek odaları ve siyasi partilerin oluşturduğu Irak'ta Savaşa Hayır Koordinasyon Kurulunca 1 Aralık 2002’de İstanbul Çağlayan Abide-i Hürriyet Meydanı’nda düzenlenen *Irak'ta savaşa hayır* mitingine 10 binden fazla vatandaş katılmıştır. Mitingde, DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi’nin konuşmasının ardından Irak’ta savaşa hayır koordinasyon kurulunca hazırlanan ortak metin sanatçılar tarafından okunmuştur (Hürriyet,2002). Çağlayan Meydanı’nda 29 Aralık’ta Mazlum-Der ve İHH Vakfı tarafından oluşturulan Savaşa Hayır Koordinasyonu tarafından savaşa hayır mitingi düzenlenerek ABD’nin Irak’ı işgal amaçlı hazırlık faaliyetleri kınanmıştır. 15.000 vatandaşın katıldığı mitingde, *Müslüman halkların katledilmesine seyirci kalmayacağız, Onlara Irak, bize yakın, ABD askeri olmayacağız* gibi ABD ve İsrail karşıtı sloganlar atılmıştır. Mitingde bir konuşma yapan gazeteci Abdurrahman Dilipak, savaş karşıtı tüm platformların birleşmesi çağrısında bulunmuştur (Evrensel,2002).

MEMUR-SEN Genel Başkanı Fatih Uğurlu da 13 Ocak 2003’de yazılı bir basın açıklaması yaparak ABD’nin Irak’ı işgaline karşı olduklarını ve Türkiye’nin kendi topraklarında ABD’yle savaş pazarlığı yapmasını da doğru bulmadıklarını belirtmiştir. Uğurlu açıklamasına şu cümlelerle devam etmiştir: (MEMUR-SEN,2003:7).

ABD ülkemizi Irak’a karşı bir üs olarak kullanma hazırlığı içerisinde. Ama ABD’nin unuttuğu birşey var. Ordusu, memuru, çalışanıyla halkımızın %90’ı bu savaşı istemiyor. Biz MEMUR-SEN olarak; onurlu bağımsız bir ülke olma yolunda birçok mücadele vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi topraklarında savaş pazarlıkları yapmasını istemiyoruz. Çocukların, masum sivillerin ölmesini istemiyoruz. Körfez savaşında olduğu gibi ülkemizin yeni krizler yaşamsını istemiyoruz. Yıllarca ambargo uygulayarak açlık ve hastalıkla birçok Irak’lı çocuğun ölümünün hesabının sorulmasını istiyoruz. Petrol için kirli oyunların sona ermesini istiyoruz. Sorunların silahla ve kanla çözülmediği barış ve huzur ortamının sağlanmasını istiyoruz. MEMUR-SEN olarak savaşa karşıyız ve daima karşı olacağız.

KESK, DİSK, TTB ve TMMOB 21 Şubat 2003’de ortak bir bildiri yayınlayarak Irak tezkeresine karşı olduklarını beyan etmiş ve 1 Mart’ta yapılacak mitinge çağrı yapmıştır. Dört sivil toplum örgütünün birlikte düzenlediği *Irakta savaşa hayır mitingi* 1 Mart 2003’te tezkerenin TBMM’de görüşüldüğü gün Sıhhiye Meydanı’nda yaklaşık 100 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Mitingde *savaşa hayır, halk bu savaşı durduracak, ABD çıkarları için ölmeyeceğiz* sloganlarıyla Meclise seslenilmiştir. Mitingde KESK Genel Başkanı Sami Evren ve DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi konuşma yapmışlardır (TMMOB,2003:3)

DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi başkanlığındaki Savaş Karşıtı Platformu heyeti TBMM Başkanvekili Yılmaz Ateş’i mecliste ziyaret ederek Irak Tezkeresini engellemek için topladıkları 1 milyon imzayı teslim etmişlerdir. TBMM Başkanı Bülent Arınç’ın kabul etmediği heyeti kabul eden Ateş: “Türkiye, hem ulusal hem de uluslararası hukuk açısından dayanağı olmayan bu tezkereye evet derse kendini inkâr etmiş olur. Bu savaş bölge barışına katkıda bulunmayacak. Bölge halkları savaştan büyük acı çekecek ve yeni düşmanlık tohumları ekilmiş olacak” dedi (Hürriyet,2003a).

Irak tezkeresinin reddinin ertesi günü 1 Mart Sıhhiye mitingini düzenleyen 4 sivil toplum örgütünün genel başkanları bir araya gelerek ortak basın açıklaması düzenlemiştir. Açıklama şöyledir: (TMMOB,2003:4)

Bu redde katkıda bulunan, halkın bu konudaki duyarlılığını ve kararlılığını hissederek oy kullanan milletvekillerini kutluyoruz. Bu tezkere bir kez daha TBMM gündemine getirilemez. Bir daha gündeme getirme çabalarının hiçbir meşruiyeti olmayacaktır... Ayrıca gündeme getirilirse bilinmelidir ki, bu kez milyonlar ayağa kalkacaktır... Tezkere konusu olan iki konunun gereği derhal yapılmalıdır. Ülkemizde mevcut bulunan tüm yabancı askerler derhal ülkeyi terk etmelidir. Ülkemiz askerlerinin Irak’a girme hazırlıklarına son verilmelidir. ABD yönetiminin dünyada her istediğini yapma hakkına ve kuvvetine sahip olmadığı görülmüştür.

1 Mart Irak tezkeresinin TBMM’de kabul edilmemesi ABD’de şok etkisi yaratmıştır. Uluslararası kuruluşlardan ve Avrupa Birliği’nden beklediği ölçüde destek bulamayan ABD, Türkiye’de de hayal kırıklığına uğramış fakat operasyondan vazgeçmemiştir. 57. hükümetin Başbakanı Bülent Ecevit’in, ABD’nin Irak harekâtını sadece Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında yapılması durumunda destekleyeceğini ve Irak’ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu belirterek savaş karşıtı bir tutum sergilemesine ABD’nin ciddi tepki gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle 2002’de Ak

Parti'nin iktidara gelmesiyle Irak operasyonu konusunda yeniden umutlanan ABD, tezkerenin TBMM'de reddi üzerine yeniden hayal kırıklığı yaşamıştır. Yaşananlar üzerine ABD operasyon planını değiştirmek zorunda kalmış, savaş maliyetleri ciddi oranda artmıştır (Ceylan, Uslu,2012).

Tezkerenin reddi Türkiye-ABD ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuş ve ilişkiler bozulmuştur. Bu gerginliğin bir göstergesi olarak 4 Temmuz 2003 tarihinde *Çuval krizi* diye bilinen olay yaşanmıştır. Irak'ın Süleymaniye şehrinde bulunan Türk Özel Kuvvetlerine ABD ve Peşmerge birlikleri tarafından baskın düzenlenerek Türk askerlerinin başına çuval geçirilerek sorgulanmak üzere Bağdat'a götürülmüştür. Bu olay Türkiye-ABD arasındaki krizi daha da artırarak gün yüzüne çıkarmıştır.

Türkiye 1 Mart tezkeresinin reddi nedeniyle Irak'ta oyunun dışında bırakılmıştır. ABD, tepki olarak Türkiye ile koordineli hareket etmediğinden Türkmen'lerin haklarının korunması, Kerkük'ün statüsü ve PKK'nın Irak'ta söz sahibi olmasının engellenmesi konularında etkili olunamamış, bu sebeple bölgede ve Türkiye'de PKK'nın faaliyetleri ve saldırıları artmıştır.

Özetle ABD'nin Irak'ı işgal planı ve akabinde TBMM'ye getirilen 1 Mart Tezkeresi halkın vicdanını rahatsız etmiş sivil toplum örgütlerinin ve siyasi partilerin karşı duruşu ve eylemleriyle tezkere TBMM'de reddedilmiştir. Savaş karşıtı platformların omurgasını sendikalar oluşturmuştur. Sivil toplum örgütleri ve medya tarafından Türkiye'nin en önemli gündem maddesi haline getirilen tezkere oylaması konusunda halkın sesi olan ve halkın iradesinin meclise yansması için çabalarını artıran sendikalar, demokratik temsil ve yönetime katılma konusunda önemli bir baskı aracı rolü üstlenmiştir.

4.2.6. Türk Telekom'un Özelleştirilmesi ve 2007 Grevi

Türk Telekom'u özelleştirme çalışmaları 1990'larda başlamış olup hükümetin başlattığı birçok girişim yargı organları tarafından iptal edilmiştir. 27 Ocak 2000 tarihinde AB uyum yasaları kapsamında çıkarılan 4502 sayılı Kanun'la sektörü düzenleme ve denetleme amaçlı Telekomünikasyon Kurumu kurulmuş ve Türk Telekom KİT statüsünden çıkarılarak Türk Ticaret Kanunu'na tabi bir şirket statüsüne dönüştürülmüştür. Türk Telekom'un KİT statüsünden çıkarılması özelleştirme öncesi bir hazırlık olarak değerlendirilmektedir. Zira 2000 ve 2001 yıllarında özelleştirme amacıyla yeniden ihaleye çıkılmış ve hükümetin bu girişimi de Ankara 6. İdare

Mahkemesi tarafından yürütmeyi durdurma kararı alınarak iptal edilmiştir (Malkoç,2009:189).

Türk Telekom'u özelleştirme çalışmaları Ak Parti iktidarı döneminde de gündemden düşmemiş ve 2005 yılında özelleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Türk Telekom'un %55 hissesi yapılan ihalede Oger Telecoms Ortak Girişim Grubuna 6 milyar 550 milyon dolar bedelle satılmıştır. Türk Telekom'un %15'lik hissesi de 2008 yılında 1 milyar 911 milyon dolar bedel karşılığında halka arz edilmiştir. Türk Telekom'un geriye kalan %30'lık hissesi ise halen Hazine Müsteşarlığı'nın elinde bulunmaktadır (Tunçer,2011:3).

TÜRK-İŞ'e bağlı Türkiye Haber-İş Sendikası ve KESK'e bağlı Haber-Sen Türk Telekom'un özelleştirilmesini yargıya taşımıştır. Danıştay sendikaların yaptığı itirazı reddetmiş ve Türk Telekom'un satışını onaylamıştır. Sendikalar, sivil toplum örgütleri ve muhalefet partileri Türk Telekom'un özelleştirilmesine karşı çıkmış ve karşı çıkma gerekçelerini de kamuoyuna açıklamıştır. Türk Telekom'un yüksek kar eden bir şirket olduğu, emlak değeri yüksek gayrimenkulleri ve diğer varlıkları düşünüldüğünde şirketin nispeten düşük bir bedelle satıldığı iddia edilmiştir. Ayrıca; telekom sektöründe rekabet ortamı sağlanamayacağı ve devlet tekeline yabancı tekeline geçileceği de önemli bir çekince olarak ortaya çıkmıştır. Haberleşme sektörünün milli güvenliği de ilgilendiren stratejik bir sektör olduğu ve böyle bir sektörün yabancı bir şirketin tekeline bırakılması ülkede gündem olmuş ve sendikalar tarafından eleştirilmiştir (Malkoç,2009:224-227).

Türk Telekom'un devri sonrası şirketin personel politikası kurum içinde rahatsızlığa neden olmuştur. İş güvencesi ve şirketin personel politikaları konusunda kaygıları olan yaklaşık 18.000 personel toplu dilekçe vererek başka kamu kurumlarına geçmek istemiştir. Nakle tabi 24.000 personelden 18.000'inin kurumdan ayrılmak istemesi şirket yönetimini kaygılandırmış ve harekete geçirmiştir. Kanun gereği 5 yıl içinde havuza giderek başka bir kamu kurumuna geçme hakkı olan personelin 5 yıllık süreyi doldurmadan hemen ayrılmak istemesi şirketi, en azından işler yoluna girene kadar ücretleri artırma politikası izlemesine neden olmuştur. Ücretleri artırırken dengeli ve sağlıklı bir politika izlenmemesi kurumda iş barışını ve ücret dengesini bozmuş, Haber-İş ve Türk Telekom arasında yürütülen 7. Dönem TİS görüşmeleri de bu nedenle tıkanmıştır. Kurum içinde ücret adaletini sağlayacak adil bir sistem

kurularak şirkette iş barışının yeniden sağlanmasını talep eden Haber-İş, talebi karşılanmayınca grev kararı almıştır. Haber-İş TİS görüşmelerinde hiçbir zaman şirkette ücretlerin düşüklüğünü iddia etmemiştir. TİS uyuşmazlığının ve grev kararı alınmasının gerekçesi olarak; şirket içi ücret adaletsizliğini, kapsam dışı personel uygulaması ve taşeronlaşma yoluyla sendikasızlığın, güvencesizliğin, örgütsüzlüğün teşvik edilmesi gösterilmiştir.

7. Dönem Toplu İş Sözleşmesi görüşmeleri Türk Telekom ve Türkiye Haber-İş Sendikası yöneticileri arasında 29 Mayıs 2007’de başlamış ve yasal süre içinde uzlaşma sağlanamamıştır. Uzlaşma sağlanamayan TİS görüşmeleri neticesinde Türkiye Haber-İş Sendikası tarafından grev kararı alınmıştır. 16 Eylül 2007’de Haber-İş genişletilmiş temsilciler kurulu toplantısı Ankara’da toplanmıştır. Alınan grev kararının uygulanma takvimi ve yol haritasının belirlendiği toplantıya TÜRK-İŞ Genel Başkanı Salih Kılıç, Genel Sekreteri Mustafa Kumlu da katılarak katkı sunmuştur. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Salih Kılıç toplantıda Haber-İş’in grevine destek vereceğini: "Grev silahı amaç değil araçtır. En iyi zamanda kullanılması hem ülke, hem işletme, hem de işçi için çok önemlidir. Ancak bu uygun zamanda kullanılırsa en güçlü silahtır. Yasal süreçte grev hakkını hayata geçirmede tereddüt etmeyin. TÜRK-İŞ olarak bu konuda sonuna kadar arkanızdayız." Cümleleriyle ifade etmiştir (Haber-İş,2008:52-58).

Genişletilmiş temsilciler kurulu toplantısı sonrasında yapılan Haber-İş başkanlar kurulu toplantısında grevin tarihi belirlenmiş ve Genel Başkan Ali Akcan imzasıyla 5 Ekim 2007’de bir basın bildirisi yayınlanarak grevin 16 Ekim 2007 tarihinde bayramdan sonra başlayacağı duyurulmuştur. Bildiride: “Özelleştirme sonrasında yapılan ilk toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde, Türkiye’yi haberleşme alanında bir grev ile karşı karşıya barakan yabancı sermaye ile ilgili değerlendirmeleri yüce Türk Milletinin engin sağduyusuna bırakıyoruz." İfadeleri yer almıştır.

Grevin başlamasından hemen sonra Türk Telekom yönetimi bir basın açıklaması yaparak; şirketin şebeke ve sistemlerinde çıkan aksaklıkları sabotaj olarak değerlendirmiş ve grev yapan işçileri bu sabotajdan sorumlu tutmuştur. Konuyla ilgili bir basın açıklaması yapan Türkiye Haber-İş Sendikası Genel Başkanı Ali Akcan; Türk Telekom’un 38.000 çalışanı olduğu halde 26.000 işçinin greve katıldığını ve kurumda bu tip saldırıların sürekli yaşanan hadiseler olduğunu belirtmiştir. Akcan; “Bu sabotaj

eğer yapılmışsa, Türk Telekom’a değil, grev yapan işçilere yapılmış bir sabotajdır” cümleleriyle de bu olayın bir provokasyon olduğunu ve grevi ertelemeyi amaçladığını belirterek olayı kınamıştır (a.g.e: 60-78).

Grev süresince şirket yönetimi grevi kırmak ve işçileri korkutmak için türlü yollar denemiştir. Bazı Türk Telekom müdürlüklerinde taşeron görevliler kullanılarak işler yürütülmeye çalışılmış ve engel olmaya çalışan işçiler polis zoruyla durdurulmuştur. Şirket grevi durdurmak için, emekli sandığına tabi personelin grev boyunca sağlık giderlerini karşılamayacağını duyurmuş ve Haber-İş de bir açıklama yaparak grev yapan işçilerin sağlık harcamalarını sendika bütçesinden karşılayacaklarını duyurarak grevi devam ettirmiştir. TÜRK-İŞ ve bağlı sendikalar da grev yaptığı için Türk Telekom’dan maaş alamayan 26.000 işçiye 26 milyon TL yardım yapmıştır. TÜRK-İŞ’in desteğiyle oluşturulan grev fonundan her işçiye 1000 TL ödeme yapılması ulusal basında geniş yer bulmuş ve grevdeki işçilerin moral motivasyonunu artırmıştır. Türk Telekom CEO’su Paul Doany işçilere bir mektup yazarak toplu sözleşme uyuşmazlığı ve grev süreciyle ilgili sendikayı suçlamıştır. Paul Doany Haber-İş’in TİS taleplerini yönetim haklarına müdahale olarak değerlendirmiş ve sendikanın işçilerin hakları için değil kendi çıkarları için grev kararı aldığını ve işçileri sefalete sürüklediğini iddia ederek grevi sonlandırmak için işçileri etkilemeye çalışmıştır (a.g.e:106-113).

29 Mayıs 2007’de başlayan Türk Telekom 7. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin uyuşmazlıkla sonuçlanmasıyla 16 Ekim 2007’de başlayan ve 44 gün süren Türk Telekom grevi, 28 Kasım 2007’de şirket ve sendika yöneticilerinin karşılıklı anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Uzlaşılan TİS’e göre Türk Telekom’da işçilerin ücretlerine 1. Yıl için %10 artı enflasyon farkı, 2. yıl % 6.5 artı enflasyon farkı kadar zam yapılmasına ve sosyal yardımların da ücret zammı oranlarında artırılmasına karar verilmiştir. Ayrıca sendikanın grev kararı almasının temel nedeni olan ücret denkleştirilmesi ve kapsam dışı personel çalıştırma konuları da sendikanın isteği doğrultusunda çözüme kavuşturulmuştur. Mutabakata göre kurum içi ücret adaletsizliğini gidermek için 30 milyon TL kaynak tahsis edilmesine karar verilmiştir. Şirketin yapacağı yeni yatırımlar sonucu alacağı yeni personeli de kapsam dışı olmayacak, şirkette çalışan toplam kapsam dışı personel sayısı grevden önceki sayıyı

geçemeyecektir. Ayrıca grev sürecinde işten çıkarılan işçilerin de yeniden işe alınmasına karar verilmiştir (Haber-İş,2008:128).

Böylece sendikanın TİS sürecinde şirketten talep ettiği konularda sonuç alınmış ve grev sonlandırılmıştır. Türk Telekom'da güvencesiz, sendikasız personel çalıştırma eğilimi ve uygulamaları TİS'le sınırlanarak çalışanların geleceği güvence altına alınmış ve işverenin keyfi tutumunun önüne geçilmiştir. 44 günlük grev neticesinde sendikacılık tarihine geçen bir mücadeleyle sonuca ulaşılmıştır. Bu mücadelede DİSK, KESK ve KAMU-SEN Konfederasyonları ve bağlı sendikaları, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve siyasi partiler de Türkiye Haber İş Sendikasına ve grev yapan işçilere destek vermiştir.

Türk Telekom hisselerinin %45'inin devlete ait olması ve devletin halen şirkette söz sahibi olması sebebiyle grevi etkileyen en önemli unsur hükümet olmuştur. Dönemin Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım sürecin başından beri içinde olmuş ve sendikayı ikna ve grevi sonlandırma konusunda diplomasi yürütmüştür. Hükümetin sürecin muhatabı olması sebebiyle de grevi destekleyen siyasi partiler ve milletvekilleri hükümeti doğrudan hedef almışlardır. Türk Telekom grevini CHP, MHP, BBP, ÖDP'li milletvekilleri ve siyasetçiler desteklemiştir. Bu konuda meclise soru önergesi verme, grev yerlerini ziyaret etme, basın açıklaması düzenleme gibi birçok fiille grev yapan işçiler ve süreci yürüten sendika, siyasetçiler tarafından desteklenmiştir.

CHP Uşak Milletvekili Osman Coşkunoglu, 16 Ekim 2007'de Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım'ın cevaplaması talebiyle, Türk Telekom greviyle ilgili TBMM'de soru önergesi vermiştir. Soru önergesinde; Lübnanlı Oger'in taahhüt ettiği yatırımları Türk Telekom'da yapıp yapmadığı, sözleşmede taahhüt ettiği istihdam politikasına uyup uymadığı ve dünyada 15 milyondan fazla üyesi bulunan Uluslararası Sendikalar Ağı (Global Union)'ın Türk Telekom grevini destekleme amaçlı olarak başbakan ve bakanlara yolladığı mektuba neden bir cevap verilmediği sorulmuştur. Coşkunoglu; Lübnanlı Hariri ailesine ait olan Oger Telekom'un hükümet tarafından siyasi olarak desteklendiği için Oger ve Telekom yönetiminin TİS görüşmelerinde uzlaşmacı tarzda davranmadığını iddia etmiştir (Coşkunoglu,2007).

Türk Telekom'da Haber-İş Sendikasının grevini siyasi partiler de desteklemiştir. MHP Manisa Milletvekili Mustafa Enöz, MHP Genel Başkan

Yardımcısı Metin Çobanoğlu ve beraberindeki heyet Ankara Türk Telekom İl Müdürlüğünde grev yapan işçileri ziyaret ederek, MHP'nin işçileri haklı davalarında her zaman desteklediğini ifade ederek greve destek vermiştir.

Türk Telekom grevine katılan işçilere Büyük Birlik Partisi de destek vermiştir. BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu 24 Kasım 2007'de BBP İl Başkanlarıyla birlikte Ankara İncesu Türk Telekom Müdürlüğü'nü ziyaret ederek grev yapan işçilere hitaben bir konuşma yapmıştır. BBP Genel Başkanı Yazıcıoğlu; Haber-İş'in haklı bir mücadele yürüttüğünü, işçilerin siyasi bir menfaatlerinin olmadığını ifade ederek, halkın bu mücadeleyi anlayamadığını ve BBP olarak Haber-İş Sendikasının bu mücadelesini kamuoyuna anlatacaklarını ve hiçbir siyasi amaç gütmekten her zaman Türk Telekom işçilerinin yanında olacaklarını açıklamıştır. TÜRK-İŞ genel başkanlığı da yapmış olan CHP İstanbul Milletvekili Bayram Meral de TBMM genel kurulunda yaptığı konuşmasında Türk Telekom grevine destek açıklamasında bulunmuştur. Meral konuşmasında; Türk Telekom'un 3,5 yıllık toplam kârı kadar bir bedelle satıldığını iddia ederek özelleştirme bedelinin çok düşük olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca şirketin imzalanan sözleşmeye uymayarak 11.000 işçiyi işten çıkardığını da eklemiştir. CHP; Türk Telekom Ankara İl Müdürlüğü önünde 2.000 işçinin katıldığı bir miting düzenlemiş ve bu mitinge CHP Genel Başkan Yardımcısı Cevdet Selvi, Bayram Meral ve CHP'li Milletvekilleri katılarak işçilere hitaben konuşmalar yapmış, desteğini ifade ederek grevdeki işçilerin moral motivasyonunu artırmıştır. (Haber-İş,2008:148-150).

Özetle Türk Telekom grevi; Türk-İş'e bağlı Haber-İş Sendikasının yürüttüğü ve işçilerin çalışma hayatına dair ekonomik hakları için yapılmış, siyaseten geniş destek bulmuş ve kamuoyunu uzun süre meşgul etmiş referans bir olaydır. Türk sendikacılık tarihinde önemli bir yeri olduğu düşünülen bu eylemle işçi sendikası, hükümetin ve sermayenin işçilerin ekonomik haklarına dair verdiği kararlardan rahatsızlık duyan işçi kitlelerinin yönetime katılmasına aracı olmuş ve başarılı bir sonuç elde etmiştir.

4.2.7. Tekel Eylemleri

Osmanlı döneminde Tekel idaresi ilk defa 1872 yılında tütünle ilgili olarak Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti döneminde kurulmuş, 1874 yılında da Duhan Resmi Hakkında Nizamname adıyla bir kanun çıkarılmıştır. Bandrol usulüyle devlet tarafından üretimi kayıt altına alınıp sektör kontrol edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin

Galata bankerlerine olan borcuna karşılık alkollü içki, tütün gibi tekel ürünlerinin gelirleri teminat olarak gösterilmiş ve yönetimi önce 1879 yılında kurulan Rüşumu Sitte İdaresine, sonrasında bu kurum yerine kurulan Duyun-u Umumiye İdaresine bırakılmıştır (Yurtoğlu,2018:4-7).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Osmanlı döneminde kurulan ve tütün üretimini, gelirlerini kontrol eden yabancı sermaye iştiraki Reji İdaresi devletleştirilmiştir. 1932 yılında tuz, tütün ve alkollü içkiler, 1934'de barut ve patlayıcı maddeler, 1939 yılında bira, 1942 yılında çay ve kahve, 1946'da kibrit devlet tekeli altına alınmıştır. Tekel kapsamına altına alınan bu mallardan kahve 1946 yılında, kibrit 1952 yılında, bira, barut ve patlayıcı maddeler ise 1955 yılında tekel kapsamından çıkarılmıştır. Tütün sektörü ise 1986 yılına kadar devlet tekeli altında kalmış, 1986 yılında tekel kapsamından çıkarılmıştır. Devlet, tekel kapsamındaki sektörlerin yönetim ve kontrolünü 1941 yılından 1983 yılına kadar Tekel Genel Müdürlüğü aracılığıyla yürütmüş, 1986 yılında bu şirket Kamu İktisadi Teşebbüsü haline getirilmiş, 1987 yılında da Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Tekel) adını almıştır (Kumlu,2012:84).

1994 yılında çıkarılan 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 20. maddesine göre Tekel anonim şirkete dönüştürülmüştür. Ayrıca bu kanunla Tekel bünyesindeki sigara ve alkollü içkiler birimleri birbirinden ayrılmış ve Tekel İçki Sanayi A.Ş., Tekel İçki Pazarlama A.Ş., Tekel Sigara Sanayi A.Ş., Tekel Sigara Pazarlama A.Ş. kurulmuştur (Kıran,2017:65).

Tekel'in alkollü içki birimi, 23.12.2003 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 2003/85 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu Kararı ile NUROL-LİMAK-ÖZALTIN-TÜTSAB ortak girişim grubuna 292 milyon dolar bedelle satılmış, ortak girişim grubunun kurduğu Mey İçki A.Ş., şirketi devralmıştır. Mey İçki, şirketi devraldıktan 2 yıl sonra Tekel hisselerinin %90'nını Amerikalı Texas Pasific şirketine satmıştır. 2003 yılı Eylül ayı itibariyle Tekel Alkollü içkiler şirketine ait toplam 17 içki fabrikası bulunmaktaydı. Bu fabrikalar; Ankara, Bilecik, Çanakkale, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Nevşehir, Tekirdağ, Alaşehir, Karaman, Kilis, Tarsus, Şanlıurfa, Elazığ, Kırıkkale, Şarköy, Ürgüp, Yozgat illerindedir. (Tek Gıda-İş:2003).

Yapılan mevzuat düzenlemeleriyle adım adım özelleştirmeye hazırlanan Tekel'in sigara bölümü ise 22.04.2008'de, 6 fabrika, arazileri ve Tekel marka hakkı ile 1 milyar 720 milyon dolara British American Tobacco'ya satılmıştır. 2002 yılında Tekel'e bağlı 200'den fazla işletme ve fabrika bulunmaktayken, özelleştirme sonrası 2009 yılına gelindiğinde 60 civarı bağlı işletmesi kalmış, diğer işletmeler ve fabrikalar kapatılmıştır (Kıran,2017:65).

Tek Gıda-İş, 22 Şubat 2008 tarihinde gerçekleştirilen Tekel özelleştirmesinin iptal edilmesi için Danıştayda dava açtığını kamuoyuna duyurmuştur. Tekel'e bağlı fabrika ve işletmelerin birer birer kapatılmaya başlanması, 2009 yılına gelindiğinde Tekel'in tamamen kapatılacağı, işçilerin de 4C'li yapılarak başka kamu kurumlarına nakil edileceği söylentilerini ortaya çıkarmıştır. Bu iddialar üzerine TÜRK-İŞ'e bağlı Tek Gıda-İş Sendikası, Tekel işçilerinin mevcut hakları korunarak Tekel'in ilişkili olduğu Tarım Bakanlığı'na geçirilmesini talep etmiş ve bu talebini kamuoyuna duyurmuştur. Tek Gıda-İş, işçilerin bu talebini daha kuvvetli şekilde hükümete duyurabilmek için 15 Aralık 2009'da Ankara'da Ak Parti Genel Merkez binası önünde eylem yapma kararı almıştır. Tek Gıda-İş yapacağı bu eyleme; Ankara, Adana, İzmir, Bursa, Samsun, Hatay, Diyarbakır, Trabzon gibi büyükşehirler başta olmak üzere toplam 21 il ve bağlı ilçelerinden 10 bin işçinin getirileceğini ve işçilerin talebi gerçekleşene kadar da eylemin sonlandırılmayacağını ifade etmiştir (Tek-Gıda-İş,2009).

15 Aralık'ta Ak Parti Genel Merkezi önünde toplanan işçiler hava durumunun kötü olması nedeniyle geceyi Atatürk Spor Salonunda geçirmek zorunda kalmış, ertesi gün Ak Parti Genel Merkez binası önüne geri dönmelerine müsaade edilmeyince Sıhhiye'deki Abdi İpekçi Parkına yönelmişlerdir. Abdi İpekçi Parkı'nda iki gün kalan işçilere polis müdahale etmiş dağılan işçiler Kızılay'daki TÜRK-İŞ Genel Merkez binası önünde toplanmıştır (Kıran,2017:66).

Abdi İpekçi Parkı'ndan Ak Parti Genel Merkezine doğru hareket etmek istediklerinde her seferinde polis engeliyle karşılaşan Tekel işçileri ve aralarında CHP'li ve MHP'li milletvekillerinin de bulunduğu gruba 17 Aralık 2009'da gaz bombaları ve tazyikli suyla müdahale edilmiştir. Türk İş Genel Sekreteri ve Tek Gıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel'in de aralarında bulunduğu birçok sendikacı eylemden sonra gözaltına alınmıştır. TÜRK-İŞ 17 Ocak 2010'da tek el işçilerinin

haklarının verilmesi konusunda hükümete çağrı yapmak için Sıhhiye Meydanı'nda 100.000 kişinin katılımıyla *Ekmek, Barış, Özgürlük İçin Demokrasi ve Haklar Mitingini* düzenlemiştir. Mitinge; sendikalar, sivil toplum örgütleri, meslek odaları, öğrenciler ve toplumun farklı kesimlerinden geniş halk kitleleri destek vermiştir (Kumlu:2012:103). Eyleme katılan Tekel işçileri TÜRK-İŞ Genel Başkanı Mustafa Kumlu 'ya konuşmasında genel grev çağrısında bulunması konusunda talepte bulunmuştur. Mustafa Kumlu'nun kürsüde genel grev çağrısında bulunmaması üzerine işçiler mitingde kürsüyü işgal ederek tepki göstermişlerdir. Bu olaylar nedeniyle TÜRK-İŞ Genel Sekreteri ve Tek Gıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel, TÜRK-İŞ Genel Sekreterliği görevinden istifa etmiştir (Yılmaz,2019:94).

Talepleri yerine gelmeden dağılmayı reddeden işçiler TÜRK-İŞ Genel Merkezinden Kızılay'a geçerek Sakarya Caddesine çadırlar kurmaya başlamıştır. Tekel eylemleri Tek Gıda-İş Sendikası ve TÜRK-İŞ başta olma üzere; sendikaların, siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin, Kızılay esnafının ve halkın desteğiyle 78 gün sürmüştür. Tekgıda-İş Sendikası, Tekel işçilerine 4/C'ye geçmeleri için tanınan 30 günlük yasal süreyi idari yargıya taşımış, Danıştay 1 Mart 2010 tarihinde bu konuyla ilgili yürütmeyi durdurma kararı vermiştir (Kumlu,2012:91).

Eylemlerin bitirilmesinde; Danıştay'ın Tekel işçilerinin 4C'ye geçişinde 30 günlük süre kısıtlamasını hukuka aykırı bularak verdiği iptal kararının ve polisin Kızılay'a kurulan çadırları toplamasının etkisi olmuştur. Tek Gıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel, çadırların kaldırılarak direnişe 15-20 gün ara verileceğini ve 1 Nisan'da 1.000 kişi ile Ankara'da büyük bir oturma eylemi yapacaklarını kamuoyuna duyurmuştur. Sendika yöneticileri tarafından ikna edilen işçiler 1 Nisan'da yeniden toplanma şartıyla Kızılay'dan ayrılmıştır. 1 Nisan'da TÜRK-İŞ Genel Merkezi önüne yeniden gelmek isteyen işçilere polis sert şekilde müdahale ederek göstericileri dağıtmış ve böylece Tekel eylemleri fiilen bitmiştir (Kıran,2017:67-71).

Tekel eylemleri devam ederken 4C'li işçilere, 21 Aralık 2009 tarih ve 2009/15759 Bakanlar Kurulu Kararıyla *İş Sonu Tazminatı* hakkı ve bazı mali haklar daha verilmiş ve yapılan düzenleme 4/2/2010 tarihli ve 27483 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete,2010). Bu düzenleme 4/C'lilerin beklentisini karşılamamış, Tekel işçileri çadırlarında eylemlerine devam etmiştir.

Tekel eylemlerinde kadınların ön saflarda olması ve eylemlerin başından sonuna kadar kadınların görünür olması kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Tütün fabrikalarında makineye tütün dizme işinin küçük kadın elleriyle daha iyi yapılması ve tütün tarlalarında kadın işçiliğinin yaygınlığı bu sektörde kadın işçi sayısının fazla olmasının sebeplerindendir. Bora Ayanoğlu'nun 1970 yılında yazdığı *Fabrika Kızı* şiirine ve *Fabrikada tütün sarar sanki kendi içer gibi* dizelerine de ilham kaynağı olan Tekel'in kadın işçileri eylemlere özgünlük ve renk katmıştır.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan; Atatürk Havalimanı'nda yaptığı basın açıklamasında; Tekel eylemlerini ve Tekel işçilerinin 4C'ye geçmek istememesini eleştirerek, 4C'yi 2004 yılında sendikaların hükümete önerdiğini savunmuştur. Erdoğan; Tekel eylemlerinin çok abartıldığını, Tekel işçilerinin bir bölümünün 4/C'ye gönüllü olarak geçerek eyleme destek vermediğini belirtmiş ve tüm Tekel işçilerine 1 aylık yasal süreyi geçirmeden 4/C'ye geçmeleri çağrısında bulunmuştur. Erdoğan; 4/C'lilerin haklarını artırdıklarını ifade ederek sözlerine şöyle devam etmiştir:

4/C kapsamında asgari ücret, 10 aylık çalışma var. Kıdem tazminatı yoktu, iş sonu tazminatını koyduk. Son olarak çalışma süresini 11 aya, ayda bir günlük izni ikiye çıkardık. Emekli olabilsinler diye iş sonu tazminatını koyduk. Ayrıca bu kişiler memur sendikalarına da üye olabiliyorlar... 4/C 2004'te başlayan bir süreç. 2004'ten bugüne kadar adama sormazlar mı 'aklınız neredeydi' diye... Bu işi isteyen sizdiniz. '4/C'yi biz icat etmedik. 4/C, Türkiye'deki sendikaların bize önerisidir. Sendikaların bize önerisiyle uygulamaya koyduğumuz bir sistemdir. Ayıp olmuyor mu? Şubat ayı sonuna kadar 4/C'ye müracaatınızı yaptınız, yaptınız, yapmadığınız takdirde 4/C'de sizler için kapı kapanıyor. Çünkü bu bir iş akdi fesih olayıdır (NTV, 2010).

Tek Gıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel'in "Genel grev kararı almadık, Genel Grev kararı alırsak hükümet devrilir" sözlerine de sert tepki gösteren Erdoğan şunları söylemiştir:

Tek Gıda-İş'in Başkanı 'Biz gerekirse hükümet deviririz' diyor, şu ifadeye bak. 'Şu anda diyor, dün yaptığımız görüşmede genel grev kararı almadık, genel eylem kararı aldık, genel grev kararı alırsak hükümet devrilir...' Şimdi bu ifadeye ne denir? Bu mantıkta olan bir sendikacının bu ülkenin istikbalini, aydınlık yarınlarını düşünme diye bir derdi olabilir mi? Bunlarla siz nasıl masaya oturursunuz? Neymiş, 'Hükümet devirirmiş'... Neyi deviriyorsun sen? Bunlar ülkeyi sadece kendilerinden ibaret zannediyorlar. Bu Ak Parti 15 milyon vatan evladının oyunu alarak iş başına geldi (Radikal,2010a).

Tek Gıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel ise bir basın açıklaması düzenleyerek; "Genel grev kararı alırsak hükümet devrilir" gibi bir cümle kurmadığını ifade etmiş ve Başbakan Erdoğan'ın sözlerine şu cümlelerle yanıt vermiştir:

Önceki akşam katıldığım yayında genel grev kararı çıkar mı?’ şeklinde bir soru geldi ve ben bunun üzerine genel grevin kolay bir iş olmadığını söyledim. Biz genel eylem diyoruz. Genel grev ancak toplumun tamamını ilgilendiren çok daha ciddi durumlarda söz konusu olur, her kesim katılır ve çok ağır sonuçlar yaratır. Ben bunu söyledim. Ama Başbakan söylediklerimi nasıl bu şekilde algıladı ve aktardı anlamadım. Çok şaşkıyım.

DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi de konuyla ilgili yaptığı basın açıklamasında Başbakan Erdoğan’ın: “4/C’yi biz icat etmedik. 4/C, Türkiye’deki sendikaların bize önerisidir” sözlerine; “Başbakan, 4/C’yi hangi sendikaların önerdiğini açıklamalıdır. 4/C’yi eğer kendileri icat etmemişlerse neden bütün toplumun taleplerini duymazdan gelerek ısrarla uygulamaya çalışmaktadır? ” sözleriyle cevap vermiştir. Erdoğan’ın; “Tekel eylemlerine TÜRK-İŞ bile yürekten sahip çıkmıyor, DİSK, KESK ve KAMU-SEN’in ise ne olduğu belli” sözlerini de, sendikalar arasında ayrımlar yaratarak eylemleri bitirme çabası olarak değerlendirmiş, örgütsel ve anlayış farklılıklarına bakmaksızın işçi sınıfının birleşik mücadelesini önemsediklerini ve oyuna gelmeyeceklerini” belirterek Başbakan Erdoğan’ın üslubunu eleştirmiştir (DİSK,2010a).

Kayseri’de il danışma meclisi toplantısına katılan Çalışma Bakanı Ömer Dinçer Tekel eylemleriyle ilgili de bir açıklama yapmıştır. Dinçer; Tekel işçilerinin mağdur olmaması için çaba harcadıklarını ancak sendikaların işçi aidatlarından vazgeçemedikleri için işçileri eyleme teşvik ettiklerini iddia ederek sendikaları art niyetli olarak nitelendirmiştir. Danıştay’ın Tekel işçilerine 4/C’ye geçmeleri için tanınan 30 günlük yasal süreyle ilgili verdiği yürütmeyi durdurma kararını da eleştiren Dinçer şunları söylemiştir:

4/C’ye geçemedikleri için bu işçilere çalışmadıkları halde ayda 40 milyon lira maaş ödedik. İşçiler, tazminatları ve tüm haklarını da zaten aldılar. Daha sonra 4/C’ye geçmeleri için maaş artışı yaptık, çalışma sürelerini ve izinlerini yeniden düzenledik... Danıştay’ın kararı sonucu bu işçiler, 8 ay daha çalışmadan para alacaklar. Buna da izin vermeyeceğiz. Yeni bir düzenleme yapacağız.

Ak Parti Sarıyer İlçe Başkanlığının yeni hizmet binasının açılışında konuşan Devlet Bakanı Hayati Yazıcı ise, Tekel işçileriyle ilgili çalışma başlattıkları anda provokatörlerin devreye girdiğini söylemiştir. Tekel işçilerinin haklarını iyileştirdiklerini ifade etmiş ve sürecin bu noktaya gelmesinde sendikaları ve muhalefet partilerini suçlamıştır. Yazıcı konuşmasına şöyle devam etmiştir: (Radikal,2010b).

Tekel'in özelleştirilmesi sonucu açıkta kalmış işçilerin bir kısmını tütün yaprak fabrikalarında çalıştırmaya devam ettik. 2008 başında bu fabrikalar kapatılacağı zaman, sendika yöneticileri başbakanımızı ziyaret etti. 'Burada çalışanlar da 4C statüsünde istihdam edilsin. Ama iki yıl daha çalışsınlar' dediler. 'Peki' dedik. Ve o gün geldi. Tütün yaprak fabrikaları kapatıldı. Sendikacılar geldi '4C statüsündeki şartları biraz daha iyileştirin, ücretlerimizi biraz daha artırın' dediler. Bunun üzerinde çalıştık. Çalışmalara başladığımız dönemde, araya provokatörler girdi. İşe şeytan karıştı. PKK'lısı da dâhil, bu işe fitne sokmaya başladı. Ve arkadaşlar eyleme başladılar. En son Başbakanımızın görevlendirmesiyle, yeni bir çalışma yaptık. İlkokul mezunu, lise, fakülte mezunu olarak kategorileri ayrılan işçilerin aylıklarına ortalama 100 TL zam yaptık. 10 ay olan çalışma sürelerini 11 aya, yılda 10 gün olan izin haklarını 22 güne çıkarttık. 'Emekli olurken tazminatı ödensin' dedik. Elinizi vicdanınıza koyun. 'Biz çok iyi verdik, çok para verdik' demiyoruz. Ama sağladığımız imkânlar Türkiye şartlarında iyi. Eyleme devam ediliyor. Üzülüyoruz. İnşallah kötü bir şey olmaz. Olursa, onun sorumlusu sendika yöneticileridir, onları provoke eden bazı siyasi aktörlerdir.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal da konuyla ilgilenmiş, 30 Ocak 2010'da partisinin İstanbul İl Başkanlığında yaptığı değerlendirme toplantısının ardından CHP İstanbul İl Başkanı Gürsel Tekin'le birlikte basın mensuplarının sorularını yanıtlamıştır. Baykal; Tekel işçilerinin haklarını geri almak için 50 gündür Ankara'nın dondurucu soğukunda eylem yaptıklarını, hükümetin bu konudaki tavrının Türk halkının vicdanını yaraladığını söyleyerek, "Ak Parti iktidarını asker değil, Tekel işçisi gönderecek" ifadelerini kullanmıştır (Man,2012). Baykal CHP İstanbul İl Başkanlığı'nda basına verdiği demeçte şunları söylemiştir:

Tekel işçisi olayı, kendi boyutlarının ötesinde önem kazanmıştır ve buradan uyarma ihtiyacı hissediyorum. Bu iktidar hesabını iyi yapsın. Tayyip Bey, hesabını iyi yapsın. Tayyip Bey, seni asker değil ama bu Tekel işçisi götürecek. Bu iş oturmuştur artık. Çekilen acılar ortadadır. Eylem 50 günü geçti. Oradaki işçiler kimseyi üzmeden, rencide etmeden davalarını anlatmaya çalışıyorlar ve buyurgan, aldırma bir üslupla karşı karşıyadırlar. Bu, insanlık duygularını rencide eden bir manzara haline gelmiştir. Tayyip Bey, pazartesi günü bu şansı kullansın. Bu işi bitirsin. Tavsiye ederim... (Cumhuriyet, 2010a).

Tekel eylemlerine siyasi partilerden ve milletvekillerinden geniş çapta destek geldiğini ifade ettik. İstanbul Bağımsız Milletvekili Ufuk Uras, ÖDP Genel Başkanı Alper Taş, BBP Genel Başkanı Yalçın Topçu, Genel Sekreteri Mustafa Destici ve Genel Başkan Yardımcısı Remzi Çayır, Saadet Partisi Genel Başkanı Numan Kurtulmuş, Genel Başkan Yardımcıları Şeref Malkoç ve Ertan Yülek, MHP'den; Giresun Milletvekili Murat Özkan, Tekirdağ Milletvekili Kemalettin Nalcı, Adana Milletvekili Muharrem Varlı, Aydın Milletvekili Recep Taner, CHP'den; Genel

Başkan Yardımcısı Cevdet Selvi, İstanbul Milletvekili Mehmet Sevigen, İstanbul Milletvekili Bayram Meral, Çetin Soysal, CHP Mersin Milletvekili Ali Rıza Öztürk, Manisa Milletvekili Şahin Mengü ve birçok milletvekili ve siyasi parti yöneticisi eylem yapan işçileri ziyaret etmiştir.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, yaptığı yazılı açıklamada, “Evine ekmek götürmekten başka bir niyeti olmayan Tekel emekçilerine yapılan muamelenin kabul edilmeyeceğini ve işçilerin yanında olduklarını” ifade ederek Tekel eylemlerine destek vermiştir. Bahçeli yaptığı açıklamada şunları belirtmiştir: (Milliyet,2009a).

Emeğiyle geçinen, evine ekmek götürmekten başka bir niyeti olmayan işçilerimize yapılanları şiddetle kınadığımız iyi bilinmelidir. Hükümetin özelleştirme politikaları sonucunda, 4/C kapsamına alınarak ücretleri yarı yarıya düşen ve yılın on ayında istihdam edilerek, çalışmadan kaynaklanan güvencelerden mahrum bırakılan Tekel çalışanlarının içinde bulundukları manzara insaf sahibi hiç kimse tarafından kabul edilemeyecektir. Alın terleriyle, geçimlerini sağlamaktan başka bir düşüncesi olmayan işçilerimizin, uğradıkları hak kayıplarının bir an önce telafisi tartışma götürmez bir zorunluluk halini almıştır. Sözde milli birlik projesi uydurmasıyla canilere gösterilen toleransın en küçüğünün bile demokratik hakkını kullanan emekçi kardeşlerimizden esirgenmesi milletimizde derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Tekel Eylemleri özelleştirmelere, güvencesiz istihdama, kamu işletmelerinin yabancılara satılmasına, serbest piyasa ekonomisi adı altında devlet tekeline yabancı sermaye tekeline doğru gidilmesine işçilerin ve toplumun tepkisidir. Geniş halk kitlelerinin de desteğini alan eylemler Türkiye demokrasisine ve çalışma hayatına önemli katkı sunmuştur. Birbirine taban tabana zıt olan siyasi partiler Tekel işçileri ve 4/C konusunda aynı paydada buluşmuş ve aynı cümleleri meydanlarda kurmuştur. Güvencesiz istihdam şekli olan 4/C ile ilgili oluşturulan farkındalık, ilerleyen yıllarda yeni iyileştirmeler yapılmasına da vesile olmuş, memur sendikalarının yürüttüğü Toplu Sözleşmelerde 4/C’li personelin mali ve özlük hakları her zaman önemli gündem maddesi olmuştur.

4/C ile ilgili yapılan iyileştirmelere göz atacak olursak; hakem heyetine giden 1. Dönem Toplu Sözleşmeyle 4/C’li geçici personelin çalışma süreleri 11 ay 28 güne çıkarılmış, 4/C’li personele ayda 50 saati geçmemek üzere fazla çalışma ücreti alma hakkı verilmiştir (Resmî Gazete,2012). MEMUR-SEN ’in imzaladığı 2. Dönem Toplu Sözleşmede ise 4/C’li personelin ücretleri brüt 350 net 253 TL artırılmış, memurların tabi olduğu mevzuat hükümleri çerçevesinde aile yardımı verilmiştir (MEMUR-

SEN,2016). 2017 yılında MEMUR-SEN 'in imzaladığı 3. dönem toplu sözleşmeyle 4/C'li geçici personel 657 4/B'ye tabi sözleşmeli personel statüsüne geçirilerek 4/C'li istihdama son verilmiştir. MEMUR-SEN 'in imzaladığı 6. dönem toplu sözleşmeyle de geçici personel (4/C) iken sözleşmeli personel (4/B) statüsüne geçen kamu görevlilerine 10 Puan ilave ek ödeme artışı yapılmıştır (MEMUR-SEN,2021a).

3. dönem toplu sözleşmede bağtlanan 4/C'li personelin 657 4/B'ye yani sözleşmeli personel statüsüne geçirilmesine ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı 30 Mart 2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yapılan düzenlemeyle geçici personel statüsünden çıkarılarak sözleşmeli personel statüsüne kavuşan 4/C'li personelin; eğitim durumuna göre idari büro görevlisi ve idari destek görevlisi pozisyonlarda istihdam edilmeleri sağlanmıştır. 29 Mart 2018 tarihinde yapılan KPDK toplantısında konuşan MEMUR-SEN Genel Başkanı Ali Yalçın'ın nihai hedeflerinin kadrolu istihdam olduğunu belirterek şunları söylemiştir: “Üzerine basarak belirttiğimiz gibi Konfederasyonumuzun nihai hedefi kamu görevlilerinin kadrolu istihdamıdır. Geçici statüde istihdamın kaldırılarak bu statüdeki personelin sözleşmeli personel olmasını sağlamamız nihai hedefimiz için bir adımdır. MEMUR-SEN, iş güvenceli kadrolu istihdamın sağlanmasına kadar mücadelesine devam edecektir.” (MEMUR-SEN, 2018).

MEMUR-SEN Genel Başkanı Ali Yalçın 14 Aralık 2020 tarihinde yaptığı basın açıklamasında da 4/C'den 4/B'ye geçirilen sözleşmeli personelin sorunlarına değinmiş ve 4/C statüsü garabetinin sona erdirildiğini, fakat 4/C'den kurtulan personelin sorunlarının tam olarak ortadan kaldırılmadığını ifade etmiştir. Yalçın'ın açıklaması şöyledir: (MEMUR-SEN,2018a).

Haksızlığı bitirme ısrarı ve hakkı inşa kararlılığından beslenen sendikal mücadeleyle; 4-C statüsü garabetini sona erdirdik. 696 sayılı KHK ile 657 sayılı Kanun'un 4/C maddesi yürürlükten kaldırıldı. Fakat 4/C'den kurtulan personelin sorunları tam olarak ortadan kaldırılmadı. Sistemi 4/C'den, arkadaşlarımızı 4/C'lilikten kurtardık. Fakat mevzuat ve kamu yönetimi, arkadaşlarımızı 'üvey kamu görevlisi' olarak görmekten kurtulamadı. Biz, 657'nin üveyi statüsüne son verdik, mevzuat ve bürokrasi ise el birliğiyle 4/B statüsünün üveyi haline getirdi... Bu kapsamdaki personel, yer değiştirme hakkına sahip olmalı, emsalleri gibi ek ödeme almalı. Unvan sınırlamasından ve emekli olma dayatmasından kurtarılmalı.

Özetle; 2002 yılı sonrası Ak Parti hükümetleri döneminde KİT'lerin özelleştirilme sürecinin hızlanması, özelleştirme mağduru kamu işçilerinin işsiz

kalmamaları için hükümet tarafından güvencesiz geçici işçi statüsü olan 4/C'ye geçiş sürecinin başlatılması, Tekel işçilerinin 4/C'ye geçmeyi reddederek, mevcut mali hakları korunarak diğer kamu kurumlarında istihdam edilmek istemeleri ve 78 gün sürecek eylem sürecini başlatmalarıyla sonuçlanmıştır. Tekel işçileri sonuç olarak 4/C'li olarak diğer kamu kurumlarına nakil edilseler de verdikleri mücadeleyle tarihe geçmişlerdir. Sonraki yıllarda MEMUR-SEN'in toplu sözleşmelerde elde ettiği iyileştirmelerle 657/4B statüsünün haklarına yaklaştırılan ve güvenceli hale getirilen bu personelin bu günkü haklarını elde etmesinde, Tekel eylemlerinin ve 4/C'yle ilgili oluşturdukları farkındalığın etkisi yadsınamaz. Hükümetin 2023 yılına kadar gerçekleştirmeyi düşündüğü tüm sözleşmelilerin kadroya geçirilmesi çalışması kapsamında 4/C mağduriyetinin tamamen son bulacağı düşünülmektedir

4.2.8. Demokratik Açılım Süreci

Türkiye'nin sivilleşme süreci, 29 Mart 2009 mahalli seçimlerinden sonra yeni bir açılımla ivme kazanmıştır. *Kürt açılımı*, *Demokratik Açılım Süreci*, *Çözüm Süreci* gibi isimlerle anılan ve 2009 yılı ortasında Kürt sorununu çözme niyetiyle başlayan bu açılım süreci o güne kadar görülmemiş oranda bir siyasal, toplumsal ve bürokratik destek görmüştür. Dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın koordinatörlüğünde, sivil toplum kuruluşları, aydınlar, sanatçılar, muhalefet partileri, medya kuruluşları ve dış aktörlerin desteğiyle başlatılan ve yürütülen süreç Türkiye'nin en önemli gündemi haline gelmiştir.

1980'lerin başlarından beri devam eden sorun, 1993'ten sonra ciddi güvenlik problemine dönüşmüştür. Siyasetçiler bu soruna genellikle güvenlik perspektifinden yaklaşmış, olayın sosyolojik ve toplumsal boyutu ihmal edilmiştir. Kürt sorununun sadece terör sorunu olarak görülmesi, konunun çözümünün sadece güvenlik güçlerine havale edilmesi ve siyasetçilerin inisiyatif almaktan kaçınmasından dolayı güvenlik güçleri meseleye kendi yöntemleriyle çözüm üretmeye çalışmıştır. 16 Şubat 1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi üzerine terörle mücadelede nihai zaferin elde edildiği ve terörün sona ereceği kanaatinin oluşması da, sosyo-kültürel gerçekliğin algılanmasını engellemiştir. Sonuç olarak yıllar süren OHAL uygulamaları ve askeri operasyonlar sonucunda Kürt sorununun çözümü noktasında siyasi ve toplumsal bir ilerleme sağlanamamıştır (Küçükyılmaz,2019: 2927).

2007 ve 2008 yıllarında; cumhurbaşkanlığı seçimi tartışmaları, Hrant Dink cinayeti, Cumhuriyet gazetesi ve Danıştay saldırıları, Ankara Ulus'ta düzenlenen bombalı saldırı gibi olaylar ve bu olaylar üzerinden muhalefet partilerinin eleştirileri, Türkiye'de demokratik açılım sürecinin başlayacağı konjonktürel şartların 2007 ve 2008 yıllarında oluşmasını engellemiştir. 2009 yılının yazında resmen başlayan açılım süreci sadece Kürt kökenli vatandaşları değil, Alevi ve Roman vatandaşları da kapsayacak biçimde tasarlanmış ve planlama kamuoyuna açıklanmıştır. Kürt açılımı Ocak 2010'da, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi adını almıştır. Projeyi tanıtmak için hükümet tarafından *Sorularla ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci: Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi* kitapçığı bastırılmış ve halka dağıtımı sağlanmıştır (Küçükyılmaz,2019: 2928).

Demokratik açılım süreci ve PKK terör örgütünün silah bırakması konularıyla ilgili olarak 16 Aralık 2012'de MİT Müsteşarı Hakan Fidan, Abdullah Öcalan'la bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da doğrulanmıştır. Başbakan Erdoğan görüşmeyi şu cümlelerle doğrulamıştır: (Habertürk,2012).

Ben risk alıyorum, müsteşarım risk alıyor. Başına her şey gelebilir. Görüştikleri kişiler malum. Ben siyasetçi olarak bu görüşmeyi yapamam, ama onların eli ayağı durumu olan devletteki ajanları, temsilcileri vardır ve bunları yapar. Ada ile de görüşür, adanın kanaatlerini, düşüncelerini arar, sorgular. Neymiş, anlaşmalar yapılmıyormuş. Adadaki bırakılacakmış, böyle bir şey söz konusu değil. Bizler mesafe almak istiyoruz. Adayla görüşmeler halen var. Çünkü netice almamız lazım. Bunun ışığını görüyorsak adımı atmaya devam ederiz.

MİT'in İmralı'yla görüşmesinin ardından 3 Ocak 2013'de Barış ve Demokrasi Partisi BDP Batman Milletvekili Ayla Akat Ata ile Mardin bağımsız Milletvekili Ahmet Türk'ten oluşan heyet İmralı Adası'na giderek Abdullah Öcalan'la ilk görüşmeyi gerçekleştirmiştir. Çözüm sürecinin ilerleyen dönemlerinde BDP heyetleri birçok defa İmralı'ya giderek Öcalan'la görüşmeye devam etmiştir. (BBC,2013b)

2012 yılından sonra çözüm süreci Abdullah Öcalan'la bir istişare ekseninde koordine edilmiş ve bu sebeple süreç çözüm sürecine karşı olan çevrelerce *İmralı süreci* olarak da anılmaya başlanmıştır. Yürütülen temaslar ve heyetlerin görüşmeleri neticesinde terörün bitirilmesi için üç aşamalı bir plan hazırlanmıştır. Bu plana göre; birinci aşamada PKK terör örgütü unsurlarının Türkiye sınırlarından dışarıya çıkarılması, ikinci aşamada hükümetin yapacağı demokratik reformlar, üçüncü

aşamada ise silahsızlanmanın ardından PKK unsurlarının sivil hayata entegrasyonunun sağlanmasıdır. Bu nedenle 21 Mart 2013 Nevruz bayramı, çözüm sürecinin resmi olmayan yeni başlangıç günü olarak kabul edilmiştir. Öcalan'ın Kürt sorununun demokratik ve barışçıl çözümünü desteklediğini açıklayan ve çözüm sürecini öven mektubunun, Diyarbakır'daki Nevruz kutlamalarında BDP İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder tarafından okunması, çözüm sürecinde yeni bir aşamayı başlatmıştır (Köse,2017:17-19).

Yürütülen görüşmeler akabinde PKK terör örgütü 23 Mart 2013'de tek taraflı ateşkes ilan etmiştir. PKK unsurlarının Türkiye Cumhuriyeti sınırlarından dışarıya çekilmesi 2013 yılı Mayıs ayında başlatılmıştır. Hükümet askeri operasyonları kısmen durdurmuş ve valiliklere bu konuda yetki ve inisiyatif verilmiştir.

Demokratik açılım süreci kapsamında; sivilleşme ve demokratikleşme amacıyla; Anayasada Türk ve Kürt ibaresinin birlikte yer alması, Kürtçe'nin ikinci resmî dil olarak kabul edilmesi, Kürtçe TV kanalı kurulması, yerel radyo ve televizyonlarda Kürtçe kısıtlamalarının kaldırılması, Kürtçe'nin okullarda seçmeli dil haline getirilmesi, yer ve kişi isimlerinde Kürtçe'ye izin verilmesi, bazı üniversitelerde Kürt enstitülerinin kurulması, hapishanelerde Kürtçe yasağının kaldırılması, Türk Ceza Kanunu'nun etkin pişmanlığı düzenleyen 221. maddesinin değiştirilerek teröristlerin teslim olmalarının kolaylaştırılması gibi düzenlemelerin yapılması tartışılmıştır (Küçükylmaz,2019: 2928).

Başbakan Erdoğan, "Kürt sorununu Akil İnsanlar çözecek" diyerek yeni bir süreç başlatmış ve 3 Nisan 2013'de Akil İnsanların kimler olduğu kamuoyuna açıklanmıştır. 63 kişiden oluşan Akil İnsanlar Heyeti; akademisyenler, sanatçılar, sivil toplum kuruluşu yöneticileri, sendikacılar, yazarlar, aktivistler gibi temsil yeteneği ve kamuoyu oluşturma gücüne sahip insanlardan oluşan sivil bir girişim olarak oluşturulmuştur. Akil İnsanlar Heyeti Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden sorumlu 7 gruptan oluşmuştur. Bu heyet; 3 ay boyunca Türkiye'yi gezmiş, görüşmeler toplantılar yapmış ve her bölge için bir rapor hazırlanarak Başbakanlığa ve kamuoyuna sunulmuştur. (Köse,2017:17-20).

Çözüm sürecini halka anlatmak ve sürecin başarılı olmasını sağlamak için kurulan Akil İnsanlar Heyeti şu isimlerden oluşmuştur: (Akşam,2013)

Akdeniz Bölgesi grubu: Başkan Rifat Hisarcıklıoğlu (TOBB Başkanı), Başkan Vekili Lale Mansur (Sinema sanatçısı), Tarık Çelenk (Emekli binbaşı, Stratejist), Kadir İnandır (Sinema sanatçısı), Nihal Bengisu Karaca (Gazeteci), Şükrü Karatepe (Kayseri eski belediye başkanı), Muhsin Kızılkaya (Sosyolog), Öztürk Türkdoğan (İHD), Hüseyin Yayman (Gazi Üniversitesi. Akademisyen, Gazeteci).

Doğu Anadolu Bölgesi Grubu: Başkan Can Paker (TESEV Başkanı), Başkan Vekili Sibel Eraslan (Gazeteci), Ayhan Ogan (Sivil Dayanışma Platformu Başkanı), Mahmut Arslan (HAK-İŞ), Abdurrahman Dilipak (Gazeteci), İzzettin Doğan (Cem Vakfı Genel Başkanı, Alevi Vakıfları Federasyonu onursal başkanı), Abdurrahman Kurt (Ak Parti Diyarbakır eski Milletvekili), Zübeyde Teker (Tutuklu Hükümlü Aileleri Hukuk Dayanışma Dernekleri Federasyonu Tuhad-Fed Başkanı), Mehmet Uçum (Çocuklar İçin Adalet Çağrıcıları sivil inisiyatifi üyesi, Avukat).

Ege Bölgesi Grubu: Başkan Tarhan Erdem (Kamuoyu araştırması şirketi sahibi), Başkan Vekili Avni Özgürel (Gazeteci), Arzuhan Doğan Yalçındağ (İş kadını, TÜSİAD eski başkanı), Vedat Ahsen Coşar (Türkiye Barolar Birliği Başkanı - Kabul etmedi), Erol Ekici (DİSK Başkanı - Kabul etmedi), Hilal Kaplan (Gazeteci), Fuat Keyman (Akademisyen, Gazeteci, Yazar), Fehmi Kuru (Gazeteci), Baskın Oran (Akademisyen).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Grubu: Başkan Yılmaz Ensaroğlu (SETA yöneticisi), Başkan Vekili Kezban Hatemi (Hukukçu), Mehmet Emin Ekmen (Ak Parti Batman eski Milletvekili, Avukat), Murat Belge (Tarihçi, Yazar), Fazıl Hüsnü Erdem (Akademisyen), Yılmaz Erdoğan (Sanatçı), Etyen Mahçupyan (Gazeteci), Lami Özgen (KESK Başkanı), Ahmet Faruk Ünsal (Mazlum-Der Başkanı),

İç Anadolu Bölgesi Grubu: Başkan Ahmet Taşgetiren (Gazeteci), Başkan Vekili Beril Dedeoğlu (Galatasaray Üniversitesi Akademisyen), Cemal Uşşak (Yazar, Gazeteci), Vahap Coşkun (Akademisyen), Doğu Ergil (Akademisyen), Erol Göka (Psikiyatrist) Mustafa Kumlu (TÜRK-İŞ Genel Başkanı), Fadime Özkan (Gazeteci), Celalettin Can (Özgür Gündem Yazarı).

Marmara Bölgesi Grubu: Başkan Deniz Ülke Arıboğan (Akademisyen), Başkan Vekili Mithat Sancar (Akademisyen, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı), Levent Korkut (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Başkanı), Mustafa Armağan (Tarihçi, Yazar), Ali Bayramoğlu (Gazeteci, Yazar), Ahmet Gündoğdu (MEMUR-SEN Genel

Başkanı), Hayrettin Karaman (İlahiyatçı, Gazeteci, Yazar), Hülya Koçyiğit (Sanatçı), Yücel Sayman (İstanbul Barosu eski başkanı).

Karadeniz Bölgesi Grubu: Başkan Yusuf Şevki Hakyemez (Karadeniz Teknik Üniversitesi Akademisyen), Başkan Vekili Vedat Bilgin (Akademisyen, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı-2022), Fatma Benli (İnsan Hakları Vakfı üyesi), Şemsi Bayraktar (TZOB Başkanı), Kürşat Bumin (Yazar, Gazeteci), Oral Çalışlar (Gazeteci), Orhan Gencebay (Sanatçı), Yıldırar Oğur (Taraf Gazetesi Yazarı), Bendevi Palandöken (TESK Başkanı).

Akil İnsanlar Heyetinde; emek kesimini temsilen MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu, HAK-İŞ Genel Başkanı Mahmut Arslan, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Mustafa Kumlu, KESK Genel Başkanı Lami Özgen, DİSK Genel Başkanı Erol Ekici yer almış, Erol Ekici DİSK Başkanlığını süreç devam ederken bırakması sebebiyle, görevi kabul etmemiştir.

Akil insanlar Heyeti'nin sendikacı üyeleri yaptığı temaslar ve toplantılarla sürece ciddi katkı sunmuştur. Akil İnsanlar Marmara Bölgesi Heyeti, İstanbul'da MEMUR-SEN 'in Marmara bölgesi şube başkanları toplantısı'na katılmış ve bu toplantıda MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu süreçle ilgili önemli mesajlar vermiştir.

Akil insanlar olarak işlerinin bataklığı kurutmada rehberlik etmek olduğunu söyleyen Gündoğdu sözlerini şöyle sürdürmüştür: (EBS,2013).

Elbette her akıl insanın görüşü bu yönüyle kendini bağlar ama bizim ortak düşüncemiz terörü bitirmek. Bunun için bazen bize sorulan sorulardan sanki biz güvenlik görevlisiymişiz gibi bir algı olduğunu görüyorum. Altını çizerek söylüyorum, Türkiye'de bir terör sorunu vardır, PKK sorunu vardır. Bu sorunu çözmesi gereken devlettir, bu güvenlik sorunudur. Ama bir başka sorun vardır, demokratikleşememe sorunu, Kürt sorunu, özgürlük sorunu... Bataklığı kurutmak için çözüm önerisi olanların çözümde birleştiği nokta burasıdır ki akıl insanlar olarak bizim işimiz bataklığı kurutmada rehberlik etmek, projeler hazırlamak, milletimizle, onları dinleyerek, onlara da bunun bitmesi gerektiğini anlatmak... Şehit cenazelerini seyreden bir toplumken şimdi 'çözümü nasıl buluruz' sorusu soruldu ilk kez. Bunun için de yüzde 70'e yakın büyük çoğunluk çözümden yana. Artık askere eline kına yakarak gönderdiğimiz çocuğumuzun acı haberini bekleme korkusunu yaşamak istemiyoruz. Güneydoğu'ya giden öğretmenimizin, hemşiremizin can güvenliği korkusu yaşamamasını istemiyoruz. Karşı çıkanlara, 'ya destek olun ya da gölge etmeyin başka ihsan istemez' demek istiyoruz. Öldürmekten, şehit cenazesinden geçim elde edenlerin elinden bu oyuncakını alalım. Millet kazansın, ülke kazansın.

Akil İnsanlar Heyeti Üyesi olan KESK Genel Başkanı Lami Özgen sürecin işleyişinde hükümetin tutumunu eleştirmiştir. Çözüm süreci devam ederken hükümetin antidemokratik tutumunu sürdürdüğünü söyleyen Özgen, Akil İnsanlar Güneydoğu Anadolu Bölgesi Heyeti olarak KCK yetkilileriyle ve Öcalan'la görüşerek raporu ve süreci istişare etmek istediklerini ifade etmiştir. Özgen sözlerine şöyle devam etmiştir: (Vatan,2013)

Bir yanda barış süreci ilerlerken, çözüm arayışları varken; bir yandan da anti demokratik, baskıcı, otoriter tutumlar hayat buluyor. Doğal olarak, niyetten bağımsız olarak toplumun reflekslerine yol açıyor. Yine barış sürecini sabote etmeye yönelik bazı tutumların da öne çıkmasına neden oluyor... Hükümetin süreci oyalama, taktiksel yaklaşımla ele alma ve hele hele seçim sürecinin aracı haline getirme politikalarından uzak durması gerekiyor. Halkın bu konuda ciddi tepkileri var. Bu süreç geçmişteki süreçlerde olduğu gibi seçimlere heba edilirse, bununla birlikte çatışma süreci daha şiddetli başlayacaktır. Aynı zamanda halkın bu sürece verdiği destek de aniden, tamamen ortadan kalkacaktır. Bu her taraf için de büyük kayıp olur... Raporlarımızın Öcalan'a gönderilmesi konusunda hem bizim, hem de halkın talebi var. Hem hükümet hem de Kürt tarafının bileşenleri tarafından değerlendirilip incelenmesi gerekiyor diye düşünüyorum. Bu süreci gözlemleyen, onların tepkilerini, taleplerini alan bu komisyondan bir heyetin de İmralı'ya gidip süreci Öcalan'la tartışması gerektiğini düşünüyoruz. Aynı heyetin KCK yetkilileriyle de görüşmesi lazım.

HAK-İŞ Genel Başkanı Akil İnsanlar Heyeti üyesi Mahmut Arslan Rize'de katıldığı toplantı sonrasında basın mensuplarının sorularını yanıtlamıştır. Çözüm sürecinden geriye dönmenin ülke için bir yıkım olacağını söyleyen Arslan, halkın yüzde 82.5'inin süreci desteklediğini belirtmiştir. Genel Başkan Arslan basın açıklamasında şunları söylemiştir: (Mynet,2013)

Bu süreç geriye dönülmez bir süreç olmuştur artık. Bundan sonra geriye dönüş Türkiye'nin yıkımı olur. Bölgenin yıkımı olur. Buna asla izin vermemek gerekir. Bir süredir patlamayan silahlar hakikaten bölgede memnuniyet oluşturmuştur. Biz Ağrı Dağı'nın eteğinde ilk kez kuzuların meleştiğini gördük. İlk defa barış türkülerinin söylendiğini gördük. Hakkâri'nin Sümbül Dağı'nda halkın hayvanlarını otlattığını gördük. Bu bölgede barış ortamının ne anlama geldiğinin açık göstergesi. Bölge halkının yüzde 72'si eşit yurttaşlık temelinde bir çözüm sürecinin tamamlanmasını istiyor. Türkiye'nin doğusu da dâhil; bölünmek isteyen, özerklik isteyen, otonomi isteyen insanlara rastlamadık. Tam tersi eşit yurttaşlık ilkesinde beraber yaşamak istiyorlar. Bu da bu projenin Türkiye için ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Türkiye'nin yüzde 82.5'i bu süreci destekliyor. Hakikaten bu çok büyük bir oran. Süreç devam ettikçe desteğin artacağını düşünüyoruz

TÜRK-İŞ Genel Başkanı ve İç Anadolu Bölgesi Akil İnsanlar Heyeti üyesi Mustafa Kumlu da sürecin başarıya ulaşması için uğraş vermiştir. Kocaeli'de Tes-İş

Sendikası'nın düzenlediği toplantıda konuşan Kumlu; Akil İnsanlar Heyetinde her siyasi görüşten insan olduğunu ve amaçlarının akan kanı durdurmak olduğunu belirtti. Terörü yaşayan ailelerin bile sürece olumlu baktığını belirten Kumlu Kocaeli'de şu mesajları verdi: (İHA,2013b)

Hükümetimizin başlattığı bir çözüm süreci var. Sayın Başbakan 63 kişiyi topladığı zaman bu 63 kişi içinde her türlü siyasi görüşte insanlar vardı ve kafaları çok karıştı. Acaba Ak Parti kendi propagandasını mı yaptıracak bize diye. Orada başbakanın ifadesi şu oldu; 'Türkiye'de bu kanın durması için biz elimizi değil, gövdemizi koyduk. Sizler de inandığınız şeyleri yapmaya çalışacaksınız' dedi. Konya'dan başladık, hiçbir şey söylemiyoruz, vatandaşın izlenimini almaya çalışıyoruz. Tabi kafalarda tereddütler var. Kürtlere farklı haklar mı verilecek, İmralı'yı cezaevinden mi çıkaracaklar gibi sorularla muhatap oluyoruz. Ama bizim buradaki görevimiz bir rapor hazırlayıp, çözüm sürecine katkıda bulunmak... Ağlayan anneler, ateş düşen ocaklarda bile kan akmasının anlayışıyla hareket ediyorlar. Herkesin bu sürece katkı sağlaması gerektiğini düşünüyorum. Kim yapıyor önemli değil. Bu süreç bu akan kanı durduracak.

Çözüm sürecine emek örgütlerinin genelinden destek geldiği halde KAMU-SEN sürece destek vermemiş, hatta aktif biçimde projeye muhalefet etmiştir. Kamuoyunda; çözüm süreci, barış süreci, demokratik açılım süreci, kürt açılımı gibi isimlerle anılan projeyi KAMU-SEN çözülme süreci, ihanet süreci, imralı süreci olarak nitelendirmiştir. KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk, demokratik açılım süreciyle ilgili anket çalışması yaptırdıklarını belirterek anket sonucunu kamuoyuyla paylaşarak yürütülen süreçten halkın rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. KAMU-SEN yaptırdığı ankettten; İmralı ile görüşülerek barışın sağlanamayacağı bilakis terörün daha da güçlenerek çözülmenin ve bölünmenin başlayacağı, sürecin terör örgütünü meşrulaştırdığı, hükümetin yaklaşan seçimler nedeniyle oy kaygısıyla bu süreci başlattığı sonucunun çıktığını kamuoyuna açıklamıştır (Milliyet,2013).

KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk Çankırı'da sendikasının düzenlediği basına açık toplantıda da çözüm sürecine dair eleştirilerini sürdürmüştür. Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay'ın kendisini arayarak Akil İnsanlar Heyetinde yer almasını istediğini fakat kendisinin bu teklifi "İnanmadığımız bir süreçte asla yer almayız" diyerek reddettiğini ifade eden Koncuk, Akil İnsanlar Heyetinde yer alan isimlerin bir gün darbecilerin yargılandığı gibi yargılanacağını iddia etmiştir. Koncuk eleştirilerini ve süreçle ilgili görüşlerini şöyle sürdürmüştür: (KAMU-SEN,2013b)

Sayın Beşir Atalay’a inanmadığımız bir süreçte asla yer almayacağımızı söyledim. Ben isterdim ki, bu çözölme sürecinde herhangi bir sivil toplum kuruluşunun başkanı yer almasın. Bu arkadaşlarımızı kararlarını yeniden gözden geçirmeye davet ediyorum. Çünkü bu millet üç, beş, on sene sonra sürece katkı sağlayanları sorgulayacak. Darbeciler bugün nasıl sorgulanıyorsa, çözölme sürecinde yer alan insanlar da milletimiz tarafından sorgulanacak. Bu vatani hiç kimseye bırakmaya niyetimiz yok. Birlik ve beraberlikten taviz vermeyeceğiz... Her ne kadar mütareke basını sürece tepkileri yansıtmasa da şehit analarının, babalarının ne düşündüğünü çok iyi biliyoruz. Şehit Aileleri Derneği başkanının ‘Bugün çocuğumun şehit olduğı günden çok daha büyük üzüntü duyuyorum’ şeklindeki sözleri hala kulaklarımdadır. Şehit aileleri artık ‘madem evladımın katilleri ile masa başı müzakereleri yapacaktınız, benim evladım neden şehit oldu?’ diye soruyor. Bir terör örgütü ile nasıl masaya oturursunuz? Siyasi anlayışı, ideolojisi ne olursa olsun, bu ihanet sürecine karşı hep beraber mücadele etmeliyiz. Bu mücadele İsmail Koncuk’un mor sümbüllü bağlarının mücadelesi değildir.

2009 yılı Temmuz ayında resmen başlayan açılım sürecine halk desteğı başlangıçta çok yükselmiş ve SETA’nın yaptırdığı kamuoyu araştırmasında da bu sonuç görölmüştür. CHP ve MHP ise özellikle terör örgütüyle pazarlık yapıldığı ve terör örgütünün meşrulaştırılarak güçlendirildiğı tezi üzerinden muhalefetini sürdürmüştür. Hükümet ise bir süredir devam eden çalışmaların sonuçlarının halk tarafından görülmesi adına terör örgütüne teslim olmaları konusunda çağrılar yapmış ve görüşmelerine devam etmiştir. Hükümetin bu çağrılarına bir karşılık olarak PKK’nın Kuzey Irak’taki kamplarından 34 teröristin Habur Sınır Kapısı’ndan teslim olmak istemesi üzerine hükümet hazırlıklar yaparak 19 Ekim 2009’da Habur’a güvenlik güçlerini ve Cumhuriyet Savcılarını sevk etmiştir.

Teröristlerin teslim olması esnasında Habur sınır kapısına binlerce kişi toplanarak bir kutlama ve miting havasında teröristleri karşılamıştır. Böylece kamuoyunda demokratik açılım sürecinin ve hükümetin önemli bir başarısı olarak görülmesi beklenen bu olay, toplumda büyük travmaya yol açmış ve çözüm sürecine halkın desteğı azalmaya başlamıştır. PKK’lıların kamuflaj elbisesi ve poşuyla kalabalığın karşısına çıkması ve karşılanması kamuoyunda tepkilere neden olmuş, çözüm sürecine karşı olan kesimler *Habur vakası* sonrası söylemlerini ve muhalefetini daha da sertleştirmiştir (Milliyet,2009b).

Habur Olayları neticesinde 34 PKK’lı herhangi bir suça bulaşmadıkları açıklanarak serbest bırakılmış, teslim olacak terörist sayısının Avrupa’dan geleceklerle birlikte 150’ye çıkacağı Beşir Atalay tarafından kamuoyuna açıklanmıştır. DTP ise, 28

Ekim’de Cumhuriyet bayramı öncesi Avrupa’dan gelmesi beklenen teröristleri İstanbul’da karşılayacağını duyurmuş ve bu nedenle teröristlerin teslimi ve karşılanması ertelenmiştir (Küçükyılmaz,2019: 2933).

Çözüm sürecinin başarılı olmamasının birçok sebebi bulunmaktadır ancak bu sebeplerden en önemlisinin; Türkiye’de ve komşu ülkelerde yaşanan olaylar, değişen konjonktür ve özellikle Suriye’deki savaş sebebiyle terör örgütünün burada kendisine alan bulması olduğu düşünülmektedir. BDP-DTP-HDP ve PKK’nın beklentilerini çözüm süreci boyunca sürekli artırması ve bu artan beklentileri hükümetin karşılamasının imkânsızlığı süreci tıkamıştır. Çözüm süreci devam ederken; Gezi Parkı eylemleri, 17-25 Aralık olayları yaşanmış ve bu olaylar hükümeti siyaseten zora sokmuştur. Suriye iç savaşında güç dengesinin PKK lehine değişmesi, PKK’nın Suriye kolu PYD’nin ilerleyişi PKK’nın beklentilerini çok hızlı bir şekilde yükseltmiştir. Çözüm sürecinin başarısız olmasına sebep olan diğer önemli etken ise Türkiye’de genel seçimlerin yaklaşmış olmasıdır. Siyasi olarak seçim atmosferine girilmiş olması barış müzakereleri için gerekli olan zemini ortadan kaldırmış ve siyasi kutuplaşmayı artırmıştır. Çözüm süreci PKK’nın 22 Temmuz 2015’te Şanlıurfa’nın Ceylanpınar ilçesinde iki polis memurunu şehit etmesi ile resmen sona ermiştir (Köse,2017,22-23).

7 Haziran 2015 genel seçimlerinde Ak Parti 2002’den o güne ilk kez hükümet kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Ak Parti’nin oyları, 2011 genel seçimlerine nazaran 9 puan düşerek yüzde 40’a gerilemiştir. Buna karşılık kapatılan DTP ve BDP’nin devamı niteliğinde kurulan HDP ise Türkiye geneli oy oranını yüzde 13’e çıkararak, 2011 seçimlerine bağımsız milletvekillerini destekleyerek giren ve yaklaşık yüzde 6 oy alan BDP’ye göre oy oranını yüzde 100’den fazla artırmıştır. 2011 genel seçimlerinde BDP desteğiyle bağımsız 36 milletvekili TBMM’ye girmişken, 2015 seçimleri sonucunda HDP milletvekili sayısını 36’dan 80’e çıkarmıştır (Habertürk,2011).

Kobani olaylarındaki iktidarın tavrı, 6-8 Ekim ayaklanması, iç güvenlik yasası tartışmaları, AK Parti’nin güvenlikçi bir dile geri dönüşü, doğu ve güneydoğuda 2011 genel seçimlerine oranla Ak Parti oylarının yüzde 51’den yüzde 34’e gerilemesine yol açmıştır (Bayramoğlu,2015). Türkiye’nin hem doğusundaki hem batısındaki vatandaşlarda güvenlik kaygısının öne çıkması huzursuzluğa neden olmuştur. Çözüm sürecine karşı olan milliyetçi muhafazakâr vatandaşların çoğunlukta yaşadığı İç

Anadolu Bölgesi'nde de Ak Parti ciddi oranda oy kaybederken, projeye sert biçimde karşı duran MHP'nin oyları artmıştır. Özetle; çözüm sürecinden sonra yapılan genel seçimlerde AK Parti'nin oylarının bir kısmı; İç Anadolu Bölgesinde MHP'ye, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde de HDP'ye kaymıştır.

Demokratik açılım süreci, Türkiye'de ayrılıkçı ve etnik Milliyetçi hareketi zayıflatacak, toplumun birlik beraberliğini artıracak bir proje olarak başlatılmış ve etnik milliyetçi kesim tarafından eleştirilmiştir. Habur vakasında, Kobani olaylarında, 6-8 Ekim olaylarında yaratılan kargaşa halkın güvenlik kaygılarını ve toplumdaki kutuplaşmayı artırmıştır. Bu güvenlik kaygısı ve kutuplaşma ise etnik Milliyetçi kesime hitap eden siyasi partileri güçlendirmiş, iktidar partisini zayıflatmıştır. 7 Haziran seçimlerinin sonucundan ders çıkaran Ak Parti hükümeti yeniden güvenlik tedbirlerini artırmış ve terörle mücadeleye hız vermiştir.

Akil İnsanlar Heyeti demokratik açılım sürecinin önemli bir aktörü olmuş ve bu heyetin de omurgasını sendikalar ve sivil toplum örgütleri oluşturmuştur. Hükümetin açıkladığı projeye; MEMUR-SEN, HAK-İŞ, TÜRK-İŞ tam destek vermiştir. KESK Akil İnsanlar Heyetinde yer almış fakat süreci genellikle eleştirmiş ve HDP ile aynı çizgide önerilerde bulunmuştur. DİSK kendi iç dengelerinden dolayı akıl insanlar heyetinden çekilmiş, KAMU-SEN ise heyetin içinde yer almayı reddetmiş ve sürece en sert muhalefet eden konfederasyon olmuştur. KAMU-SEN'in yaptığı eleştiriler MHP ile aynı tonda ve içerikte eleştirilerdir. Aslında sendikalar arasında belirginleşen bu fikir ayrılıkları halkın farklı kesimlerinin bu süreçle ilgili farklı düşünmesinden de kaynaklanmaktadır.

İç Anadolu Bölgesi'ni örnek verecek olursak; bu bölgede yaşayan insanlar genellikle milliyetçi muhafazakâr dünya görüşüne sahip olduğu için Habur vakasında, Kobani olaylarında yaşananlardan dolayı yoğun bir rahatsızlık duyulmuş, bölge halkı genellikle çözüm sürecine karşı çıkmıştır. Sürece karşı çıkan sendika, sivil toplum örgütü ve siyasi partilerin kamuoyu oluşturmaları, söylemleri ve sonrasındaki seçimlerde bölge halkının bu söylemi geliştiren siyasi partiye verdikleri oyu artırmaları bölge halkının yönetime katıldığı ve alınan kararlara, yürütülen politikalara iradelerini yansıttığının göstergesidir. Burada sendikaların sadece ücretli kesimin değil, genel olarak halkın yönetime katılmasına katkı sunduğu görülmüştür. Sivil toplum örgütleri demokratik toplumlarda sivil alanı yani halkın özgürlük alanını

temsil eder ve dolayısıyla yönetime katılmanın bir aracıdır. Sivil toplum kuruluşları içerisinde sendikalar ise yaygın teşkilat ağları, siyasi bağlantıları, tecrübe birikimi, maddi güçleri ve halkın nispeten genç dinamik ücretli kesimini temsil ettikleri için siyasal katılımın önemli bir aracıdır.

4.2.9. 2010 Anayasa Referandumu ve Sendikaların Tutumu

Türkiye’de ilk referandum 1961 yılında yapılmış olup, Türkiye siyasi tarihi boyunca; 1961, 1982, 1987, 1988, 2007, 2010 ve 2017 yıllarında olmak üzere toplam yedi referandum yapılmıştır (Tunç ve Çelik,2021:654). Türkiye siyasi tarihinde ilk referandum 1960 askeri darbesi sonrasında yapılan 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girebilmesi için 9 Temmuz 1961’de yapılmıştır. İkinci referandum ise 1980 darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası’nın kabulü için 7 Kasım 1982’de yapılmıştır. Üçüncü referandum olan 1987 referandumu ise, 1982 Anayasası’nı ilk kez değiştiren ve sivil bir hükümet tarafından yapılan ilk referandum olması sebebiyle önemlidir. 6 Eylül’de yapılan 1987 referandumuyla 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesi ile getirilen siyasi yasakların kalkıp kalkmaması halkoyuna sunulmuş ve referandum sonucunda siyasi yasaklar kaldırılarak Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit, Alpaslan Türkeş, Süleyman Demirel aktif siyasete geri dönmüştür. Türkiye’nin dördüncü referandumu olan 1988 referandumu ise 25 Eylül 1988’de yapılmış olup, 1989 yerel seçimlerinin bir yıl öne çekilerek 1988 yılında yapılması konusu halkoyuna sunulmuştur. Referandum sonucunda *hayır* kararı çıkmış ve yerel seçimler zamanında yapılmıştır (Kenanoğlu,2017)

Türkiye’de 2000’li yıllarda; 2007, 2010 ve 2017’de olmak üzere üç referandum gerçekleştirilmiştir. 2007 referandumunda; cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve görev süresinin 7 yıldan 5 yıla indirilmesi, cumhurbaşkanının iki dönem üst üste seçilebilmesi, 5 yılda bir yapılan genel seçimlerin 4 yılda bir yapılması, TBMM’de yapılacak bütün oturumlarda ve oylamalarda, toplantı yeter sayısının üye tam sayısının üçte biri olarak düzenlenmesi hususları halkın oyuna sunulmuş ve referandum sonucunda *evet* sonucu çıkmıştır (Özkan,2012:91).

1982 Anayasası’nda yürürlüğe girdiğinden bu yana 18 kez değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden en geniş kapsamlısı 1995, 2001 ve 2010 ve 2017 yıllarında yapılan değişikliklerdir. 1995 ve 2001 yıllarında temel hak ve özgürlüklerle ilgili, 2010 yılında yargı sisteminin değişimiyle ilgili, 2017’de ise cumhurbaşkanlığı

sistemine geçişle ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır. 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti hükümetleri, 20 yıllık iktidarı boyunca 12 defa anayasa değişiklik düzenlemesi hazırlayarak 1982 Anayasası'nın toplamda 134 hükmünü değiştirmiştir (Milliyet,2021).

2010 Anayasa Değişikliği Referandumundan bahsetmeden önce, 2010 yılına kadar 1982 Anayasası'nda hangi değişikliklerin yapıldığını inceleyelim. 1982 Anayasası'nda yapılan ilk değişiklik 17 Mayıs 1987'de Turgut Özal hükümeti tarafından yapılmıştır. Bu düzenlemeyle seçme ve seçilme yaşı 21'den 19'a düşürülmüş, TBMM'deki milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştır. 1987 referandumu sonucunda 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesinin kaldırılmasıyla siyasi yasaklar sona ermiştir. 1982 Anayasası 8 Temmuz 1993'de 1.Tansu Çiller hükümeti döneminde yapılan düzenlemeyle ikinci kez değiştirilmiştir. Bu değişikle özel kesimin radyo ve televizyon kurup işletmesi mümkün hale gelmiş, sektör üzerinde devlet tekeli kaldırılmıştır (Cumhuriyet,2010b).

23 Temmuz 1995'de Tansu Çiller'in başbakanlığı döneminde kabul edilen 4121 sayılı Kanun'la Anayasa yeniden değiştirilerek, ağırlıklı olarak temel hak ve özgürlükler ve siyasi haklarla ilgili değişiklikler yapılmıştır. Bu anayasa değişikliği kapsamında; siyasi partilere uygulanan gençlik kolları, kadın kolları ve yurt dışı teşkilatı kurma yasağı, siyasi partilerin sendika, meslek odası ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapma yasağı kaldırılmıştır. Siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran, yükseköğretim öğrencileri ve öğretim üyelerinin siyasi partilere girme yasağını da kaldıran bu düzenlemeyle, yürürlükteki Siyasi Partiler Kanunu'nun birçok hükmü anayasaya aykırı hale gelmiştir. Ayrıca bu düzenlemeyle memurlara ilk defa sendika kurma ve toplu görüşme yapma hakkı verilmiştir (Sevinç,1997:634-635)

1999 yılında başbakan olan Bülent Ecevit'in kurduğu hükümetler döneminde 1982 Anayasası'nda birçok değişiklik yapılmıştır. 18 Haziran 1999'da yapılan değişiklikle, DGM'lerde sivil yargıçların görev yapmaları sağlanmış, 13 Ağustos 1999'da yapılan anayasa değişikliğiyle 'özelleştirme' kavramı 1982 Anayasa'sına girmiş, 2001 yılında da köklü değişiklikler yapılmıştır. 2002 yılı Kasım ayında iktidara gelen Ak Parti ise iktidara geldikten 1 ay sonra ilk anayasa değişikliğini 26 Aralık 2002'de yapmış, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 yıllarında da anayasayı tekrar değiştirmiştir (Cumhuriyet,2010b).

En köklü düzenlemeleri içinde bulunduran 2001 anayasa değişikliği Başbakan Bülent Ecevit başkanlığındaki DSP-ANAP-MHP üçlü koalisyon hükümeti tarafından yapılan ve idam cezasını kaldıran düzenlemedir. 2001 anayasa değişikliği; Türkiye’de yargılama mevzuatının ve iç hukukun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne ve AB hukukuna uyumunu sağlamak için yapılmış bir düzenlemedir. Bu kapsamda; düşünce özgürlüğünün sağlanması, dil yasağının kaldırılması, ölüm cezasının kaldırılması, hak arama özgürlüğünün genişletilmesi, kadın erkek eşitliğinin anayasaya girmesi, siyasi partilere kapatma cezası dışında verilebilecek başka önlemlerin öngörülmesi, AB’ye uyumu sağlayabilmek için uluslararası antlaşmaların iç hukuktan üstün sayılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Fendoğlu,2002:113).

Türkiye’de referandumların ve 1982 Anayasası’nın değişim serüveninin özetinden sonra 2010 ve 2017 anayasa referandumları daha iyi anlaşılacaktır. 1980 darbesinden sonra yapılan 1982 Anayasası’yla, bürokratik kurumlar aracılığıyla sivil siyaset kontrol altına alınmaya çalışılmış ve sivil alan daraltılmıştır. Bu politikanın asli unsuru olan ve siyasal sistemin işleyişinde çok önemli işlevi olan yüksek yargı organlarıyla ilgili esaslı değişiklikler yapan 2010 referandumu, bahsedilen yapıyı kırmaya yönelik düzenlemeler içermektedir (Hakyemez,2010:388-389).

Ak Parti, iktidarının altıncı yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı’nın Anayasa Mahkemesinde açtığı kapatma davasıyla karşı karşıya kalmış ve dava sonucunda devlet yardımından kısmen yoksun bırakma cezası almıştır. Ak Parti’nin iktidarı boyunca yaptığı bir çok icraatı, yargı tarafından iptal edilmiş, mecliste çoğunluğa sahip oldukları halde 2007’de cumhurbaşkanı seçim süreci Anayasa Mahkemesi tarafından durdurulmuştur. Tüm bu durumlar siyasi iktidarın 2010 referandumunda yargıya yönelik hazırladığı değişiklik paketinin gerekçesini oluşturmuştur (Hakyemez,2010:390).

2010 anayasa referandumuyla 1982 Anayasası’nda yapılan değişiklikler şunlardır: (Elhakan,2012:28) ve (Anayasa,2010).

- Kanun Önünde Eşitliği düzenleyen 10. maddede “Çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi özel surette korunması gerekenler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılamaz.” ibaresinin eklenmesiyle kadınlar, çocuklar ve dezavantajlıların korunması ve bu kesime pozitif ayrımcılık uygulanması konusunda anayasal güvence sağlanmıştır.

- Özel hayatın gizliliğini düzenleyen 20. maddede; “Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir.” Metni eklenerek kişisel verilerin ve özel hayatın gizliliği anayasal güvence altına alınmıştır. Böylece her vatandaş kişisel verilerinin korunmasını isteme hakkına anayasal güvenceyle sahip olmuştur.
- Toplu İş Sözleşmesi Hakkını düzenleyen 53. madde ’ye; “Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler. Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar Uzlaştırma Kuruluna başvurabilir. Uzlaştırma Kurulu kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir. Toplu sözleşme hakkının kapsamı, istisnaları, toplu sözleşmeden yararlanacaklar, toplu sözleşmenin yapılma şekli, usulü ve yürürlüğü, Uzlaştırma Kurulunun teşkili, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar kanunla düzenlenir.” ibaresi eklenerek memurlara toplu sözleşme yapma hakkı verilmiştir. Böylece 1995’de anayasa değişikliğiyle sendika kurma ve toplu görüşme hakkını elde eden memurlar, 2010 anayasa referandumuyla da toplu sözleşme hakkına kavuşmuşlardır.
- Grev hakkı ve lokavt hakkını düzenleyen 54. madde ’den; “Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddî zarardan sendika sorumludur.” İbaresini anayasadan çıkarılmış, böylece sendikaların kusurlu olmasalar bile işyerlerindeki maddi zarardan sorumlu tutulmalarına sebep olarak sendikaların grev kararı almalarını ve grevi yürütmelerini zorlaştıran bu anayasal zorunluluk ortadan kaldırılmıştır.
- Dilekçe hakkını düzenleyen 74. maddeye; “Herkes bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler. Kamu Baş Denetçisi Türkiye Büyük

Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir...” ibaresi eklenerek Kamu Denetçiliği Kurumu Ombudsmanlık kurulmuştur.

- Yargı yolunu düzenleyen 125. maddeye; “Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır.” İbaresı eklenmiştir. Ayrıca “yargı yetkisinin idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olduğuna” ilişkin hükme de, “hiç bir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz” ibaresi eklenmiştir. Bu düzenlemelerle; Yüksek Askerî Şura kararlarına yargı yolu açılmış ve idari yargı mercilerinin ve özellikle Danıştay’ın denetimde, *yerindeliğe* kayarak hükümetin yetkisine müdahale etmesinin önüne geçilmek istenmiştir.
- Görev ve Sorumluluklar, Disiplin Kovuşturulmasında Güvence başlıklı 129. maddede değişiklik yapılarak Memurlara verilen *uyarma* ve *kınama* cezaları da yargı denetimine tabi hale getirilmiştir.
- Hâkim ve savcılarının denetimi- adalet hizmetlerinin denetimi başlıklı 144. madde değiştirilerek; hâkim ve savcılar yargı göreviyle ilgili denetleme yetkisi HSYK’ya verilmiştir. Yargı göreviyle ilgili olmayan adalet hizmetlerinin denetimini yapmak için de Adalet Bakanlığına bağlı yeni bir Teftiş Kurulunun kurulması öngörülmüştür. Böylece Adalet Bakanlığı bünyesinde çalışan hâkim ve savcılar dâhil tüm personelin denetlenmesi görevini yürüten Adalet Bakanlığı’na bağlı adalet müfettişlerinin denetlemesi uygulaması son bulmuş, denetleyici kadrolar değiştirilmiştir.
- Askerî yargı başlıklı 145. maddedeki ilgili bölüm; “Bu mahkemeler; asker kişilerin, sadece askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri askerî suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler. Devletin güvenliğine, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlara ait davalar her halde adliye mahkemelerinde görülür. Savaş hali haricinde, asker olmayan kişiler askerî mahkemelerde yargılanamaz.” Şeklinde değiştirilerek askerî mahkemelerin görev alanı askerî suçların yargılanmasıyla sınırlandırılarak daraltılmış, özellikle darbe benzeri suçlarla ilgili askerlerin sivil mahkemelerde yargılanabilmesinin önü açılmıştır. Ayrıca siviller, savaş hali dışında askerî mahkemelerde yargılanamayacak.

- Anayasa Mahkemesi Başlıklı 146. maddede; yapılan değişiklikle, Anayasa Mahkemesinin üye sayısı 11 asıl ve 4 yedek üyeden 17 asıl üyeye çıkartılmış, Anayasa Mahkemesinin mevcut yedek üyeleri *asıl üye* sıfatını kazanmıştır. Yeni düzenlemeye göre Anayasa Mahkemesi üyeleri şu şekilde seçilecektir: “TBMM; 2 üyeyi Sayıştay genel kurulunun üyeleri arasından, 1 üyeyi ise serbest avukatlar arasından olmak üzere toplam 3 üye seçer. Cumhurbaşkanı ise; 3 üyeyi Yargıtay, 2 üyeyi Danıştay, 1 üyeyi Askerî Yargıtay, 1 üyeyi Askerî Yüksek İdare Mahkemesi içinden; 3 üyeyi öğretim üyeleri arasından, 4 üyeyi üst kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az beş yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından belli kriterlere ve prosedürler dâhilinde seçer.”
- 148. maddeye Anayasa Mahkemesinin görevleri arasına “Bireysel başvuruları karara bağlar” ibaresi eklenmiş ve maddenin devamına “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz. Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.” İbaresini eklenerek bireylerin sadece Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki hakların ihlaliyle ilgili Anayasa Mahkemesine bireysel dilekçe verebileceği belirtilmiştir. Ayrıca yine aynı maddeye “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı da görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divanda yargılanırlar” İbaresini eklenerek sayılan görevlilerin de Yüce Divanda yargılanabilme esası getirilmiştir. Ayrıca “Yüce Divan kararlarına karşı yeniden inceleme başvurusu yapılabilir. Genel kurulun yeniden inceleme sonucunda verdiği kararlar kesindir” ibaresiyle Yüce Divan kararlarına karşı itiraz yolu açılmıştır. 149. maddeyle de Anayasa Mahkemesinin yapısı ve işleyişi değiştirilmiştir.

- 156 ve 157 Maddelerde yapılan değişiklikle Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde görevli askeri hâkimlerin kararlarında “askerlik hizmetlerinin gereklerini” dikkate almayacağı öngörülerek bu mahkemelerin bağımsız çalışması ve karar alması sağlanmaya çalışılmıştır. 159. maddede yapılan değişiklikle 7 üyesi olan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun 21 asıl ve 10 yedek üyeden oluşacağı ve bu üyelerin cumhurbaşkanı tarafından belirli kriterlere ve prosedürlere uygun şekilde seçileceği belirtilmiştir. Ayrıca HSYK bu maddeye göre yeniden yapılandırılmıştır.
- 12 Eylül darbesi sürecinde ve sonrasında darbeciler tarafından kurulan Milli Güvenlik Konseyi, danışma meclisi ve hükümette görev alanların yargılanmasını önleyen geçici 15. maddesi yürürlükten kaldırılarak darbecilerin yargılanmalarının önü açılmıştır.

Görüldüğü gibi 1980 darbesinin yıldönümünde, 12 Eylül 2010’da yapılan anayasa referandumunda ağırlıklı olarak yargıyla ilgili köklü değişiklikler hazırlanmış, demokrasiyi, bireysel hakları geliştiren olumlu nitelikte birçok değişiklik de düzenlemelerde yer almıştır. Ak Parti; anayasada yapılması düşünülen değişikliklerle ilgili halkı bilgilendirmek için 36 ilde miting planlamış ve mitinglerin ilkinin, 2007 referandumunda %95 oranında *evet* diyen Bingöl’de gerçekleştirmiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan referandum mitinglerinde, askeri vesayet sistemini kırmak, sivil siyaseti ve demokrasiyi geliştirmek, darbecileri yargılamak ve Türkiye’de bir daha darbe yaşanmaması için, referanduma *evet* denilmesi gerektiğini meydanlarda anlatmıştır. Erdoğan Bingöl’de “Bir yandan 12 Eylül mağduruyuz diyorlar, bir yandan da 12 Eylül öncesi ülkeyi kana bulayan çetelerin uzantılarıyla yaptığımız mücadeleyi engellemeye çalışıyorlar” sözleriyle muhalefetin tutumunu eleştirmiştir. 2010 referandumu sürecinde Ak Parti, Saadet Partisi ve Büyük Birlik Partisi *evet* cephesini oluşturmuştur. CHP ve MHP, *hayır* oyu vereceklerini açıklarken, BDP referandumu boykot etme ve sandığa gitmeme kararı almıştır (Evrensel,2010b).

70 il ve 180 ilçeyi gezerek *hayır* kampanyası yürüten CHP bu kapsamda referandumda neden *hayır* diyeceklerini anlatan bir kitapçık hazırlamıştır. *Neden hayır* adlı kitapçığın sunuş bölümünde Kemal Kılıçdaroğlu’nun imzasıyla yer alan

yazıda *hayırın* gerekçeleri özetlenmiştir. Bu referandumun AK Parti'nin 8 yıllık iktidarının güven oylaması olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirten Kılıçdaroğlu:

AKP yandaşları sekiz yılda siyaseti kullanarak zengin oldu. Halkın payına ise işsizlik ve yoksulluk düştü. Sekiz yılda AKP, bir talan ve baskı düzeni kurdu. Gün oldu devran döndü, iktidardan düşeceklerini görünce Yüce Divan korkusuna düştüler. Sonunda çareyi yargıya kendi adamlarını atamakta buldular. Atasınlar ki Yüce Divana gönderildiklerinde, kendi adamları tarafından yargılansınlar. Bunun için de anayasayı değiştirmeleri gerekiyordu.

Cümleleriyle partisinin referandumla ilgili görüşünü anlatmıştır. CHP referandumda *hayır* oyu vermelerinin gerekçesini Ak Parti karşıtlığı üzerine inşa etmiştir. CHP, değişiklik paketinin Anayasa Mahkemesi ve HSYK ile ilgili maddeleri dışındaki 26 maddenin *göz boyamak* amacıyla pakete koyulduğunu, bu maddelerin Türkiye'de özgürlükleri ve demokrasiyi geliştirmekten çok uzak olduğunu savunmuştur (SETA,2010:19-20).

2010 referandumuna *hayır* diyen MHP neden *hayır* dedikleriyle ilgili kapsamlı bir kampanya yürütmüştür. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli anayasa değişikliklerinin, AB ve ABD'nin talepleri doğrultusunda hazırlanarak halka dayatıldığını, milletin isteklerinden kaynaklanmadığını savunmuştur. Bu değişikliğin ardında daha büyük ve yıkıcı değişikliklerin yapılmasının planlandığını iddia eden MHP'nin, yürüttüğü kampanya boyunca kullandığı '*hayır*'ın gerekçelerini ve buna yönelik söylemlerini şöyle özetleyebiliriz: (SETA,2010:24-25).

Türk milleti referandumda '*hayır*' oyu kullanarak; bölünmeyi mazur gören anayasa değişikliğine, teröristle kucaklaşmaya, terörle yaşamaya, açılım denen yıkıma, milli devletin, üniter yapının, milli kimliğin, milli dilin yıkılmasına, milli birliğin tahribine, peşmerge ile işbirliğine, kanlı küresel oyunlara, yeni Habur görüntülerine '*hayır*' diyecektir. Millet demokrasi adına paketin içine serpiştirilmiş cazip tuzaklara düşmeyecek, nihai oyunu görerek karanlık niyetlere, anayasa değişikliğine ve AKP'ye *hayır* diyecektir.

Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) anayasa referandumunu boykot kampanyasını 1 Ağustos 2010'da İstanbul Çağlayan Meydanı'nda düzenlediği mitingle başlatmıştır. BDP Eş Başkanı Selahattin Demirtaş mitingde yaptığı konuşmasında; "Referandumda '*evet*' ve '*hayır*' çerçevesinde sıkışmayarak Türkiye'ye '*başka umut var*' demek için 12 Eylülde '*boykot*' diyoruz" sözleriyle partisinin kararını açıklamıştır. Boykot Cephesinin Çağlayan'daki mitingine Emekçi ve Ezilenlerin Boykot Cephesi, BDP ve 27 sivil toplum kuruluşundan temsilciler de katılmıştır (T24,2010).

Hükümetin hazırladığı değişiklik paketini *yama yasa* olarak nitelendiren BDP “Herkes için demokrasi, hepimiz için özgürlük, yeni ve demokratik bir anayasa istiyoruz, 12 Eylül’de sandığa gitmiyoruz” sloganlarıyla, halkı referandumu boykot etmeye davet etmiştir. BDP hayal ettikleri anayasanın; tüm dini, etnik, kültürel farklılıkları tanıyan, insan haklarını geliştirip güçlendiren, seçim barajını kaldıran, anadilde eğitime imkân veren, zorunlu din derslerine müsaade etmeyen, örgütlenme ve ifade özgürlüklerini güvence altına alan, Kürt sorununa çözüm getiren bir anayasa olduğunu ve ancak böyle bir düzenlemeye *evet* diyebileceklerini açıklamıştır. BDP bünyesinde, parti meclisi ve anayasa komisyonu üyeliği yapan Prof. Dr. Büşra Ersanlı:

Bu referanduma evet demenin hiçbir manası yok. Çünkü yapılan değişiklikler o kadar küçük ki bu nedenle insanları bu referandumla oylamak ahlaken doğru değil. Hayır demenin de bir manası yok. İçi olmayan bir şeye hayır demek de manasız. Oylamanın kendisi zaten bir kandırmaca. Bu kandırmacaya alet olmamak lazım. Yüzde 10 barajı konusunda yasalarda ufak bir değişiklik yapılsaydı bu kadar bölünmüş bir tavır da ortaya çıkmazdı. Bunun için boykot.

Sözleriyle BDP’nin boykot kararının gerekçelerini kamuoyuna açıklamıştır (Bianet,2010a).

MEMUR-SEN 2010 anayasa referandumunda *evet* kampanyası yürütmüş STK’ların başında gelmektedir. MEMUR-SEN tarafından Mardin’de düzenlenen *Terör, Anayasa Değişikliği, Referandum ve Demokratikleşme Süreci* konulu çalışma toplantısında konuşan MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu;

Türkiye’nin demokratikleşmesinin önündeki en büyük engel, toplumsal çoğulculuğu sağlamayan ve geniş bir meşruiyet zeminine sahip olmayan darbe ürünü 12 Eylül Anayasasıdır. 1982 Anayasa’nın otoriter, baskıcı ve dayatmacı ruhunu ortadan kaldırmak için; temel hak ve özgürlükleri esas alan, demokratik hukuk devleti’ne ilişkin evrensel değerleri referans alan, en geniş toplumsal uzlaşmayla, demokratik standartları yükseltecek yeni bir anayasa yapılmalı ve yürürlüğe konulmalıdır. Bu niteliklere sahip bir anayasa için ihtiyaç duyulan gereklilikler ve yeterlikler fazlasıyla mevcuttur. Sivil, özgürlükçü ve demokratik anayasaya sahip olma isteklerini, girişimlerini önemsiyor ve destekliyoruz. Sivil ve demokratik anayasa girişiminin, başta siyasi partiler kanunu olmak üzere seçim, ceza ve örgütlenmeye ilişkin temel kanunlarla ilgili yasalarda yapılacak değişikliklerle desteklenmesi gerekir. Bu milletin özgürleşmesinin ve devletin sivilleşmesinin sağlanması için, anayasa yargısının yasama erkinin, idari yargının ise yürütme erkinin alanını taciz etmesinin önüne geçmek için anayasa değişikliği paketine ‘evet’ diyeceğiz ve milletimizin de ‘evet’ demesini isteyeceğiz.

Şeklinde konuşmuştur. MEMUR-SEN net ifadelerle referandumda *evet* cephesinde yer almış ve Türkiye genelinde MEMUR-SEN teşkilatları tarafından bu konuda yüzlerce konferans ve etkinlik yapılmıştır (MEMUR-SEN, 2010).

Referandumda *hayır* cephesinde yer alan KAMU-SEN, anayasa değişikliğinin paket şeklinde oylanmasını eleştirmiştir. KAMU-SEN ve Türk Eğitim-Sen Genel Başkanı İsmail Koncuk Erzurum’da sendikasının düzenlediği toplantıda referandumla ilgili görüşlerini de açıklamıştır: (Türkeğitimsen,2010)

Tartışılmaz maddelerle, tartışılan maddeler aynı pakette milletin önüne getirilmek isteniyor. Bütün dünya anayasa yapıyor. Biz de maşallah böyle bir anlayışla Türkiye'yi nereye götürürüz. Anayasamız değişebilir. Ama bizim Anayasamız bir paket haline getirilmiş. İçerisinde Türkiye'de akli başında olan herkesin kabul edeceği maddeler de var, kabul etmeyeceği maddeler de var. Ama tartışılmaz maddelerle, tartışılan maddeler aynı pakette milletin önüne getirilmek isteniyor, bu şark kurnazlığıdır. Türkiye'de çocuk haklarından, cinsel istismardan herkes rahatsız. Bununla ilgili ne AKP, ne CHP, ne MHP, ne de milletimizin tereddüdü söz konusudur. Kamu çalışanlarına toplu sözleşme hakkı, grev hakkı verme konusunda bütün siyasi partililer hem fikirdir. Peki, neden tartışılmaz konular aynı paket içinde referanduma sunulmak isteniyor. Bu etik bir tavır değildir.

KESK Genel Başkanı Sami Evren, 23 Temmuz 2010’da yaptığı basın açıklamasında 2010 anayasa referandumuna yaklaşımını ortaya koymuştur. “Bugüne kadar yapılan değişikliklerin, darbe ürünü olan 1982 Anayasası’nın antidemokratik ruhunu ortadan kaldırmadığı ve siyasi ve toplumsal sorunlara çözüm üretmediği gibi, bu değişiklikler de sorunlarımızı çözmeyecektir” diyen Evren, sözlerini şöyle sürdürmüştür: (KESK,2010).

Bugüne kadar 81 maddede yapılan değişiklikler, darbe ürünü olan 1982 Anayasası’nın antidemokratik ruhunu ortadan kaldırmayıp siyasi ve toplumsal sorunlara çözüm üretmediği gibi bu değişiklikler de sorunlarımızı çözmeyecektir. Yapılan değişiklikler hem temel hak ve özgürlüklere ilişkindir hem de devletin yapısına ilişkindir, bu nedenle değişikliklerin toptan oylatılması doğru değildir. Toplu sözleşme hakkı, kadınlara ilişkin pozitif ayrımcılık, adil yargılanma hakkı vb. düzenlemeler temel hak ve özgürlükler kapsamındadır ve bu nedenle referanduma götürülmemelidir... Yapılan düzenlemeler ile yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığını sağlamaya yönelik yeterli güvence getirilmediği gibi en çok eleştirdiğimiz cumhurbaşkanının yetkileri ise daha da arttırılarak antidemokratik sistem derinleştirilmektedir. Bu değişiklik paketinde demokratikleşme önündeki temel sorunlarımızın çözümünü önceleyen bir içerik yoktur. Bu pakette çalışma yaşamının demokratikleştirilmesini sağlamaya yönelik bir düzenleme yoktur. Daha da önemlisi toplumun tüm kesimlerinin ortak talebi haline gelen yeni, eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik anayasa ihtiyacı ötelenmektedir. Oysa konfederasyonumuz başından beri, yenilenen, ama

ruhunu tamamen koruyan 1982 Anayasası'nın tümünden yürürlükten kalkmasını, barışa dayalı, eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik yeni bir anayasanın gerekliliğini savunmaktadır. Savunmakla kalmamış, yeni anayasanın nasıl olması gerektiğine ilişkin temel ilkeleri kamuoyu ile paylaşmıştır. Yine bir dizi toplantı, çalıştay, forum gibi etkinlikler ardından 10 Nisan 2010 tarihinde İstanbul'da *Demokratik Anayasa* mitingi düzenlemiştir. Demokratik yeni bir anayasa talebimiz gerçekleşinceye kadar mücadeleye devam edeceğiz.

2010 anayasa referandumu sürecinde *evet* cephesinde yer alan HAK-İŞ'in Genel Başkanı Salim Uslu, halkoylamasının 12 Eylül darbecileriyle hesaplaşma fırsatı olduğunu belirterek, temiz bir vicdanla 'evet' diyeceklerini açıklamıştır. Öz Orman-İş Sendikasının Afyonkarahisar'da yapılan başkanlar kurulu toplantısında konuşan Uslu, referandumda neden *evet* diyeceklerini şöyle açıklamıştır: (Öz Orman-İş,2010)

Anayasa'yı hangi hükümetin değiştirdiğine bakmıyoruz. Kendimize saygımızdan dolayı 'evet' diyoruz. 12 Eylül darbesinin neler yaptığını hepimiz biliyoruz. 30 bin işçinin işine 'sakıncalı' diye son verdiler. Bu ülkede sakıncalı damgası yiyip de iş bulabilen var mı? Özel sektör bile onlara iş vermedi. 12 Eylül'ün kötülükleriyle hesaplaşma fırsatı gelmişse, biz buna 'evet' deriz. Biz, DSP-MHP-ANAP hükümetinin getirdiği anayasa değişikliğini de desteklemiştik. Referandum, bir partinin oylanması değil; toplumun kararlara doğrudan katılmasıdır. Bunun için biz 'evet' kampanyası başlattık... Yapılan değişikliklerle; Grev zararları gerekçesiyle sendikaların baskı altına alınması dönemi bitiyor. Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının getirilmesi bizi ilgilendirmiyor diyemeyiz. Bizi ilgilendiriyor. Toplumun riskli grupları için pozitif ayırmacılık getiriliyor. Bu da çok önemli bir değişiklik. Benim vicdanım temiz ve net. Bundan önceki hükümetlerin yaptığı değişiklikler için nasıl destek ve gazetelere ilan vermişsem, şimdiki değişiklik için de aynısını yapıyorum. İlkeli ve tutarlı bir tavır sergiliyorum. Daha iyi, daha ileri bir Anayasa için arayışlarımız 13 Eylül günü de devam edecek.

DİSK'in bu süreç içinde 19 Ağustos 2010'da kendi web sitesinden yayınladığı bildiri örgütün tutumunu, duruşunu ve *hayır* deme gerekçelerini açıkça resmi ağızdan ifade etmiştir. KAMU-SEN ve KESK gibi DİSK de, emekçilerin ve halkın aleyhine bir düzenleme yapıldığını ve bu konuda görüşlerinin alınmadığını iddia etmiştir. DİSK'in açıklaması şu şekildedir: (DİSK,2010b).

Yürürlüğe girdiğinden beri 30 yıllık süre içinde 12 Eylül Anayasası'nın tümüyle yürürlükten kaldırılması ve yeni bir anayasanın toplumsal uzlaşmayla hazırlanması için mücadele ettik. Bu dönem içinde DİSK tarafından çeşitli tartışma toplantıları düzenlenmiş, raporlar ve incelemeler yayınlanmış, 12 Eylül'ün yıldönümlerinde gerçekleştirilen yürüyüş ve mitinglerde yeni bir demokratik anayasa talebi sürekli olarak dile getirilmiş ve kongre kararları alınmıştır. DİSK'in bu amaçla gerçekleştirdiği en yeni ve kapsamlı çalışmalardan biri de son dönemde geniş bir uzmanlar kurulu tarafından hazırlanan *Özgürlükçü-eşitlikçi demokratik ve sosyal yeni bir anayasa için temel*

ilkeler” raporudur. Ne yazık ki AKP tarafından hazırlanan anayasa değişikliği paketinde toplumun ekonomik, sosyal ve demokratik talepleri görmezden gelindiği gibi, gerçekten emekçiler yararına bir düzenlemeye de yer verilmemiştir. Bizler, 12 Eylül anayasasını değiştiriyormuş gibi yaparak aslında her şeyi olduğu gibi bırakan ve bu sözde değişikliklerle 12 Eylül anayasasını ayakta tutmaya çalışan AKP’nin anayasa değişikliği paketine karşı çıkıyoruz. Bu nedenle DİSK, otuz yıldır içinde yaşadığımız baskıcı düzenin olduğu gibi sürmesinden başka bir sonuç doğurmayacak olan bu anayasa değişikliği paketine ‘hayır’ diyerek; özgürlükçü, eşitlikçi, demokratik ve sosyal yeni bir anayasa yolunda mücadelesine devam edecektir!

TÜRK-İŞ Genel Başkanı Mustafa Kumlu ise; 2010 anayasa referandumunda üyelerini *evet* veya *hayır* deme konusunda serbest bıraktıklarını ve bu konuda konfederasyon olarak taraf olmayacaklarını açıklasa da, TÜRK-İŞ’e üye 12 sendika referandumda *hayır* diyeceklerini kamuoyuna açıklamıştır. TÜRK-İŞ’e üye Petrol-İş, Kristal-İş, Deri-İş, Hava-İş, Tek Gıda-İş, Tez-Koop-İş, Ağaç-İş, Basın-İş, Belediye-İş, Harb-İş, Türkiye Gazeteciler Sendikası ve Tümtis 4 Ağustos 2010 tarihinde Taksim Hill Otel’de bir araya gelerek bir basın toplantısı düzenlemiştir. Heyet adına basına açıklama yapan Petrol-İş Başkanı Mustafa Öztaşkın; TÜRK-İŞ yönetiminin net bir kararla ortaya çıkmamasını eleştirmiştir. Öztaşkın;

AKP denetimi altına aldığı 12 Eylül ürünü antidemokratik yapılara; örneğin YÖK’e dokunmazken, seçim sistemini demokratikleştirmekten ve seçim barajını düşürmekten kaçınırken, dokunulmazlıkları sınırlamazken, demokratikleşme adı altında yüksek yargıyı yeniden düzenlemektedir... Bizler neredeyse 30 yıldır bu anayasanın değiştirilmesi için mücadele ediyoruz. Ne istediğimizi çok iyi biliyoruz. Bizler uluslararası kabul görmüş hakların anayasa hükmü haline gelmesini istiyoruz.

Sözleriyle konfederasyonun aldığı karara uymadıklarını ve *hayırın* gerekçelerini açıklamıştır. (Bianet,2010b).

12 Eylül 2010’da Türkiye’nin 6. referandumunda %57,88 *evet* oyuyla anayasa değişikliği paketi kabul edilmiştir. Emek kesiminde MEMUR-SEN ve HAK-İŞ *evet* derken, KAMU-SEN, KESK, DİSK ve TÜRK-İŞ referanduma *hayır* demiştir. Siyasi partilerden de iktidar partisi dışında sadece Saadet Partisi ve Büyük Birlik Partisi *evet* cephesinde yer almıştır. Yanına kitlesel bir siyasi partinin desteğini alamadan kampanyasını yürüten Ak Parti için referandum süresince sivil toplumun desteğini almak daha önemli hale gelmiştir.

Bu süreçte büyük kitlesel örgütler olan MEMUR-SEN ve HAK-İŞ’in *evet* için çalışması hem referandumun sonucunu etkilemiş, hem de muhalefetin *Anayasayı*

kimseye danışmadan tek başına değiştiriyor iddialarının toplum nezdinde etki bırakmamasını sağlamıştır. Yönetime katılma, siyasal katılma üzerinde sendikaların etkisinin değerlendirilmesi bakımından referandum süreçleri önemli ve referans olaylardır. Siyasal katılımın en etkili ve doğrudan yolu şüphesiz seçimler ve oy kullanmadır. Bu nedenle 2017 referandumu da bu kapsamda incelenecektir.

4.2.10. Baş Örtüsüne Yönelik Tartışmalar

Türkiye’de başörtüsü yasağı uzun yıllar ülkenin gündemini meşgul etmiştir. Bu sorunun ne zaman başladığını değerlendirdiğimizde; Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllarda kamu kurumlarında başörtülü çalışanın ve başörtüsünü engelleyen bir mevzuatın bulunmadığını görmekteyiz. 1950’den sonra köyden, kırsaldan kente göçlerin artmasıyla başörtülü kadınlar kamusal alana daha fazla girmeye başlamıştır. 1950’lerde şehir hayatında, 1960’larda üniversitelerde başörtülü kadınların sayısının artmasıyla birlikte başörtüsü yasağı da ülke gündeminde tartışılmaya başlanmıştır. 1970’lerde de başörtülü üniversite öğrencisi sayısı artmaya devam etmiştir. Bu artışta, 1969 yılında Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Nizam Partisinin ve 1972’de Milli Selamet Partisinin siyasi hayata girmesinin de etkisi olmuştur. 1980 askeri darbesinden sonra yayınlanan kılık kıyafet yönetmeliğiyle başlayan başörtüsü yasağı, 28 Şubat sürecinde yapılan uygulamalarla ciddi bir toplumsal sorun haline gelmiştir. 1960’lardan buyana, başörtüsü sorununun görünür hale gelmesini sağlayan, daha doğru ifadeyle yasakları deşifre eden önemli olaylardan bahsetmek konunun dahi iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1964 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi Gülşen Ataseven okula giderken başını örtmeye başlamıştır. Üniversiteyi birincilikle bitirdiği için, üniversitenin teamülleri gereği mezuniyet töreninde kendisine yaptırılması gereken geleneksel mezuniyet konuşması, üniversitenin ikincisi olan öğrenciye yaptırılmış, talep ettiği halde mezuniyet konuşması yapmasına başörtülü olduğu gerekçesiyle izin verilmemiştir. Bu olay başörtüsü yasağıyla ilgili yaşanan ilk olaylardan biridir. (Benli,2011:11).

Gazeteci Şule Yüksel Şenler’in hayatı da bu yasaklarla mücadeleye adanmış bir hayattır. Yazı hayatına 1952 yılında daha 14 yaşındayken Yalpaze dergisinde başlayan, 1959 yılından itibaren Yeni İstiklal, Bugün gibi dönemin önemli gazetelerinde köşe yazıları yazan gazeteci yazar Şule Yüksel Şenler, 1965 yılında

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın "Sokaklardaki kapalı hanımların öncüleri cezalarını göreceklerdir" beyanatıyla kendisini hedef aldığını iddia ederek, Yeni İstiklal Gazetesinde cumhurbaşkanına hitaben bir mektup yayınlamıştır. Şenler mektubunda yer alan; "Cumhurbaşkanı Allah'tan ve milletten özür dilemelidir" ibarelerinden dolayı 9 ay hapis cezası almış ve cezaevine girmiştir. Cezaevine girdikten iki ay sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından cezası affedildiği halde Şule Yüksel Şenler, affı kabul etmeyerek cezasını tamamladıktan sonra cezaevinden çıkmıştır (Anadolujansı,2019).

Şule Yüksel Şenler'in konferanslarından etkilenecek başını örtmeye karar veren öğrencilerden biri olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan, başörtüsü ile derse girdiği için İslam Tarihi hocası Prof. Neşet Çağatay tarafından uyarılmıştır. Babacan, başını açmayı reddederek sınıfı terk etmiş ve hocaya hakaretten disiplin kuruluna sevk edilmiştir. Babacan'ın 1968 yılında üniversiteden ihraç edilmesi sebebiyle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri protesto amaçlı dersleri boykot etmiştir. Boykotların kısa sürede yayılması ve olayların büyümesi nedeniyle dekan istifa etmek zorunda kalmış ve boykotlar TBMM'nin gündemine taşınmıştır (Berberoğlu,1999).

Avukat Emine Aykenar'ın başörtülü olduğu gerekçesiyle 1973 yılında barodan ihraç edilmesi, Türkiye'de meslek odalarında başörtüsü yasağı uygulaması bağlamında bir ilk olmuştur. 1972 yılında Ankara Barosuna kayıtlı olarak avukatlığa başlayan Aykenar, bir süre sonra başını örtmeye başlamış ve bunun üzerine 29 Mart 1973'de Ankara Barosu disiplin kurulu, Avukat Emine Aykenar'ın başörtülü olduğu gerekçesiyle barodan ihracına karar vermiştir. 23 Ekim 1977 tarihinde ise İzmit Kız İmam Hatip okulunda 215 kız öğrenci hakkında, derslere başörtülü girdikleri için disiplin soruşturması açılmıştır (Benli,2011:11). Bahsedilen bu olaylar ve bu olayları yaşayan; Gülsen Ataseven, Şule Yüksel Şenler, Hatice Babacan, Emine Aykenar gibi kişilerin yaşadıkları mağduriyete tepki göstermeleri sayesinde Türkiye'de başörtüsü yasağı daha çok bilinir, görülür, hissedilir hale gelmiş ve kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.

1980 darbesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyinin oluşturduğu, emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu'nun başkanlığındaki Bakanlar Kurulu tarafından 16 Temmuz 1982'de çıkarılan Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin

Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik 25 Ekim 1982’de 17849 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin 5. maddesinde yer alan;

a. “Kadınlar; elbiseler temiz, düzgün, ütülü, sade; ayakkabılar ve/veya çizmeler sade ve normal topuklu, boyalı; görev mahallinde baş daima açık, saçlar düzgün taranmış veya toplanmış; tırnaklar normal kesilmiş olur. Ancak bazı hizmetler için özel iş kıyafeti varsa görev sırasında kurum amirinin izni ile bu kıyafet kullanılır. Pantolon, kolsuz ve çok açık yakalı gömlek, bluz veya elbise giyilmez. Etek boyu dizden yukarı ve yırtmaçlı olamaz. Terlik tipi (sandalet) ayakkabı giyilmez.

b. Erkekler; elbiseler temiz, düzgün, ütülü ve sade; ayakkabılar kapalı, temiz ve boyalı giyilir. Sandalet veya atkılı ayakkabı giyilmez. Bina içinde ve görev mahallinde baş daima açık bulundurulur. Kulak ortasından aşağıda favori bırakılmaz. Saçlar, kulağı kapatmayacak biçimde ve normal duruşta enseden gömlek yakasını aşmayacak şekilde uzatılabilir, temiz, bakımlı ve taranmış olur. Her gün sakal tıraşı olunur ve sakal bırakılmaz. Bıyık tabii olarak bırakılır, uzunluğu üst dudak boyunu geçemez, üstten alınmaz, anlar üst dudak hizasında olur, alt uçları dudak hizasından kesilir. Kravat takılır, kravatı örtecek şekilde balıkçı yaka veya benzeri süveterler giyilmez. Hizmet gereğine uygun olarak verilmişse tek tip elbise giyilir. Bina içinde ceketsiz, gömleksiz, kravatsız ve çorapsız dolaşılmaz.”

İbareleriyle kamuda başörtüsü yasağı resmi olarak başlamıştır. Bu düzenlemeyle sadece başörtüsü yasağı getirilmemiş; kadın ve erkek kamu personelinin işyerinde giyeceği kılık kıyafeti, askeri mantıkla en ince ayrıntısına kadar tek tip şekilde düzenlenmiştir. (Resmi Gazete,1982b:1).

Turgut Özal’ın iktidarda olduğu dönemde başörtüsü yasağının kaldırılmasıyla ilgili girişimler yapılmıştır. Bu girişimler YÖK üzerinden veya TBMM üzerinden yürütülmüştür. Bu kapsamda 3 Aralık 1987’de Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği 7. fıkrasına ekleme yapılarak yükseköğretim kurumlarında başörtüsü serbest hale getirilmiş olup, düzenlemeye karşı olan çevreler Danıştay’a itirazda bulunmuştur. 7 Temmuz 1989 da Danıştay 8. Dairesi yapılan yönetmelik değişikliği için iptal kararı vermiştir. 1988 yılında ise Başbakan Turgut Özal ve Anavatan Partisinin teklifiyle 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu değiştirilerek yasak kaldırılmak istenmiş fakat bu kez de Anayasa Mahkemesi ile karşılaşılmıştır. 27.12.1988 tarih, 20032 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 3511

nolu Kanun'la; 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na Ek 16. madde eklenmiş, bu maddeyle; “Yükseköğretim Kurumlarında dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir.” hükmü getirilmiştir (Resmi_Gazete,1988). Bu düzenlemeyle üniversitelerde başörtüsü serbest hale gelse de, dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in başvurusu üzerine ilgili hüküm 1989 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla, boşalan Anavatan Partisi Genel Başkanlığı ve Başbakanlık görevlerini Yıldırım Akbulut devralmış, Başbakan Akbulut döneminde de başörtüsü yasağını kaldırmak için girişimler devam etmiştir. Akbulut Hükümeti TBMM'ye sunduğu kanun taslağıyla bir kez daha 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nu değiştirmek istemiş, bu amaçla meclise sunulan kanun taslağı 25 Ekim 1990'da kabul edilmiştir. Çıkarılan 3670 sayılı yasayla, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na Ek 17. madde eklenmiştir. Ek 17. madde: “Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile Yüksek Öğretim kurumlarında kılık kıyafet serbesttir.” ifadeleriyle yasakları kaldırmıştır (Resmi_Gazete,1990). Erdal İnönü başkanlığındaki SHP, yasakları kaldıran Ek 17. maddenin iptali için 3 Aralık 1990'da Anayasa Mahkemesine müracaat etmiş ancak bu defa Anayasa Mahkemesi Ek 17. maddenin iptal talebini reddetmiştir (Benli,2011:11).

ANAP Hükümetinin 1990 yılında Yükseköğretim Kanunu'nu değiştirerek kılık kıyafet ve başörtüsü serbestisi getirmesi ve bu düzenlemenin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmemesi üzerine Türkiye genelinde binlerce başörtülü üniversite öğrencisi öğretim hayatını sürdürmüştür. Bazı üniversitelerde sorunlar yaşansa da genel olarak 28 Şubat sürecine kadar serbestlik devam etmiştir. 28 Şubat döneminde üniversitelerde başörtüsünü yasaklayan ilk düzenleme İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu'nun 23 Şubat 1998 tarihli genelgesidir. Bu genelge emsal teşkil etmiş ve benzer genelgeler başka üniversiteler tarafından da yayınlanarak başörtüsü yasağı yeniden başlamıştır. Yasağın fiili olarak yeniden başladığı bu tarihte üniversitelerde eğitim gören binlerce başörtülü öğrenci bulunmaktadır. (Aljazeera,2013).

1990 yılında kaldırılan başörtüsü yasağı 28 Şubat sürecinde 1997'de yeniden başlamış, 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti tarafından yasağın kaldırılmasıyla ilgili

çalışma başlatılmıştır. 2007 yılında cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili olarak çıkan 367 krizinin odağında da yine başörtüsü olmuştur. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün karısının başörtülü olduğu için Çankaya köşküne çıkamayacağı tartışmaları Türkiye'nin gündemini uzun süre meşgul etmiştir. 2007 yılında TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminin 1. turunun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine 2007 referandumuyla anayasa değişikliği yapılarak kriz aşılmış ve Abdullah Gül 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

1967'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki bir eylemle gündeme gelen ve 1997 yılında Anayasa Mahkemesinin verdiği bir kararla tekrar yasaklanan başörtüsü, 40 yıl boyunca Türkiye'nin gündeminde kaldıktan sonra, 9 Şubat 2008'de TBMM'de gerçekleştirilen Anayasa değişikliğiyle yeniden serbest olmuştur. Başörtüsünün yükseköğretimde serbest bırakılmasını öngören anayasa değişikliğine ilişkin kanun TBMM'de 411 oyla kabul edilmiştir. CHP, başörtüsünü üniversitelerde serbest hale getiren anayasa değişikliğini iptal ettirmek için Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve mahkeme 5 Haziran 2008'de iptal kararı vermiştir. (Toruk,2011:485).

Anayasa değişikliğinin hemen ardından YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan rektörlere bir yazı göndererek, TBMM'nin yaptığı düzenlemenin gereği olarak, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılması talimatını vermiştir. Bunun üzerine YÖK'ün 9 üyesi, yapılan anayasa değişikliğini tanımadıklarını ve bu karara uymayacaklarını imzalı bir bildiriyle kamuoyuna açıklamışlardır. Danıştay 8. dairesi, YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan'ın üniversite rektörlerine gönderdiği başörtüsünü serbest bırakan yazısını genelge olarak tanımlayıp 12 Mart 2008'de yürütmesini durdurmuştur. Böylece başörtüsünün, 9 Şubat 2008'de TBMM'de yapılan düzenlemeden, Anayasa Mahkemesinin 5 Haziran 2008'de vereceği iptal kararına kadar geçen 3 aylık süre zarfında da serbest kalması mümkün olamamıştır. (Benli,2011:11).

Üniversitelerde başörtüsü yasağı, 2007 yılında yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinden sonra YÖK'teki ve üniversitelerdeki bürokratik değişimlerle aşılmıştır. Kamu personeli için başörtüsü yasağının kalkması ise hükümetin 1 Ekim 2013'te açıkladığı demokratikleşme paketi ile gerçekleşmiştir. Avukatlar için barolar tarafından uygulanan başörtüsü yasağı da mahkeme kararları ile aşılmıştır. TBMM'de ise hac dönüşü başörtülerini çıkarmayacaklarını açıklayan Ak Parti'li Milletvekilleri;

Gülay Samancı, Nurcan Dalbudak, Sevda Bayazıt Kaçar ve Gönül Bekin Şahkulubey'in 31 Ekim 2013'teki Meclis genel kurulu çalışmalarına başörtülü katılmasıyla fiili olarak son bulmuştur (Aljazeera,2013).

MEMUR-SEN başörtüsü yasağının kaldırılması için eylemler ve görüşmeler yürütmüş ve bu çabalarını hem 28 Şubat sürecinde hem de Ak Parti iktidarı döneminde çözümün gecikmesi üzerine sürdürmüştür. Bu konuyla ilgili yaptığı müstakil eylemlerin yanı sıra Ankara İnanç Platformunun yürüttüğü birçok eyleme de katılarak destek vermiştir. Abdi İpekçi Parkı'nda *başörtüsüne özgürlük* eylemlerinin 140. toplantısına katılan MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Aksu bir konuşma yapmıştır (Diyanet-Sen,2008:8). MEMUR-SEN'e bağlı Bem-Bir Sen'in 2008 yılındaki 3. Olağan genel kurulunda konuşan MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Aksu, Başörtüsüne hürriyet sağlanmadıkça yeni anayasa yapılsa bile yarım kalacağını ve bu sorunu çözmek için atılan adımları desteklediklerini, üniversite öğrencilerine verilen hakkın kamu çalışanlarını da kapsamaması gerektiğini ifade etmiştir. O dönemde hizmeti sunan kamu hizmetinden faydalanan ayrımı yapılarak bir çözüm üretilmesini de eksik bulduğunu ifade eden Aksu sözlerine şöyle devam etmiştir: (MEMUR-SEN, 2008)

Kamu hizmeti sunan kamu hizmetinden faydalanan şeklindeki ayrımın anayasada yer alması sorunu çözmez. Kamu çalışanlarının başörtü ile kurumlarda çalışabilmesine yönelik bir yasaklama ne anayasada ne de yasalarda vardır. Bu yüzden bu değişiklik teklifi hem eksik, hem yarım ve hem de yeni tartışmaları getirecektir. Din ve vicdan hürriyeti anayasa tarafından teminat altına alınmıştır. Ayrıca 1982 Anayasası'nın 49. maddesine göre çalışma hakkı da teminat altındadır. Hizmet alan ve hizmet veren ayrımının yapılması temel insan haklarına ve anayasanın ruhuna ve bütünlüğüne aykırıdır. Bu hakkın korkularla hukuk dışı gerekçelerle ve devletin yıkılması bölünmesi paranoyaları ile kadınların elinden alınması hukuk devleti ilkesi ve anayasanın bütünlük ilkeleriyle bağdaşmayacaktır. Üniversiteye giden bazı kızlarımız bunu inançları gereği örtüyor ve siyasi simge olarak görmüyorlar. Bu inanç sadece üniversitelerde mi geçerli olacaktır. İnanç her yerdedir. Bunun kamusalı, özeli tüzeli olmaz. Bu itibarla yarım demokrasi yarım yasa yarım özgürlük olmaz. Başörtüsü ile okuma başörtüsü ile çalışma ve başörtüsü ile seyahat etme hizmet etme özgürlüğü olmalı ve buna kısıtlama getirilmemelidir

MEMUR-SEN'in 15 Mayıs 2005'de İnanç Özgürlüğü Platformu çatısı altında düzenlediği başörtüsü yasağını protesto amaçlı Beyaz Buluşma Mitingi bu konuyla ilgili yapılan özgün eylemler arasında yerini almıştır. Çeşitli illerden binlerce insanın Ankara'da toplandığı ve MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Aksu'nun da bir konuşma yaptığı mitinge 240 metrekairelik dev beyaz örtüler getirilmiştir. İnanç

Özgürlüğü Platformu 2008 yılında başörtüsü yasağını bitiren anayasa değişikliğinin iptali için Anayasa Mahkemesine başvuran CHP'yi protesto amaçlı yeniden sahaya inmiş, Memur-Sen'in de katılımıyla Ankara'da büyük bir miting düzenlenmiştir. Bu mitinge katılan MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu bir konuşma yaparak; bu durumun kabul edilemeyeceğini ve yeni 28 Şubat'ların yaşanmaması için mücadeleye devam edeceklerini belirtmiştir. Bazı rektörlerin anayasa değişikliğini dikkate almayacaklarını söylemesine tepki gösteren Gündoğdu; "Bütün üniversitelerin önünde noter bulunduracağız. Ya anayasa değişikliğine uyacaklar, ya da suç işleyecekler." sözleriyle rektörleri uarmıştır (Yıldırım,2019b:460,541).

Başörtüsü yasağının kaldırılması için 2012 yılında TBMM önünde eylem yapan MEMUR-SEN Kadınlar Komisyonu; iktidar ve muhalefet partileri ve sivil toplum örgütlerine, başörtüsü yasağının kamunun her alanında kaldırılması için ortak çalışma yapma çağrısında bulunmuştur. Eylemde, basın bildirisini okuyan MEMUR-SEN Kadınlar Komisyonu Başkanı Arife Topcuoğlu şu çağrıda bulunmuştur: (MEMUR-SEN,2012a).

Duvarlarında, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu yazılı olan TBMM'nin, millettten gelen bu talebe kulaklarını tıkamadan, gereğini yapması gerekiyor. İnkna odalarında tehdit edilmiş, onurları kalpleri kırılmış bu ülkenin öz çocuklarının haykırışı olarak burada toplandık. İnancından dolayı başlarını örttüğü için hala 'parya muamelesi' gören bizlerin itirazı var. Sahip olduğumuz en temel haklarımızın yasaklanmasına itirazımız var.

MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu, 2012'de Antalya'da düzenlenen Eğitim Bir-Sen 4. üniversite teşkilatları buluşması'na katılarak açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasında başörtüsü yasağına geniş yer veren Gündoğdu, üniversitelerde başörtüsünün, rektörün veya YÖK'ün hükmü olmaktan çıkarılması gerektiğinin altını çizmiştir. Yıllardır başörtüsü yasağını uygulayanların kadın üzerinden çocuğu ve aileyi terbiye etmeye çalıştığını ve bu yasaklamanın yürütülen toplum mühendisliği çalışmasının bir parçası olduğunu savunan Gündoğdu, kadına şiddet üzerine birçok haber yapılırken, kadına en büyük şiddet olan başörtüsü yasağını görmezden gelindiğini belirtmiş, üniversitede, kamuda başörtülü memur, akademisyen, öğretmen, doktor, idareci çalışmasının önündeki tüm engellerin anayasa değişikliğine gerek kalmadan kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır (MEMUR-SEN,2012b).

MEMUR-SEN kamuda kılık-kıyafet serbestisi tanınması amacıyla 9 Ocak 2013 tarihinde *Özgürlük İçin 10 milyon İmza* kampanyasını başlatmıştır. Ankara'nın Sıhhiye semtinde kurulan stantlarda başlatılan ve 23 farklı merkezde yürütülen kampanyaya halk büyük ilgi göstermiş, siyasetçiler ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri stantları ziyaret ederek eylemlere destek vermiştir. Toplanan imza sayısının 12 milyon 300 bine ulaşması üzerine 14 Şubat'ta kampanya sona ermiş ve toplanan imzalar 8 Mart 2013'de bir tören düzenlenerek Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik'e teslim edilmiştir. Törende konuşan Ahmet Gündoğdu ulaşılan imza sayısını açıklayarak kampanyaya imza atan, destek veren herkese teşekkür etmiş ve şöyle konuşmuştur: (Anadolujansı,2013c)

1930'da kadına seçme, 1934'te seçilme hakkını vermişiz, 2013'te ne giyeceğini seçme hakkını hala vermiyoruz. Başörtülü kadın, cumhurbaşkanı, başbakan, milletvekili, belediye başkanı eşi olabilir ama bunların kendisi olamaz. Bu eş kontenjanından birey değildir... Kadın ve erkek birer bireydir ve eğitim, çalışma, siyaset hakkı, cinsiyetlere göre şekillenemez. Dolayısıyla cinsiyet ayrımcılığının sona ermesini istiyoruz.

Başörtüsü yasağının kaldırılması konusunda kararlı tutumunu sürdüren MEMUR-SEN, imza kampanyasıyla yetinmeyerek yeni bir eylem süreci daha başlatmış, hükümet tarafından yasaklar kaldırılana kadar bir sivil itaatsizlik eylemi olan Kamuda Serbest Kıyafet Eylemini başlatmıştır. İşyerlerine 18 Mart'tan itibaren başörtüsüyle ve serbest kıyafetle gitme kararı alan MEMUR-SEN, üyelerine de bu yönde çağrı yapmıştır. Ahmet Gündoğdu, MEMUR-SEN'in topladığı imzaların kamu görevlilerinin kılık kıyafet özgürlüğüne sahip olması noktasında toplumsal bir mutabakatın göstergesi olduğunu belirterek, darbe döneminde hazırlanan 1982 model kılık kıyafet yönetmeliğini yok sayacaklarını ve kamu görevlilerinin kılık kıyafet özgürlüğünü güvence altına alan yasal düzenleme yapıncaya kadar eyleme devam edeceklerini ifade etmiştir. Gündoğdu, "1982'de erkeğe bıyıklarını üstten almama, ensesinden saçını ve favorilerini uzatmama, kot giymeme dayatmasından da, kadınlara başı açık olmayı dayatan, neredeyse ayakkabı numarasına kadar karışan bu ucube yönetmelikten kurtulmak istiyoruz." sözleriyle bu konudaki kararlılığını ifade etmiştir (Milligazete,2013).

HAK-İŞ de MEMUR-SEN gibi kurulduğu 1976 yılından beri başörtüsü yasağına karşı mücadele vermiş bir sivil toplum örgütüdür. HAK-İŞ Genel Başkanı

Salim Uslu Türkiye’deki yasaklar hakkındaki fikirlerini şu sözlerle ifade etmiştir: (Milliyet,1998b)

Mücadelemizi başörtüsüyle sınırlamayız... Aslında Türkiye’de tek tip insan yetiştirilmek isteniyor. Hafız Esad, daha ilkokul çağındaki çocuklara üniforma giydiriyor. Acaba burada da üniforma giydirilmek mi isteniyor diye düşünmeden edemiyoruz. Çatışma yerine ortak aklı öne çıkarın. Sorunu, başörtüsü sorununa indirgemeyin. Sorun, insan hakları ve özgürlük sorunudur. Üniversiteler bugün bilimsellikten uzak, YÖK vesayeti altında.

Salim Uslu, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin anayasa değişikliğinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi kararıyla ilgili olarak, 2008 yılında yaptığı yazılı açıklamada, hiçbir Avrupa ülkesinde bu denli yasakçı bir anlayışın bulunmadığını belirtmiştir. Alınan kararı “Anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesi ihlal edilmiş, demokratik rejimin özü zedelenmiştir” ifadeleriyle özetleyen Uslu’nun açıklaması şu şekildedir: (Yenişafak,2008)

Yüksek Mahkeme toplumun beklentisi ve çağın gereklerini görmezden gelerek, dışlayıcı ve yasaklayıcı bir tutumu sürdürmekle kalmamış hem yürütmeyi durdurma kararı ile hem de şekil yerine esastan inceleme kararı ile Anayasa’nın 148. maddesinin kendisine vermediği bir yetkiyi kullanmıştır. Anayasamıza göre, anayasa değişikliklerinin esas yönünden yargısal denetimi olamaz. Zoraki yorumlarla şekil denetiminin ötesine geçilmiştir. Karar bu haliyle hukuki olmaktan çok siyasal bir yorum niteliğindedir. Tıpkı 367 kararında olduğu gibi bu karar da tarafsızlık ve hukuka uygunluk bakımından çok daha tartışılır hale gelmiştir. Anayasanın dört temel ilkesi; laik, demokratik, sosyal, hukuk devletine dayanmaktadır. Toplumumuzun da bu ilkelerle hiçbir sorunu bulunmamaktadır. Ancak yapay kaygı ve vehimlerden üretilmiş ideolojik bir pozisyon almak, özgürlük açılımlarına karşı rejim tartışmaları başlatmak, akılcılık ve bilimsellikten uzak bir tavidir. Türkiye tarihi bir fırsatı yine kaçırmıştır. Demokrasiden, demokratik açılımlardan ve özgürlüklerin genişlemesinden yana bir fırsat ıskalanmış, dışlayıcı ve yasaklayıcı bir tutumun devamından yana tercihte bulunulmuştur.

Türkiye’de başörtüsü meselesinin tarihi incelendiğinde sorunun 1960’larda görünür hale geldiği, 1970’lerde olumlu gelişmeler yaşansa da 1980 darbesi ve 28 Şubat süreciyle tekraren yasaklandığı, yakın siyasi tarihimiz boyunca sağ partilerce aşılmaya çalışıldıkça, askeri- sivil bürokrasi ve CHP tarafından yasağın sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. MEMUR-SEN ve HAK-İŞ’in ise yasakların kaldırılması ve kılık kıyafet yönetmeliğinin değiştirilmesi konusunda yaptığı eylemlerle uzun yıllar süren bir mücadele verdiği görülmüştür.

2002 yılında Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle ve 2007’de cumhurbaşkanlığı değişimiyle üst düzey bürokratlar değiştirilmiş ve böylece üniversitelerde ve diğer

kamu kurumlarında yasaklar fiili olarak kalkmaya başlamıştır. Fiili durum değişmeye başlasa da hukuken mevcut durum devam ettiğinden MEMUR-SEN ve HAK-İŞ bu konuda kalıcı bir hukuki düzenleme yapılması için siyasi iktidara baskılarını sürdürmüş ve sonuç alınmıştır. Özgürlük için 10 milyon imza kampanyası, TBMM önünde yapılan basın açıklamaları, oturma eylemleri, sivil itaatsizlik eylemleri, çıkarılan yayınlarda, konferans ve mitinglerde konunun gündemde tutulmasıyla sorunun çözümü için gerekli olan siyasi ortam ve kamuoyu desteği oluşmuş ve uzun yıllardır devam eden bir mağduriyet ortadan kaldırılmıştır.

Sadece ücretli kesimi değil, toplumun genelini ilgilendiren bir konu olan başörtüsü meselesinde sendikaların öne çıktığı ve yasağın kaldırılması için verilen mücadelenin aynı zamanda siyasal katılımı geliştirdiği düşünülmektedir. Sendikaların, kendi temsil ettiği kitle içinde yer almadığı halde öğrencilerin kılık kıyafet ve başörtüsü konusunu sahiplenmesi ve bu konuda mağduriyet yaşayan kesimlerin hükümete sesini duyurması, bu kitlenin siyasal katılımına katkı sunduğunun da bir göstergesidir. Bu örnek olay; sendikaların sadece sendikal ekonomik konularda değil genel siyasi, sosyal, toplumsal konularla ilgili olarak da eylemler ve görüşmeler yaptığını ve bu vesileyle siyasal katılımı geniş perspektifte geliştirerek demokrasinin gelişimine katkı sunduğunu gösteren olaylardan biridir.

4.2.11. Gezi Parkı Eylemleri

Gezi Parkı eylemleri, 2013 yılında Taksim'deki Gezi Parkı'nın bulunduğu alana Topçu Kışlası yapılacağı söylentileri üzerine, çevresel kaygılarla başlatılan ve kısa sürede yayılarak politik bir yöne doğru evrilen kentsel toplumsal bir harekettir. Eylemlerin başlamasındaki en önemli sebep Taksim Yayalaştırma Projesidir. 1939 yılında yıkılmış olan tarihi Topçu Kışlası'nın yeniden inşa edilmesini de kapsayan bu proje, 2011 genel seçimlerinden önce Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından seçim vaatleri arasında kamuoyuna açıklanmıştır (Şahin, 2013: 76).

Meslek odaları ve bazı sivil toplum örgütleri; Gezi Parkı'nda inşa edilmesi düşünülen Topçu Kışlası için ağaçların kesileceğini ve projenin çevresel bir yıkıma sebep olacağını iddia ederek projeye karşı çıkmıştır. 17 Eylül 2011'de İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisinin projeyi onaylaması üzerine Taksim Yayalaştırma Projesi'ne itiraz eden sivil toplum örgütleri bir araya gelerek Taksim Dayanışma Platformunu kurmuşlardır (Araz,2019:66).

Taksim'in yeniden şekillendirilmesinde halkın söz sahibi olmasını amaçlayan ve derneklerin, sendikaların, meslek odalarının ve bazı siyasi partilerin bir araya gelmesiyle oluşan Taksim Dayanışma Bileşenleri Platformu veya Taksim Dayanışması birçok bileşene sahiptir. Bu bileşenlerden bazıları; Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Tabipleri Birliği (TTB) ve bağlı meslek odaları, diğer meslek odaları, KESK, DİSK ve bağlı sendikaları, Eğitim-İş İstanbul Şubeleri, Barış ve Demokrasi Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Emek Partisi, Halkın Sesi Partisi, İşçi Partisi, Özgürlük ve Dayanışma Partisi, Türkiye Komünist Partisi, Beyoğlu Semt Dernekleri Platformu, Halkevleri, Üçüncü Köprü Yerine Yaşam Platformu, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği, LGBTT Dayanışma Derneği, Mülkiyeliler Birliği, Greenpeace, Öğrenci Kolektifleri, Tiyatro Oyuncuları Derneği'dir (Taksim,2013). Yukarıda belirtilen sivil toplum örgütleri Taksim Dayanışmasına üye olan örgütlerin tamamı değil belli başlı görülenlerdir.

Taksim Yayalaştırma Projesi'nin Nazım ve Uygulama İmar Planı'nın 14 Şubat 2012'de askıya çıkması üzerine Taksim Platformu, projeye engel olmak ve tepkiyi kitleselleştirmek için 15 Şubat 2012'de *Taksim için Taksim'e* sloganıyla Taksim Meydan'ında bir eylem düzenlemiş, 2 Mart 2012'de de bir deklarasyon yayınlayarak bu projenin aslında bir yayalaştırma projesi olmadığını ifade etmiştir. Deklarasyonda ayrıca projenin gerçekleştirilmesi halinde Taksim Meydanı'nın betonlaşmış, kimliksiz ve insansız bir mekân haline geleceği vurgulanmıştır (Araz,2019:66).

Taksim Platformu kapsamındaki sivil toplum örgütlerinin projeye itirazlarının temelinde projenin Taksim Meydanı'nı yayalaştırma amacıyla değil, meydana girişleri kontrollü hale getirme amacıyla yapıldığını düşünmelerindendir. Ayrıca maksadın Topçu Kışlası'nın yeniden inşası değil, rant olduğu ve sivil toplum örgütlerinden görüş alınmadığı da iddia edilmiştir. (Şahin, 2013: 77).

Meslek odaları, sendikalar ve sivil toplum örgütleri; İstanbul'da yapılacak projelerin kent halkına da sorulması gerektiğini, bunun bir *Kent Hakkı* olduğunu savunmakta ve kentsel-kamusal bir alan olan Gezi Parkı'na kent sakinlerinin fikri alınmadan projeler yapılmasının kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Meslek odalarının vurgu yaptığı Kent Hakkı kavramının ne olduğunun açıklanması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Kent Hakkı; (Mutlu ve Yücel, 2013:143)'e göre "Kentlilerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal haklarını kentsel mekânda

kullanabilmesi, kent yaşamının gerektirdiği şart ve imkânların kentlilere sağlanması” olarak tanımlanmaktadır. Nazlı Yücel Batmaz ise Kent Hakkının; kente, kentlilere, kentsel yaşama yönelik olduğu için yerel nitelikler taşıdığını, sağlıklı kullanılabilmesi için dayanışma ve işbirliğini gerekli kıldığını belirtmiştir. Ayrıca Batmaz; bu dayanışma ve işbirliğinin hayata geçirilmesinin demokratik hak arama özgürlüğüne sahip bireyler ve onları koruyabilecek hukuk kurallarına dayandığını, bu bakımdan kent hakkından söz edebilmenin temel şartının, demokratik yönetimler ve hukuk devleti olduğunu ileri sürmüştür (Batmaz,2014).

24 Ağustos 2012’de Taksim Meydanı Projesi’nin ilk etap ihalesi yapılmış ve ihaleyi Kalyon İnşaat kazanmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi inşaat çalışmalarının başlaması için 5 Kasım’da Taksim Meydanı’nı trafiğe kapatılacağını açıklamıştır. Proje inşaatının fiilen başlaması üzerine Taksim Dayanışma Platformu bir ay sürecek Taksim’de nöbet tutma eylemini başlatmıştır. Eylemciler bir ay boyunca 18.00-21.00 saatleri arasında Taksim Meydanı’nda nöbet tutmuş, nöbet tutarken de projenin iptali için vatandaşlardan imza toplamışlardır (Araz,2019:66-67).

27 Mayıs 2013 tarihinde bir grup eylemcinin Gezi Parkı’nda çalışmaya başlayan Kalyon İnşaat işçilerini ve iş makinelerini engellemeye çalışmaları ve Taksim Dayanışmasının çağrısıyla 50 kişilik bir grubun Gezi Parkı’nda çadır kurarak nöbet tutmaya başlamasıyla Gezi eylemleri fiilen başlamıştır. Zabıta ekipleri 29 Mayıs’da eylemcilere müdahale etmiş ve eylemcilerin çadırlarını kaldırmış, böylece Gezi olayları ülkenin gündemine oturmuştur (Polat, 2015: 105).

28 Mayıs’da polis eylemcilere müdahale etmiş, BDP İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder’in parka gelmesiyle polis müdahalesi durmuş ve iş makineleri Gezi Parkı’ndan çekilmiştir. Aynı gün basın açıklaması da yapan eylemci gruba katılımlar daha da artmış, konserler düzenlenmiş, park çadırlar ve uyku tulumlarıyla dolmuştur. Ertesi gün sabah 05.00’da parkta eylemcilere müdahale eden polis eylemcileri dağıttıktan sonra çadırları yakmıştır. Polisin ayrılmasından sonra daha büyük bir kalabalık parka akın ederek çeşitli etkinlikler ve konserlerle eylemlerine devam etmiştir. Haziran ayında gösteri ve eylemler Türkiye geneline yayılmış, büyük şehirlerin kent meydanlarında büyük kitleler toplanmaya yürüyüşler yapmaya başlamışlardır (Mimarist,2021).

Taksim Dayanışması heyeti 5 Haziran 2013’de, Başbakan Erdoğan yurtdışında olduğundan Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç’la, 13 Haziran 2013’de de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’la görüşmüştür. Bülent Arınç ziyareti sonrası Taksim Platformu taleplerini kamuoyuna şöyle açıklamıştır:

- Gezi Parkı, Park olarak kalmalıdır. Taksim Gezi Parkı’na Topçu Kışlası adı altında ya da başka herhangi bir yapılaşma olmayacağına ve projenin iptal edildiğine dair resmi bir açıklamanın yapılmasını,
- Atatürk Kültür Merkezinin yıkılmasına ilişkin girişimlerin durdurulmasını,
- Taksim Gezi Parkı’ndaki yıkıma karşı direnişten başlayarak halkın en temel demokratik hak kullanımını engelleyen, şiddetle bastırma emrini veren, bu emri uygulatan ve uygulayan sorumlular ve başta İstanbul, Ankara, Hatay Valileri ve Emniyet Müdürleri olmak üzere tüm sorumluların görevden alınmasını,
- Gaz bombası ve benzeri materyallerin kullanılmasının yasaklanmasını,
- Ülkenin dört bir yanında direnişe katıldığı için gözaltına alınan yurttaşlarımızın derhal serbest bırakılmasını, haklarında hiçbir soruşturma açılmayacağına ilişkin açıklama yapılmasını,
- 1 Mayıs alanı olan Taksim ve Kızılay başta olmak üzere Türkiye’deki tüm meydanlarımızda, kamusal alanlarımızda toplantı, gösteri, eylem yasaklarına ve fiili engellemelere son verilmesini; ifade özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasını talep ediyoruz (BBC,2013a).

Taksim Dayanışması 5 Haziran 2013’de bir basın açıklaması daha yapmış ve hükümetin yürüttüğü bazı altyapı projelerine de doğaya zarar vereceği için karşı olduklarını söylemiştir. Azınlıkların ve toplumdaki dezavantajlı grupların haklarına da değinilen basın açıklamasında Taksim Dayanışması sözcüsü şunları ifade etmiştir: (TaksimDayanışması,2013).

27 Mayıs 2013 tarihinde saat 22.00 sularında Taksim Gezi Parkı’nın fiilen yıkılması girişimi sonrası yaşanan toplumsal duyarlılık karşısında hükümetin izlediği polis şiddeti nedeniyle başta Taksim İstanbul olmak üzere bütün yurttta, yurttaşlar demokratik tepkilerini ortaya koymaktadır. 27 Mayıs 2013 saat 22.00’den bu yana ülkemizin meydanlarında, caddelerinde, sokaklarında ve tüm kamusal alanlarında yükselen tepkilerinin içeriğinin, ruhunun,

beklentilerinin, taleplerinin yetkililer tarafından fark edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Yaşananları *marjinallikle* açıklamaya çalışmak görmezlikten gelmek anlamına gelir. Gezi Parkı'na müdahale ile simgeleşen iktidar anlayışının yurttaşlarımızda 'yaşam tarzına ve inançlarına müdahale ve hor görülme' biçiminde algılandığı ve buna kadını, erkeği, genci, yaşlısı ile büyük bir toplumsal tepki gösterdikleri; 'Biz varız, buradayız ve taleplerimiz var' biçiminde yanıt verdikleri görülmektedir... Yükselen bu tepkinin içeriğinin; "Başta 3. Köprü, 3. Havaalanı, Kanal İstanbul, AOÇ ve HES'ler olmak üzere ekolojik değerlerimizin talanına ve güncel olarak Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısına ilişkin itirazların, ülkemize ve bölgemize ilişkin savaş siyasetine karşı duruşun ve barış talebinin, alevi yurttaşlarımızın hassasiyetlerinin, kentsel dönüşüm mağdurlarının haklı taleplerinin, kadınların bedenleri üzerinde denetim kuran muhafazakar erkek politikalarına karşı yükselen sesin, üniversite, yargı ve sanatçılar üzerindeki baskılara karşı direncin, başta THY işçileri olmak üzere tüm emekçilerin hak gasplarına karşı taleplerinin, tüm cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ayrımcılığına karşı mücadelenin, yurttaşların eğitim ve sağlık hakkına ulaşımının önündeki tüm engellerin kaldırılması istemleri" olduğunu iktidar sahiplerine iletmek istiyoruz.

Başbakan Erdoğan Gezi Parkı eylemlerini yürüten Taksim Dayanışması üyeleri ve sanatçılardan oluşan heyeti 13 Haziran'da başbakanlık konutunda kabul etmiştir. Heyette; TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şube Başkanı Tayfun Kahraman, Mimarlar Odası Başkanı Eyüp Muhçu, İstanbul Tabip Odası Genel Sekreteri Ali Çerkezoğlu, KESK temsilcisi ve sanat dünyasından ise Sunay Akın, Yavuz Bingöl, Ceyda Düvenci, Halit Ergenç, Sertap Erener, Mahsun Kırmızıgül, Nebil Özgentürk ve Ali Sunal katılmıştır. Yapılan görüşmede Taksim heyeti, Bülent Arınç ziyaretinde ilettikleri talepleri tekrarlamış, Erdoğan ise halkın Taksim'e yapılan projeyi desteklediğini bu nedenle en doğru yolun İstanbul'da konuyla ilgili bir referandum yapılarak halkın vereceği kararın uygulanmasını önermiştir. Heyet referandum önerisine tepki göstermiş ve 17 gündür devam eden eylemlerini sürdüreceklerini vurgulamışlardır (T24,2013a).

Başbakan Erdoğan, Gezi Parkı eylemlerinin Ak Parti iktidarını devirmek için kurgulandığını ve uygulamaya geçirildiğini savunarak olayların çevreyi korumayla hiçbir ilgisinin olmadığını belirtmiş, yapılan bu eylemlerin AK Parti'nin halk nezdinde desteğini daha da artırdığını iddia etmiştir. Erdoğan; gezi parkı eylemlerinin devam ettiği günlerde *Milli İradeye Saygı* mitinglerini on binlerce vatandaşın katılımıyla gerçekleştirerek gövde gösterisi yapmıştır (Ete, Taştan,2013:21).

Ankara-Sincan'da 15 Haziran Cumartesi günü, İstanbul-Kazlıçeşme'de ise 16 Haziran Pazar günü düzenlenecek *Milli İradeye Saygı Mitingleri* için Ak Parti Ankara ve İstanbul İl başkanlıkları görevlendirilmiştir. Alt teması *Büyük Oyunu Bozmaya, Haydi Tarih Yazmaya* şeklinde belirlenen mitinglere 1 milyondan fazla vatandaş katılmıştır (Milli,2013). Ankara Sincan'da düzenlenen mitingde halka seslenen Erdoğan şu mesajları vermiştir: (Habertürk,2013a).

Bu manzarada gürültü yok, bu manzarada yakıp yıkmak yok, bu manzarada gönül insanları var. İşte Türkiye'nin gerçek fotoğrafı bu. Türkiye'yi anlamak isteyen varsa Ankara Sincan'a gelsin, burayı görsün. Demokrasinin, hukukun, milli iradenin sesini duymak isteyen varsa Ankara'ya gelsin. Sessiz yığınların sesini duymak isteyen varsa işte buradan, Ankara'dan işitsin. Ben biliyorum ki 17 gün boyunca Türkiye'nin her köşesinde, dünyanın her köşesinde milyarlarca kardeşim bütün kalbiyle bizlere dua etti. Siz oynanan oyunu gördünüz. Siz kurulan tuzağı hissettiniz. Yapılan saldırıların hedefini anladınız. İşte bu meydanda tek bir gönül olarak o çirkin oyunu bozuyor, tüm dünyaya millet burada diye haykırıyorsunuz... Biz yakıp yıkmak ile bu yola koyulmadık. Biz emeğimizle alın terimizle sandıkla direniriz. Bize yani millete 27 Mayıs'ta bu oyunu oynadılar. Biz hukukla, demokrasi ile sandıkla hesabını sorduk. 12 Mart'ta, 12 Eylül'de, 28 Şubat'ta hesabımızı yine sandıkta sorduk. Ama hukuk içinde ahlak içinde hesabımızı sorduk. Yine 8 ay sonra demokrasi içinde, ahlak ve edebimizle sandıkta soracağız. Sabredecek, bekleyecek böyle direneceğiz. Ve inşallah zaferi sandıkta alacağız.

Başbakan Erdoğan; Ankara'da ve İstanbul'da yaptığı mitinglerde Gezi Parkı eylemcilerini bozgunculukla suçlayarak siyasi iktidardan memnun olmayan kesime sandığı işaret etmiştir. Halkın kendi yanında olduğunu ve bu eylemlerin partisini daha da güçlendireceğini belirtmiştir. Nitekim öyle de olmuş, 2011 genel seçimlerinde yüzde 49 oy alarak iktidara gelen Erdoğan, Gezi Parkı eylemlerinden 1 yıl sonra 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde % 51,79 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin doğrudan halk tarafından seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

Sendikalar gezi eylemlerinde ön saflarda yer almış, Türkiye genelinde teşkilatları olması sayesinde eylemlerin yurt geneline yayılmasını sağlamıştır. 17 Haziran 2013'de; DİSK, KESK, TMMOB, TDB (Türk Diş Hekimleri Birliği) ortak iş bırakma kararı alarak gezi eylemlerine destek vermiştir (Anadolujansı,2013d). DİSK devam eden gezi eylemleriyle ilgili *Hükümet durmazsa hayatı durduracağız* başlıklı basın açıklamasında; (BBC,2013c) "Bizler ülkemize dair sorumluluğumuz gereği, başta Başbakan olmak üzere AKP iktidarını Taksim'den Türkiye'ye yayılan direnişin

şartlarını yerine getirmeye çağırıyoruz.” İfadelerini kullanmış ve açıklamalarına şöyle devam etmiştir;

Taksim Gezi Parkı'nın park olarak kalacağı resmen ilan edilmelidir. Halka uygulanan şiddetin sorumluları hesap vermeli ve istifa etmelidir. Biber gazı kullanımı yasaklanmalı, ülkenin dört bir yanında gözaltına alınan binlerce kişi hakkında hiçbir soruşturma açılmayacağı ilan edilmeli, yaratılan mağduriyetler nedeniyle halktan özür dilenmelidir. Taksim başta olmak üzere Türkiye'deki tüm meydanlarda, kamusal alanlarda toplantı ve eylem yasaklarına son verilmelidir. Bu şartlar gayet açık, net ve meşrudur. Bu taleplere karşı uygulanan şiddet ise gayrimeşrudur.

KESK'in Gezi Parkı eylemlerine destek amaçlı ilan ettiği grev devam ederken KESK ve DİSK'e bağlı sendikalar Ankara'da Kolej kavşağından Kızılay'a kadar bir protesto yürüyüşü düzenlemiş, bu yürüyüş Kızılay meydanında kalabalık bir mitinge dönüşmüştür. Mitingde konuşma yapan KESK Genel Sekreteri İsmail Hakkı Tombul; *Sandıkta daha çok oy aldım. Öyleyse ben yaptım oldu* anlayışına halkın tepki gösterdiğini, Gezi Parkı olaylarının iktidarın baskısı sonucu ortaya çıktığını ve halkın bu yaklaşıma tepkisini alanlarda gösterdiğini savunmuştur. Tombul, "Toprağına, suyuna sahip çıkan halk eşkiya olarak nitelendiriliyor. Eşit, özgür ve demokratik bir toplum isteyenler çapulcu olarak nitelendiriliyor" sözleriyle Gezi eylemlerine desteğini ifade ederek, Başbakan Erdoğan'ın tutumunu da eleştirmiştir (NTV,2013).

KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk, Bengütürk TV'de Gezi Parkı eylemleriyle ilgili yaptığı açıklamada eylemleri desteklediğini ifade etmiştir. Hükümetin Gezi Parkı eylemlerini anlamadığını yapılan açıklamalardan bunun anlaşıldığını savunan Koncuk; meselenin Gezi Parkı olmadığını, Gezi Parkı meselesinin bardağı taşıran son damla olduğunu belirtmiştir. Ak Parti iktidarının kendisine oy vermeyen, politikalarını beğenmeyen herkesi ötekileştirdiğini kaydeden Koncuk "Hâlbuki insanlarımız, vatandaş olmasından kaynaklanan saygıyı hak ediyor. Bu ülkenin insanları hangi partiye oy verirse versin, ideolojileri ne olursa olsun, iktidarlar tarafından saygı görmeye layıktır" demiştir. Koncuk KAMU-SEN olarak KESK'le ortak eylem yapabileceklerini belirterek, Gezi Parkı'nda eylemcilere müdahale eden polisleri de orantısız güç kullandıkları gerekçesiyle eleştirmiştir (KAMU-SEN,2013a).

Omurgasını KAMU-SEN'in oluşturduğu ve birçok sivil toplum örgütünün bir araya gelmesiyle kurulan Türk Dayanışma Konseyi de Gezi Parkı eylemlerini

desteklediğini açıklamış ve hükümeti sert dille eleştirmiştir. KAMU-SEN yayınladığı bildiriyle, sert bir dille hükümeti eleştirmiş ve Gezi eylemlerini desteklediğini ifade etmiştir. KAMU-SEN'in 13 Haziran 2013'de kamuoyuna açıkladığı bildiride: (KAMU-SEN,2013e).

İşbaşındaki İktidarın yıllardan beri büyük bir aymazlıkla bir yandan ekonomik alanda diğer yandan sosyal ve kültürel alanda hoyratça ortaya koymuş olduğu yanlış ve yanlış politikaları ve uygulamaları yüzünden Türk milleti her olumsuzluğu içine atmış, kendisine ve değerlerine en üst makamdan yapılan ağır hakaretleri ve çirkin saldırıları taşları bile çatlatacak büyük bir sabırla 'Bir gün akılları başlarına gelir' inancıyla sinesinde adeta bir baraj gibi depolamıştır. Bu günkü iktidar sahiplerinin anlayamadığı, daha doğrusu yanlış anladıkları bu milli sabır birikimi, Gezi Parkı'ndaki haklı direnişe karşı, gurur ve kibirleri zirve yapmış olan AKP iktidarının sert, kaba ve merhametsiz saldırısıyla adeta bir volkan gibi patlamış, kısa zamanda ülke sathına yayılmış, sınırlarımızı aşarak bütün dünyada yankı bulmuştur. Bu açıdan bakıldığında yaşanan olaylar millidir, demokratiktir, haklıdır. Takdiri ve desteği hak etmekte olup, bu yönüyle Türk milletinin milli direncini temsil etmektedir. Yine bu açıdan bakıldığında bu direniş, 'Musa gibi gelip Firavun gibi diktatörleşenlerin, Harun gibi gelip Karun gibi zenginleşerek azanların' önlenemeyen kibirlerine, durdurulamayan gururlarına karşı mazlum ve mağdurların milli ve demokratik bir tepkisidir.

MEMUR-SEN, HAK-İŞ, TÜRK-İŞ, TOBB, TESK, TZOB bir araya gelerek ülke genelinde devam eden Gezi Parkı eylemleriyle ilgili ortak bir açıklama yapmıştır. TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklioğlu'nun okuduğu ortak açıklama şu şekildedir: (Hürriyet,2013c).

İstanbul'da başlayarak, son günlerde birçok ilimize yayılan olayları dikkatle izliyoruz. Vatandaşlarımızın hukuk kuralları çerçevesinde taleplerini dile getirmesi, en tabii vatandaşlık hakkıdır. Gösteri hürriyeti kapsamında vatandaşlarımızın çevre duyarlılığı ile başlattığı demokratik hakların kullanılmasını destekliyoruz. Ancak son günlerde gösterilerin, marjinal gruplar tarafından farklı mecralara çekilmek istendiğini; gelişmelerin ülkemiz üzerinde kötü emelleri olanlara hizmet etmeye zemin hazırladığını üzülen gözlemliyoruz. Tüm dünya sorunlarla boğuşurken, herkesin bakışlarının yükselen Türkiye üzerinde odaklandığı bu dönemde, huzura ve istikrara her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var. Şunu kimse unutmamalıdır ki, sokakların huzur ve güveni, çocuklarımızın ve Türkiye'nin geleceği açısından son derece önemlidir. Şiddet ve kavga, hiçbir şeyi çözmediği gibi sorunları içinden çıkılmaz hale getirir. Hiçbir hak arayışı, vatandaşımızın can ve mal güvenliğinin tehlikeye sokulmasına, esnafın tüccarın mağduriyetine ve vatandaşlarımızın vergileriyle temin edilen kamu mallarına zarar verilmesine gerekçe olamaz. Samimi vatandaşlarımız bu hususta duyarlılık içerisinde olmalı ve yakma, yıkma gibi suç teşkil eden fiillerin hak ve özgürlükleri gölgelemesine izin vermemelidir. Demokrasi içinde ve demokratik kurum ve kurallara saygılı olarak hareket edilmelidir. Devletimiz ve kurumlarımız da, samimi vatandaşlarımızın, demokratik haklarını kullanmalarına sonuna kadar imkân sağlamalıdır. Türkiye,

demokrasisi ve hukuk standartlarıyla bu olayları kısa sürede atlatacak güçtedir. Aziz milletimizin tarihsel tecrübesi ve sağduyusu bizleri parlak yarınlara taşıyacaktır.

MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu, SKY Türk Televizyonuna 6 Haziran 2013’de Gezi Parkı eylemleriyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Eylemlerle ilgili görüşlerini açıklayan Gündoğdu, oyuna gelinmemesi gerektiğini anımsatarak, hem eylemcilere hem de hükümete sağduyu çağrısında bulunmuştur. MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu, olay kamuoyuna ilk yansıdığı anda hükümetin ve belediyenin bir tarihi eseri yeniden canlandırmaya çalıştığını, diğer tarafta ise çevreci gençlerin çevreye zarar vereceği düşüncesiyle parkta eylem yaptıklarını anladığını belirterek sözlerine şöyle devam etmiştir: (MEMUR-SEN,2013a).

Bu olayın içerisinde ilk başta bir tarafta projesini anlatamayan bir taraf, diğer tarafta da bu projeyi anlamak istemeyen, parkın bahçenin ağaçların ve yeşilin zarar görmesini istemeyen bir taraf vardı. Son gelinen noktada hangi taraf daha fazla haklı, hangi tarafın kaygısı yersiz artık bunun bir öneminin kalmadığı bir noktaya gelindi. Artık burada ne proje sahibinin, nede bu projeye çevreci bilinciyle karşı koyanın asıl niyeti ortadan kalktı. Gezi Parkı eylemleri provokatörlerin, başkaca grupların, siyasi rant elde etmek isteyen grupların da devreye girmesiyle çok başkaca bir hal aldı. Bu ülkede yaşayıp bu zamana kadar, başkaca sebeplerden dolayı hükümete kızgınlığı olanların hesabını bunun üzerinden görmeye kalkıştığı bir tablo oluştu.

Eylemlerle ilgili açıklamalarına devam ederek süreci yakından takip eden Gündoğdu TGRT Haber’in canlı yayın konuğu olarak, Türkiye’nin her yerine yayılan ve şiddeti artan Gezi Parkı eylemleriyle ilgili konuşmuştur. Eylemlerin uluslararası bağlantılarına dikkat çeken Gündoğdu gençleri uyanık olmaları ve oyuna gelmemeleri konusunda uyarmıştır. Gündoğdu TGRT Haber’e şunları söylemiştir: (MEMUR-SEN3,2013c).

Artık bu 13 ağacı şöyle mi yapsaydık, belediye başkanı böyle mi yapsaydı, emniyet veya vali şöyle mi davransaydı. Bunların bir anlamının olmadığını çok net görüyoruz. Çünkü sanatçı geçinen beyefendinin tweetinden anlaşıldığı gibi mesele ağaç meselesi değil. Uluslararası medya, medyanın uluslararası patronları ve onların ulusal piyonları bir araya gelmiş durumda. Bunun küresel proje olduğunu görüyoruz. Taksim’deki eylemcileri, temiz, okumuş, kültürlü ve masum göstermeye çalışan basın kuruluşları var. Şimdi de bir durma modası başladı. Durmalarında bir sorun yok; nerede duruyorlar, niçin duruyorlar, duruşları kimin ekmeğine yağ sürüyor? Bu gençler doğmadan 28 Şubat süreci yaşandı. O süreçte bu milletin değerleriyle kavga edenler, şimdi bu gençleri geçim kaynağı haline getirmişlerse, gençlerimizin uyanık olma mecburiyeti de var. Onun için gençlerimiz uluslararası bir senaryonun ulusal piyonları olmamalıdır.

HAK-İŞ Genel Başkanı Mahmut Arslan da eylemlerin art niyetli kişi ve grupların dâhil olmasıyla amacını aştığını belirterek itidal ve sağduyu çağrısı yapmıştır. Eylemcilere karşı emniyet teşkilatının aşırı güç kullanımını tasvip etmediğini belirten Arslan sözlerine şöyle devam etmiştir; (HAK-İŞ,2013).

HAK-İŞ olarak Taksim Gezi Parkı ile başlayan ve yaygınlaşan olaylar nedeniyle büyük üzüntü ve kaygı içerisindeyiz. Taksim Gezi Parkı'nda çevre duyarlılığı nedeniyle 31 Mayıs 2013 tarihinde başlayan demokratik tepkiler, art niyetli kişi ve grupların dâhil olmasıyla bugün amacını aşan bir hal kazanarak, ülkemizin huzurunu hedef alan bir boyuta gelmiştir. HAK-İŞ olarak gösteri ve yürüyüşlerin, şiddete başvurulmadan, kamu düzenini bozmadan, demokratik yollarla, yasalar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu çerçevede yapılan gösteri ve eylemlere emniyet teşkilatının aşırı güç kullanımını tasvip etmiyoruz. Ancak çevre duyarlılığı ile başlayan gösteriler amacını aşarak, kamu düzenini bozmuş, milletimizin mal ve can güvenliğini tehlikeye sokmuş, kamu alanlarının ağır şekilde tahrip edilmesiyle vatandaşlarımızı ve esnafımızı mağdur etmiştir. Provokasyonlara açık bir hal kazanan böyle bir ortam hiçbir kesime fayda ve kazanım getirmeyecektir. Bu nedenle HAK-İŞ olarak; tüm kesimleri sağduyu ve akliseline davet ediyoruz.

Gezi Parkı eylemlerinin bilançosu çok ağır olmuştur. Olaylarda, 697 güvenlik görevlisi yaralanmış, polis memuru Mustafa Sarı şehit olmuş, eylemcilerden Ali İsmail Korkmaz, Ethem Sarısülük, Mehmet Ayvalıtaş, Abdullah Cömert, Medeni Yıldırım, Berkin Elvan, Ahmet Atakan hayatını kaybetmiştir. İstanbul'da başlayan ve tüm Türkiye'ye yayılan olaylarda 326 iş yeri, 46 kamu binası, 201 sivil araç, 231 polis aracı, 44 ambulans, 80 belediye otobüsü olmak üzere toplam 556 araç, 85 otobüs durağı kullanılmaz hale gelmiştir. Birçok şehirde eylemlerden dolayı esnaf kepenk kapattığı için zarara uğramıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Ak Parti TBMM Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmasında, Gezi olaylarının Türkiye'ye maliyetinin 1,4 milyar dolar, dolaylı maliyetinin ise çok daha yüksek olduğunu açıklamıştır. Erdoğan Türkiye'de faiz oranlarının Gezi olayları ile yüzde 4,6'dan yüzde 13'e çıktığını, işsizliğin ve enflasyonun çift haneye çıkmasının da gezi olaylarından sonra gerçekleştiğini söylemiştir (Anadolujansı,2020).

27 Mayıs akşamından 14 Temmuz'a kadar devam eden Gezi eylemleri toplam 49 gün sürmüştür. Eylemlerle ilgili; Anadolu Kültür A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı Osman Kavala, Bernard Van Leer Vakfı Türkiye temsilcisi Yiğit Aksakoğlu, Açık Toplum Vakfı Türkiye temsilcisi Gökçe Yılmaz, Eski TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şube Başkanı Tayfun Kahraman, Taksim Dayanışması sözcüsü Mimar Mücella Yapıcı'nın da aralarında bulunduğu 16 sanık hakkında yürütülen

soruşturmanın 16 ay sonra tamamlanan iddianamesi İstanbul 30. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından kabul edilmiştir. 657 sayfalık iddianamede, şüpheli olarak Mehmet Ali Alabora, Can Dünder, Ayşe Pınar Alabora, Handan Meltem Arıkan, Hanzade Hikmet Germiyanoglu, İnanç Ekmekçi, Mine Özerden, Ali Hakan Altınay, Şerafettin Can Atalay da yer almaktadır. 16 sanık için Türkiye Cumhuriyet hükümetini ortadan kaldırmaya veya görevini engellemeye teşebbüs ve Gezi olaylarını finanse etmek suçlamalarıyla ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istenmiştir (T24,2020).

Davanın ilk duruşması, 24-25 Haziran 2019'da görülmüş, Yiğit Aksakoğlu beraat ederek tahliye olmuştur. 18 Şubat 2020'de görülen davada da 9 sanık beraat etmiş 6 sanığın dosyası ise sanıklar yurt dışında oldukları için ayrılmıştır. Tahliye edilen sanıklardan Osman Kavala, tahliye edildikten hemen sonra yeniden tutuklanmıştır. 22 Ocak 2021'de bölge mahkemesi, 18 Şubat 2020'de 9 sanık için verilen beraat kararlarını bozmuştur (Halktv,2021)

Gezi Parkı eylemleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve hükümetin İstanbul'a yapmak istediği bazı projelere karşı olan vatandaşların ve sivil toplum örgütlerinin yönetime katılma çabası olarak başlamış, kötü niyetli grupların girişimleriyle boyut değiştirerek kontrolden çıkmış, polisin eylemleri bastırmak için orantısız müdahaleleri ve siyasetçilerin sert açıklamalarıyla daha kötü hale gelmiştir. Eylemlerde DİSK, KESK teşkilatları; basın açıklamaları, bildiri, grev ve eylemlerle Gezi olaylarına açık destek vermiştir. KESK ve DİSK Taksim Dayanışmasının öncülerinden olmuş ve Gezi eylemlerini destek amaçlı iş bırakma kararı almıştır. İşyerlerinde siyah giyinme eylemi, yürüyüşler, mitingler, oturma eylemleri de düzenlemişlerdir.

Sivil toplum örgütleri devletin düzenleme alanının dışında olan hükümet dışı organizasyonlardır (NGO-Non-Governmental Organisation). Bu nedenle sivil alanı yani halkın özgürlük alanını temsil ederler. Devlet otoritesini tanıyarak vatandaşlık sözleşmesi imzalayan halkın yönetime katılma aracı olarak sivil toplum örgütleri, devleti denetleyen mekanizmalardır. Resmi kolluk kuvvetleriyle güç kullanma, silah kullanma tekeline sahip olan devletin, eylem ve gösteri hakkını kullanan vatandaşlara sert müdahale ettiğinde buna itiraz edecek ve kamuoyu oluşturacak yine en başta sivil toplum örgütleridir. Nitekim öyle de olmuştur. Gezi Parkı eylemlerini destekleyen desteklemeyen tüm sivil toplum örgütleri eylemcilere polisin müdahale biçimini ve

sertliğini yanlış bulmuş ve eleştirmiştir. MEMUR-SEN, HAK-İŞ, TÜRK-İŞ konfederasyonları Gezi eylemleriyle ilgili eylemcilere destek açıklaması yapmamış ancak yayınladıkları ortak bildiride polisin tutumunu eleştirmiştir.

Gezi eylemleri hükümetin ve yerel yönetimlerin kentle ilgili alacağı kararları kent halkına ve halkı temsilen sivil toplum örgütlerine danışarak vermesi gerektiğini ortaya koymuş ve hem hükümet hem de eylemciler gezi olaylarından önemli dersler çıkarmıştır. Türkiye’de demokrasinin gelişmesi için, halkın yönetime katılımının kesintisiz devam etmesi gerektiği ve bunun için sivil toplum örgütlerinin rolünün ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Seçimi kazanan siyasi partinin kendisini halkın tek temsilcisi olarak görmesi doğru bir yaklaşım değildir. İktidar partisi Türk siyasetinin bir gerçeği olarak devletle bütünleştiği için hükümetin halka iyi hizmet ve muamele edip etmediğinin devlet dışı organizasyonlar olan sivil toplum örgütleri tarafından denetlenmesi elzemdir.

Taksim Dayanışması ve Gezi eylemlerini destekleyen siyasi partiler de Gezi Parkı eylemlerinden önemli dersler çıkarmıştır. Makul bir kaç talep üzerine başlatılan eylemlerin ideolojik bir hale bürünerek Ak Parti’den ziyade Başbakan Erdoğan’ın istifası üzerine yoğunlaştırılarak kişiselleştirilmesi, Başbakan Erdoğan’ı destekleyen kesimin safları daha da sıklaştırmasını sağlamıştır. Zira Gezi Parkı’nda ‘Erdoğan istifa’ konseptiyle yürütülen eylemlere karşılık; Ankara ve İstanbul’da 2 günde 2 milyondan fazla vatandaşın toplandığı Milli İradeye Saygı Mitinglerinin sloganı *Erdoğan’ı yedirmeyiz* olmuştur. Bu tablo muhalefet partilerine de, sivil toplum örgütlerine de eylemlerin, eleştirilerin bir kişi üzerinden değil, ilkeler ve politikalar üzerinden ve şiddete başvurulmadan yapılması gerektiğini daha iyi öğretmiştir. Günümüzde muhalefet partileri ve sendikaların tavırlarına bakıldığında hayat pahalılığı, ücretlerin düşüklüğü, yargının bağımsızlığı, kamu ihalelerin şeffaflığı gibi konularda demokratik tepkilerini her platformda sergilediklerini fakat kalabalık halk kitlelerini sokağa davet etmediklerini görmekteyiz.

4.2.12. Andımızın Kaldırılması ve Sonrasındaki Tartışmalar

Modern ulus devletlerde eğitim ve ideoloji birbirinden ayrılmaz kavramlardır. Çünkü ulus devletler, resmi ideolojilerini halka benimsetmek ve toplumun geniş kesimlerine yaymak, bireyi devletin öngördüğü değerler içinde dönüştürmek için okulları önemli bir araç olarak görürler. Bu nedenle yüksek maliyetli olmasına rağmen

ülke kaynaklarının önemli bir kısmını ayırarak müfredatından, eğitim politikalarına varana kadar eğitimin her alanında etkili olmak isterler (Coşkun,2012:54).

ABD’li liberal yazar ve eğitim teorisyeni Albert Jay Nock devletlerin neden eğitime bu kadar önem verdiğiyle ilgili araştırmalar yapmıştır. Nock’a göre; devlet okulları, iyi birey yetiştirmekten ziyade iyi vatandaş yaratmakla ilgilenmektedir. Bunun sebebi eğitilmiş kişilerin siyasi sistemi sorgulama ihtimalinin daha yüksek olmasıdır. Nock’a göre eğitim, insanı elindekiyle yetinmemeye ve hayattan daha çok şey istemeye teşvik eder. Buna karşılık talim terbiye ise daha azıyla yetinmeyi, mütevazılığı ve daha kolay tatmini sağlar (Mcelroy,2008:65).

Eğitimin toplumsal, siyasal ve bireysel amaçları olduğu muhakkaktır. Toplumun bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirmek, toplumsal değerlerin, kural ve normların öğretilerek sosyalleşmenin sağlanması, bireylerin meslek edinerek ekonomik hayata katkı sunmaları eğitimin amaçlarındandır. Eğitimin siyasi amacı ise bireylerin ve toplumun mevcut siyasal düzene uyum sağlaması ve iyi birer vatandaş olmalarıdır (Kartal,2019:27).

Türkiye’de ulus devlet olmanın da gereği olarak Türklük, Türkçülük anlayışı ve ideolojisi Türk eğitim sisteminde her zaman etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarından bu yana; en iyi yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu, cumhuriyetin ilelebet yaşayacağı, bir Türk’ün dünyaya bedel olduğu yeni kuşaklara öğretilmiş, ezberlenen Gençliğe Hitabeler, Millet Mektepleri, Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi kurumlar bu politikanın araçları olmuştur. Ders müfredatları ve içerikleri de bu doğrultuda şekillenmiş okullarda uygulanan tören ve ritüellerle bu politika desteklenmiştir. Cumhuriyet rejiminin Türkiye’de yerleşmesi ve halk tarafından benimsenmesi için okullar kilit rol üstlenmiştir. Cumhuriyet ilkelerinin köye götürülmesi ve cumhuriyete karşı olan unsurlarla mücadelenin, okullara biçilen önemli bir rol haline gelmesiyle eğitimciler ve eğitim kurumları yeni rejimin misyonerlik teşkilatı gibi görülmüştür (Kartal,2019:26).

Türk eğitim sisteminde bahsedilen anlayışın en önemli örneğinin öğrenci andı olduğu düşünülmektedir. Andımız metni 1933 yılında Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip tarafından yazılmış ve Ak Parti hükümeti tarafından 2013’de kaldırılana kadar her sabah ilkokullarda öğrencilere zorunlu olarak okutulmuştur. Andımız milli bilincin küçük yaşlardan itibaren oluşturulması açısından önemlidir ve dönemin ruhuna da

uygundur. 1972 yılında andımız metninde değişiklik yapılarak metnin sonuna “Ne mutlu Türküm diyene” ifadesi eklenmiştir. Andımız metninde dönem içinde bazı değişiklikler yapılsa da millilik bilincini güçlendirme amaçlı olan metnin özü değişmemiştir. Reşit Galip’in 1933 yılında yazdığı andımız metnin ilk ve orijinal hali şöyledir; “Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam: küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümnden çok sevmektir. Ülküm; yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun. (Akyüz,2015:347).

Andımız ilk kez 1933 yılı 23 Nisan kutlamalarında Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip tarafından Ankara’da çocuklarla birlikte okunmuştur. Reşit Galip 23 Nisan kutlamalarında çocuklara hitaben yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir: (Kanbolat,2015:286)

Çocuklar, güzel yüzlü Türk yavruları; Büyük millet kurultayının Gazi babanızın eliyle açıldığı gündür. Bunu bayram edinmeniz, ey Türk çocukları, öz kurultayın açıldığı, öz devletin kurulduğu günü kendi bayramınız için seçmeniz ne mutlu buluş! Büyük Türk yarınının yapıcıları arasına girmek için şimdiden hazırlanan güzel çocuklar, daima kulağınızda çınlasın ki çalışkan olmayan Türk sayılmaz, ahlaklı olmayan Türk olamaz. Şimdiden bağırarak söylüyorum ki sizlerden çalışmayanlar, iyi yetişmeğe kulak asmayanlar bizim yarınki düşmanlarımızdır. Budunlar içinde bir ve eşsiz Türkün güzel çocukları, Türölüğün büyük yarını sizin görünüşte mini mini dayanıksız, fakat hakikatte sağlam ve dayanıklı omuzlarınızdadır. Bunu düşünün bilin, anlayın ve bir an bile unutmayın. Size bütün şu işi veriyorum, bayramınız biter bitmez mekteplerinize döndüğünüz ilk günden başlayarak birinci derse girdiğiniz zaman sınıflarınızda hep birden ve her gün şu sözleri tekrarlayacaksınız:

Türk’üm, doğruyum, çalışkanım. Yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, budunumu özümnden çok sevmektir. Ülküm yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun. Bunu yalnız sizlerden, burada bulunanlardan değil bütün mekteplilerden istiyorum. Haydi, çocuklar bayramınız kutlu olsun gülün, oynayın eğlenin

23 Nisan törenlerinde öğrenci andının ilk kez okunmasından kısa bir süre sonra Milli Eğitim Bakanlığı 10 Mayıs 1933 tarihli kararla andımızı resmen uygulamaya koymuş ve andımızla ilgili ilkokullara yazılı emir göndererek metnin sabahları okullarda zorunlu olarak okutulması uygulamasını başlatmıştır. Türkiye’deki ilköğretim okullarında 80 yıl boyunca okutulan ve 1972, 1997, 2012 yıllarında değişikliğe uğrayan Öğrenci Andı uygulaması 8 Ekim 2013 tarih 28789 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik’le uygulamadan kaldırılmıştır (Kanbolat,2015:287).

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan TBMM’de Ak Parti grup toplantısında yaptığı konuşmasında andımız uygulamasının cumhuriyetin kuruluş felsefesiyle bir ilgisinin olmadığını savunarak Reşit Galip ve andımız metnini eleştirmiş ve andımızın kaldırılmasının doğruluğunu savunmuştur. Her sabah Türküm demeye Türk olunmayacağını vurgulayan Erdoğan konuşmasında şunları söylemiştir: (Sabah,2013)

Andımız olarak bilinen metnin yazarı son derece tartışmalı isim olan Reşit Galip’ti. Reşit Galip Türkçe ezan zulmünün mimarlarından. Ayrıca Reşit Galip insanları kafataslarına göre sınıflandıran sözüm ona bir bilim insanıydı. Ant uygulamasının cumhuriyetimizle uzaktan yakından ilgisi yoktur. CHP ve MHP bu uygulamanın tarihini bilmedikleri için kestirmeden bir istismar kampanyası başlatıp milleti yanıltma yoluna gidiyorlar. 30’larda Hitler ve Stalin gibi toplumu formatlamak için bu tür uygulamalar yapıyordu. Dünyanın hiçbir gelişmiş ülkesinde çocukların içtimaya dizildiği ırkçı sloganlar okunan metinler göremezsiniz. Bal demekle ağız tatlanmaz. Balı yersen ağız tatlanır, Türküm demekle Türk olunmaz. Doğruyum demekle çalışkan olunmaz. İnsan ailesinden öğretmenlerinden çevresinden aldığı eğitimle bir takım değerlere sahip olur.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli öğrenci andının kaldırılmasını çok sert bir dille eleştirtmiştir. Andımızın bir slogan değil yemin olduğunu söyleyen Bahçeli, iktidara gelmeleri halinde andımızın okullarda tekrar okutulmaya başlanacağını söylemiştir. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu da andımızın kaldırılmasını eleştiren siyasetçilerdendir. Kılıçdaroğlu Başbakan Erdoğan’ı; “Çocuklarımızın bir andı vardı, ‘Türküm, doğruyum, çalışkanım’. Onu da yasakladılar. Niye yasaklıyorsun? Türküm, doğruyum, çalışkanım demek ayıp mı? Hepimiz gurur duymalıyız. ‘Türküm’ diyemiyor” cümleleriyle eleştirmiştir (İHA,2013a).

Andımızın kaldırılması konusuna sivil toplum örgütleri de tepki göstermiş ve en ciddi tepki de KAMU-SEN ve MEMUR-SEN’den gelmiştir. KAMU-SEN öğrenci andının kaldırılmasına karşı çıkarken, MEMUR-SEN düzenlemeyi desteklemiştir. KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk, 1 Ekim’de Bengütürk televizyonunda hükümetin açıkladığı demokratikleşme paketini ve bu kapsamda kaldırılması düşünülen öğrenci andı konusunu değerlendirmiştir. Paketin milli kimliğe saldırı niteliği taşıdığını savunan Koncuk, konunun referandumla karara bağlanması konusunda muhalefet partilerine çağrı yapmıştır. KAMU-SEN Genel Başkanı sözlerine şöyle devam etmiştir; (KAMU-SEN,2013c).

Andımız milli kimliğimizi vurgulayan bir metindir. Öğrenci Andını çocuklarımıza her gün gururla okutuyoruz. Bu metnin kaldırılacak olması

milletimizin milli kimliğine yapılmış bir saldırdır. Bunu böyle değerlendirmeyen her kim olursa olsun idrak noktasında kendisini gözden geçirmek zorundadır. Bu nedenle KAMU-SEN olarak 2 Ekim Çarşamba günü I. TBMM önünde Öğrenci Andını okuyacağız. 80 ilimizde de il temsilcilerimizin tespit ettiği alanlarda Öğrenci Andını gururla okuyacağız. Biz milli kimliğimize bugün sahip çıkmayacaksa, ne zaman sahip çıkacağız? Şayet milli kimliğimize yapılan saldırıları sineye çekersek, milletimizin bu coğrafyada tutunma imkânı kalmaz. Bu nedenle siyasi görüşü ne olursa olsun, hangi ideolojik gruba mensup olursa olsun, ‘Ne Mutlu Türküm Diyene’ ifadesiyle taçlandırdığımız Andımıza tüm milletimizin sahip çıkması lazım... Muhalefet partilerinden de istirham ediyorum: Andımızın kaldırılmasını referandum konusu haline getirelim. Gezi Parkı eyleminde ağaçların kesilmesi referandum konusu haline getiriliyorsa, öğrenci Andının kaldırılmasını da bu millete soralım. Anlayanlar bakımından söylüyorum, öğrenci andının kaldırılması milletimize yapılmış bir saygısızlıktır.

KAMU-SEN Kızılay’da andımızın kaldırılmasını basın açıklamasıyla protesto etmiş, andımızın yazılı olduğu broşürleri Kızılay Meydanı’nda vatandaşlara dağıtmıştır. 31 Ekim 2013’de yapılan basın açıklamasında KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk; “Diyorlar ki Türküm demekle Türk olunmaz. Ancak bilmiyorlar ki Türküm demeyi engelleyerek de Türk milleti yok olmaz. Okullarda engellenen andımızı her sabah çocuklarımıza evlerimizde kendimiz söyletiriz. Her sabah önce şahadet getirir sonra ne mutlu ki Türküm deriz” cümleleriyle Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın öğrenci andıyla ilgili sözlerini eleştirmiştir (KanalB,2013).

MEMUR-SEN öğrenci andının; çocukların sosyal, psikolojik gelişimine uygun olmayan ve pedagojik ilkelerle bağdaşmayan ideolojik bir metin olduğunu savunmuştur. Dünyanın hiçbir demokratik ülkesinde ilkokul çağındaki çocuklara asker komutlarıyla bu denli ağır bir yemin ettirilmediği savunularak, öğrenci andını anayasanın değiştirilemez bir hükmü gibi gören anlayış eleştirilmiştir. 31 Ekim 2013’de Diyanet-Sen’in Ankara il divan toplantısına katılan MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu, MEMUR-SEN’in sadece sendikal faaliyetler yapan bir sivil toplum kuruluşu olmadığını, demokrasi ve özgürlüklerden yana tavır alan önemli bir örgüt olduğunu belirterek gündeme dair şunları söylemiştir: (MEMUR-SEN,2013b).

Pedagojik ve bilimsel hiç bir tutarlılığı olmayan bir metnin her sabah çocuklara zorunlu olarak okutulmasının ne faydası var. Zorla her sabah 'Türk'üm, doğruyum, çalışkanım varlığım Türk varlığına armağan olsun' dedirttik. Yine birçok çocuğun on tane zayıfı var. Her gün Türk'üm, doğruyum, çalışkanım

demekle çocuğun on tane zayıfı mı düzeliyor. Hayır! ... Türk'üm, doğruyum, çalışkanım demekle bu iş olsaydı Silivri Cezaevi'nde bir tane dahi Türk olmazdı.

Türk Eğitim-Sen öğrenci andının kaldırıldığı gün konuyu yargıya taşımıştır. Türk Eğitim-Sen'in dilekçesiyle; Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin *Öğrenci Andı* başlıklı 12. maddesini yürürlükten kaldıran 08/10/2013 tarih ve 28789 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'in 1. maddesinin iptali istenilmiştir (Danıştay,2013). Danıştay 8. dairesine yapılan başvuruda; andımızın gerekçe gösterilmeden ve kamu yararı gözetilmeden kaldırıldığı ve andımızda geçen Türk kelimesinin etnik anlamda kullanılmadığını savunmuştur. Danıştay 8'inci dairesi 18 Ekim 2018'de Öğrenci Andını kaldıran işlemi hukuka aykırı bularak iptal kararı vermiştir. (Türkeğitimsen,2013).

Danıştay'ın iptal kararını açıklaması üzerine Türk Eğitim-Sen Genel Başkanı Talip Geylan; Milli Eğitim Bakanlığının bu kararı uygulaması ve okullarda yeniden Öğrenci Andını okutması gerektiğini söylemiştir. Geylan yaptığı basın açıklamasında; kararın ardından Milli Eğitim Bakanlığına yönetmelik değişikliği yapılarak andımızın okullarda yeniden okutulması için yazılı başvuruda bulunduklarını da ifade etmiştir (Sözcü,2018).

MEMUR-SEN ve Eğitim-Bir-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın, Danıştay 8. dairesi'nin Öğrenci Andının tekrar okutulması ile ilgili aldığı kararın ideolojik nitelikte olduğunu iddia ederek kararın toplumsal barışa ve siyasi iradeye karşı bir girişim olduğunu ifade etmiştir. Yalçın; bu kararın antidemokratik ve evrensel hukuka aykırı olduğunu da söyleyerek, kararı 81 ilde eş zamanlı basın açıklamaları yaparak Edirne'den Kars'a kadar yurt çapında protesto edeceklerini belirtmiştir (Memurlar.net,2018).

Ali Yalçın, 22 Ekim 2018'de TVNET kanalında gündeme dair açıklamalarda bulunmuş, "Eğitimde militarizmin, tek tipçiliğin, pedagojinin dışına çıkartılmış ideolojik tahkimatın bütün aparatlarından eğitimin arındırılmasını istediklerini" belirtmiştir. Yalçın Danıştayın öğrenci andıyla ilgili verdiği iptal kararıyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: (MEMUR-SEN,2018b).

Danıştay'ın verdiği kararın, yerindelik denetimi yaptığı gibi bir fotoğrafı güçlendirdiğini gösteriyor ve buna şiddetle eleştiri getiriyoruz. Bilimden bahsediliyor. Danıştay bilim kurulu falan değildir. Karar vericilerin, yürütmenin,

yasa yapıcıların yerine kendisini koyarak Danıştayın karar verdiği görülüyor ki böyle bir şey olduğunda buna çok sert tepki göstermek gerekir. Biz de onun için ilk anda sert bir tepki verdik. Neden? Çünkü Türkiye bu eşikleri geride bıraktı. Yargının kendisini millet iradesinin üzerine koyduğu bir zemin sağlıklı bir zemin değil. Onun için konuyu bazı kesimler rövanşist duygularla tartışmak istiyorlar. Biz konuya pedagojik açıdan yaklaştık. Çünkü konunun pedagojik açıdan görülmesi gerekir, eğitim sendikaları tarafından. Başka açılardan görülüyor ve konu ideolojik noktalara kaydırılıyorsa orada bir şeyler gözden kaçırılıyor... Her darbe döneminden sonra da bu metin üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Metin yerinde midir değil midir, biz işin bu kısmında değiliz. Bir defa eğitim yöntemi olarak son derece yanlış bir yöntemdir ve böyle bir yöntem asla kabul edilemez. Dolayısıyla çocuklara yemin ettirilerek değil, çocuklar eğitilerek bu konuda amaca ulaşılabilir ve sağlıklı bir toplum oluşturulabilir. Yoksa bu tip eskiden kalma, militarist dönemlerden, darbe dönemlerinden kalma bu tip ritüellerden medet ummak ve toplumu şekillendirmeye çalışmak, eğitimin tamamen dışında boş alanda gezmek anlamına gelir ki bizim itirazlarımızdan biri de burasıydı.

Milli Eğitim Bakanlığı Danıştay 8. dairesinin 2018 yılında verdiği iptal kararına itiraz etmiştir. Danıştay; Milli Eğitim Bakanlığının itirazını yaklaşık 3 yıllık inceleme sürecinden sonra 10 Haziran 2021’de kabul etmiş ve 2018 yılında verilen iptal kararını bozmuştur. Böylece öğrenci andının kaldırılması kesinleşmiştir. Danıştay verdiği kararın gerekçesinde; “Milli Eğitim Bakanlığı, Türk milli eğitiminin amaç ve ilkelerinin öğrencilere kazandırılması konusunda kullanılacak eğitim ve öğretim yöntemleri ile materyallerini belirleme hususunda takdir yetkisine sahiptir” denilmiştir (Danıştay,2021).

Danıştay’ın 2021 yılında verdiği iptal kararı üzerine Türk Eğitim-Sen Genel Başkanı Talip Geylan yaptığı basın açıklamasında şunları söylemiştir: (Habertürk,2013c).

Öğrenci Andı ders kitaplarında yer alırken, öğrencilere okutulmaması çelişki değil midir? Demek ki MEB Öğrenci Andının faydasına inanıyor olacak ki, ders kitaplarında yer veriyor. Madem öyle Öğrenci Andının tören düzenlenerek okutulması neden istenmiyor? ... Herkes bilsin ki, eğer ki MEB yeni bir düzenleme yapmaz ise Türkiye sevdalısı öğretmenlerimiz Öğrenci andını okutmaya ve ihtiva ettiği değerleri öğrencilerimize kazandırmaya devam edecektir.

Hükümetin 2013 yılında hazırladığı demokratikleşme paketi kapsamında kaldırılan öğrenci andıyla ilgili toplumun farklı kesimleri farklı düşünmektedir. CHP ve MHP’nin karşı çıktığı andımız düzenlemesine özellikle KAMU-SEN en sert tepkiyi göstermiştir. MEMUR-SEN ise andımız metninin eğitimle öğretimle alakası olmayan ideolojik bir metin olduğunu savunmuş ve andımızın kaldırılmasına tepki gösteren

kurumların meseleye pedagojik değil, siyasi baktığını savunmuştur. 2013 yılında öğrenci andının kaldırılmasını destekleyen MEMUR-SEN, 2018’de Danıştayın verdiği iptal kararını da hükümetin yetki alanına girdiği ve siyasi karar verildiği gerekçesiyle eleştirmiştir.

Andımızın Türkiye’de Edirne’den Kars’a tüm yurdu ve 82 milyonu ilgilendiren bir konu olması, iki memur sendikası Eğitim Bir-Sen ve Türk Eğitim-Sen’in konuya gösterdikleri ilgi, verdikleri tepkileri ve yapılan eylemlerini daha da önemli hale getirmiştir. Cumhuriyetin ilk döneminden bu yana seksen yıldır tüm kuşakların her sabah okuduğu ve adeta içimize işlemiş bir metnin aslında eğitim amaçlı değil de, ideolojik amaçlı olduğu ve küçük çocukların zihinlerine faydası değil zararı olacağı ve pedagojik olarak da yanlış bir uygulama olduğu söylemi ve iddiası, halkın geniş kesimlerinde kabul görmüş olacak ki KAMU-SEN ve MHP’nin verdiği tepkiler dışında diğer kesimlerden ciddi bir tepki almadan değişiklik kabullenilmiştir. Daha çok milliyetçi kesimin karşı çıktığı düzenlemenin, 2013’den 2021 yılına kadar süren 8 yıllık serüveninde konuyla ilgili verilecek karara halkın iradesinin yansımına sendikaların vesile olduğu görülmektedir.

4.2.13. 2017 Anayasa Referandumu ve Sendikaların Tutumu

2017 Anayasa Değişikliği Halk oylaması 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilmiş ve referandum sonucunda %51, *evet* oyuyla anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Türkiye'nin yeni yönetim sisteminin oylandığı referandumda, 18 maddelik değişiklik paketi içindeki en önemli madde cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin 2 yıl içerisinde uygulamaya geçirilmesidir. Anayasa değişiklik süreci, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin 11 Ekim 2016’da TBMM grup toplantısında yaptığı çağrı ile başlamıştır. Anayasa değişiklik paketi içerisinde; cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi, 550 olan milletvekili sayısının 600’e çıkarılması, seçilme yaşının 25’den 18’e indirilmesi, cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinin aynı anda 5 yılda bir yapılması, başbakanlık makamının kaldırılarak yetkilerinin cumhurbaşkanına devredilmesi, askeri mahkemelerin kaldırılarak görev ve yetkilerinin sivil mahkemelere devredilmesi, sıkıyönetim kavramının anayasadan çıkarılması, HSYK’nın yapısı ile ilgili değişiklik yapılması gibi önemli düzenlemeler yer almıştır (Habertürk,2017).

Referandumda Ak Parti ve MHP *evet* derken, CHP, HDP ve Saadet Partisi *hayır* diyeceğini açıklamıştır. Referandumda *evet* kararı açıklayan MHP içerisinde muhalif kanadı oluşturan; Meral Akşener, Ümit Özdağ, Yusuf Halaçoğlu, Sinan Oğan ve Koray Aydın ve bir grup milletvekili de bir araya gelerek Türk Milliyetçileri *hayır* Diyor platformu oluşturmuşlardır. Bu platform 18 Şubat 2017’de Ankara Nazım Hikmet Kültür Merkezi’nde bir araya gelerek kararlarını kamuoyuna duyurmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Bu milletvekilleri daha sonra İyi Partiyi kurmuşlardır (Anadoluajansı, 2017).

KAMU-SEN 2017 anayasa referandumunda *hayır* oyu vereceğini açıklamış ve bu tutum *evet* kararı açıklayan MHP kanadında tepkiyle karşılanmıştır. KAMU-SEN Genel Başkanı İsmail Koncuk:

Ben kuvvetler ayrılığına inanan bir insanım, kuvvetler birliğine asla evet demem. Bu düşüncem şu veya bu kişiye karşı veya destek olmak olarak da görülemez. Ülke geleceği için mevcut demokratik parlamenter sistemin ve kuvvetler ayrılığı üzerine bina edilmiş parlamenter sistemin daha da güçlendirilerek devamından yanayım.

Sözleriyle referandumda *hayır* diyeceğini kamuoyuna açıklamıştır. Bu açıklama üzerine İsmail Koncuk KAMU-SEN Genel Merkez binasında MHP’li bir grubun saldırısına uğramıştır. Referandum süresince MHP’nin muhalif kanadıyla birlikte hareket eden Koncuk, İYİ Parti’den milletvekili seçilerek sendikacılığı bırakmıştır (Cumhuriyet,2017a).

Anayasa referandumuyla ilgili olarak başkanlar kurulunu 3 Şubat 2017’de toplantıya çağıran DİSK, hazırladığı sonuç bildirgesini 7 Şubat 2017’de Taksim Hİll Otel’de yaptığı basın açıklamasıyla duyurmuştur. DİSK Genel Başkanı Kani Beko; “Hangi partiye oy verirsek verelim, hangi lideri seversek sevelim, mesele işçilerin ve memleketin geleceği ise bu sefer hep beraber hayır diyelim!” çağrısında bulunmuştur. Milletvekillerine referandumda hayır oyu vermeleri için mektup da gönderen DİSK’in, 2017 anayasa referandumuyla ilgili açıkladığı bildiride şu ifadeler yer almıştır: (DİSK,2017).

DİSK olarak anayasa değişikliğinin içeriğine de karşıyız. Anayasa değişikliği ile yasama, yürütme ve yargı yetkileri cumhurbaşkanının elinde toplanacak, kuvvetler ayrılığı bitecek. Türkiye Cumhuriyeti devleti tek adam iktidarına teslim edilecek. Cumhurbaşkanı OHAL ilan edebilecek, memleket halkın tamamını temsil eden meclisten çıkan yasalar yerine tek imzalı kararnameler ile yönetilecek. Yürütme erkinin, halkın tamamını temsil eden TBMM’ye karşı

sorumluluğu olmayacak. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve milletvekilleri etkisizleşecek, tek yetkili cumhurbaşkanı olacak. Bakanlar Kurulu, cumhurbaşkanına hizmet eden atanmış memurlardan oluşacak. Yargı üyelerinin çoğunluğunu cumhurbaşkanı belirleyecek, böylece tek kişinin kararları yargı kararları da olacak. Yargı yürütmenin vesayeti altına girecek. Bu değişikliklerin özü parlamenter sistemin yok edilmesidir. Bu anayasa değişikliğiyle Osmanlı-Türkiye anayasal birikimi ve Meclis-i Mebusan'dan bu yana geliştirilen tüm demokrasi deneyimimiz yok sayılmaktadır. 150 yıla yakın bir süredir bu topraklarda, sancılı da olsa, varlığını sürdüren parlamenter sistemin köklü biçimde değiştirilmek istenmesine hayır diyoruz.

2017 anayasa referandumunda tercihini *evet* olarak kamuoyuna açıklayan MEMUR-SEN ; *MEMUR-SEN 'e Davet Tercih Evet* temasıyla 81 ilde *evet* buluşmaları tertiplemiştir. 16 Şubat 2017'de Ankara'da bir basın toplantısı düzenleyerek MEMUR-SEN 'in referandumdaki tercihini ve görüşlerini açıklayan MEMUR-SEN Genel Başkanı Ali Yalçın; “1 milyon 111 bin 111 üye hedefiyle 81 ilde alanlara iniyoruz ve *evet* diyerek yeniden büyük Türkiye hedefi için sorumluluk alıyoruz” demiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür: (MEMUR-SEN, 2017).

MEMUR-SEN Türkiye'nin her kritik döneminde milletin beklentileriyle örtüşen tercihlerde bulunmuştur. Bu ortaklığın, bu paydaşlığın, bu yol arkadaşlığının arkasında MEMUR-SEN'in, milletle aynı pencereden bakması ve aynı şeyi görmesi var. Biz, hem anayasa değişikliğine ilişkin gerçekleri hem de tercihimize ilişkin gerekçeleri, ‘MEMUR-SEN 'e Davet Tercih Evet’ buluşmalarında her yönüyle ortaya koymak için bu hafta yollara düşüyoruz. Bu konudaki eylem planımızı da açıklayalım. Televizyon programlarında, gazetelerde, panel, seminer ve konferanslarda görüşlerimizi dile getireceğiz. Kendi yayın organlarımızda da bu konuyu işleyeceğiz. Anayasa değişikliği paketine bütün olarak bakıldığında, vesayetin feshine ilişkin hem yürütme hem de yargı erki odaklı değişiklikler var. Vesayet feshine ve demokratik hukuk devletinin güçlendirilmesine *Evet* tercihinin neresi hatalı olabilir. Yasama erkinin yasama faaliyetine yoğunlaşmasını, yasama organı üzerinde yürütme erkinin baskısının kalkmasını, yasamanın yürütmeden bağımsız olmasını makul, makbul ve doğru buluyoruz ve *evet* diyoruz. Anayasa değişikliğinde eksiklikler de var. Kamu görevlilerine yönelik; siyaset yasağının kaldırılmasına ve grev hakkının anayasal teminat altına alınmasına dair hükümlerin pakette olması gerekirdi. Bu eksiklikleri kesinlikle not ediyoruz.

KESK partili cumhurbaşkanlığı sistemini öngören anayasa teklifine referandumda *hayır* diyeceklerini açıklamıştır. KESK yönetimi tarafından yapılan yazılı açıklamada konfederasyonun resmi görüşü şöyle açıklanmıştır; (Cumhuriyet,2017b)

Denetlenemeyen, eleştirilemeyen, anayasa üstü olan bir kişinin her şeyi belirlediği bir kula kulluk ve sulta sistemi getirilmeye çalışılmaktadır. OHAL koşullarında özgür bir tartışma ortamında kanaat oluşturma ve tercihte bulunma

hakki gasp edilerek yapılan anayasa değişikliği teklifi bir dayatmadır! Usulden ve esastan reddediyor, referandumda hayır diyoruz! Süreklileşmiş ve daha koyu bir OHAL rejimi anlamına geldiği için, Faşizme ve diktatörlüğe geşit vermemek için, geleceğimiz için demokratik, laik, bilimsel, anadilinde eğitim talebimizde ısrar ettiğimiz için, emeğimize, bedenimize, kimliğimize ve çocuklarımıza sahip çıkmak için referandumda hayır diyoruz”

Hayır, kararı verileceğini ve bu kararın gerekçelerini yaptığı yazılı açıklamayla özetleyen KESK, 11 şubat 2017’de içinde yer aldığı Emek ve Demokrasi İçin Güç Birliği platformu çatısı altında Taksim Hill Otel’de *Hayır de! Herkes kazansın* sloganıyla bir basın açıklaması düzenleyerek, *Hayır deklarasyonunu* kamuoyu ile paylaşmış, deklarasyon KESK Eş Genel Başkanı şaziye Köse ve Türk Tabipler Birliği Başkanı Raşit Tükel tarafından okunmuştur. Deklarasyonda şu ifadeler yer almıştır: (KESK,2017)

Anayasalar toplumun değişmez taleplerine, ülkenin birikmiş ve yakıcı sorunlarına cevap ürettikleri ve mümkün olan en geniş rıza ve mutabakata dayandırdıkları ölçüde ‘toplumsal sözleşme’ karakteri taşıyabilirler. Bugün karşı karşıya kaldığımız durum ise tam bir toplumsal ayrıştırma halidir. Mevcut değişiklik paketi toplumun hiçbir kesiminin taleplerini içermeyen, tam tersine bir tek adam sultanı yaratma ve cumhuriyet tarihinde ilk kez usul ve esas yönünden bir anayasasızlaşma, bir diktatörlük dayatmasıdır. Bu dayatmaya razı olmayalım, hep birlikte ülkemizin geleceği için ‘hayır’ diyelim. Herkes kazansın.

2017 referandumunda evet kampanyası yürüten HAK-İş Genel Başkanı Mahmut Aslan Elazığ’da yaptığı toplantıda, bütün Türkiye’ye yönelik yoğun bir referandum kampanyası yürüttüklerini belirterek “Anayasa değişikliği bizi ilgilendirmez diyemeyiz. Anayasa değişikliği bizi hem doğrudan hem de dolaylı olarak ilgilendirmektedir” sözleriyle süreçte aktif rol aldıklarını ifade etmiştir. *Anayasa Değişikliğine Tam Destek, Geleceğimiz İçin Evet* sloganıyla 40 ilde 40 toplantı projesi kapsamında Elazığ’da konuşan Aslan sözlerine şöyle devam etmiştir: (HAK-İş,2017)

Yetki karmaşası yönetim krizlerine, yönetim krizleri de ekonomik krizlere yol açmaktadır. Siyasal krizler ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik krizlerin en çok kaybedeni emekçiler olmuştur. Kenan Evren cumhurbaşkanı, Merhum Özal başbakan iken sürekli bir çatışma içindelerdi. Özal cumhurbaşkanı oldu, kendisiyle aynı partiden Yıldırım Akbulut’la bile kavgalı duruma geldi. Cumhurbaşkanı Demirel ile aynı partiden olan Başbakan Çiller arasında kavga yaşandı. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Ecevit anlaşamadı. Bütün sorumluluklar hükümette, ama yetkiler cumhurbaşkanında. Bu da doğal bir çatışmayı beraberinde getiriyor. 1994, 1999 ve 2001 ekonomik krizleri yetki karmaşasından kaynaklanan siyasi krizlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dönemin başbakanı Ecevit’e anayasa kitapçığını fırlatmasından kaynaklanan

kriz sonucu binlerce esnaf iflas etti, binlerce emekçi işsiz kaldı. Ülkemiz yeni krizler yaşamasın, emekçiler yoksullaşmasın diye anayasa değişikliğine evet diyoruz.

Referandumda evet veya hayır tarafında yer almayan TÜRK-İŞ, referandumdan bir gün sonra 17 Nisan 2017’de yazılı bir açıklama yayınlayarak; “Milletimizin iradesiyle gerçekleştirilen 2017 anayasa değişikliği, geleceğimizin şekillenmesinde yol gösterici olacak, 2023 hedeflerinin gerçekleştirilmesine önemli katkıda bulunacaktır” cümleleriyle referandumun sonucundan memnun olduklarını ifade etmiştir (Evrensel,2017).

Yönetime katılmanın önemli bir yolu olan referandum süreçlerinde sendikaların aktif rol üstlenmeleri; birbirinden farklı düşünen halk kesimlerinin görüşlerinin kamuoyuna yansıtılması ve en önemlisi halkın iradesinin sandığa yansıtılması konularında faydalı olmuştur. Türkiye genelinde yaygın teşkilata sahip olmaları, organizasyon kapasiteleri ve medyayı kullanma gücü kamuoyu oluşturma konusunda sendikaları avantajlı kılmış ve referandum süreçlerinde sendikalar, sonuca etki eden belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Türkiye’de ücretli kesimin 2021 yılı rakamlarına göre yaklaşık 20 milyon kişiden oluştuğu ve aileleriyle birlikte düşünüldüğünde bu kitlenin halkın çoğunluğuna tekâmül ettiği değerlendirildiğinde, ücretli kesimin resmi ve gerçek temsilcisi olan sendikaların kitleleri temsilen yönetime katılma çabalarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Siyasal katılımın en doğrudan yolunun oy kullanma olduğunu düşündüğümüzde 2010 ve 2017 referandumlarının incelenmesi sendikaların siyasal katılıma etkisinin değerlendirilmesi açısından faydalı olmuştur. Referandum süreçlerinde siyasi iktidarın vereceği kararı doğrudan halk belirlemektedir. Sendikal alan dışında toplumsal siyasal konuların tartışıldığı ve oylandığı bu süreçte sendikalar önemli bir sorumluluk üstlenerek kamuoyunda öne çıkmıştır. Referandumun sonucu ne olursa olsun her sendika temsil ettiği kitleyi de aşarak halkın sesi olmuştur. Bu süreçte sendikaların savunduğu ve karşı çıktığı değerler ilkeler çalışma hayatıyla sınırlı kalmamış, ülkenin ve toplumun genelini ilgilendiren ortak hususlar olmuştur.

4.2.4. Cumartesi Annelerinin Eylemleri

İstanbul Gazi Mahallesi’nde 12 Mart 1995’de bir kahvehaneye silahlı saldırı düzenlenmesiyle Gazi Mahallesi olayları başlamıştır. Saldırının ardından başlayan olaylarda çok sayıda ölüm ve yaralanmalar meydana gelmiştir. Gazi Mahallesi

olayları devam ederken 21 Mart 1995’de mahalle sakinlerinden çay ocağı işletmecisi ve ğretmen Hasan Ocak polis tarafından gözaltına alındıktan sonra kendisinden bir daha haber alınamamıştır. Hasan Ocak’tan haber alamayan ailesi ve yakınlarının girişimleriyle konu medyaya da taşınmıştır. 15 Mayıs 1995 tarihinde Hasan Ocak’ın cansız bedeni Beykoz’da kimsesizler mezarlığında vatandaşlar tarafından bulunmuş ve yapılan incelemelerde işkence izlerine rastlanmıştır. Hasan Ocak’ın annesi Emine Ocak’ın başlattığı bu hareket 27 Mayıs 1995’te, bir grup insan hakları aktivistinin ve kayıp yakınlarının girişimiyle gözaltında kaybolan yakınlarını arama hareketine dnşmştir. Kayıp yakınları ve insan hakları savunucuları gözaltına alındıktan sonra kaybolan yakınlarının devlet tarafından bulunması için her cumartesi saat 12:00’da İstanbul, İstiklal Caddesi’nde bulunan Galatasaray Lisesi önünde ellerinde yakınlarının resimleri ve isimlerinin bulunduğu pankartlarla toplanarak, yakınlarının akıbetlerini devletten sormuşlar ve böylece sessiz bir protesto eylemi başlatmışlardır (Alkan,2021:71).

1995’de başlatılan bu nöbetler 1999 yılına kadar aralıksız her cumartesi devam etmiş ve Türkiye’nin gündemine oturmuştur. 1999 yılında terör rgt başı Abdullah calan’ın Türkiye’de yargılanmaya başlamasından sonra Cumartesi annelerinin eylemleri yoğun polis müdahalelerine maruz kalmış ve gösterilere ara verilmek zorunda kalınmıştır. 2009 yılında Ergenekon davalarının başlamasıyla gözaltında kaybolan insanlar yeniden Türkiye’nin gündemine gelmiş ve bu durum kayıp yakınlarını yeniden umutlandırarak Galatasaray Lisesinin önündeki eylemler yeniden başlamıştır. Eylemlerin 10 yıl aradan sonra yeniden başladığı bu dönemde eylemciler; kayıp yakınlarını sağ bulma umudunu yitirseler de, yakınlarının kemiklerine ulaşmak ve katillerin yargılanmasını sağlamak için eylemlerini sürdürmüşlerdir. 2018 yılına kadar devam eden sivil itaatsiz oturma eylemleri; 2018 yılında İçişleri Bakanı Süleyman Soylu’nun yaptığı sert açıklamalar sonrasında yapılan polis müdahaleleri ve alanın oturma eylemine yasaklanmasıyla Galatasaray Lisesi önünde son bulmuş ve İnsan Hakları Derneği önüne taşınmıştır. 2020 yılında başlayan Covid-19 pandemisi sebebiyle Cumartesi anneleri eylemlerini online toplantılarla internet üzerinden yapmaya devam etmektedir. (a.g.e:71).

1995’te başlayan Cumartesi annelerinin eylemleri Türkiye’nin en uzun süre devam eden sivil itaatsizlik eylemi olmuştur. Eylemleri yürüten kayıp yakınları

genellikle Doğu kökenli kişiler olup, kayıp şahısların bir kısmının silahlı sol örgütlerin üyeleri olduğu da iddia edilmektedir. Kayıplar içerisinde; sol partilerin üyeleri, Özgür Gündem gazetesi çalışanları, sendikacılar ve OHAL bölgesinde yaşayan kişiler bulunduğu insan hakları savunucusu sivil toplum örgütlerinin yaptığı alan araştırmalarına dayanılarak iddia edilmiştir. Bu dönemde gözaltında kaybolan kişilerin genellikle OHAL ilan edilmiş olan illerde yaşayan kişiler olduğu belirtilmiş ve OHAL illeri içinde de Diyarbakır ilinin birinci sırada olduğu iddia edilmiştir (Alpkaya,1995:44-45). Gözaltında kaybolma olaylarının ve kaybolan kişi sayısının 1994 yılında en yüksek seviyeye çıktığı ve 1995 yılında Cumartesi annelerinin eylemlerinin başlamasından sonra kamuoyunda farkındalık oluşması sayesinde kayıpların yıldan yıla azalmaya başladığı bilinmektedir (Şanlı,2018:102).

İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı kayıplara ilişkin araştırmalar yapan insan hakları kuruluşlarıdır. İnsan Hakları Derneğinin araştırmalarına göre 1991-1995 yılları arasındaki dönemde 400'den fazla kayıp iddiası bulunmaktadır ve 1995 yılında da kayıplar devam etmiştir. İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Akın Birdal; 1991'de 4, 1992'de 8, 1993'te 23, 1994'te ise 27 kişinin kaybolduğunun kesinleştiğini, 1994 yılında kesinleşmemiş kayıp iddialarının sayısının ise 328 olduğunu açıklamıştır (Alpkaya,1995:40-42). İHD Genel Başkanı Akın Birdal'ın kendisi de 12 Mayıs 1998'de dernek genel merkezinde silahlı saldırıya uğramıştır. Vücuduna 6 kurşun isabet eden Birdal, saldırıdan ağır yaralı olarak kurtulmuştur. İHD Genel Sekreteri Nazmi Gür saldırı sonrasında yaptığı açıklamada “Bu saldırıyı devlet yapmıştır” sözleriyle saldırıyla ilgili resmi güvenlik güçlerini suçlamıştır (Milliyet,1998a).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 5 Şubat 2011'de Dolmabahçe'deki çalışma ofisinde Cumartesi anneleriyle görüşmüştür. Görüşme heyetinde bulunan 12 kayıp yakınına İnsan Hakları Derneği avukatı da eşlik etmiştir. Başbakanla görüşen kayıp yakınları arasında Kamuoyunda *Berfo Ana* olarak bilinen ve 12 Eylül darbesinden 1 gün sonra gözaltına alınan kayıp Cemil Kırbayır'ın annesi 103 yaşındaki Berfo Kırbayır ve Gazi Mahallesi olaylarının ve Cumartesi nöbetlerinin sembol ismi olan Hasan Ocak'ın yakını Hüseyin Ocak'ta yer almıştır. Başbakan Erdoğan kayıp yakınlarına konuyla ilgileneceğini ifade etmiştir. (Hürriyet,2011).

Cumartesi annelerinin 25 Ağustos 2018 tarihinde gerçekleştirdikleri 700. Hafta buluşmaları ve oturma eylemleri İç İşleri Bakanlığının talimatıyla kolluk kuvvetlerince engellenmiştir. Eylemci grubun Galatasaray Meydanı'na girişine izin verilmemiş ve polisin müdahalesi sonucu 47 kişi gözaltına alınmıştır. Eyleme HDP'li ve CHP'li milletvekilleri, DİSK, KESK yöneticileri de katılmış ve gözaltına almalarına tepki göstermişlerdir (Evrensel,2018).

Katıldığı basına açık bir programda konuşan Süleyman Soylu eylemcilerin 700. gösterilerine izin verilmemesi ve Galatasaray Meydanı'nın yasaklanması emrini kendisinin verdiğini söylemiş ve anneliğin terör örgütü tarafından istismar edilmesine ve teröre kılıf yapılmasına müsaade etmediklerini belirtmiştir. Gözaltında kaybolduğu iddia edilen kişilerin çoğunun terör örgütü üyesi olduğunu ve örgüt içi hesaplaşma neticesinde öldürüldüklerini ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kayıtlarında da bunu destekler kanıtlar ortaya çıktığını ifade eden Soylu sözlerine şöyle devam etmiştir: (CNNTürk,2018)

İzin vermedik, doğrudur. Çünkü artık bu istismarın ve kandırmacanın son bulmasını istedik. Ne yapsaydık yani, anneliğin, terör örgütü tarafından istismar edilmesine, anneliğin teröre kılıf yapılmasına göz mü yumsaydık? Çocuklarımızı terör örgütü üyeliğine özendirip, 'İstanbul'un göbeğinde anılacaksınız' diye teşvik etmelerine, anneleri gözü yaşlı bir şekilde evlat yolu gözler halde bırakmalarına göz mü yumsaydık? ... Galatasaray Lisesi önünde toplanıyorlar. Peki, bu işin aslı nedir? 1995 yılında, resmi raporlarla ve örgüt içi itiraflarla belgelenmiş, aşırı sol TKP/ML örgütü tarafından gerçekleştirilmiş bir örgüt içi infazın suçunu devlete yıkmaya çalışan bir eylem. Kayıp falan değil, gözaltına alınmış, değil, örgüt infaz etmiş, bir kenara bırakmış. Bu olay üzerinden bir mağduriyet hikâyesi üretildi ve yıllardır annelik üzerinden bir istismar ortaya konuluyor. Bugün de terör örgütü ve bölge sorumlusunun bahane edildiği bir anlayış söz konusudur. Dikkat edin, son günlerde renkli listelerde aradığımız teröristleri, bölge sorumlularını etkisiz hale getirdikçe bu tepkiyle karşılaşıyoruz. Bu bir tesadüf değildir. Bunu kabul etmek de mümkün değildir. Hasan Ocak, Galatasaray Meydanı'ndaki eylemlerin başlama sebeplerinden sadece birisidir. Bu kişiler, Eminönü Meydanı'nda gezerken mi kayboldu? Neden her şeyi açık açık konuşmuyorlar? Hasan Ocak, TKP/ML Terör Örgütü üyesi değil miydi? Örgüt tarafından infaz edilmedi mi? Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde bu konuda dava açılmadı mı? Bu davada komisyona ifade veren bir başka örgüt üyesi, bu işin örgüt içinde bir infaz olduğunu anlatmadı mı? Muhatapları bu dediklerimin detaylarını çok iyi bilirler.

Cumartesi Annelerinin eylemlerinde İnsan Hakları Derneği öne çıksa da; DİSK, KESK, TMMOB, CHP, HDP, ÖDP, EMEP, TİP ve Halkevleri gibi çok sayıda sendika, sivil toplum örgütü, siyasi parti bu eylemlere destek vermiştir. 24 Ekim

2014’de DİSK Genel Sekreteri Arzu Çerkezoğlu yayınladığı çağrı metninde; “500 haftadır bizim annemiz Cumartesi” diyerek Cumartesi annelerinin adalet arayışına dikkat çekmiş ve devlete Birleşmiş Milletler protokollerine uyma çağrısında bulunmuştur. Çerkezoğlu ayrıca Cumartesi annelerinin 500. nöbetlerinde de DİSK’i yine yanlarında göreceklerini ifade etmiştir. Çerkezoğlu’nun yayınladığı bildiri şu şekildedir: (Sendika,2014).

500 haftadır bizim annemiz Cumartesi! 500 haftadır bekliyorlar. Cumartesi anneleri ve Cumartesi insanları evlatlarını arıyor, eşlerini arıyor, sevdiklerini arıyor, kayıplarını arıyor. Cumartesi anneleri 500 haftadır ellerinde kırmızı karanfilleriyle adalet arıyor. 500 haftadır, kimsenin gözaltında kaybedilmediği bir ülke için kayıpların akıbetinin açıklanmasını ve kaybedenlerin yargılanmasını talep ediyorlar. Bu talepleri yüzünden defalarca gözaltına alındılar, polis şiddeti ile karşı karşıya kaldılar. 25 Ekim Cumartesi günü 500. kez Galatasaray Meydanı’nda kırmızı karanfilleriyle oturduklarında DİSK onların yanında olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Birleşmiş Milletlerin Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmesi’ni derhal imzalamalıdır... Kaybedenler hesap vermelidir. Bu yüzden kayıplarla ilgili davalarda zaman aşımı kaldırılmalıdır. 500 haftadır Galatasaray Meydanı’ndan yükselen sessiz çığlık, demokratik bir ülkede insanca yaşamak isteyen herkesin çığığdır (Sendika, 2014).

KESK İstanbul Şubeler Platformu 25 Ağustos 2018’de Beyoğlu’nda bir basın açıklaması yaparak 700. Hafta eylemlerine yapılan polis müdahalesini kınamıştır. KESK’in yaptığı açıklama şu şekildedir: (Bianet,2018).

Bu gün tam 700 haftadır Galatasaray Meydanı’nda gözaltında kaybedilen çocukları ve yakınlarını arayan sorumluların cezalandırılmasını isteyen ülkemizin en uzun erimli, en direngen ve en barışçıl eylemini gerçekleştiren Cumartesi anneleri keyfi bir kaymakamlık kararıyla alana alınmadı. Alana girmek isteyen kayıp yakınları gözaltına alındı. Duruma tepki gösteren onlarca kişi gazlı plastik mermili saldırılarla alandan uzaklaştırıldı ve gözaltına alındı. Her hafta eylemlerini barışçıl biçimde gerçekleştiren Cumartesi annelerinin bu hafta gereksiz biçimde saldırıya maruz bırakılmasını kınıyor gözaltların derhal serbest bırakılmasını ve sorumluların cezalandırılmasını talep ediyoruz

Cumartesi annelerinin eylemleri Türkiye’de en uzun süre devam etmiş sivil toplum eylemidir. 1995 yılında başlamış ve halen de eylemin muhattapları tarafından bitirildiği açıklanmamıştır. Sessiz oturma nöbetleri şeklinde her cumartesi aynı yerde karanfillerle nöbetlerini sürdüren annelerin eylemi, Türkiye’de sivil itaatsiz eylem literatüründe önemli bir yere sahiptir. Bu eylemlerin bu kadar uzun sürmesi ve bu kadar kamuoyu oluşturmada İnsan Hakları Derneği, DİSK, KESK örgütlerinin ve siyasi partilerin önemli rolü vardır. Eylemcilerin oturma nöbetlerinde yalnız

bırakılmaması ve polis müdahalesine sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerce sert tepki gösterilmesi eylemcilere motivasyon sağlamış ve cumartesi nöbetleri uzun yıllar devam etmiştir.

4.2.15. Diyarbakır Annelerinin Eylemleri

Diyarbakır anneleri; çocukları PKK terör örgütü tarafından dağa kaçırılan ve evladına kavuşabilmek için HDP Diyarbakır il başkanlığının önünde oturma eylemi başlatan annelerdir. Bu eylemler Diyarbakır'da anne Hacire Akar'ın, oğlunun HDP'liler aracılığıyla dağa kaçırıldığını iddia ederek, HDP Diyarbakır il başkanlığı binası önünde oturma eylemine başlamasıyla 22 Ağustos 2019'da başlamıştır. Başlattığı mücadele sonuç veren Akar, 24 Ağustos'ta oğluna kavuşmuş ve bu cesareti ve mücadelesi evlatları terör örgütü PKK'nın elinde olan ailelere örnek olmuştur. 3 Eylül 2019 tarihinde bir grup mağdur ailenin Hacire Akar gibi HDP il başkanlığı binası önünde başlattığı oturma eylemine katılan kayıp yakını ailelerin sayısı günden güne artarak, 2021 yılı Eylül ayı itibariyle 234'e yükselmiştir (Anadolujansı,2021). Diyarbakır anneleri, Eylül 2019'da başlattıkları oturma eylemini 23 Ağustos 2021'de 24 saat sürdürme kararı alarak geceleri de eylemlerine devam etmiştir. (NTV,2021a). HDP önünde oturma eylemi yapan ailelerden 32'si ise bu eylemler sonucunda ailelerine kavuşmuştur (Anadolujansı,2021).

Diyarbakır annelerinin eylemlerini; çok sayıda sivil toplum örgütü, siyasi parti ve kurum desteklemiştir. Eylemleri destekleyen örgütlerden bazıları; MEMUR-SEN, HAK-İŞ, Kadın ve Demokrasi Derneği, Uluslararası İnsan Hakları ve Demokrasi Derneği, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Anadolu Yayıncılar Derneği, Hukukçular Derneği sayılabilir. Eylemleri destek amaçlı ziyaret edenler arasında; Avrupa Konseyi yerel ve bölgesel yönetimler kongresi denetim komisyonu Türkiye eş raportörleri Jakob Wienen ve Yoomi Renström, Avrupa Parlamentosu üyesi Tomas Zdechovsky, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Dominick John Chilcott, Ukrayna'nın Ankara Büyükelçisi Andrii Sybiha, ve Hindistan'ın Ankara Büyükelçisi Sanjay Bhattacharyya'nın yer almaktadır (Anadolujansı,2021).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da evlatlarına kavuşmak için nöbet tutan Diyarbakır annelerini ziyaret ederek eylemlerine destek vermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmesinde “Annelerimizle hemhal olduk” sözlerinin ardından şöyle konuşmuştur: (TCBB,2021).

İçişleri Bakanlığı, silahlı kuvvetlerimiz, bütün bunların üzerine gidiyor ve hiçbir zaman bu takibi bırakmayacağız, sonuna kadar bu işi kovalayacağız. ‘Kenar-ı Dicle’de bir kurt aşırırsa bir koyunu gelir adl-i ilahi sorar Ömer’den onu.’ Şair böyle buyuruyor. Öyleyse Dicle burada mı burada. Dicle kenarında aşırılan bir kuzunun hesabını biz de vermek durumundayız. Şu an Parlamentoda yoğun bir şekilde bunun takibindeyiz ve bu takibi devam ettireceğiz.

Annelerin çılgılığına sessiz kalmayan yurttaşlar 6 Eylül 2019’da Diyarbakır’daki annelere destek olmak için "<http://www.annelerleberaberiz.com>" adlı internet sitesinde imza kampanyası başlatmış ve bu kampanya kapsamında yüzbinlerce imza toplanmıştır. İmza kampanyasının yanı sıra aynı tarihlerde PKK tarafından 2015’te alıkonulan asker ve polislerin ailelerinin de eyleme destek vermeye başlaması eylemlere farklı bir boyut katmıştır. Bu yönüyle bu eylemler Türkiye’de bir ilk olma özelliği taşımaktadır (Bianet,2021a).

Eylemlere siyaset dünyasından destekler sürerken, Adalet Bakanı Abdülhamit Gül’ün; “Annelerin yanında yer almaya devam edeceğiz. Diyarbakır annesi 'Edi bese (artık yeter)' diyor. Kepenkleri kapatarak annelerin sesini ortadan kaldıramazsınız” sözleriyle eylemleri desteklemesi ülkede gündem olmuştur. Adalet Bakanı’nın ardından İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener ise, konuya farklı bir yaklaşım getirerek hükümeti ve eylemcileri eleştirmiştir. Akşener Diyarbakır annelerinin oturma eylemine ilişkin, "Bir anne olmanın yanında, Türkiye Cumhuriyetinde İçişleri Bakanlığı yapmış bir siyasetçi olarak uyarıyorum, o annelerin feryadının çözüm adresi bir partinin kapısı değil, devletin kapısıdır" sözleriyle eylemcilere HDP İl başkanlığı binasında değil, devletin kapısında eylem yapma çağrısında bulunmuştur. İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener gibi Diyarbakır annelerinin eylemlerini desteklemeyen Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu ise eylemler konusunda Hükümeti eleştirmiştir. Karamollaoğlu: “Siz Cumartesi annelerini bir kenara attınız, onların sesine kulaklarınızı kapattınız. Şimdi HDP önünde bekleyen anneleri her gün televizyonlardan indirmiyorsunuz” sözleriyle hükümeti Cumartesi annelerine sahip çıkmamakla suçlamıştır (Bianet,2021a).

Eylemleri desteklemeyen muhalefet partisi liderleri Meral Akşener ve Temel Karamollaoğlu’dan farklı olarak, ana muhalefet partisi CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu yaptığı açıklamalarla ve gönderdiği heyetle Diyarbakır annelerinin eylemlerini desteklemiştir. Cumartesi anneleriyle Diyarbakır anneleri arasında bir

ayırım yapmadıklarını ifade eden Kılıçdaroğlu, CHP Genel Merkezi'nde Merkez Yönetim Kurulu (MYK) toplantısı sonrası şu açıklamayı yapmıştır:

Evlat üzerine titreyen bir annenin acısını paylaşmak hepimizin ortak görevidir. Anneler arasında ayırım yapmak, bir grup anneyi ötekileştirip, bir grup anneyi kucaklamak doğru değildir. Hepsini kucaklayacağız. Hepsinin derdine el birliğiyle çözüm üreteceğiz. Bu işin iktidarı, muhalefeti yoktur ama güç iktidardadır. Sorunu çözecek olan iktidardır (Hürriyet, 2019).

CHP Elazığ Milletvekili Gürsel Erol, CHP Elazığ il başkanı Yavuz Doğu ve partililerden oluşan CHP heyeti Diyarbakır annelerini ziyaret etmiştir. Eylemlerin 620. gününde Annelerle birlikte olarak destek verdiklerini söyleyen Gürsel Erol: CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun görevlendirmesiyle geldiklerini ve Kılıçdaroğlu'nun; "Diyarbakır'daki annelerimizi ziyaret edin. Onlarla bayramlaşın, benim selam, saygılarımı iletin. Bundan sonra onlar için neler yapabiliriz diye düşüncelerini alın. Ve bu düşünceleri bana getirin" diye talimat verdiğini ve kendilerinin de bu nedenle burada olduğunu sözlerine eklemiştir (Sözcü, 2021).

MEMUR-SEN ve Eğitim Bir-Sen tarafından Diyarbakır annelerini desteklemek ve kamuoyunda farkındalık yaratmak için *Anne yüreği kazanacak* temalı resim, şiir ve deneme yarışması düzenlemiş ve yarışmada dereceye girenlere bir tören düzenlenerek ödül verilmiştir. Ödül töreni Diyarbakır Valisi'nin katılımıyla 16 Temmuz 2021'de yapılmıştır. Yarışmaya katılan ilk ve orta öğretim öğrencileri Diyarbakır annelerinin eylemlerini anlatan eserler ortaya koymuştur (Habertürk, 2021a).

MEMUR-SEN Genel Başkanı Ali Yalçın da nöbet tutan Diyarbakır annelerini ziyaret ederek destek vermiştir. Yüreğindeki sevgi, merhamet ve çığlıkla bu süreci ancak annelerin durdurabileceğini söyleyen Ali Yalçın sözlerine şöyle devam etmiştir: (Anadolujansı, 2019).

Çocukların eli kalemdir, eli silah tutmaz. 18 yaşının altındaki herkesin yeri okuldur. Okul çağındaki çocuğun ailesinden koparılacak daha zihinler berraklaşmadan, eğitimden edildiği bir zemin var. Bu Türkiye'nin bir acısı. Çocukların eli kalemdir, eli silah tutmaz. 18 yaşın altındaki herkesin yeri okuldur. O yüzden bunlar okul çağındaki çocuklar. Necmettin Yılmaz ve Şenay Aybüke öğretmenini ve bunun gibi 142 arkadaşını kaybetmiş eğitimciler olarak bu konu aynı zamanda eğitimcilerin konusudur. Dolayısıyla bu çocuklar bizim öğrencilerimizdir. Türkiye genelindeki bayan öğretmenlerimizin, buradaki annelerin yürek yangınına ve çığlıklarına ortak olmaya yönelik hassasiyetleri var. Çünkü o çocuklar onların çocuklarıdır. O çocuklar ailelerinden uzaklaştırılmış, terör sarmalının içerisinde. Anneler burada çığlık atıyor.

Buraya annelerin yürek yangınına duygumuzu katmak, gözyaşına gözyaşımızı akıtmak, bu ülkede terör bitecekse onu da annelerin gerçekleştireceğini ifade etmek için geldik.

Eylemlerin ilk gününden itibaren annelere destek veren MEMUR-SEN kadınlar komisyonu, eylemin 529. gününde de oturma eyleminde bulunan anneleri tekrar ziyaret etmiştir. MEMUR-SEN Kadınlar Komisyonu Başkanı Sıdıka Aydın ziyaret sonrasında basına yaptığı açıklamada şu sözlerle eylemcilere destek vermiştir: (MEMUR-SEN,2021b).

Biz eğitimci kimliğimizle, anne kimliğimizle, kadın kimliğimizle her zaman; “Bu çocukların yeri okuldur, ellerinde silah değil kitap bulunmalı, sıcak yuvalarında ailelerinin kanatları altında olmalıdır”, dedik. Bu soylu direnişin ilk gününde de Diyarbakır’a gelmiş ve annelerimizin yanında olmuştuk. O gün olduğu gibi bugün de zulme sessiz kalmak zulme ortak olmaktır diyor ve vicdanlara bu sese kulak verilmesi çağrımızı yineliyoruz

HAK-İŞ de Diyarbakır annelerine destek vermiştir. HAK-İŞ Genel Başkanı Mahmut Arslan 23 Şubat 2021 tarihinde oturma eylemi yapan annelere destek ziyaretinde bulunmuştur. HAK-İŞ Genel Sekreteri Eda Güner ve HAK-İŞ Kadın Komitesi Başkanı Fatma Zengin’in de katıldığı ziyarette Genel Başkan Mahmut Arslan evlat nöbeti tutan annelere şöyle seslenmiştir;

Sizler, Türkiye’nin 40 yıllık terörle mücadele sürecinin çok önemli bir tarafını oluşturunuz. Ortaya koyduğunuz farkındalık ile yeni bir mücadele yönteminin de öncülüğünü yaptınız... Sizin bu çağrınız Kandil’i titretiyor, Gara’da yankı buluyor, terör örgütünü çatırdatıyor. Milletimiz ve ülkemiz sizlerle gönül birliği içerisinde, sizin mücadelenizi desteklemekte ve sizinle aynı duyguları paylaşmaktadır. Sizler, Türkiye’nin 40 yıllık terörle mücadele sürecinin çok önemli bir tarafını oluşturunuz. Ortaya koyduğunuz farkındalık ile yeni bir mücadele yönteminin de öncülüğünü yaptınız (HAK-İŞ,2021).

Diyarbakır annelerinin HDP il başkanlığı binası önünde başlattığı oturma eylemleri Türkiye ve dünya kamuoyunda gündem olmuştur. Türkiye’de en uzun süre devam eden sivil toplum eylemlerinden biri olması, eylemler sonucunda birçok annenin evladına kavuşmuş olması bakımından sonuç alınmış, amacına ulaşmış bir eylem olarak Diyarbakır annelerinin eylemleri Türkiye’de gerçekleşen sivil toplum hareketleri içinde önemli bir yere sahiptir.

Eylemler başlayışı ve yürütülüşü bakımından Cumartesi annelerinin Galatasaray Lisesi önünde başlattığı evlat nöbetini hatırlatmaktadır. Faili meçhul cinayetlerin ve gözaltında işkence olaylarının arttığı 1990’larda Cumartesi anneleri

evlatlarının kaybolmasından devleti sorumlu tutarken, bu eylemlerden 24 yıl sonra başlayan Diyarbakır annelerinin eyleminde, Anneler kaybolan çocuklarını HDP aracılığıyla terör örgütünün dağa kaçırdığını iddia etmiş ve çocuklarını HDP'den istemiştir. İki eylemi yürüten annelerin de benzer sosyal tabandan ve coğrafyadan vatandaşlar oldukları düşünülmektedir.

Yürütülen bu eylemlere sivil toplum kuruluşları ve sendikalar da sahip çıkmış ve destek olmuştur. Cumartesi annelerinin eylemlerine KESK ve DİSK, Diyarbakır annelerinin eylemlerine ise MEMUR-SEN ve HAK-İŞ aktif destek vermiştir. Diyarbakır annelerinin eylemlerinde özellikle MEMUR-SEN, desteği ve eylemleri sahiplenmesiyle öne çıkmıştır.

Her iki eylem de yazılı ve görsel basında geniş yer bulmuş ve vatandaşlar tarafından medyadan ilgiyle takip edilmiştir. Bu eylemleri haklı bularak destekleyen bir kesim olduğu gibi; Diyarbakır annelerinin eylemlerini *Devlet güdümlü*, Cumartesi annelerinin eylemlerini de *Terör örgütü güdümlü* olarak nitelendirenler de olmuştur. Sendikalar her iki olayda da yapılan eylemlerin kamuoyunda daha geniş yer bulmasını sağlamış, eylemlerin etkisini artırmış ve eylemlerin amacına ulaşması noktasında sürece katkı sunmuştur. Halkın eylemlerle ilgili görüşünün kamuoyuna ve siyasi iradenin alacağı kararlara yansıtılması açısından ve devletin eylemcilerin taleplerini karşılayacak adımlar atmasının sağlanması açısından sendikaların sürece verdiği desteğin önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışma hayatıyla ve sendikal konularla ilgili olmayan, toplumun genelini ilgilendiren siyasi bir konu olan bu eylemlere sessiz kalmayan ve demokrasinin gereği olarak sürekli devam etmesi gereken siyasal katılıma katkı sunan sendikaların süreç içindeki tavrı ve duruşu bu konuda belirleyici olmuş ve bu çalışmanın savunusunun değerlendirilmesine de olumlu yönde katkı sunmuştur.

4.2.16. Ayasofya'nın İbadete Açılması

Doğu Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'da yaptırdığı en büyük kilise olan Ayasofya; ilk inşa edildiğinde Megale Ekklesia (Büyük Kilise) olarak adlandırılmış, 5. yüzyıldan itibaren *Bilgelik* anlamına gelen Sophia denilmeye başlanmıştır. Ayasofya, Bizans İmparatoru I. Konstantin'in oğlu İmparator II. Konstantius tarafından yaptırılmış ve ilk yapı 360 yılında açılmıştır. 337 yılında tahta çıkan Bizans İmparatoru I. Konstantin döneminde Hristiyanlık ilk kez resmi din olmuş ve İstanbul,

o dönemdeki adıyla Konstantinopolis Bizans İmparatorluğu'nun başkenti ilan edilmiştir. Hristiyanlığın kabulü sonrası İstanbul'da inşa edilmeye başlanan kiliseler içerisinde en görkemlisi şüphesiz Ayasofya'dır. İlk yapıldığı dönemde üstü ahşap çatı ile kaplanmış şekilde olduğu düşünülen yapı uzun ömürlü olmamış ve kilisenin onarımı ve restorasyonu 415 yılında II. Theodosios döneminde tamamlanarak yeniden ibadete açılmıştır. 532 yılında İmparator İustunianos'a karşı çıkarılan halk ayaklanması olan Nika ayaklanmasında çıkan yangın sonucu II. Theodosios tarafından yaptırılan Ayasofya tamamen yıkılmıştır. İustionos ayaklanmayı bastırarak Ayasofya'yı aynı yıl yeniden inşa etmeye başlayarak 537 yılında tamamlamıştır. Sonuç olarak günümüze kadar ulaşan Ayasofya, 532 yılında Bizans İmparatoru İustionos döneminde inşa edilmeye başlanan yapıdır. Bizans İmparatoru İustinianos tarafından 537 yılında yapımı tamamlanan Ayasofya meydana gelen iki büyük deprem sonucu ağır derecede hasar almış ve 558 yılında çökerek kullanılamaz hale gelmiştir. 726-842 tarihleri arasında Ayasofya'da bulunan bütün figürlü süslemeler ortadan kaldırılmış, 859 yılındaki yangında, 869 ve 989 yıllarındaki depremlerde ağır hasar görerek çökmüştür. İmparator II. Basileios 6 yıl süren onarım sonucu 994 yılında Ayasofya'yı eski haline getirerek ibadete açmıştır (Erdoğan,2012:2-4).

Süslemeleriyle, kubbesiyle ve görkemli mimarisiyle tarih boyunca hayranlık uyandıran Ayasofya hakkında, İustinianos'un sarayında görev yapan bir ozan olan Paulos Silentarios, namıdiğer Mabeyinci Pavlos tarafından VI. yüzyılda, Ayasofya'nın görkemini ve güzelliğini öven, Ekphrasis adında 1029 dizecik bir destan yazılmıştır. Samih Rifat'ın çevirisiyle çıkarılan Ayasofya'nın Betimi adlı kitapta da yer alan bu destan sadece bir edebi eser değil, Ayasofya'nın mimari özellikleri ve süslemesi hakkında ayrıntılı bilgi veren önemli bir kaynaktır. (Eken,2019).

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethetmesiyle camiye dönüştürülen ve fethin sembolü olarak görülen Ayasofya, Fatih'in şahsi mülküne *cami olarak kullanılmak üzere* girmiş ve yaklaşık beş yüz yıl boyunca cami olarak kullanılmıştır. Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra ikinci namazını Ayasofya'da kılmıştır. Bu olay, şair Nazım Hikmet'in 1921'de İstanbul'un fethine ilişkin yazdığı *Sekiz Yüz Elli Yedi* adlı şiirinde de ifade edilmiştir. Nazım Hikmet'in bu şiiri, Ayasofya'nın İstanbul'un fethiyle nasıl özdeşleştiğini ifade eden, önemli bir şiirdir. (Kara,2000:3)

Ayasofya, Osmanlı döneminde ve cumhuriyet dönemi boyunca şiirlerde ve makalelerde yer almış, birçok yazar ve şair Ayasofya'ya methiyeler dizmiştir. Bu dönemde yazılan edebi eserlerde Ayasofya'nın mimari özellikleri ve ihtişamı da anlatılmıştır. Osmanlı döneminde; Tacizade Cafer Çelebi'nin Hevesnâme eserinde, Maşizade Fikri Çelebi'nin Ebkâr- Efkâr isimli mesnevisinde, Taşlıcalı Yahya'nın Şah u Geda eserinde, Nabi'nin Ayasofya'yı konu edinen Ayasufiyyede şiirinde, Dürri'nin Sultan *Ahmet Hanın Cami-i Ayasofiyeyi İlbas Buyurdukları Tarihtir* isimli şiirinde, Nedim'in Divan eserinin 14. manzumesinde, Ayıntablı Ayni'nin *Ayâşofya Câmii Envâr-Lâmi'i'nin Tamîrine Bir Nev-Nihâl Târîh-i Belâgat-Şemârihdir* başlıklı manzumesinde, Peyami Safa'nın babası İsmail Safa'nın şiirinde Ayasofya'nın ihtişamı ve genel özellikleri anlatılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise; Nazım Hikmet'in Sekiz Yüz Elli Yedi şiirinde, Osman Yüksel Serdengeçti'nin Ayasofya isimli manzumesinde, Arif Nihat Asya'nın Ayasofya başlıklı rubaisinde, İstanbul'un fethini Ayasofya'nın fethi olarak ifade eden Sezai Karakoç'un Ayasofya'nın Anlamı yazısında, İlhan Berk'in İstanbul şiirinde, Necip Fazıl'ın eserlerinde Ayasofya anlatılmıştır (Gedikli,2021:89-98).

Amerikan Bizans Enstitüsü 1931'de Ayasofya'da mozaikleri gün yüzüne çıkarmak için restorasyon izni almış ve Bakanlar Kurulunun kararıyla 1932'de çalışmalarına başlamıştır. Restorasyon gerekçesiyle 1931 yılında ibadete kapatılan Ayasofya Camii, 24 Kasım 1934'te çıkarılan Bakanlar Kurulu kararı ile müzeye dönüştürülmüştür. Her dönemde İslâm dünyasında ve Hristiyan dünyasında kutsal ve sembol bir mabet olarak görülen Ayasofya'nın müzeye dönüştürülürken çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararının Resmi Gazete'de yer almaması ve kararda Atatürk'ün imzasının gerçekte var olup olmadığının bilinmemesi şüphe uyandırmış ve yıllarca tartışma konusu olmuştur. Tek partili dönemin siyasi koşullarından dolayı Ayasofya'nın ibadete kapatılmasıyla ilgili ciddi bir toplumsal muhalefet ve örgütsel bir sivil toplum tepkisi bu dönemde ortaya çıkmamış, çok partili dönemin başladığı 1946 yılından sonra özellikle Demokrat Parti çatısı altında siyaset yapan milliyetçi muhafazakâr çevrelerce, Ayasofya'nın yeniden camiye çevrilmesi gerektiği yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır (İşler,2020:302).

Ayasofya Camii Türkiye'de muhafazakâr kesim tarafından Fatih Sultan Mehmet'in emaneti olarak görülmüş ve Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi de,

Fatih'in emanetine sahip çıkamama olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'un fethinin yıl dönümlerinde mabedin ibadete kapalı durumda olması, Ayasofya'nın *zincire vurulması* olarak nitelendirilmiş ve *Kır zincirlerini Ayasofya* sloganıyla yapılan eylemlerle, şiirlerle, yayınlarla siyasi iktidarlara yıllar boyunca çağrıda bulunulmuştur. Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan iktidara gelmesi durumunda Ayasofya'yı ibadete açacağını söyleyen ilk siyasi lider olmuştur. Ayasofya'yı; *Hakk'ın batıla galebesinin timsali* olarak nitelendiren Erbakan, mabedin ibadete açılması gerektiğini kararlılıkla vurgulamıştır (a.g.e:302).

1950'lerde siyasetçilerin yanı sıra aydınlardan da tepkiler gelmeye başlamıştır. Milliyetçi muhafazakâr bir düşünür olan Osman Yüksel Serdengeçti 1953 yılında, fethin 500. Yıl dönümünde yazdığı *Ayasofya ses vermiyor!* başlıklı yazısında CHP'yi ağır bir dille eleştirmiş ve bu yazıdan dolayı Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmıştır. Serdengeçti CHP'yi eleştirisinden sonra, Ayasofya'nın bir gün yeniden ibadete açılacağı inancını ve umudunu şu cümlelerle ifade etmiştir: (Budak, 2021:884).

Ayasofya! Ey muhteşem mâbed! Merak etme. Fatih'in torunları seni camiye çevirecekler. Gözyaşlarıyla abdest alarak secdelere kapanacaklar. Tahlil ve tekbir sedaları boş kubbelerini yeniden dolduracak. İkinci bir Fetih olacak. Ozanlar bunun destanını yazacaklar, ezanlar ilânını yapacaklar. Sessiz ve öksüz minarelerinden yükselen tekbir sesleri fezaları yeniden inletecek. Şerefelerin yine Allah'ın ve onun sevgili Peygamberi Hz. Muhammed'in şerefine ışıltılı ışıltılı yanacak. Bütün dünya Fatih dirildi sanacak. Bu olacak Ayasofya, bu olacak! İkinci bir Fetih, yeni bir basübadelmevt... Bu muhakkak... Bu günler yakın, belki yarın, belki yarından da yakın...

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Ayasofya'yı tekrar camiye çevirmeyi düşünmüş ancak NATO'ya girmek için Batılı Devletler'in desteğine ihtiyacı olduğundan ve özellikle Yunanistan'ı gücendirmemek için dönemin dış politikası gereği bu konuda bir işlem yapmamıştır. Fethin 500. yıl kutlamaları öncesinde, 22 Kasım 1952 tarihinde yaşanan *Malatya Hadisesi* de Demokrat Parti'nin Ayasofya'nın ibadete açılması konusuna bakışını değiştirmiştir. Demokrat Parti'ye yakın bir gazeteci olan Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman; "Ayasofya'nın câmi olmasını isteyenlerin kafası ezilmelidir" ifadesini kullandığı için, Başbakan Adnan Menderes'le birlikte Malatya ziyareti esnasında, 21 yaşındaki Hüseyin Üzmez tarafından tabancayla vurularak ağır yaralanmıştır. Bu olaydan sonra Demokrat Parti'yle muhafazakâr kesimin arası açılmış, muhafazakâr camiaya ait birçok dergi kapatılmış, Necip Fazıl gibi bazı aydınlar tutuklanmıştır. (İşler,2020:304).

1960’larda Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) fethin yıl dönümünde yaptığı eylemlerle konuyu gündemde tutmuştur. MTTB ilk olarak 1965 yılında fetih kutlaması yapmıştır. 1967’de Ayasofya’nın durumundan dolayı İstanbul’un fethini kutlamayı reddederek, 29 Mayıs’ta sessiz oturma eylemi gerçekleştirmiş, aynı yıl Papa’nın Ayasofya ziyaretini ayine dönüştürmesi üzerine, Ayasofya’da toplu namaz kılma eylemi yapmıştır. MTTB Genel Başkanı İsmail Kahraman başkanlığında yapılan bu eylemle ibadete kapatıldıktan sonra Ayasofya’da ilk kez toplu namaz kılınmış olması, eylemi Ayasofya konusunda o güne kadar yapılan en etkili eylem yapmıştır (Öztürk,2016:113-114).

Ayasofya Camii içinde *Hünkâr Mahfili* denilen küçük bir bölüm Ağustos 1980’de Süleyman Demirel hükümeti tarafından ibadete açılmış ancak kısa süre sonra askeri darbe gerçekleşmiş ve darbe yönetimi tarafından bu bölüm tekrar ibadete kapatılmıştır. 1992 yılında yine Süleyman Demirel hükümeti döneminde Ayasofya’daki Hünkâr Mahfili bölümü tekrar ibadete açılmıştır. (İşler,2020:302). Sağ partiler, seçim öncesinde muhafazakâr seçmenlerin oyunu alabilmek için Ayasofya meselesini hatırlasa da, hiçbir hükümet Ayasofya’yı ibadete açacak düzenlemeyi yapmamıştır. Ayasofya’yı müzeye dönüştüren 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı, Danıştay 10. dairesinin 02.07.2020 tarihli kararıyla iptal edilmiş ve böylece Ayasofya, 86 yıl sonra ibadete açılmıştır. Danıştay’ın Ayasofya ile ilgili verdiği iptal kararının gerekçesinde, Ayasofya’nın Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı mülkiyetinde olduğuna ve cami olarak toplumun hizmetine sunulduğuna dikkat çekilmiştir. Tapu belgesinde cami vasfı ile tescil edildiği ve bunun değiştirilemeyeceği, başka bir amaca özgülenmesinin hukuken mümkün olmadığı ve toplum tarafından kullanılmasına engel olunamayacağı belirtilmiştir (TRThaber,2020). İsmet İnönü hükümeti’nin kararıyla müzeye çevrilen Ayasofya, 12. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yayınladığı 10 Temmuz 2020 tarihli Kararname’yle Diyanet İşleri Başkanlığına devredilerek ibadete açılmıştır (Resmigazete,2020).

MEMUR-SEN yaptığı tüm miting ve toplantılarında Ayasofya’nın ibadete açılması konusunda yetkililere çağrıda bulunmuş, Ayasofya konusunda düzenlenen tüm eylemlere destek vermiştir. 1960’larda MTTB tarafından yapılmaya başlanan İstanbul’un fethi kutlamalarını, Saadet Partisine yakınlığıyla bilinen Anadolu Gençlik Derneği devam ettirmiş, bu kutlamaların ana sloganı eskiden olduğu gibi *Kır*

Zincirlerini Ayasofya olmuştur. Bu kutlamaları AGD tek başına yürütmemiş, camiadaki diğer STK'ların da maddi manevi desteğiyle ve katılımıyla fetih şenlikleri yapılmıştır. MEMUR-SEN ve HAK-İŞ geleneksel fetih şenliklerini destekleyen örgütlerin başında gelmektedir.

Anadolu Gençlik Derneği Ayasofya'nın ibadete açılması için 2013 yılı Nisan ayında "İmzanla Zincirleri Kır" kampanyasını başlatmıştır. Bir ay devam edecek kampanya süresince 10 milyon imza toplanması hedeflendiği ve toplanacak imzaların Başbakanlığa teslim edileceği duyurulmuş ve Türkiye'nin farklı illerinde stantlar kurulmuştur (Yenişafak,2013).

Kampanya, 18 Nisan 2013'de Sıhhiye'de yapılan bir basın açıklamasıyla kamuoyuna duyurulmuş ve basın açıklamasına MEMUR-SEN Genel Başkan Yardımcıları ve Diyanet-Sen yöneticileri katılım sağlamıştır. Toplantıda bir konuşma yapan MEMUR-SEN Genel Başkan Vekili Günay Kaya; "Bu mekânın; İslam'ın, Osmanlı'nın, Fatih Sultan Mehmet'in emaneti olduğu unutulmamalıdır. Bu emanet bilet olarak ziyaret edilecek bir yer değildir. Ecdadımıza vefamızı Ayasofya'yı müze yaparak değil duamızı, şükürümüzü, ibadetimizi gerçekleştirecek bir mekân olarak görmeliyiz. Bizler bu kampanyaya destek veriyoruz" sözleriyle kampanyaya destek olmuştur. MEMUR-SEN Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu, HAK-İŞ Genel Başkanı Mahmut Arslan ve sendika teşkilatları da imza stantlarını ziyaret ederek kampanyaya destek vermiştir (Diyanet-Sen,2013).

Ayasofya'nın yeniden ibadete açılmasından sonraki ilk Cuma namazına katılan MEMUR-SEN Genel Başkanı Ali Yalçın, namaz sonrasında açıklama yaparak bu konudaki duygularını ifade etmiştir. Yalçın;

Zincirler kırılın Ayasofya açılın dedik. Çünkü Ayasofya Fatih'in emaneti İslam dünyasının birliğinin gücünün sembolüydü. Müzeye dönüştürülmesi Ayasofya'yı incitmişti. Yeniden camiye dönüştürülmesi, Fatih Sultan Mehmet'in emanetine sahip çıkma anlamına geliyor. Böyle bir güne MEMUR-SEN ailesi adına tanıklık etmiş olmaktan son derece mutluyuz. Bu şuuru aşıl原因, diri tutan ve bu şuurun verdiği hedefin gerçekleşmesine vesile olan herkesten Allah razı olsun. Ayasofya bizim yeniden dirilmemize, birliğimize, adaleti hakkı hâkim kılmamıza vesile olsun

Sözleriyle Ayasofya'nın yeniden ibadete açılmasının MEMUR-SEN için ne anlama geldiğini ifade etmiştir (MEMUR-SEN,2020b)

CHP Lideri Kemal Kılıçdaroğlu Danıştayın verdiği Ayasofya kararı üzerine 4 Temmuz 2020’de basına bir demeç vererek Ayasofya’nın ibadete açılmasına karşı olmadıklarını söylemiştir. Konuyla ilgili partisinin görüşünü açıklayan Kılıçdaroğlu şu ifadeleri kullanmıştır: (Cumhuriyet,2020b)

Ayasofya zaten şu anda ibadet yapılan bir yer. Yani oranın da bir görevli imamı var zaten. Yani ibadet yapılıyor, tümüyle ibadete kapalı bir alan değil aslında. Ayasofya tabi bir dünya kültür mirası aynı zamanda, öyle kabul etmek lazım. Bu iç siyasette zaman zaman kullanılıyor. 'İşte cami yapalım, ibadete açalım' diye kullanılıyor. Acaba ben bunu söylediğimde CHP bana itiraz eder de ben de buradan oy devşiririm' diye düşünüyorsa, hayır bunu düşünmesin. Erdoğan otursun, hemen kararnameyi imzalasın. Resmi Gazete’de ilan etsin. Ayasofya'yı da ibadete açsın. Bu kadar basit. Kendisi açısından bu kadar basit olan bir olayı dünyanın gündemine getirmenin hiçbir mantığı yok yani... Şimdi halkın büyük bir kesimi ibadete açılmasını istemektedir. Bir kararnameyle müze yapılmış, bir başka kararnameyle de cami olarak açılabilir.

HDP Milletvekili Hüda Kaya, Halk TV’de çıktığı programda; Ayasofya gibi işgal altında olan yüzlerce yapı olduğunu ve Ayasofya’nın kiliseye çevrilmesi gerektiğini söylemiştir. Kaya;

Ayasofya hangi inanç erbabınca yapıldıysa onlara ait olması gerekir. Adına cami demekle olmuyor. Ayasofya özel bir konuma sahiptir ve hiçbir şekilde bugün bir iktidarın ya da herhangi bir iktidarın açarız kaparız kafasıyla karar alıp yaptırım uygulayabileceği bir alan değildir. Ayasofya gibi işgal altında olan yüzlerce yapı var. Ayasofya, hangi inanç erbabınca yapıldıysa onlara ait olması gerekir. Adına cami demekle olmuyor.

Sözleriyle Ayasofya’nın cami değil kilise olması gerektiğini savunmuştur (Bianet,2020).

Ayasofya’nın müze yapılması hadisesi muhafazakâr kesim üzerinde bir travmaya dönüşmüş ve siyasi partilerin sivil toplum örgütlerinin yıllar süren mücadeleleri sonucunda Ayasofya ibadete tekrar açılmıştır. Tek parti döneminde konuyla ilgili ciddi bir toplumsal muhalefet oluşmamış, 1950’lerde Demokrat Parti iktidarı döneminde sıkça dillendirilmeye başlanmıştır. Demokrat Parti, Ayasofya’nın ibadete açılmasına yönelik bir düzenleme yapmayarak muhafazakâr çevrelerde hayal kırıklığı yaratmıştır. Süleyman Demirel’in Başbakanlığı döneminde, 1980 ve 1992’de genel seçimlerin öncesinde küçük bir bölümü sembolik olarak ibadete açılan Ayasofya’yla ilgili 2020 yılında alınan Danıştay kararına kadar bir düzenleme yapılmamıştır.

1960’lardan itibaren sivil toplum kuruluşları, sendikalar, siyasi partiler, aydınlar Ayasofya’nın yeniden ibadete açılması için çaba harcamıştır. İmza kampanyaları, zincirli protestolar, sessiz oturma eylemleri, toplu namaz kılma eylemleri gibi sivil itaatsiz eylemler, basın açıklamaları, şiirler, makaleler yazma gibi birçok yöntemle siyasi iktidarlar bu konuda düzenleme yapmaya zorlanmıştır. Önce tek parti rejimi, sonra NATO’yla ilişkileri bozma korkusu, Avrupa Birliği müzakereleri, askeri darbeler Ayasofya düzenlemesini geciktiren sebepler olmuştur.

Ayasofya’yla ilgili yapılan eylemlere bakıldığında Milli Türk Talebe Birliği, Anadolu Gençlik Derneği ve MEMUR-SEN’in öne çıktığı görülmektedir. Bu örgütler çoğu zaman birlikte yürüttüğü büyük miting ve eylemlerle konuyu 86 yıl boyunca gündemde tutmuş, kararlılıkla mücadele etmiştir. Bu nedenle sivil toplum örgütlerinin verdiği uzun yıllar süren bu mücadele, halkın yönetime katılma çabaları olarak değerlendirilmektedir. Sadece sendikaların temsil ettiği kitle olan ücretli kesimi değil toplumu ilgilendiren Ayasofya’nın müze mi yoksa cami mi olacağı konusu, MEMUR-SEN’in de çabalarıyla çözümlenmiş ve siyasi iktidar tarafından karara bağlanmıştır. Alınan karara sendika ve sivil toplum örgütlerinin de etki ettiği, bu karar özelinde halkın yönetime katılmasına katkı sunduğu düşünülmektedir.

4.2.17. İstanbul Sözleşmesinin feshedilmesi

Kadına yönelik şiddet, dünyada ve Türkiye’de toplumsal statüsü, mesleği, ekonomik durumu ne olursa olsun kadınların çoğunluğunun ortak sorunudur. Kamusal alanda ve özel alanda yaşanan ve kadının; ruhsal, fiziksel, sosyal, cinsel açıdan zarar görmesine, onurunun zedelenecek özgüveninin kaybolmasına sebep olan, kadınlara karşı ayrımcılığı tetikleyen bu eylem bir insan hakları ihlalidir. Kadına yönelik şiddet olayları sosyal yaşamın her yerinde, her anında yaşanabilmekte hatta kadınların en korunaklı yeri olması gereken “aile içinde” de sıkça karşılaşılmaktadır.

Kadınların erkeklerden gördüğü şiddet ve kötü muamelenin kaynağı (Moroğlu,2012)’ye göre; “Kadın erkek arasındaki tarih boyunca var olan eşitsizliğe dayalı iktidar ilişkisidir ve kadınlar karar verici konumlarda yeteri kadar temsil edilmediği sürece de kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve şiddet olaylarının sona ermesi mümkün olmayacaktır.” Kadına yönelik şiddeti önlemek için yasalar çıkarılmakta, uluslararası sözleşmeler yapılmaktadır (Moroğlu,2012:358).

Türkiye’de kadına yönelik şiddeti önlemek için 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun 14.1.1998 tarihinde kabul edilmiş ve hemen yürürlüğe girmiştir. 20 Mayıs 2003 tarihinde İş Kanunu’nda yapılan değişiklikle iş yerinde cinsel taciz, haklı fesih nedeni sayılarak suçu işleyen işçinin iş sözleşmesinin feshi mümkün kılınmıştır. İş Kanunu’nun yanı sıra; Medeni Kanun, Türk Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu’nda da değişiklikler yapılarak kadına yönelik şiddet olaylarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. 4320 sayılı Yasa’nın çıkarılması dönemin koşullarında önemli bir hadisedir ve şiddet olaylarının azaltılmasını nispeten sağlamış fakat yeterli olmamıştır. Bu nedenle 2007 yılında çıkarılan 5636 sayılı Kanun’la, 4320 sayılı Kanun’da değişiklikler yapılarak uygulamada yaşanan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin 4320 sayılı Kanun’a göre sadece resmi nikâh kıyılarak evlenmiş kadınlar kapsama alınmışken, 2007 yılında 5636 sayılı Kanun’la birlikte diğer aile bireyleri de koruma kapsamına alınmıştır. (Moroğlu,2012:362-371).

Türkiye’de kadına şiddeti önlemek için 4320 sayılı Kanun’dan sonra çıkarılan önemli bir diğer yasal düzenleme de Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirlere yönelik 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi’dir. Bu genelgeyle hükümet şiddeti azaltmak veya ortadan kaldırmak için engel olma, koruma ve cezalandırma olmak üzere üç aşamalı politika izleyeceğini belirtmiştir. Genelge yapılacak çalışmaları, bu çalışmaları hangi kurumların yürüteceğini, sivil toplum kuruluşlarıyla yapılacak işbirliğini açıklamış koordinasyon görevi Kadının Statüsü Genel Müdürlüğüne verilmiştir (Canikoğlu,2015:364).

İstanbul Sözleşmesi Türkiye’nin AB dönem başkanlığı döneminde 11 Mayıs 2011 tarihinde imzaya açılmış ve sözleşmeyi ilk imzalayan ülke Türkiye olmuştur. İstanbul Sözleşmesi’nin yürürlüğe gireceği tarih olan 1 Ağustos 2014 tarihi beklenilmeden 8 Mart 2012’de çıkarılan 6284 sayılı Ailenin Korunmasına ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun yürürlüğe girmiş ve kadına yönelik şiddetle mücadeleyle ilgili İstanbul Sözleşmesi’nde de belirtilen birçok husus sözleşme yürürlüğe girmeden hayata geçirilmiştir. Bu yasa bir anlamda uluslararası hukukun itici güç olarak ülkemize bir yansıması olmuştur. 6284 sayılı Kanun’la şiddet mağdurlarının kapsamı genişletilmiş, önleme faaliyetleri, koruma kararı verilmesi, mağdura geçici maddi yardım desteği ve kurumlar arası koordinasyon gibi kapsamlı

düzenlemelerle aile içi şiddet konusunda yeni bir dönem başlamıştır (Moroğlu,2012:368-374).

Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi), 11 Mayıs 2011 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti tarafından imzalanmış, 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu alandaki ilk Avrupa sözleşmesi olma niteliğini taşıyan sözleşme, bugüne kadar Avrupa Konseyi üyesi 34 ülke tarafından onaylanmıştır. Türkiye sözleşmeyi imzalayan ilk ülkedir.

Sözleşmede kadına yönelik şiddetle mücadele için; önleme, koruma, kovuşturma ve mağdur destek mekanizmaları oluşturma politikaları yer almıştır. Sözleşme'nin hedefinin; kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddetten arınmış bir Avrupa yaratmak olduğu belirtilmiş ve bu hedefin kadınlarla erkekler arasında hukuki ve fiili bir eşitliğin sağlanarak kadına yönelik şiddetin tamamen ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağı ifade edilmiştir.

Sözleşmenin genel yükümlülüklerini açıklayan 12. maddesinde “Taraflar kadınların daha aşağı düzeyde olduğu düşüncesine veya kadınların ve erkeklerin toplumsal olarak klişeleşmiş rollerine dayalı ön yargıların, törelerin, geleneklerin ve diğer uygulamaların kökünün kazınması amacıyla kadınların ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranış kalıplarının değiştirilmesine yardımcı olacak tedbirleri alacaklardır.” ibaresiyle genel felsefe hakkında çerçeve çizmiş ve köklü çözüm anlamında da yöntem belirlemiştir.

İstanbul Sözleşmesinin amaçları sözleşme metninde şöyle sıralanmıştır: (CouncilofEurope,2011)

- Kadınları her türlü şiddete karşı korumak ve kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak;
- Kadına karşı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve kadınları güçlendirmek de dâhil olmak üzere, kadınlarla erkekler arasında önemli ölçüde eşitliği yaygınlaştırmak;
- Kadına karşı şiddet ve aile içi şiddetin tüm mağdurlarının korunması ve bunlara yardım edilmesi için kapsamlı bir çerçeve, politika ve tedbirler tasarlamak;

- Kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti ortadan kaldırmak amacıyla uluslararası işbirliğini yaygınlaştırmak;
- Kadına karşı şiddet ve aile içi şiddetin ortadan kaldırılması için bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi maksadıyla kuruluşların ve kolluk kuvvetleri birimlerinin birbiriyle etkili bir biçimde işbirliği yapmalarına destek ve yardım sağlamak.

Sözleşme, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve şiddeti temel alan ve toplumsal cinsiyet kavramından bahseden ilk uluslararası belgedir. *Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet* kavramı, sözleşmenin 3. maddesinde “Kadına kadın olmasından dolayı uygulanan ve kadınları orantısız biçimde etkileyen şiddet” olarak tanımlanmıştır. Sözleşme; şiddeti geniş kapsamlı biçimde değerlendirerek fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddetin her türünü yasaklamaktadır. Sözleşme’nin 37. maddesi; “Taraflar devletler, yetişkin bir bireyi veya çocuğu evlenmeye zorlamak amacıyla ikamet yeri dışında diğer ülke veya taraflar devletin topraklarına kasten kandırarak götürmenin cezalandırılmasını sağlamak üzere, gerekli hukuki veya diğer önlemleri alacaklardır” ibaresiyle zorla evlendirmenin önlenmesi ve cezalandırılmasıyla ilgili düzenleme yapmıştır (Council of Europe, 2011).

İstanbul sözleşmesinin 12. maddesi uyarınca, “Taraflar devletler, kültür, töre, din, gelenek veya *sözde namus* gibi kavramların, bu sözleşme kapsamındaki herhangi bir şiddet eylemine gerekçe olarak kullanılmamasını temin edeceklerdir” ibaresiyle özellikle kırsal kesimlerde yaşanan namus cinayetlerine vurgu yapmıştır.

Sözleşme ayrıca mülteci, göçmen kadınlar için de koruma sağlamakta olup, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin sığınma nedeni olarak kabul edilmesini öngörmekte, toplumsal cinsiyet temelli iltica başvurularının dikkate alınmasını, statüsü ne olursa olsun şiddet mağduru kadınların ülkesine geri gönderilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Council of Europe, 2011).

İstanbul Sözleşmesi’nin Türkçe’ye çevrilmesinde politik tercihlerden dolayı orijinal İngilizce metne göre farklılıklar görülmektedir. Örneğin; sözleşme’nin orijinal başlığı Türkçe’ye Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi olarak çevrilmiştir. Sözleşme metninde geçen *ev içi şiddet* (domestic violence) ibaresi, Türkçe’ye *aile içi şiddet*

olarak çevrilmiş, ev içinde (domestic unit) ibaresi ise *aile birliğinde* olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca sözleşmenin 3. maddesinde *eşler veya partnerler arasındaki şiddet* ibaresi, *eşler veya ebeveynler arasındaki şiddet* olarak çevrilmiştir. Yani İstanbul Sözleşmesi'nde geçen *toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet kimliği dâhil hiçbir ayrıma yer vermeksizin bütün gruplar* ibaresinden dolayı ismi zikredilmeden LGBTİ de dâhil olmak üzere evli, bekâr tüm çiftler arasındaki şiddet yasaklanmasına rağmen, hükümet imzaladığı uluslararası sözleşme metnini Türkçe'ye çevirirken politik nedenlerle sadece evli çiftler arasındaki şiddetin yasaklandığını ifade etmiştir. Ancak Türkiye'nin de imzaladığı 1969 tarihli Antlaşmalar Hukuku Hakkında Viyana Sözleşmesi'nin 33. maddesi uyarınca, uluslararası sözleşmelerin orijinal metinleri bağlayıcıdır. Üstelik diğer AB ülkelerinden sözleşmeye çekince koyanlar olduğu halde Türkiye İstanbul Sözleşmesi'ne herhangi bir çekince de koymadığı için bağlayıcı olan, Türkçe çeviriler değil, sözleşmenin orijinal metinleridir (Bakırcı,2015:133).

İstanbul Sözleşmesi'ni 34 ülke imzalamıştır. Bu ülkeler; Türkiye, Arnavutluk, Andorra, Avusturya, Belçika, Bosna Hersek, Hırvatistan, Kıbrıs, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Malta, Monako, Karadağ, Hollanda, Kuzey Makedonya, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, San Marino, Sırbistan, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre'dir (Euronews,2021).

Avrupa Birliği üyesi Bulgaristan, Slovakya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Litvanya ve Letonya İstanbul sözleşmesini imzaladığı halde yürürlüğe koymamıştır. Bu nedenle bu ülkeler yukarıdaki listeye yazılmamıştır. İngiltere, Rusya, Azerbaycan, Lihtenştayn, Moldova, Ukrayna ve Ermenistan ise sözleşmeyi hiç imzalamamıştır. Almanya, Fransa, İsveç, Danimarka, Yunanistan, Finlandiya ve Hırvatistan da sözleşmeye çekince koymuştur. Sözleşmeyi imzalayan AB üyesi ülkelere biri olan Polonya da ise hükümet; *LGBT topluluğunun kendi cinsiyet anlayışını İstanbul Sözleşmesi üzerinden bütün topluma kabul ettirmeye çalıştığını* öne sürerek sözleşmeden çekileceklerini kamuoyuna duyurmuş ve gerekli yasal süreci başlatmıştır (Tezel,2021).

Sözleşmeye karşı çıkan diğer ülkeler gibi sözleşmenin LGBT'yi güçlendirdiği tezini ileri süren Polonya'da Adalet Bakanı Zbigniew Ziobro;

Sözleşmenin kadına yönelik şiddetle mücadele hükümlerini kabul ediyoruz. Ancak ideolojik unsurları reddediyoruz. Biyolojik cinsiyete karşı sosyo-kültürel cinsiyet dayatılıyor. Sözleşmenin okullarda çocuklara cinsiyet kavramının biyolojinin ötesinde sosyal ve kültürel boyutlarının da olduğunun öğretilmesini gerektiriyor. Biyolojik cinsiyetin öğretilmesini talep eden ebeveynlerin hakları ihlal ediliyor, bu gibi ideolojik unsurları zararlı buluyoruz. Polonya'nın iç hukuku kadınları şiddetten korumak için yeterlidir.

Sözleriyle, İstanbul Sözleşmesi'nden Polonya'nın neden çekilmeyi düşündüğünü açıklamıştır. (Sputnik,2020).

Feminist kuramın da savunduğu toplumsal cinsiyet kavramının İstanbul Sözleşmesi'nin merkezinde yer alması, Türkiye'de ve Avrupa'da muhafazakâr kesimlerin sözleşmeye tepki göstermesine sebep olmuştur. Türkiye'de muhafazakâr kesimler; İstanbul Sözleşmesi'nde geçen *cinsel yönelim*, *sözde namus*, *toplumsal cinsiyet* kavramlarının, Türk halkının örf ve adetlerini yok saydığını ve toplumun temeli olan aile kurumuna zarar verdiğini savunarak tepki göstermiş ve sözleşmeyi eşcinselliği normalleştiren bir *cinsiyetsizleştirme* projesi olarak nitelendirmiştir. Feminist kesimler ise; toplumsal cinsiyet kavramının eşitsizlik ve ayrımcılığı ortadan kaldırarak cinsiyet eşitliğini sağlayacağını savunmuş, cinsel yönelim kavramının ise insan hakları bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Garipoğlu ve Şanlı:2021:130).

Bu çerçevede muhafazakâr ve feminist görüşler İstanbul Sözleşmesi üzerinden karşılıklı tartışmalarda bulunmuşlardır. Muhafazakâr görüşe göre geleneksel aile modeli, din ve ahlak müesseseleri kutsaldır ve muhafazakâr toplumun temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle muhafazakârlar; kutsal gördükleri geleneksel aile kurumunun içerisindeki eşitsizlikleri ve kadının bulunduğu konumu normal görmekte ve bu aile modelini desteklemektedir. Bu görüşün temelinde kadının özgürleşmesi, kadın erkek eşitliğinin sağlanmasından ziyade aile değerlerinin korunması endişesi vardır. Dolayısıyla, İstanbul Sözleşmesi çerçevesinde tartışılan toplumsal cinsiyet eşitliği ve aile içi şiddet meselesi muhafazakâr kesimler tarafından değerlendirilirken ailenin korunması konusu özellikle dikkate alınmıştır (Geçer ve Kıymaz, 2019: 190).

Tartışmanın karşı tarafında yer alan feminizm ideolojisi, kadın erkek eşitliğine dayanan yeni bir toplum inşasını hedeflediğinden muhafazakâr/geleneksel toplumun zıt kutbunu oluşturmuştur. Feminist kurama göre, şiddetin kökeninde toplumsal cinsiyet rejimi ve eril/ataerkil düzenin uygulamaları yatmaktadır (Garipoğlu-

Şanlı:2021:130-134). Feminizm, kadının aile içinde yaşadığı şiddet veya kötü muameleyi özel alanda yaşandığı halde, konunun politik olduğunu iddia ederek meseleyi siyasal alana taşımaktadır. Feministler; aileyi bir mahrem alan olarak kabul etmemekte ve bu alanın iktidar ilişkilerinden bağımsız düşünülemeyeceğini savunmuşlardır. Muhafazakâr kesim ise bu yaklaşımı aile kurumuna saldırı olarak nitelendirmiştir (Bora, 2008: 818).

MEMUR-SEN İstanbul Sözleşmesi'ne karşı çıkan, iptal edilmesi için kamuoyu oluşturan ve örgütlü mücadele veren sivil toplum örgütlerinin başında gelmektedir. Mesele daha çok kadını ve aileyi ilgilendirdiği için MEMUR-SEN 'in görüş ve açıklamaları kadın komisyonu üzerinden yapılmıştır. 18 Temmuz 2019'da MEMUR-SEN Kadınlar Komisyonu Başkanı Sıdıka Aydın yayımladığı yazılı bir açıklamayla konfederasyonun İstanbul Sözleşmesi'yle ilgili görüşlerini özetlemiştir. Açıklamada; toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsel yönelim, cinsel eğilim, toplumsal cinsiyet kimliği kavramlarına ve şiddetin nedenlerinin din, gelenek ve örfe indirgenmesine tepki gösterilmiştir. Türkiye'de sözleşmeye verilen tepkilerin benzerinin Avrupa'da da verildiğinden bahsedilerek yetkili makamlara, İstanbul Sözleşmesi'nin bir an evvel feshedilmesi çağrısında bulunulmuştur. Yapılan açıklama şöyledir:

Tartışmaların odağında duran toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsel yönelim, cinsel eğilim, toplumsal cinsiyet kimliği gibi kavramlar dün olduğu gibi bugün de aynı tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Çünkü bu kavramlar sadece biyolojik cinsiyete değil adeta insanın varoluşuna saldıran bir zemini inşa etmektedir... Genelde sözleşmeye getirilen eleştirilerin odağında farklı cinsel yönelimlerin meşrulaştırılması ve aile kurumunun zayıflatılması yer almıştır. Bir tarafta aileyi Türk toplumunun temeli olarak tanımlayan anayasa, öte tarafta çiftleri, aynı evde yaşayan ve cinsiyetlerine bakılmaksızın şiddete karşı korumayı esas alan uluslararası bir metin. Bu iki metnin hukuki olarak da toplumsal olarak da çatışma üretmemesini beklemek mümkün değildir. Bu yönü ile kamuoyunda sözleşmeye; aileyi zayıflatan, farklı cinsel yönelimleri akredite ederek nesli ifsat eden bir anlaşma olarak tepki gösterilmesi haklı gerekçelere yaslanmaktadır. Bu bağlamda MEMUR-SEN olarak bugüne kadar İstanbul sözleşmesinin tematik yapısından, bağlayıcı bir hukuk metni olarak içerdiği muğlak kavramlarına, hukuk sistemimizde meydana getireceği sorunlardan, aile yapısında yaratacağı sosyal maliyetlere kadar bu meseleyi çok yönlü olarak birçok platformda dile getirdik. Toplumu ifsad eden, aileyi hedef alan İstanbul Sözleşmesi ile ulaşılmak istenen sonuç son derece yıkıcıdır. Cinsiyetsizleştirmeden eşcinselliğe kadar her türlü sapkınlığı kadına karşı şiddeti önleme parantezine alarak meşrulaştırmak bu topluma yapılacak en büyük kötülüktür. O nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisini bu konuda göreve çağırıyoruz. Türkiye İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmelidir. Sözleşmeyi dayanak kılarak çıkarılan ve bahsettiğimiz sakıncalı sonuçları doğuran düzenlemeler de iptal edilmelidir. Kadına karşı şiddeti ve

kadınların yaşadığı her türlü sorunu çözmek için istişareye dayalı çalışmalar yapılmalı, sosyal tarafların görüş ve önerileri alınmalıdır (MEMUR-SEN,2019a)

MEMUR-SEN; İstanbul Sözleşmesi hakkında detaylı bir rapor hazırlamış, sözleşmeyi her boyutuyla değerlendiren *Odak Analiz Raporu* adını verdikleri çalışmayı MEMUR-SEN Genel Merkezi'nde düzenlenen basın toplantısıyla kamuoyu ile paylaşmıştır. Raporda İstanbul Sözleşmesi'nin olumlu ve olumsuz yönleri ile çözüm önerileri yer almıştır. Raporu kamuoyuna açıklayan MEMUR-SEN Kadınlar Komisyonu Başkanı Sıdika Aydın; sözleşmenin uygulanmasını izleyen, Avrupa Konseyi bünyesindeki GREVIO'ya da çekincelerin, görüş ve önerilerin aktarıldığını ifade etmiştir. (MEMUR-SEN,2020a).

MEMUR-SEN Genel Başkanı Ali Yalçın da sözleşmenin imzalandığı günden feshedildiği güne kadar sözleşmeye karşı çıkmış, yaptığı basın açıklamalarında ve katıldığı birçok toplantıda konuya değinerek hükümete sözleşmeden çekilme çağrısında bulunmuştur. Yalçın, Milli gazete'ye yaptığı açıklamada konuyla ilgili şunları söylemiştir: (Milligazete,2020).

Aileyi ifsat eden İstanbul Sözleşmesi'nin ülkemizde kabul edilmesinin 9'uncu yıldönümü. Sözleşmenin uygulamaya geçmesiyle aile kurumuna yönelik sistematik saldırılar tüm zamanların en üst seviyesine çıktı. Sadece aile değil, sapkın fikirli ile buna zemin hazırlayanlar da sırtlarını bu sözleşmeye dayadı. Ancak son dönemde yeniden gündeme gelen sözleşmeye sert tepkiler de yükselmeye başladı. Mutedil kesimlerin tepkilerine sivil toplum kuruluşları da destek vermeye başladı... İstanbul Sözleşmesi ile ulaşılmak istenen sonuç son derece yıkıcıdır. Türkiye, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmelidir. MEMUR-SEN olarak bu konuya ilişkin duruşumuz kamuoyu tarafından bilinmektedir. İstanbul Sözleşmesi konusunda 'ya tesviye ya da tasfiye' şart. Türkiye Büyük Millet Meclisini bu konuda göreve çağırıyoruz. Türkiye, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmelidir.

KESK, İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanmasını olumlu karşılamış fakat hükümetin sözleşmenin hükümlerini yerini getirmediğini, bundan dolayı kadın cinayetlerinin ve şiddet olaylarının devam ettiğini savunmuştur. Siyasi iktidarın kadına şiddetin değil, boşanmaların önüne geçmek için çaba harcadığını iddia eden KESK, İstanbul Sözleşmesi Yaşatır temalı birçok eylem, miting ve basın açıklaması gerçekleştirmiştir. 2020 yılında kamuoyunda feshedilmesi tartışılmaya başlanan sözleşmeye sahip çıkan KESK, bu konuda konfederasyonun görüşlerini açıklayan sert bir basın açıklaması yayınlamıştır. Yapılan açıklama şu şekildedir: (Kesk,2020).

Önleyici politikaların oluşturulmaması, etkili soruşturma ve kovuşturma yürütülmemesi, yargılamalar sonucunda caydırıcı cezaların çıkmaması kadına

yönelik şiddetin katlanarak devam etmesine neden oluyor. İstanbul Sözleşmesi bu durumların yaşanmaması için taraf devletleri bağlayıcı hükümler içermesine rağmen gerekliliklerinin yerine getirilmediği çok açıktır. Oysaki kadın cinayetlerinin artarak devam ettiği bu süreçte iptal edilmek istenen İstanbul Sözleşmesi yürürlükte olduğu 6 yıldan bu yana etkili bir biçimde uygulanabilseydi katledilmiş pek çok kadın bugün yaşıyor olacaktı. Bu koşullarda sözleşmenin iptali daha çok kadının erkekler tarafından korkusuzca katledilmesi anlamına geliyor. İstanbul Sözleşmesi'nin siyasal iktidar tarafından hedef alınmasının nedeni sözleşmenin toplumsal cinsiyet eşitliğini temel almasıdır. Kadınları değil aileyi korumayı önceleyen, şiddeti değil boşanmayı engellemeyi amaç edinen iktidarın cinsiyetçi saldırılarının hedefi, kadınları kamusal alanlardan çekip, ideolojisini kadınların yaşamı üzerinde kurduğu denetimle tüm topluma yaymaktır. Bahsedildiği gibi aileyi parçalayan İstanbul sözleşmesi ve sözleşmeyi savunanalar değil, erkek şiddeti ve bu şiddeti önlemek için oluşturulan sözleşmenin gereklerini yerine getirmeyenlerdir. İstanbul Sözleşmesi'nin nefret diliyle hedef alınmasının nedeni sözleşmenin ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka tür görüş, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği, medeni hal, göçmenlik statüsü gibi nedenlerle hiçbir kesimin ayrımcılığa uğramamasını temin etmesidir. İktidarı ise İstanbul Sözleşmesi'ni iptal etmek yerine gereklerini yerine getirmeye çağırıyoruz.

İstanbul Sözleşmesi'nin iptal edilmemesi için *İstanbul Sözleşmesi'nden Vazgeçmiyoruz İzmir Kampanyası* çağrısıyla ve KESK öncülüğünde İzmirli kadınlar Alsancak İskelesi karşısında toplanarak oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Eylemi; KESK Eş Genel Başkanı Aysun Gezen, HDP İzmir İl Eş Başkanı Besriye Tekgür'le birlikte ziyaret etmiştir. Aysun Gezen ziyaretinde şu sözlerle İstanbul Sözleşmesi'ni savunan eylemcilere destek vermiştir: (Cumhuriyet,2020a).

İstanbul Sözleşmesi, kadınları, çocukları ve LGBTİ+'ları fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddetten korumayı hedefler. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti yani bir insana cinsel yönelimi dolayısıyla uygulanan ve mağdurlarını orantısız biçimde etkileyen şiddetti önler. İstanbul Sözleşmesi her cinsiyet ve cinsel yönelimden kişiye kamusal ve özel alanda eşitlik sağlar. Kadınların şiddetsiz bir yaşam hakkı tartışmaya açık bir konu değildir. Buna izin vermeyeceğiz. Biz kadınlar, hayatlarımız hakkında tek ve biricik söz sahibi kişiler olduğumuzu tekrar ilan ediyoruz! İktidar sözleşmenin feshedilmesiyle değil, bize kastedenleri engellemekle uğraşmalıdır.

İstanbul Sözleşmesi 11 Mayıs 2011 tarihinde imzalandıktan yaklaşık 10 yıl sonra, 19 Mart 2021 tarihli ve 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile feshedilmiştir. 3718 sayılı Karar yerindelik ve hukukilik tartışmalarına konu olmuş ve ilgili Cumhurbaşkanlığı Kararı'nın iptali istemiyle Danıştaya; siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri tarafından 200'ün üzerinde başvuru yapılmıştır. Danıştay bu itirazları reddetmiş, Cumhurbaşkanının uluslararası sözleşmeleri feshetme yetkisinin bulunduğunu belirterek sözleşmenin feshini hukuka uygun bulmuştur (Durmuş,2021).

İstanbul Sözleşmenin feshedilmesi üzerine Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun açıklama yapmış ve açıklamalarında, kadına şiddetle mücadelenin kararlılıkla süreceğini ve bunun içi bir uluslararası sözleşmeye ihtiyaç olmadığını, gelenek ve göreneklerimize bağlı kalarak kadına şiddetle mücadeleyi sürdüreceklerini belirtmişlerdir. Oktay sözleşmenin feshinin akabinde şu açıklamayı yapmıştır: (Habertürk,2021b)

Türk kadınının toplum içindeki itibar ve saygınlığını layık olduğu seviyelere çıkartmak adına verdiğimiz samimi mücadeleyi geleneksel toplumsal dokumuzu da muhafaza ederek daha ileri noktalara taşımak azmindeyiz. Bu yüce gaye için de çareyi dışarılarda aramaya, başkalarını taklit etmeye gerek yoktur. Çözüm bizatihi gelenek ve göreneklerimizde, özümüzde mevcuttur.

İstanbul Sözleşmesi'nin feshi sonrası siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından lehte ve aleyhte birçok eylem ve basın açıklaması yapılmıştır. MEMURSEN, HAK-İŞ gibi birçok örgüt sözleşmenin feshini olumlu karşılarken, KESK ve DİSK öncülüğünde çok sayıda örgüt de kadın cinayetlerinin ve kadına şiddet olaylarının daha da artacağını savunarak protesto gösterileri düzenlemiştir.

DİSK Genel Başkanı Çerkezoğlu; kadın hareketinin belki de en önemli kazanımı olan İstanbul Sözleşmesi'nin sona erdirilmesini asla kabul etmediklerini belirterek, yaşam hakkının en temel insan hakkı olduğunu ve sözleşmenin Türk aile yapısını bozduğu yönünde yapılan çarpıtma ve algı yönetimini asla kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Çerkezoğlu sözlerine şöyle devam etmiştir:

Türkiye Büyük Millet Meclisinde onaylanarak yürürlüğe giren İstanbul Sözleşmesi'nden cumhurbaşkanı kararnamesiyle çıkmak hukuksuz olduğu gibi kadınların ve kız çocuklarının hayatının hiçe sayılması anlamına gelmektedir. Yaşam hakkı en temel insan hakkıdır. Gelenek, görenek ve Türk aile yapısını bozduğu yönünde yapılan çarpıtma, algı oluşturma çabası asla kabul edilemez. Şiddete uğrayanı koruma, şiddeti önleme devletlerin en temel görevidir. Bu nedenle, her geçen gün artan kadına yönelik şiddetin ve kadın cinayetlerinin önlenmesi için İstanbul Sözleşmesi'nin sona erdirilmesi değil, etkin bir biçimde uygulanması gerekir. Kadın hareketinin geçmişten bugüne en önemli kazanımlarından biri olan İstanbul Sözleşmesi'nin sona erdirilmesini asla kabul etmiyoruz, sözleşmeye ve yaşam hakkımıza sahip çıkıyoruz. Kadınları ve kız çocuklarını koruma altına almak amacıyla yazılmış ilk ve en kapsamlı uluslararası sözleşmeden vazgeçmek, şiddeti onaylamak anlamına gelir, şiddet faillerini cesaretlendirir. Yaşamak haktır, İstanbul Sözleşmesi kadınları ve kız çocuklarını yaşatır! Kadına yönelik fiziksel, cinsel, psikolojik şiddet ve tacizin kaynağı olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı daha etkin önlemler alınmasını, İstanbul Sözleşmesi'nin ve 6284 sayılı Yasa'nın uygulanmasını,

ILO'nun işyerinde şiddeti önlemeye yönelik 190 sayılı sözleşmesinin onaylanmasını talep ediyoruz (Bianet, 2021b).

Kamuoyunda geniş yer bulan ve sivil toplum örgütleri ve siyasi partiler nezdinde tepkilere ve yoğun tartışmalara neden olan İstanbul Sözleşmesi'nin feshiyle ilgili Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele 4. Ulusal Eylem Planı tanıtım toplantısında açıklama yapmıştır. Erdoğan, “Kadına yönelik şiddetle mücadeleimiz İstanbul Sözleşmesi'yle başlamadığı gibi bu sözleşmeden çekilmeyle de bitecek değildir” sözleriyle sözleşmenin feshinin Türkiye’de kadına şiddetle mücadeleyi sekteye uğratmayacağını belirtmiştir. Erdoğan sözlerine şöyle devam etmiştir: (NTV,2021b)

Bizim kadına yönelik şiddetle mücadeleimiz, İstanbul Sözleşmesi'yle başlamadığı gibi bu sözleşmeden çekilmeyle de bitecek değildir. Sözleşmeden çekilme gerekçelerimizi o dönemde kamuoyuyla paylaştık. Bizim kadına yönelik şiddetle mücadelede aldığımız tedbirlerin, hayata geçirdiğimiz düzenlemelerin, kadınların haklarına, onurlarına sahip çıkmamızın tek sebebi eşrefi mahlûkat olan insan sıfatıyla kendilerine olan saygımızdandır. Dün kadına yönelik şiddetle ve kadınların insan olarak sahip oldukları haklarını kullanabilmesi konusunda nasıl mücadele ediyorsak bugün de yarın da aynı mücadeleyi sürdüreceğiz. Kadına yönelik şiddeti siyasi tartışmalara malzeme etmeden, samimiyetle ve objektif bir şekilde ele almamız gerekiyor. Kadınların ve çocukların onuruna, ailelerine, toplumlara ve gelecek nesillere ciddi anlamda zarar veren açık bir insan hakkı ihlali olan kadına yönelik şiddet sadece bizim değil tüm ülkelerin sorunudur. Bu küresel sorunu tüm dünya gibi biz de yasal düzenlemeler, önleme, koruma ve kovuşturma alanlarında ihtisaslaşma ile açmaya çalışıyoruz.

İstanbul Sözleşmesini hiçbir çekince veya şerh koymadan 2011 yılında ilk imzalayan ülke olan Türkiye, 2021 yılında anlaşmadan çekilmiştir. Anlaşmanın yürürlükte olduğu 10 yıl boyunca Türkiye’de kadın cinayetlerinin ve kadına şiddet olaylarının artarak devam ettiği de siyasi partiler, sivil toplum örgütleri ve medya kuruluşları tarafından sıkça dillendirilmektedir. İstanbul Sözleşmesi’nin etkisiyle ve aynı ilkeler doğrultusunda hazırlanan ve aynı zamanlarda yürürlüğe giren 6284 sayılı Kanun da muhafazakâr çevrelerce eleştirilse de yürürlükten kalkmamış ve halen uygulanmaktadır. Zaten kadına şiddet olaylarıyla mücadele konusunda asıl icracı ve etkili olan mevzuat da 6284 sayılı Kanun’ dur.

6284 sayılı Kanun da; cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet, cinsiyet eşitliği, sözde namus gibi kavramlar yer almadığı için bazı çevrelerce bu kanunun; kadına şiddeti engellemeyi değil, yalnızca boşanmaları engellemeyi ve aileyi korumayı

amaçladığı savunulmuştur. Aslında Türkiye’de; hem hükümet, hem muhalefet ve her kesimden insan, kadına şiddeti azaltmak veya tamamen ortadan kaldırmak için köklü bir çözüm üretmek istemektedir. Fakat bunu gerçekleştirebilmek için uygulanacak politika konusunda fikir ayrılığı mevcut olup, her kesim diğerinin politikasını ideolojik veya yanlış bulmaktadır.

Türkiye’de kadına şiddetin ortadan kalkması için cinsiyet eşitliğinin tamamen sağlanması gerektiğini iddia ederek, Türk toplumunun bazı dini ve kültürel değerlerinin, geleneksel Türk aile yapısının değiştirilmeden kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmanın mümkün olamayacağını savunan KESK ve DİSK’e karşı, muhafazakâr görüşün sözcülüğünü MEMUR-SEN yapmıştır. MEMUR-SEN kadına yönelik şiddetin engellenmesinin en doğru yolunun aile kurumunu güçlendirmek, kadının toplumsal statüsünü korumak ve yükseltmek olduğunu ve cinsiyet eşitliği, cinsel yönelim gibi kavramların Türk aile kurumunu parçalayacak ve eş cinselliği normalleştirecek bir kavramdan ibaret olduğunu savunmuştur. Sendikaların, Türk toplumunun her kesimini ilgilendiren kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda aktif rol oynadığı ve hem İstanbul Sözleşmesi’ni destekleyen hem de karşı olan kesimin sesi olarak siyasal katılıma katkı sunduğu düşünülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sendikalar bir ülkede demokrasinin yerleşebilmesi için önemli kuruluşlardır. Sivil toplum örgütü ve aynı zamanda baskı grubu olan sendikalar toplumsal konularda siyasi iradenin vereceği kararları etkilemeye yönelik faaliyetler yürüten, çalışanların mali ve özlük haklarını takip etmenin yanında ülkenin siyasi gündemini de takip eden kuruluşlardır. Asli görevleri; sendikal hakları geliştirmek olan sendikalar, bu doğrultuda emek kesiminin çıkarları için hükümetlere baskı yapmaktadır.

Siyasal katılmayı halkın kendini yönetecekleri seçmesinden ibaret görmek çağdaş demokrasi anlayışına ters düşmektedir. Demokrasiyi, halkın seçimden seçime iradesini açıkladığı temsili bir sistem olarak görmek ve halkın belli sürelerde oy kullanıp sonra siyasete müdahale etmemesi gerçek demokrasi anlayışıyla bağdaşmaz, çünkü ileri demokrasilerde halkın yönetime katılmasının sürekli devam etmesi gereklidir (Özbudun,1975:35). İşte sivil toplum örgütleri ve baskı grupları da bir ülkede yönetenlerin aldığı kararlara etki etme konusundaki fonksiyonundan dolayı siyasal katılımı ve demokrasiyi geliştirmektedir.

Siyasi iktidarın kararlarını etkileme çabaları, baskı gruplarının ve bir baskı grubu olarak sendikaların asli görevleridir. Dolayısıyla bu görevlerin icrası sendikaların siyasi faaliyetlerini ifade etmektedir. Sendikaların siyasi ilişkileri denildiğinde ilk olarak siyasi partilerle ilişkiler akla gelmektedir. Sendika siyasi parti ilişkileri genellikle örgütlerin karşılıklı çıkarları doğrultusunda yürütülen ilişkilerdir. Sendikalar, verilecek kararları üyelerinin çıkarları doğrultusunda etkileyebilmek için siyasi partilerle ilişki kurarlar. İktidarda veya muhalefette olsun siyasi partileri kendi amaçlarına ulaşabilmek ve üyelerinin çıkarlarını koruyabilmek için kullanırlar. Siyasi partiler de sendikaları geniş kitlelere ve halk tabanına kolayca ulaşabileceği önemli bir araç olarak görürler. Çünkü bir siyasi partinin emekçi kesimin veya işveren kesimin üyelerinin tamamıyla ayrı ayrı görüşerek parti politikalarını ve programını anlatması veya kitlelerin sorunlarını dinleyip öğrenmesi pratikte mümkün değildir. Bunun yerine kitlesel sivil toplum örgütlerini veya sendikaları muhatap alması çok daha kolay ve pratik bir yoldur. Bu anlamda sendikalar ve siyasi partiler arasında karşılıklı bir yardımlaşma, kazan kazan mantığıyla yürüyen bir siyasi ilişki söz konusudur.

Demokratik toplumlarda halkın memnun olmadığı hükümet politikalarına tepki göstermesi ve bu tepkisini örgütlü yapılar aracılığıyla kolektif biçimde siyasi

iktidara yansıtması demokrasinin bir gereğidir ve siyasal katılımı geliştirmektedir. Halk, sorun ve taleplerinin, siyasal iktidar tarafından dikkate alınmadığını ve kendi iradesinin alınan kararlara yansımadığını düşündüğünde, sivil toplum örgütleri aracılığıyla tepkisini siyasal iktidara iletir ve böylece sivil toplum örgütleri ve sendikaların başlattığı toplumsal hareketler halkın siyasete katılımı açısından önemli bir rol üstlenmektedir.

Temsili demokrasiden, katılımcı demokrasiye doğru bir değişimin yaşandığı günümüz toplumlarında siyasal katılımın her geçen gün önemi daha da artmakta olup, sivil toplum kuruluşları da bu sürecin önemli bir aktörü haline gelmektedir. Sivil alanı genişletmek için siyasal iktidarı sınırlama işlevi gören sivil toplum kuruluşları ve sendikalar, hak ve özgürlükleri de bu yolla artırmaktadır. Gücü elinde tutan siyasal iktidarın yozlaşmaması katılımcı bir demokrasiyle, katılımcı demokrasinin gelişimi ise siyasal iktidarın sınırlandırılması ve sivil alanın genişlemesiyle mümkündür. Sivil toplum örgütleri ve özellikle sendikaların çalışmalarıyla siyasal iktidar demokratik değerler doğrultusunda dönüşecek, sivil alan genişleyecek, siyasal katılım ve çoğulcu-katılımcı demokrasi gelişecektir.

Çalışmada 17 örnek olay üzerinden sendikaların siyasal katılım üzerine etkisi değerlendirilmiştir. Bu örnek olaylar: 1989 Bahar Eylemleri, 1990 Zonguldak Grevi ve Ankara Yürüyüşü, 5 Nisan ekonomik kararları, 28 Şubat Süreci ve Beşli Girişim, 2003 Irak Tezkeresi ve Savaşa Hayır Mitingleri, Türk Telekom'un Özelleştirilmesi ve 2007 Grevi, Tekel Eylemleri, Demokratik Açılım Süreci, 2010 Anayasa Referandumu Süreci, Baş Örtüsü Sorunu ve Yasağının Kaldırılması Süreci, Gezi Parkı Eylemleri, Andımızın Kaldırılması, 2017 Anayasa Referandumu Süreci, Cumartesi annelerinin Eylemleri, Diyarbakır annelerinin Eylemleri, Ayasofya'nın İbadete Açılması, İstanbul Sözleşmesinin feshedilmesi olaylarıdır.

Çalışmada verilen örnek olaylar, 1989-2020 yılları arasında dengeli bir dağılım göstermektedir. Olaylar seçilirken kamuoyunda, yazılı ve görsel basında olayla ilgili sendikaların verdiği tepkinin ve gösterdiği eylemselliğin görünür olmasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle sendikaların kamuoyu oluşturabildiği ve siyasal iktidarın karar alma mekanizmasına etki edebildiği referans olaylara daha fazla yer verebilmek adına değerlendirme yapılan dönem uzun tutulmuştur. İncelemeye 1989 yılından başlanmasının sebebi, 1980 darbesiyle sendikal çalışmaların durdurulması sonrasında

ilk defa 1989 Bahar Eylemleriyle emek hareketinin yeniden Türkiye'nin gündemine gelmesidir. Şimdi çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınan örnek olayların sonuçlarını değerlendirelim.

1980 askeri darbesinden sonra Türkiye'de işçi hareketlerinin yeniden doğuşunun sembolü olan 1989 Bahar Eylemleriyle sendikalar yeniden Türkiye'nin gündemine oturmuştur. Bu eylemler aslında 12 Eylül darbesi sonrasında gerileyen işçi hak ve özgürlüklerinin yeniden tesisini de amaçlıyordu. Bahar Eylemleri, katılan işçi ve sendika sayısı bakımından 1980 sonrasında yapılan en büyük mitingdir ve bu yönüyle Türkiye sendikacılık tarihine geçmiştir. Tabandan tavana yayılan bu eylemlerde işçilerin sıklıkla ANAP iktidarını protesto etmesi ve eylemler devam ederken gerçekleşen seçimlerde ANAP'ın oylarının düşmesi eylemlere siyasi boyut katmıştır. Bu protestoların sebebi 12 Eylül rejimi ve sonrasında gelen Özal hükümetinin işçi hak ve özgürlüklerini yeterli seviyeye getirmemiş olmasıydı. 1989 Bahar Eylemleri, 1990 Zonguldak Grevi ve 1991 Madenci Yürüyüşü neticesinde, 1991 ve 1992 yıllarında imzalanan toplu iş sözleşmeleriyle, 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül darbesi sonrasında yaşanan ücret kayıpları fazlasıyla telafi edilmiş, işçi ücretleri o günün koşullarında yaşanabilir seviyeye gelmiştir.

Bahar Eylemleri gibi önemli bir sendikal eylem olan madenci yürüyüşü de hedefine ulaşan ve tarihe geçen referans olaylardandır. Toplu iş sözleşmesinde hükümetle anlaşamayan Genel Maden-İş Sendikası 22 Ekim 1990'da MTA'da grev kararı almış ve Özal hükümetinin maden ocaklarını özelleştirme kararı aldıklarını kamuoyuna açıklaması üzerine 4 Ocak 1991'de Zonguldak'tan Ankara'ya madenci yürüyüşü başlatmıştır. Neticede hükümet ocakları özelleştirme kararını geri çekmiş ve sendikanın istediği ücret artışlarını da sağlamıştır. Genel Maden-İş Genel Başkanı Şemsi Denizler toplu sözleşmenin imzalanmasından sonra aynı yıl içinde verdiği demeçte; amaçlarının sadece işçi maaşlarını artırmak olmadığını, Turgut Özal'ı istifa ettirmeyi ve emekten yana, demokratik bir parlamentonun inşa edilmesini de hedeflediklerini açıklamıştır. Her iki olay da sendikaların bir baskı unsuru olarak siyasi iktidarın kararlarını etkilemeye çalıştığı ve başarılı olduğu görülmektedir.

5 Nisan 1994 ekonomik kararlarının alınmasından sonra yaşanan ekonomik krizlere tepki olarak TÜRK-İŞ bir dizi eylem gerçekleştirmiş, bu eylem ve baskılarla hükümetin değişmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin kamu kesiminde büyük

grevlerin başlatıldığı 20 Eylül 1995’de CHP’nin koalisyon hükümetinden ayrılmasında TÜRK-İŞ’in etkisi büyüktür. Tansu Çiller hükümetinin TBMM’de güvenoyu alacağı gün olan 15 Ekim 1995’de Kızılay Meydanı’nda yaptığı eylemlerle Çiller hükümeti’nin güvenoyu alamamasında da TÜRK-İŞ’in payı yadsınamaz. Sonuç olarak 5 Nisan kararlarını hükümet tam olarak hayata geçirememiş, hedeflenen özelleştirme programından kayda değer sonuçlar alamamış, kamu kurumlarının yeniden yapılandırılmasını da hedeflediği ölçüde sağlayamamıştır. 1995 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan hükümet bunalımları ve siyasi krizler, çekişmeler sonucunda 24 Aralık 1995’de erken seçim kararı alınmış ve istikrar programının uygulanması mümkün olmamıştır. Erken seçim kararı alınmasında sendikaların 5 Nisan kararlarına gösterdiği tepkiler, yapılan grev ve eylemlerin etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Özelleştirme mağduru kamu işçilerinin işsiz kalmamaları için hükümet tarafından güvencesiz geçici işçi statüsü olan 4/C’ye geçiş sürecinin başlatılması, Tekel işçilerinin; 4/C’ye geçmeyi reddederek mevcut mali hakları korunarak diğer kamu kurumlarında istihdam edilmek istemeleri ve 78 gün sürecek eylem sürecini başlatmalarıyla sonuçlanmıştır. Tekel işçileri eylemler sonunda yine 4/C statüsünde diğer kamu kurumlarına nakil edilseler de, verdikleri mücadeleyle tarihe geçmişlerdir. Sonraki yıllarda MEMUR-SEN ’in toplu sözleşmelerde elde ettiği iyileştirmelerle 657/4B statüsünün haklarına yaklaştırılan ve güvenceli hale getirilen bu personelin, bu günkü haklarını elde etmesinde, Tekel eylemlerinin ve 4/C ile ilgili oluşturdıkları farkındalığın etkisi yadsınamaz.

Demokratik Açılım Sürecinin en önemli aktörü Akil İnsanlar Heyeti olmuş ve bu heyetin de omurgasını sendikalar ve sivil toplum örgütleri oluşturmuştur. Hükümetin açıkladığı projeye; MEMUR-SEN, HAK-İŞ, TÜRK-İŞ tam destek vermiştir. KESK Akil İnsanlar Heyetinde yer alsa da süreci genellikle eleştirmiş ve HDP ile aynı çizgide önerilerde bulunmuştur. KAMU-SEN ise sürece en sert muhalefet eden konfederasyon olmuştur. KAMU-SEN’in yaptığı eleştiriler MHP ile aynı tonda ve içerikte eleştirilerdir. Aslında sendikalar arasında belirginleşen bu fikir ayrılıkları halkın farklı kesimlerinin bu süreçle ilgili farklı düşünmesinden de kaynaklanmaktadır. Açılım sürecinin yanlış yürütüldüğüne yönelik yapılan eleştirilerin ve sürdürülen toplumsal muhalefetin lokomotif; içeriden KESK, dışarıdan

KAMU-SEN olmuştur. Sonuç olarak siyasi iktidar demokratik açılım sürecini sona erdirerek politikasını değiştirmiştir.

İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilmesi sürecinde; kadına yönelik şiddetin ortadan kalkması için cinsiyet eşitliğinin tamamen sağlanması gerektiğini iddia ederek, Türk-İslam kültür medeniyetinden kaynaklı bazı değerlerin, geleneklerin ve Türk aile yapısının değiştirilmeden bunun mümkün olamayacağını savunan KESK ve DİSK'e karşı, muhafazakâr görüşün sözcülüğünü MEMUR-SEN yapmıştır. MEMUR-SEN kadına yönelik şiddetin engellenmesinin en doğru yolunun aile kurumunu güçlendirmek, kadının toplumsal statüsünü korumak ve yükseltmek, yönetim kademelerinde kadınlara daha fazla yer vermek, şiddet olaylarıyla ilgili kanuni denetimleri artırmak olduğunu ve cinsiyet eşitliği, cinsel yönelim gibi kavramların Türk aile kurumunu parçalayacağını ve eş cinselliği normalleştireceğini savunmuştur. Neticede İstanbul Sözleşmesi feshedilmiştir. Sözleşmenin feshinden sonra da sendikalar bu konuda kamuoyuna fikir beyan etmeye ve eylemlerine devam etmiştir.

28 Şubat sürecinde yürütülen antidemokratik uygulamalar, siyasetçiler ve hükümet üzerinde kurulan askeri baskılar, demokrasiyi ve laik rejimi koruma görüntüsü altında yapılmıştır. 28 Şubat sürecinde yürütülen antidemokratik uygulamaları meşru gösterme fonksiyonu üstlenen Beşli Girişimin omurgasını TÜRK-İŞ ve DİSK oluşturmuştur. Sivil toplum örgütlerinin 28 Şubat'ı destekleyen tutumu ve faaliyetleri medya kuruluşları tarafından yayınlanarak gündemde tutulmuştur. Batı Çalışma Grubu da Beşli Girişimi desteklemeyen sendikaları yakından izleyerek haklarında istihbarat toplamış, STK'ları baskı altında tutmaya çalışmıştır.

Halkın bazı kesimleri tarafından 28 Şubat süreci, ordunun iç mevzuatı ve teamülleri gereği rejimi koruma amaçlı olduğu şeklinde yorumlanarak desteklenmiştir. Başbakan Erbakan'ın; bazı politikalarını gericilik olarak nitelendiren bir kesim, askeri müdahaleyle Erbakan'ın iktidardan uzaklaştırılmasını gerekli görmüş ve 28 Şubat'ı desteklemiştir. Bu manada TÜRK-İŞ ve DİSK'in, 28 Şubat süreciyle ilgili tavrıyla, bu halk kesimlerinin sesi olduğu söylenebilir. MEMUR-SEN ve HAK-İŞ ise, Batı Çalışma Grubu ve medya tarafından yürütülen çalışmalara rağmen sahada askeri vesayeti ve antidemokratik uygulamaları protesto ederek bu durumun toplumda normalleşmesine ve yapılan post-modern darbenin meşrulaştırılmasına karşı çıkmıştır.

Ancak sonuç olarak beşli girişimin savunduğu 28 Şubat MGK kararları uygulamaya geçirilmiştir.

1960’larda görünür hale gelen, 1980 darbesi ve 28 Şubat süreciyle tekrar başlayan başörtüsü yasağının, yakın siyasi tarihimiz boyunca sağ partilerce aşılmaya çalışıldıkça, yasağın sürdürülmeye çalışıldığı bilinmektedir. MEMUR-SEN ve HAK-İŞ’in ise yasakların kaldırılması ve 1982 model kılık kıyafet yönetmeliğinin değiştirilmesi konusunda uzun yıllar süren bir mücadele verdiği görülmektedir. 2002 yılında Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle üst düzey bürokratlar değiştirilmiş ve böylece üniversitelerde ve diğer kamu kurumlarında yasaklar fiili olarak kalkmaya başlamıştır. Fiili durum değişmeye başlasa da hukuken mevcut durum devam ettiğinden MEMUR-SEN ve HAK-İŞ bu konuda kalıcı bir hukuki düzenleme yapılması için siyasi iktidara baskılarını sürdürmüş ve sonuç alınmıştır. Özgürlük için 10 milyon imza kampanyası, TBMM önünde yapılan basın açıklamaları, oturma eylemleri, sivil itaatsizlik eylemleri, çıkarılan yayınlarda, konferans ve mitinglerde konunun gündemde tutulmasıyla sorunun çözümü için gerekli olan siyasi ortam ve kamuoyu desteği oluşmuş ve toplumda travmaya dönüşen bir mağduriyet ortadan kaldırılmıştır.

Ayasofya’yla ilgili yapılan eylemlere bakıldığında Milli Türk Talebe Birliği, Anadolu Gençlik Derneği, HAK-İŞ ve MEMUR-SEN ’in öne çıktığı görülmektedir. Bu örgütler çoğu zaman birlikte yürüttüğü büyük miting ve eylemlerle konuyu uzun yıllar boyunca gündemde tutmuş, kararlılıkla mücadele etmiştir. Sivil toplum örgütlerinin verdiği uzun soluklu bu mücadele sonunda Ayasofya’nın ibadete açılması muhafazakâr vatandaşlar nezdinde sevinçle karşılanmıştır.

2010 ve 2017 referandumlarında Büyük kitlesel örgütler olan MEMUR-SEN ve HAK-İŞ’in *evet* için çalışması hem referandumun sonucunu etkilemiş, hem de muhalefetin “Anayasayı kimseye danışmadan tek başına değiştiriyor” iddialarının toplum nezdinde etki bırakmamasını sağlamıştır. Siyasi katılım üzerinde sendikaların etkisinin ortaya koyulması konusunda referandum süreçleri önemlidir. Yönetime katılmanın en önemli yolu olan referandum süreçlerinde sendikaların aktif rol üstlenmeleri; birbirinden farklı düşünen halk kesimlerinin görüşlerinin kamuoyuna yansıtılması ve en önemlisi halkın iradesinin sandığa yansıtılması konularında etkili olmaktadır. Türkiye genelinde yaygın teşkilata sahip olmaları, organizasyon kapasiteleri ve medyayı kullanma gücü kamuoyu oluşturma konusunda sendikaları

avantajlı kılmış ve referandum süreçlerinde sendikalar sonuca etki eden belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Türkiye’de ücretli kesimin 2021 yılı rakamlarına göre yaklaşık 20 milyon kişiden oluştuğu ve aileleriyle birlikte düşünüldüğünde bu kitlenin neredeyse halkın çoğunluğuna tekâmül ettiği değerlendirildiğinde, ücretli kesimin resmi ve gerçek temsilcisi olan sendikaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Sivil toplum örgütü, sendika ve siyasi partilerin söylemleri, kamuoyu oluşturmaları ve sonrasındaki seçimlerde halkın bu söylemi geliştiren siyasi partiye verdikleri oyu artırmaları bölge halkının yürütülen politikalara iradelerini yansıttıklarının yani yönetime katıldıklarının göstergesidir. Sivil toplum örgütleri demokratik toplumlarda halkın özgürlük alanını temsil eder ve dolayısıyla siyasal katılımın bir aracıdır. Sendikalar ise; sivil toplum kuruluşları içerisinde siyasi bağlantıları, yaygın teşkilat ağları, maddi güçleri ve halkın genç dinamik ücretli kesimini temsil etmeleri nedeniyle siyasal katılıma önemli katkılar sunmaktadır.

Sendikalar bir meslek örgütü ve aynı zamanda bir baskı grubudur. Sendikaların asli görevi olan ekonomik ve sosyal hakların elde edilmesi siyasetle yakından ilgilidir. Aynı zamanda bir sivil toplum örgütü de olan sendikalar hem ülkenin kültür, sanat, sağlık, eğitim, tarım gibi politikaları, hem de ülkenin genel sorunlarıyla ilgili konularda söz söylemekte, politikalar geliştirmektedir. Sendikaların, hem çalışan kesimin sosyal ve ekonomik haklarını savunması, hem de kamu politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olması, bir anlamda siyasal davranışlarda bulunması anlamına gelmektedir. Günümüzde demokrasi daha çok çoğulculuk vurgusuyla ve farklılıklara imkân vermesiyle tanımlanmaktadır. Çoğulcu bir toplumun oluşmasında ise STK’lar ve özellikle sendikalar çok önemlidir.

Tezde incelediğimiz örnek olayların sonuçları özetlendikten sonra bu sonuçların ve örnek olayların özelliklerinin bir tabloda değerlendirilmesi sağlanmıştır. Örnek olayları değerlendirme tablosu Tablo 5.1’de verilmiştir:

ÖRNEK OLAYLARI DEĞERLENDİRME TABLOSU						
	Örnek Olaylar	Yıl	Eylem Türü	Aktörleri	Sendika Türü	Sonuç
1	1989 Bahar Eylemleri	1989	Sendikal-Ekonomik	TÜRK-İŞ	İşçi	Eylemler sonucunda hedeflenen Toplu Sözleşme imzalandı. İşçiler 1980 darbesi sonrası yaşadığı 10 yıllık ücret kayıplarını telafi etti. İktidar partisinin 1991 seçimlerinde oyları düştü.

2	1990 Zonguldak Grevi ve 1991 Ankara Yürüyüşü	1990-1991	Sendikal-Ekonomik	TÜRK-İŞ	İşçi	Hükümet maden ocaklarını kapatma kararını geri çekti. Sendikanın TİS'de istediği ücret artışı verildi. İktidar partisinin 1991 seçimlerinde oyları düştü.
3	5 Nisan ekonomik kararları	1994	Sendikal-Ekonomik	TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK	İşçi	Çiller Hükümeti TBMM'de güvenoyu alamadı. Erken seçim kararı alındı. 5 Nisan kararları tam olarak uygulanamadı.
4	28 Şubat Süreci ve Beşli Girişim	1997	Toplumsal-Siyasi	TÜRK-İŞ, DİSK	İşçi	Beşli Girişimin savunduğu 28 Şubat MGK kararları uygulamaya geçmiştir.
5	2003 Irak Tezkeresi ve Savaşa Hayır Mitingleri	2003	Toplumsal-Siyasi	KESK, DİSK	İşçi ve Memur	KESK ve DİSK'in başını çektiği Tezkereye karşı olan cephe başarılı olmuş ve Irak tezkeresi TBMM'de reddedilmiştir.
6	Türk Telekom'un Özelleştirilmesi ve 2007 Grevi	2007	Sendikal-Ekonomik	TÜRK-İŞ	İşçi	Sendikanın grev kararı almasının temel nedeni olan ücret denkleştirilmesi ve kapsam dışı personel çalıştırma konuları çözüme kavuşturuldu.
7	Tekel Eylemleri	2009	Sendikal-Ekonomik	TÜRK-İŞ	İşçi	Sendikaların talebi kabul edilmedi. İşçiler 4/C'ye geçirildi.
8	Demokratik Açılım Süreci	2009-2015	Toplumsal-Siyasi	KAMU-SEN, MEMUR-SEN	Memur	KAMU-SEN'in karşı çıktığı süreç 2015 yılında bitirildi.
9	2010 Anayasa Referandum Süreci	2010	Toplumsal-Siyasi	MEMUR-SEN, HAK-İŞ, DİSK	İşçi ve Memur	MEMUR-SEN'in desteğiyle öne çıktığı 2010 Anayasa Referandum %57 'Evet' oyuyla sonuçlandı.
10	Baş Örtüsü Yasağının Kaldırılması	1982-2013	Toplumsal-Siyasi	MEMUR-SEN, HAK-İŞ	İşçi ve Memur	2013 yılında yasak kaldırıldı.
11	Gezi Parkı Eylemleri	2013	Toplumsal-Siyasi	KESK, DİSK	İşçi ve Memur	Taksim Platformunun talepleri yerine getirilmedi. Hükümet Taksim projesini hayata geçirdi.
12	Andımızın Kaldırılması düzenlemesi	2013	Toplumsal-Siyasi	KAMU-SEN, MEMUR-SEN	Memur	MEMUR-SEN'in savunduğu, KAMU-SEN'in karşı çıktığı Andımızın kaldırılması konusunda hükümet geri adım atmadı ve öğrenci andı kaldırıldı.
13	2017 Anayasa Referandum Süreci	2017	Toplumsal-Siyasi	MEMUR-SEN, HAK-İŞ, KESK	İşçi ve Memur	MEMUR-SEN'in desteğiyle öne çıktığı 2010 Anayasa Referandum, %51 'Evet' oyuyla sonuçlandı.
14	Cumartesi Annelerinin Eylemleri	1995-Devam ediyor	Toplumsal-Siyasi	KESK, DİSK	İşçi ve Memur	Eylemler artık gündemden düşse de hala devam etmektedir. Bu eylemlerin yarattığı farkındalık ve kamuoyu, Türkiye'de gözaltında kayıp olaylarının ortadan kalkmasına önemli katkılar sunmuştur.
15	Diyarbakır Annelerinin Eylemleri	2019-Devam ediyor	Toplumsal-Siyasi	MEMUR-SEN, HAK-İŞ	İşçi ve Memur	Eylemler devam etmektedir. Birçok anne bu süreçte evladına kavuşmuştur.
16	Ayasofya'nın İbadete Açılması	2020	Toplumsal-Siyasi	MEMUR-SEN, HAK-İŞ	İşçi ve Memur	1934 yılında müzeye çevrilen Ayasofya 86 yıl sonra ibadete açılmıştır.

17	İstanbul Sözleşmesinin feshedilmesi	2021	Toplumsal -Siyasi	MEMUR-SEN, KESK, DİSK	İşçi ve Memur	İstanbul Sözleşmesi imzalandıktan 10 yıl sonra feshedilmiştir.
----	-------------------------------------	------	-------------------	-----------------------	---------------	--

Tablo 5.1. Örnek Olayları Değerlendirme Tablosu

Örnek olaylar değerlendirildiğinde incelenen olaylardan; 1989 Bahar Eylemleri, 1990 Zonguldak grevi ve Ankara yürüyüşü, 5 Nisan ekonomik kararları, 2003 Irak tezkeresi, Türk Telekom grevi, başörtüsü yasağının kaldırılması, Ayasofya'nın ibadete açılması ve Diyarbakır annelerinin eylemleriyle ilgili, sendikaların istediği sonucun alındığı görülmüştür. Bahsedilen 8 olayda sendikaların verdiği mücadele sonuç vermiş ve sendikalar açısından olay olumlu sonuçlanmıştır. Bu olayların bir başka özelliği de; farklı düşünen sendikaların aksi yönde eylemler yapmaması, sendikalar arasında siyasi bir kutuplaşmanın yaşanmamasıdır. Bu olaylara ek olarak; Cumartesi annelerinin eylemleri ve Tekel eylemlerinde sendikalar kendi arasında siyasi kutuplaşma ve rekabete girmemiştir.

Gezi Parkı eylemleri, Tekel eylemleri ve Cumartesi annelerinin eylemleri sonucunda sendikaların ve eylemcilerin beklediği adımlar hükümetler tarafından atılmamıştır. Hedeflenen sonuçlar elde edilemese de bu eylemler olayların yaşandığı dönemde halkın fikirlerinin ve taleplerinin siyasi iktidara iletilmesi bağlamında katkı sağlamıştır.

28 Şubat süreci, demokratik açılım süreci, 2010 anayasa referandumu süreci, 2017 anayasa referandumu süreci, andımızın kaldırılması, Gezi Parkı eylemleri, İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilmesi olmak üzere toplam 7 örnek olayda ise sendikalar konuyla ilgili birbirlerinden farklı beyanlarda, aksi yönde eylemler de bulunmuşlardır. Bu olaylardan 28 Şubat sürecinde sendikalar içerisinde görüş ayrılıkları olsa da süreci destekleyen TÜRK-İŞ ve DİSK öncülüğündeki beşli girişim belirleyici olmuş ve hedeflenen sonuca ulaşılmıştır. Gezi Parkı eylemlerinde de aksi yönde düşünen sendikalar olsa da sürece KESK ve DİSK damgasını vurmuş, hedeflenen sonuca ulaşılmasa da, farklı düşünen sendikalar olaylar devam ederken ortamı daha fazla kutuplaştırmamak için aksi yönde ciddi eylemler yapmamıştır. Gezi Parkı eylemlerini desteklemeyen sendikalar açıklamalarında genellikle devlete ve eylemcilere sağduyu çağrısında bulunmuştur.

Demokratik açılım süreci, andımızın kaldırılması ve İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilmesi konuları özellikle memur sendikalarının yakından takip ettikleri ve konuyla ilgili ciddi görüş ayrılıkları yaşadıkları olaylardır. MEMUR-SEN; demokratik açılım süreci ve andımızın kaldırılması olaylarında KAMU-SEN'le, İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilmesi olayında ise KESK'le zıt yönde eylemler yapmış ve sürece her iki taraf da ciddi emek ve kaynak harcamıştır. Bu olayların üçünde de sendikalar farklı düşünse de verilen mücadelenin hükümetin verdiği kararda belirleyici olduğu ve sonuç alınan eylemler olduğu düşünülmektedir. 2010 ve 2017 referandum süreçlerinde de; sendikalar görüş ayrılığı yaşayarak birbirilerine zıt açıklamalar yapsalar da sendikaların önemli bir aktör olarak sahada olduğu ve önemli bir siyasi rol üstlendiği değerlendirilmektedir.

Özetle 17 örnek olayın 10'unda sendikalar kendi arasında kutuplaşmamış, olayla ilgili birbirilerine zıt beyanlarda bulunmamıştır. Aksi yönde düşüncesi olan sendikalar da konuyla ilgilenmemiştir. 7 olayda ise sendikalar farklı görüşler beyan ederek bu doğrultuda eylemler yapmıştır. 3 olay sonucunda siyasi iktidarlar eylemcilerin beklediği adımları atmamıştır. 14 olayda eylemler sonrası hükümetler belirli adımlar atmıştır. Örnek olayların çoğunda kamuoyunda öne çıkan sendikanın hedefine ulaştığı görülmektedir. Bazı olaylar ve eylemlerin sonucunda da sendikaların beklentisinin kısmen karşılandığı görülmüştür.

İncelenen örnek olaylardan 6'sında sadece işçi sendikalarının aktif olduğu, 2'sinde de sadece memur sendikalarının aktif olduğu, diğer olaylarda işçi ve memur sendikalarının birlikte tepki verdikleri görülmüştür. Türkiye'de memur sendikaları 1992'de kurulmaya başlamış ve teşkilatlanma, konfederasyonlaşma süreçlerinin tamamlanması ise 1990'ların sonuna kadar devam etmiştir. Bu nedenle 1989-2000 döneminde işçi sendikaları sendikal ve toplumsal olaylarla ilgili eylemlerini sürdürmüş, 2000'li yıllarda memur sendikalarıyla birlikte sendikaların siyasi hayata etkisi artmıştır.

Tablo 5.4'de özetlendiği gibi; memur sendikaları; toplumsal siyasi olaylara işçi sendikalarına göre daha fazla ilgi göstermektedir. 1990'lı yıllarda işçi sendikalarının sendikal eylemleri dikkat çekmekteyken, 2000'li yıllarda memur sendikaları özellikle siyasi konularda yaptığı eylemlerle öne çıkmıştır. Bu yıllarda birçok toplumsal siyasi konuda işçi sendikaları da fikirlerini kamuoyuyla paylaşa da,

memur sendikalarının siyasi toplumsal konulara ilgisi ve eylemleri daha fazla olmuş ve bu konuda öne çıkmıştır. Bu durumun işçi ve memur sendikalarının temsil ettiği kitlelerin eğitim ve sosyokültürel özelliklerinin farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

İncelenen örnek olayların; 31 yıllık bir dönemi kapsadığı, bu dönem içinde kamuoyunda çokça tartışılan konular olduğu ve sendikalar dâhil olmak üzere toplumun birçok kesiminin belirlenen örnek olaylarla ilgili fikir beyan ettiği görülmüştür. Seçilen olaylarda sendikaların siyasi iktidarın aldığı kararları etkileme düzeyi farklı farklı olsa da, sonucu ne olursa olsun birçok olayda sendikalar, temsil ettiği ücretli kesimin sınırlarını aşarak toplumun fikirlerini hükümetlere yansıtabilmiştir. Örneğin andımızın kaldırılması, İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilmesi, demokratik açılım süreci, başörtüsü yasağının kaldırılması konularında sendikaların bu derece meselenin içinde olması, temsil ettiği kitlenin sınırlarını aşarak Türkiye'de demokratik temsil ve siyasi katılımın gelişimine katkı sunduğunu göstermektedir.

Tezin dört savı olduğu giriş bölümünde belirtilmişti. Tezde örnek olayların değerlendirilmesi sonucunda Türkiye'de sendikaların; ücretli kesimin mali, sosyal, özlük haklarıyla ilgili hükümetin alacağı kararları çalışanlar lehine etkilemeye çalışarak, emek kesiminin siyasal katılımına katkı sunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca birinci savla bağlantılı olarak sendikaların; toplumsal-siyasal konularda da eylemler yaparak, temsil ettiği kitlenin sınırlarını aşarak, Türkiye'de halkın siyasal katılımına ve demokrasinin gelişimine katkı sunduğu sonucu da ortaya çıkmıştır.

Tezin üçüncü savı da örnek olay incelemeleri bağlamında değerlendirilmiş ve “Türkiye’de işçi sendikalarının sendikal konularda, memur sendikalarının ise toplumsal-siyasal konularda siyasal katılıma sunduğu katkıyla öne çıktığı tespit edilmiştir.”. Yani işçi sendikaları memur sendikalarıyla kıyaslandığı zaman sendikal konularda yaptığı eylemlerle öne çıkmaktadır. Memur sendikaları siyasi konularla ilgili gerçekleşen toplumsal hareketlere ve eylemlere müdahil olma bağlamında kamuoyunda ve sahada daha görünür durumdadır. İşçi sendikaları ise daha çok sendikal konularda işçilerin siyasal katılımına katkısıyla öne çıkmaktadır. Bu durumun sebebinin işçi ve memur tabanlarının ekonomik, kültürel, sosyal durumuyla ilgili olabileceği düşünülmektedir. Zira her sendika tabanının talepleri ve beklentileri

doğrultusunda faaliyetlerini yürütmekle yükümlüdür. Yani işçi ve memur sendikalarının hem sendikal hem de siyasi konularla ilgilendiği ve bu olaylarla ilgili eylemler yaptığı görülmüş, fakat bu alana duyulan ilgileri ve eylemleri karşılaştırılarak kıyaslamalı bir değerlendirme yapıldığında savununun doğrulandığı değerlendirilmektedir. Bu durumun sebebinin işçi ve memur tabanlarının ekonomik gücü ve eğitim seviyesiyle ilgili olabileceği düşünülse de, bu sebepler ayrı bir çalışmanın konusu olması daha doğru olacaktır.

Tezin dördüncü savı olan; “Türkiye’de sendikaların 2000’li yıllarda toplumsal siyasal konulara ilgisi ve bu alanda siyasal katılıma katkısının 1990’lı yıllara kıyasla durumu da örnek olaylar incelenerek değerlendirilmiş ve 2000’lerde bu ilgi ve çabaların arttığı tespit edilmiştir. 2000’li yıllarda gerçekleşen 13 örnek olayın 11’inin toplumsal-siyasal nitelikte olaylar olduğu görülmüştür. 1990’larda gerçekleşen olaylar incelendiğinde; 1980 askeri darbesi ve 24 Ocak ekonomik kararlarının etkisiyle ciddi ücret kayıpları yaşayarak fakirleşen ücretli kesimin, bu kayıpları karşılamak için yaptığı sendikal eylemlerin öne çıktığı görülmektedir.

Birçok sendika ve konfederasyonun siyasi partilerinkine benzer şekilde kadın kolları, gençlik kolları, engelli komisyonu, emekli komisyonu gibi birimler oluşturması sendikaların daha geniş kitlelere hitap etme, tabanını ve siyasi gücünü artırma çabalarıdır. Benzer şekilde Türkiye’de sendikaların toplumsal siyasal konularda eylemler yapması kamuoyunda ve halk nezdinde sendikaların bilinirliğini de artırmaktadır. Ülkede çok tartışılan ve halkın ilgi gösterdiği bir konuda sendikaların da söz söylemesi sendikaların prestijini de artırmaktadır. Bu politakalar sayesinde sendikalar hem çalışan kesimin sınırlarını aşarak halkın siyasal katılımına katkı sunmaktadır. Ayrıca temsil ettiği kitlenin siyasi konulardaki görüşlerini dile getirdiği için üyelerinin önemli bir kısmının aidiyet duygusunu, örgütsel bağlılığını artırmaktadır. Tabiki çalışanların bir kesimi de sendikaların toplumsal siyasal konulara bu kadar ilgi göstermesine, zaman ve kaynak harcamasına tepki göstermekte ve sadece mali, sosyal ve özlük haklarla ilgili sendikal eylemler yapılmasını istemektedir.

Siyasi iktidarlar ve sendikalar arasında siyasi ilişkiler bağlamında kazan kazan modelinde bir ilişki söz konusudur. Siyasi irade kendi iktidarının halk nezdinde daha demokratik görünmesi ve politikalara duyulan genel memnuniyetin artması için sivil toplum örgütleri ve sendikalarla istişarelerde bulunarak belli kararları alması ve bu

istişare kültürünü sürekli devam ettirmesi gerekmektedir. Sendikalar da kendi tabanını tatmin edebilmek için üyelerinin taleplerini karşılamak ve siyasi iktidarın alacağı belli kararlara müdahil olmak zorundadır. Bu nedenle hem sendikalar hem de siyasi iktidarlar için karşılıklı istişare ve uyuma dayalı bir siyasi ilişki kurmak ve yürütmek örgütsel başarının ve temsil edilen kitlelerin memnuniyetinin artırılması açısından önemlidir.

Çalışmada sendikacılık doktrinlerinden ve modellerinden bahsedilmişti. Türkiye’de de ideolojik doktriner veya mesleki ekonomik sendikacılık anlayışıyla çalışmalarını yürüttüğünü ifade eden sendikalar bulunmaktadır. 1980 sonrası apolitik bir çalışan kitlesinin oluşmaya başlaması sendikaların da 1970’lerdeki ideolojik söylemlerini ve politikalarını değiştirmesine yol açmıştır. Hangi sendikaya üye olursa olsun çalışanların kısa sürede çözülmesini beklediği birçok sendikal ve ekonomik talebi bulunmaktadır. Bu nedenle sendikaların hem ekonomik taleplerin takibini yaparken hem de toplumsal siyasi meselelere tepkisini gösterirken siyasi diplomasiyi ve iletişim köprüsünü zedelemekten haklarını savunmaları ve eylemlerini sürdürmeleri ülkedeki alınan kararları etkileme başarısını artıracaktır.

KAYNAKLAR

- Acar, E. (2019). “*Katılımcı Demokrasilerde Baskı Gruplarının İşlev Ve Yöntemleri*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 61, 235-249.
- Acar, E. (2019). “*Katılımcı Demokrasilerde Baskı Gruplarının İşlev Ve Yöntemleri*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 61, 235-249.
- Akçaylı, N. (1983). *Sendika Teorisi*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- Akkaya, Y. (2015). “*1990’lı Yıllarda Türkiye’de Grevler*”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 54 (2).
- Aktay, N., Arıcı, K., Kaplan, E. (2013). *İş Hukuku*, 6. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Akyüz, Y. (2015). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S. 2015)*, Pegem Akademi Yayını, Ankara.
- Albayrak, L. (2006). 1980’den Günümüze Sendika-Siyaset İlişkisi, Tük-İş Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı, Ankara.
- Aldemir, E. (2010). Türkiye’de Memur Sendikalarının Avrupa Birliği Sürecinden Beklentileri: Eğitim Sendikaları Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Anık, C. (1997). *Çoğulcu Sistemde İşçi Sendikası*, Hizmet-İş Yayınları, Ankara.
- Araz, C. (2019). Şehir Hakkı Kavramı Çerçevesinde Wall Street İşgali ve Gezi Parkı Eylemleri, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Atay, E. (2017). Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisi: 1980 Sonrası Dönem, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Yalova.
- Ay, H. (2003). Yasal soygun çıkar grupları ve rant kollama C. C. AKTAN içinde, Baskı gruplarının gücü ve siyasal karar alma sürecine etkisi. İstanbul: Zaman Kitap, 185-229.
- Aydın, A. (2019). “*Siyasal Katılım Araçları Üzerinden Merkezi ve Yerel Düzeydeki Katılımın İncelenmesi*”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 10 (2), 395-403.
- Aydoğanoglu, E. (2011). *Dünyada ve Türkiye’de Sendika - Siyaset İlişkisi*, İkinci Baskı, Kültür Sanat-Sen Yayınları, Ankara.
- Aydoğdu, Y. (2018). Kamu Görevlilerin Sendikal Hakları, Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kırıkkale.

- Ayyıldız, E. (2005) *Konsolide Bütçe Transferleri İçinde KİT Transferlerinin Yeri*, Ankara: Maliye Bakanlığı Uzmanlık Araştırma Raporu.
- Bal, M. (2010). “*Ütopyanın Siyaset Felsefesi Tarihinde Evrimi*”, ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyalog, 3:1,1-13.
- Başkaya, F. (1995). *Az gelişmişliğin Sürekliliği*, İmge Yayınları, Ankara.
- Baykal, D. (1970). *Siyasal Katılma -Bir Davranış İncelemesi*, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara.
- Bayrakçı, G. (2017). “*Osmanlı’dan Günümüze Türk Sendikacılık Tarihi Üzerine*”, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi,6 (14), 169 – 172.
- Bayramoğlu, A. (2007). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bayramoğlu, N. (1985). *Amerika Birleşik Devletlerinde Lobi Faaliyetleri*, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Benli, F. (2011). “*Türkiye’de Ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi, 1964-2011*”
- Biçakçı, H. (2019). “*Ütopik Sosyalizmde Yönetim Anlayışı*”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (1), 403-217.
- Bilgici, Özcan. (2010). Baskı Gruplarının Siyasi Karar Alma Organları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Barolar Birliği Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Siyasal ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Sakarya.
- Birand, M. A. ve Yıldız, R. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*, Doğan Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitapevi Yayınları Ankara.
- Bölükbaşı, D. (2008). *1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Budak, H. (2021). “*Darağacında Bir Serdengeçti Davası: Medeniyet ve Mekân Bağlamında Ayasofya*”, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18 (39), 858-894.
- Cevizoğlu, H. (2001). *Generalinden 28 Şubat İtirafı “Postmodern Darbe*, Deniz Kabuğu Yayınları, Ankara.
- Coşkun, U. (2012). “*4+4+4 Reformu Eğitimin Temel Sorunlarını Çözer mi?*”, Liberal Düşünce Dergisi, 17 (67), 53-67.
- Çam, E. (2002). *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (2005). *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler*, Nazım Kitaplığı, İstanbul.

- Çavuşoğlu, H. (2011). “Ali Coşkun'un TOBB Başkanlığı Döneminde TOBB-Siyaset İlişkisi”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), 51-61.
- Çavuşoğlu, H., Sezer, Ö. (2013). “Fuat Miras'ın TOBB Başkanlığı Dönemi'nde TOBB-Siyaset İlişkisi”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (1), 167-193.
- Çeçen, A. (1973). *Türkiye'de Sendikacılık*, Özgür İnsan Yayınları, Ankara.
- Çelik A. (2020). *Disk Tarihi-Kuruluş Direniş Varoluş 1967-1975* 1. Cilt, Disk Yayınları No: 78, İstanbul.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelik, A., Aykanat, Ş. (2006). “Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemleri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (2), 215-226.
- Çerçevesi, TÜHİS Yayınları, Ankara.
- Çin, S. (2014). Değişen Yönetim Anlayışı Ve Sivil Toplum Kuruluşları, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim dalı, Ankara.
- Demir, Ö. Acar, M. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Demirli, A. (2018). “Devrimin Çocuklarını Yargılamak: Jakobener”, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, (8) 1, 57-68.
- Dereli, B. (1996). “Dünyada ve Türkiye'de sendikaların örgütlenme modelleri” İstanbul İktisat Fakültesi mecmuası, 297-302.
- Dertdeğil, Ö. (2015). Gezi Parkı Direnişi Sürecinde Grafik Tasarımın Rolü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Tasarımı Ana Sanat Dalı İstanbul.
- DİSK,2010a “DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi'den Başbakan'a çağrı: "Başbakan, 4-C'yi Hangi Sendikaların Önerdiğini Açıklamalıdır!" 04.12.2021
- Doğan, H. (2018). “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Grev Hakkı ve Ta'til-i Eşgâl Kanunu”, Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi, 293 (82), 265-295.
- Doğan, İ. (2002). *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa
- Edward Palmer Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Elhakan, G. D. (2012). 1982 Anayasası'nın 2010 Referandumu Değişiklikleri Kapsamında İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Diyarbakır.

- Emini, F. T. (2013). “*Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: Tüsiad Örneği*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 36, 43-56.
- Eraslan, L. (2012) “*Türkiye’ De Eğitim Sendikacılığının Tarihsel Perspektifi Ve Günümüz Eğitim Sendikacılığının Değerlendirilmesi*” Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012 Bahar, sayı 28, 1-16.
- Erdoğan, H. (2016). Türkiye’de Bir Baskı Grubu Olarak Sendikaların 1960 Sonrası Ekonomi Ve Siyaset Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bilecik.
- Eroğul, C. (1991). *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ertugay, F. (2005). Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidar Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Erzurum.
- Esener, T. (1973). *İş Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara.
- Esin, P. (1974). “*Türkiye’de İşveren Sendikacılığı*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Fişek, K. (1969). *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi Ve İşçi Sınıfı*, Doğan Yayınevi, Ankara.
- Fişek, K. (1977). *Yönetime Katılma*, TODAİE Yayınları No 158, Ankara.
- Gezer, G. (2011). D.İ.S.K. Örneğinde Türkiye’de Sendika Ve Siyaset İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Bursa.
- Gök, M. (2021). “*Hak-İş Ve Siyaset*”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 10 (27), 214-235.
- Gökçe Y. (1993). *Sendikal Bürokrasi ve Çözüm Önerileri*, Araştırma-Röportaj.
- Görmüş, A. Endüstri İlişkileri Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2018.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayınları, İstanbul.
- Güldiken, N. (1996). *Toplum bilimsel Boyutuyla Siyasal Katılma*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.
- Güler, Ş. (2016). Çalışma İlişkilerinde Dönüşüm Ve Küreselleşmenin İşçi Sendikacılığına Etkisi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Gülmez, M. (1990). *Türkiye’de Memurlar ve Sendikal Haklar*, İmge Kitapevi, Ankara.

- Gülmez, M. (1995). *Meclislerde işçi sorunu ve sendikal hareketler*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Güven, T. C. (1998) “Cumhuriyet’in 75. Yıl dönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü”, Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi, Özel sayı, 26-40.
- Güzel, M. Ş. (1982). *Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul.
- Güzel, M. Ş. (2007). *İşçi Tarihine Bakmak*, Tüstav Yayınları, İstanbul.
- Haber-İş, (2008). *Türk Telekom Grevi*, Türkiye Haber-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- HAK-İŞ, 1995 8. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara.
- Hakyemez, Y. Ş. (2010). “2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti”, 14 (2), 387 -406.
- Han, E. (2012). *Damladan Deryaya Türkiye KAMU-SEN Tarihi I*, Ankara.
- Haydaroğlu, C., Erdoğan, H. (2016). “Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısındaki Dönüşümünde Sendika-Siyaset İlişkisi”, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 02 (02), 38-46.
- Heaton, H. (1985). *Avrupa İktisat Tarihi I ve II. Cilt*, Teori Yayınları, Ankara.
- Işık, G. (2006). Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD’ın Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolünün Yazılı Basında Sunumu, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla ilişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.
- Işık, M. (2019). “28 Şubat Süreci Hakkındaki İddialar Ve Ak Parti’nin Sürecin Hukuki Düzenlemelerini Dönüştürme Çabası”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (9) 17, 122-135.
- Işıklı, A. (1967). *Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara.
- Işıklı, A. (1974). *Sendikacılık ve Siyaset*, Odak Yayınları, Ankara.
- Işıklı, A. (2003). *Gerçek Örgütlenme: Sendikacılık*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- İbrahimoglu, R. (1974). “İşveren Sendikalarının Doğuşu ve Gelişmesi”, 0 (25), 115-130.
- İçmez, U. E. (2014). "Sendika Siyaset İlişkisi 1946 Sendikacılığı", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı, İstanbul.

- İğci, A. (2008). Sivil Toplum Kuruluşu Üyeliğinin Siyasal Katılma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Isparta Örnek Olayı, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.
- İlter, T. (1986). *Siyasal Demokrasi Siyasal Katılma Baskı Grupları ve Sendikalar*, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi-7, İstanbul.
- İnternet: Akgeyik, T. (1994). "Sendika Siyaset İlişkisi (Karşılaştırmalı Modeller Açısından)", Kamu-İş Dergisi 1994 Ocak Sayısı. <https://www.tuhis.org.tr/pdf/336.pdf>
- İnternet: Akın, Ş. (2016)., “*Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz*”, Liberal Düşünce Dergisi, (21) 84, 35-86. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790452>
- İnternet: Akşam,2013 “İşte akıl insanlar listesi” 26.01.2022 <https://www.aksam.com.tr/siyaset/iste-akil-insanlar-listesi/haber-183297>
- İnternet: Aljazeera,2013 “Türkiye’de başörtüsü yasağı: Nasıl başladı, nasıl çözüldü?” <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu> 19.02.2022
- İnternet: Alkan, A. (2021). “*Türkiye aktivizminde Cumartesi Anneleri: Hafıza, direniş ve duygu politikası*”, Human Rights Agenda in the Post-Pandemic Era, 1-20 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=FDZJdMkAAAAJ&citation_for_view=FDZJdMkAAAAJ:IjCSPb-OGc4C
- İnternet: Almond, G. A., Powell, G. B. (1969). “*Comparative Politics: A Developmental Approach*” American Political Science Review, 63 (2), 536-537. <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review> <https://doi.org/10.1017/S0003055400262448>
- İnternet: Alpkaya, G., (1995). “*Kayıplar sorunu ve Türkiye*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50(3), 31-63. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/36412>
- İnternet: Anadoluajansı,2013a “Milli İradeye Saygı" mitingleri başlıyor” 11.12.2021 <https://www.aa.com.tr/tr/politika/milli-iradeye-saygi-mitingleri-basliyor/239168>
- İnternet: Anadoluajansı,2013b “Özgürlük İçin 10 Milyon İmza” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ozgurluk-icin-10-milyon-imza/285076>
- İnternet: Anadoluajansı,2013c “Kıyafet özgürlüğüne 12 milyon imza” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kiyafet-ozgurlugune-12-milyon-imza/267409> 26.02.2022
- İnternet: Anadoluajansı,2013d “DİSK ve KESK'ten iş bırakma kararı” 11.12.2021 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/Disk-ve-Keskten-is-birakma-karari/238170>

- İnternet: Anadoluajansı,2017 “MHP'li muhaliflerden 'Türk Milliyetçileri Hayır Diyor' buluşması” <https://www.aa.com.tr/tr/politika/mhp-li-muhaliflerden-turk-milliyetcleri-hayir-diyor-bulusmasi/753293> Erişim:30.03.2022
- İnternet: Anadoluajansı,2018 “28 Şubat davasında 21 sanığa müebbet hapis cezası” <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/28-subat-davasinda-21-saniga-muebbet-hapis-cezasi/1117370> 13.02.2022
- İnternet: Anadoluajansı,2019 “Çocukların eli kalemdir, silah tutmaz” <https://www.aa.com.tr/tr/diyarbakir-annelerinin-evlat-nobeti/cocuklarin-eli-kalemdir-silah-tutmaz/1580063> 30.12.2019
- İnternet: Anadoluajansı,2019 “Hayatı mücadeleyle geçen isim: Şule Yüksel Şenler” <https://www.aa.com.tr/tr/portre/hayati-mucadeleyle-gecen-isim-sule-yuksel-senler-/1567355>
- İnternet: Anadoluajansı,2020 “Tartışmaların odağındaki 'Gezi Parkı'nda ne olmuştu?” 11.12.2021 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tartismalarin-odagindaki-gezi-parkinda-ne-olmustu/1739319>
- İnternet: Anadoluajansı,2021 “Diyarbakır annelerinin evlat nöbeti 3'üncü yılında” <https://www.aa.com.tr/tr/diyarbakir-annelerinin-evlat-nobeti/diyarbakir-annelerinin-evlat-nobeti-3uncu-yilinda/2352234#>
- İnternet: Anayasa,2010 “2010 Anayasa Değişikliği” <https://www.anayasa.gen.tr/5982.htm>
- İnternet: Babacan, A. (2018). “Ak Parti Dönemi İlk Küresel Karşılaşma:1 Mart 2003 Tezkeresi” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 51, Ocak-Haziran, 21-38. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/500900>
- İnternet: Bakırcı, K. (2015). “İstanbul Sözleşmesi”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı:4, 133-204. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abd/issue/33839/374687>
- İnternet: Batmaz, N. Y. (2014). “Belediye Kanunu'nun Kent Hakkı Perspektifinde Değerlendirilmesi”, Türk Yurdu Dergisi, 103(319). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=122> 08.12.2021
- İnternet: Bayramoğlu,2015 “Çözüm Süreci: Siyasetten Silaha” <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2015/10/Al-Bayramoglu-Assessment-TUR.pdf> 30.01.2022
- İnternet: BBC,2013a “Taksim Platformu'nun taleplerini içeren tam metin” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130605_taksim_platformu_talepler 10.12.2021
- İnternet: BBC,2013b “İmralı'ya heyet gitti” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130103_turkey_talks 27.01.2022

- İnternet: BBC,2013c “KESK ve DİSK'ten direnişe destek eylemi”
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130604_sendikalar_grev
11.12.2021
- İnternet: Berberoğlu E. (1999) “Türbanın 30 yıllık yükselişi” Hürriyet Gazetesi köşe yazısı
<https://www.hurriyet.com.tr/enis-berberoglu-turbanin-30-yillik-yukselisi-1-39078520>
- İnternet: Bianet,2010a “BDP Referandumu Boykot Kampanyasını İstanbul'dan Başlattı” <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/123843-bdp-referandumu-boykot-kampanyasini-istanbul-dan-baslatti> Erişim: 17.03.2022
- İnternet: Bianet,2010b “TÜRK-İŞ'teki 12 Sendika Referandumda "Hayır" Diyor”
<https://m.bianet.org/bianet/siyaset/123903-turk-is-teki-12-sendika-referandumda-hayir-diyor>
- İnternet: Bianet,2014 “Bir Dakika Karanlık: ‘Minimum Seviyede’ Bir Eylem”
<https://bianet.org/bianet/siyaset/160565-bir-dakika-karanlik-minimum-seviyede-bir-eylem> 13.02.2022
- İnternet: Bianet,2018 “KESK: Ülkemiz Yeniden Demokratikleşmeden Bu Felaketlerin Sonu Gelmeyecek” <https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/200211-Kesk-ulkemiz-yeniden-demokratiklesmeden-bu-felaketlerin-sonu-gelmeyecek> 29.12.2021
- İnternet: Bianet,2020 “Hüda Kaya: Ayasofya kilise olarak kalmalı”
<https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/227109-huda-kaya-ayasofya-kilise-olarak-kalmali>
- İnternet: Bianet,2021a “Gün Gün Diyarbakır Anneleri Eylemi”
<https://bianet.org/bianet/yasam/212798-gun-gun-diyarbakir-anneleri-eylemi>
29.12.2021
- İnternet: Bianet,2021b “DİSK'ten İstanbul Sözleşmesi açıklaması”
<https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/243856-Disk-ten-istanbul-sozlesmesi-aciklamasi>
- İnternet: Birgün,2012, Aziz Çelik “Yeter ama! Asıl siz KESK'ten özür dileyin!”
<https://www.birgun.net/haber/yeter-ama-asil-siz-Kesk-ten-ozur-dileyin-4346>
15.02.2022
- İnternet: Birgün,2017 “Eğitim Sen OHAL ile teslim alınamaz”
<https://www.birgun.net/haber/egitim-sen-ohal-ile-teslim-alinamaz-161344>
- İnternet: Bora, T. (1999). “*Beşli Sivil İnsiyatif Biterken*”, sayı 118.
<https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-118-subat-1999/2312/besli-sivil-insiyatif-biterken/5338>
- İnternet: Canikoğlu, S. K. (2015). “*Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Ulusal ve Uluslararası Mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284*

Sayı Kanun)”, 2015, sayı 3, 355-378.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/abd/issue/33844/374770> 03.02.2022

İnternet: Ceylan, A., Uslu, İ. 2012 “1 Mart Tezkeresinin Türk Dış Politikasına Etkisi”
<http://politikaakademisi.org/2012/06/15/1-mart-tezkeresinin-turk-dis-politikasina-etkisi/> 16.12.2021

İnternet: CNNTürk,2018 “Süleyman Soylu'dan 'Cumartesi Anneleri' açıklaması: İzin vermedik çünkü...” <https://www.cnnturk.com/turkiye/suleyman-soyludan-cumartesi-anneleri-aciklamasi-izin-vermedik-cunku>

İnternet: Coşkunoglu, 2007, CHP Uşak Milletvekili Osman Coşkunoglu’nun TBMM’ye verdiği 12.11.2007 tarih, 7/785 esas numaralı Soru Önergesi.
<https://www.tbmm.gov.tr/Milletvekilleri/UyeninSahibiOlduguYaziliSoruOnergeleri?donemKod=23&sicil=rcgnHZamkGA=> 27.11.2021

İnternet: CouncilofEurope,2011 “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi”
<https://rm.coe.int/1680462545>

İnternet: Cumhuriyet,2010a “Seni asker değil ama TEKEL işçisi götürecektir”
05.12.2021 <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/seni-asker-degil-ama-tekel-iscisi-goturecek-116270>

İnternet: Cumhuriyet,2010b “82 Anayasası'nda yapılan değişiklikler” 12.03.2022
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/82-anayasasinda-yapilan-degisiklikler-131754>

İnternet: Cumhuriyet,2011 “28 Şubat’ın üstünden 14 yıl geçti”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/28-subatin-ustunden-14-yil-gecti-225858> 13.02.2022

İnternet: Cumhuriyet,2017a ““Hayır" diyeceğini açıklayan KAMU-SEN'e saldırı: Genel Başkan Konuk'a tehdit” <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hayir-diyecegini-aciklayan-KAMU-SENe-saldiri-genel-baskan-koncuka-tehdit-665290> Erişim: 30.03.2022

İnternet: Cumhuriyet,2017b “KESK: Referandumda 'Hayır' diyoruz”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/Kesk-referandumda-hayir-diyoruz-668677> Erişim:01.04.2022

İnternet: Cumhuriyet,2020a “Kadınlar İzmir'den seslendi: AKP MYK'SI İstanbul Sözleşmesini tartışmaya yetkili değildir!”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kadinlar-izmirden-seslendi-akp-myksi-istanbul-sozlesmesini-tartismaya-yetkili-degildir-1759422> 09.02.2022

İnternet: Cumhuriyet,2020b “Kılıçdaroğlu'ndan Ayasofya çıkışı: Erdoğan, CHP itiraz eder mi diye düşünmesin, kararnameyi imzalasın”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglundan-ayasofya-cikisi-erdogan-chp-itiraz-eder-mi-diye-dusunmesin-kararnameyi-imzalasın-1749418> 08.03.2022

İnternet: Çelik, A. (2020) “DİSK Tarihi Cilt 1” Erişim Tarihi: 03.07.2021
http://Disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/Disk_TARiHi_CI%CC%87LT_1.pdf

İnternet: ÇSGB Çalışma Hayatı İstatistikleri
<https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/>

İnternet: ÇSGB, 2022 “Kamu Görevlileri Sendika Üye Sayıları Hakkında Tebliğler”
<https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/kamu-gorevlileri-sendika-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/> Erişim: 01.09.2022

İnternet: ÇSGB,2019 “Hak-İş Ana Tüzüğü”
https://www.csgeb.gov.tr/media/3007/hakis_tuzuk.pdf Erişim Tarihi: 03.08.2019

İnternet: Danıştay,2021 “Danıştay MEB’in Andımız kararına itirazını karar bağladı.”
<https://danistay.gov.tr/assets/pdf/guncelKararlar/2021-06-11-11-14-4839093.pdf>

İnternet: Demir, F. (2013). “*Sendikaların Kuruluşu ve İşleyişi*” Çalışma ve Toplum Dergisi, 39 (4), 17-42. <https://calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1495-55218258.pdf> 13.02.2021

İnternet: DİSK 5. ve 6. Genel Kurul Çalışma Raporları. <http://arastirma.disk.org.tr/> 01.12.2021

İnternet: DİSK, 2010b “DİSK Anayasa Referandumunda Neden "Hayır" Diyor?”
<http://Disk.org.tr/2010/08/Disk-anayasa-referandumunda-neden-hayir-diyor/>

İnternet: DİSK, 2015 “DİSK-KESK-TMMOB-TTB: “Darbeciler yenilecek, halklarımız kazanacak” <https://disk.org.tr/2015/09/disk-kesk-tmmob-ttb-darbeciler-yenilecek-halklarimiz-kazanacak/>

İnternet: DİSK,2016 “Genel Başkanımız Kani Beko TMMOB Genel Kurulu’na katıldı” <http://Disk.org.tr/2016/05/genel-baskanimiz-kani-beko-tmmob-genel-kuruluna-katildi/>

İnternet: DİSK,2017 “Memleketin ve İşçilerin Geleceği için Hayır!”
<http://Disk.org.tr/2017/02/memleketin-ve-iscilerin-gelecegi-icin-hayir/>
Erişim:30.03.2022

İnternet: Diyanet-Sen,2008 “Diyanet-Sen Dergisi”, 2008 yılı Nisan Sayısı
<https://www.diyanetsen.org.tr/dergi/nisan2008.pdf>

İnternet: Diyanet-Sen,2013 “Zincirler Kırılsın, Ayasofya Açılsın!”
<https://www.diyanetsen.org.tr/zincirler-kirilsin-ayasofya-acilsin> 08.03.2022

İnternet: Doğan, E. (2003). “*Sendikalar Ve Türkiye’nin Avrupa Birliği Siyaseti*”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (6), 19-43. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php> 24.01.2021.

İnternet: Durmuş, M. T. (2021). “Cumhurbaşkanının Uluslararası Sözleşmeler Üzerindeki Tasarruf Yetkisi Ve Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesinden Ayrılmasının Hukuki Analizi”, SÜHFD, (29) 3, 1969-2007. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1740724>

İnternet: EBS,2013 “Akil İnsanlar Marmara Bölgesi Heyeti, MEMUR-SEN 'in Marmara Bölgesi Şube Başkanları Toplantısı'na Katıldı” <https://www.ebs.org.tr/manset/2048/G%C3%B6revde%20y%C3%BCkselmeye%20tabi%20kadroya%20s%C4%B1nav%C4%B1z%20atama%20yarg%C4%B1dan%20d%C3%B6nd%C3%BC> 28.01.2022

İnternet: EBS,2014 “Rakamlarla 28 Şubat Raporu” https://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/28_subat_rapor_web.pdf 14.02.2022

İnternet: Eğitim-Sen,2014 “Eğitim-Sen Tüzüğü” http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/51040a5e4881afc_ek-2.pdf

İnternet: Eken, A. (2019). “Bugünkü Ayasofya’nın İlk Noel’i Ayasofya Destanı”, Yazar Ahmet Eken <https://birartibir.org/ayasofya-destani/> 02.03.2022

İnternet: Erdem, Ç., Erdem D. F. (2016). “İtalya’da Faşizmin Yükselişi ve Antonio Gramsci’nin Faşizm Karşıtı Strateji ve Taktikleri”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 103-127.

Erdoğan, E., Ak, M. Z. (2003). “Neo-liberal Ekonomik Dönüşüm ve Sendikalar”, Kamu-İş Dergisi, 7 (2), <https://www.tuhis.org.tr/pdf/7237.pdf> 18.01.2021.

İnternet: Erdoğan, E. G. (2012). “Bizans Dönemi’nde Ayasofya, Tarihçesi ve Mimari Özellikleri Hakkında Genel Bilgiler”, İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, 1-7. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istjss/issue/17487/183009>

İnternet: Ergin, S. (2000). “Sedat Ergin: Erkaya'nın silahsız kuvvetler doktrini” <https://www.hurriyet.com.tr/sedat-ergin-erkayanin-silahsiz-kuvvetler-doktrini-39163765> 14.02.2022

İnternet: Euronews,2021 “İstanbul Sözleşmesi'ni imzalayan ve onaylayan ülkeler hangileri?” <https://tr.euronews.com/2021/03/20/istanbul-sozlesmesi-ni-imzalayan-ve-onaylayan-ulkeler-hangileri> Erişim Tarihi: 27.07.2021

İnternet: Evrensel,2002 “Çağlayan'da ABD'ye öfke” 19.12.2021 <https://www.evrensel.net/haber/137988/caglayan-da-abd-ye-ofke>

İnternet: Evrensel,2010b “Erdoğan, referandum mitinglerine Bingöl’den başladı” Erişim:15.03.2022 <https://www.evrensel.net/haber/184582/erdogan-referandum-mitinglerine-bingol-den-basladi>

İnternet: Evrensel,2012 “Demokrasiye balans ayarı yaptık” <https://www.evrensel.net/haber/24118/demokrasiye-balans-ayari-yaptik> Erişim 01.03.2022

- İnternet: Evrensel,2017 “TÜRK-İŞ Başkanı Atalay'dan 2023'lü referandum açıklaması” <https://www.evrensel.net/haber/316193/turk-is-baskani-atalaydan-2023lu-referandum-aciklamasi>
- İnternet: Evrensel,2018 “Cumartesi Anneleri 700. haftasında | Devletin değişmeyen yüzü!” <https://www.evrensel.net/haber/359999/cumartesi-anneleri-700-haftasinda-devletin-degismeyen-yuzu>
- İnternet: Fendoğlu, H. T. (2002). “2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlanması (Ay. Md.13.)” Anayasa Yargısı Dergisi, 18 (1), 111 – 149. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anayasayargisi/issue/52002/678117>
- İnternet: Garipoğlu, F. K., Şanlı, A. S. (2021). “Muhafazakâr Ve Feminist İdeolojiler Bağlamında İstanbul Sözleşmesi Tartışmalarına Yönelik Bir Eleştirel Söylem Analizi” Memleket Siyaset Yönetim, (16) 35, 125-188. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1853871>
- İnternet: GazeteDüvar,2017 “Kamu Sen'e 'hayır' baskını ve tehdit” <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/01/25/kamu-sene-hayir-baskini-ve-tehdit>
- İnternet: Geçer, E., Kıymaz E. (2019) “Kadın Hakları ve Algısının İdeolojik Örüntüsü: KADEM Örneği”, İnsan ve İnsan Dergisi, 6(20), 185-204. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/44865/458413>
- İnternet: Gedikli, Ö. (2021). “Türk Şiirinde “Çarmıhtaki Mabet” Ayasofya”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14 (76), 87-103. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/mosque-on-the-cross-hagia-sophia-in-turkish-poetry.pdf>
- İnternet: Göktürk, E. (2020). “TÜRK-İŞ'te Sosyal Demokrat Muhalefet ve DİSK'e Yönelim: (1970-1975)”, Mülkiye Dergisi, 44 (2), 321-340. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1362499>
- İnternet: Güler, M. A. (2019). “Zonguldak Havzasında İşçi Hareketleri ve 1990-1991 Büyük Madenci Grevi”, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2019/1, 509-530. <https://calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1791-4a7a9a87.pdf> 28.10.2021
- İnternet: Gülmez, M. (1986). “1936 İş Yasası'nın Hazırlık Çalışmaları”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0 (35),127-163. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9755>
- İnternet: Güzel, A. (1986). “3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0 (35), 165-215. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/935/10549>
- İnternet: Habertürk,1995 “1995 Genel Seçim Sonuçları” <https://www.haberturk.com/secim1995> 11.02.2022

- İnternet: Habertürk,2011 “2011 Genel Seçimi Sonuçları”
<https://www.haberturk.com/secim/secim2011/genel-secim>
- İnternet: Habertürk,2012 “İmralı'yla görüşüyoruz”
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/807198-imraliyla-gorusuyoruz>
27.01.2022
- İnternet: Habertürk,2013a “Ankara'da 'Milli İradeye Saygı' mitingi” 11.12.2021
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/852655-ankarada-milli-iradeye-saygi-mitingi>
- İnternet: Habertürk,2013b Guntay Şimşek “28 Şubat'ın ekonomi ayağı nasıl sorgulanacak?”
<https://www.haberturk.com/yazarlar/guntay-simsek-1019/880513-28-subatin-ekonomi-ayagi-nasil-sorgulanacak> 17.02.2022
- İnternet: Habertürk,2013c “Son dakika haberi Andımız kararının gerekçesi açıklandı”
<https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-andimiz-kararinin-gerekcesi-aciklandi-3100087> 25.12.2021
- İnternet: Habertürk,2017 “A'dan Z'ye 16 Nisan referandumu: Madde madde yeni anayasa”
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1427214-adan-zye-16-nisan-referandumu-madde-madde-yeni-anayasa> Erişim: 29.03.2022
- İnternet: Habertürk,2021a “Diyarbakır annelerini konu alan yarışmada dereceye girenlere ödülleri verildi”
<https://www.haberturk.com/diyarbakir-haberleri/89036812-diyarbakir-annelerini-konu-alan-yarismada-dereceye-girenlere-odulleri-verildi>
- İnternet: Habertürk,2021b “Türkiye, İstanbul Sözleşmesi'nden ayrıldı”
<https://www.haberturk.com/turkiye-istanbul-sozlesmesi-nden-ayrildi-3011989>
09.02.2022
- İnternet: Hak-İş,2009 “Hak-İş 9. ve 10. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporları”
<https://www.hakis.org.tr/yayinlar.php> Erişim: 24.12.2021
- İnternet: Hak-İş,2013 “Güçlü Türkiye Bugünleri Sağduyu İle Aşacaktır.” 11.12.2021
https://www.hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=542
- İnternet: Hak-İş,2017 “Arslan, Anayasa Değişikliği Bizi İlgilendirmez Diyemeyiz”
https://www.hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=1616
- İnternet: Hak-İş,2020 HAK-İŞ Tarihçesi
<https://www.hakis.org.tr/icerik.php?sayfa=3> 12.05.2020
- İnternet: Hak-İş,2021 “HAK-İŞ'ten Diyarbakır Annelerine Destek Ziyareti”
https://www.hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=3538
- İnternet: Halktv,2021 “A'dan Z'ye Gezi Davası'nda neler yaşandı”
12.12.2021 <https://halktv.com.tr/gundem/adan-zye-gezi-davasinda-neler-yasandi-458715>

İnternet: <http://Disk.org.tr/2010/02/Disk-genel-baskani-suleyman-celebiden-basbakana-cagri-basbakan-4-cyi-hangi-sendikalarin-onerdigini-aciklamalidirr21/>

İnternet: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/965043>
<https://belleten.gov.tr/ozet/326/tur>

İnternet: https://www.academia.edu/23285000/Osmanl%C4%B1_dan_Cumhuriyet_T%C3%BCrkiyesi_ne_Sendikal_Geli%C5%9Fmeler_%C4%B0stanbul_Umum_Deniz_ve_Maden_K%C3%B6m%C3%BCr%C3%BC_Tahmil_ve_Tahliye_Amele_Cemiyeti 02.03.2021

İnternet: https://www.researchgate.net/profile/Coskun-Can-Aktan/publication/318682081_Yasal_Soygun_Cikar_Gruplari_ve_Rant_Kollama/links/597773ed45851570a1b31357/Yasal-Soygun-Cikar-Gruplari-ve-Rant-Kollama.pdf Erişim 20.05.2022

İnternet: Hürriyet, 2003b “Yeniden "1 Dakika Karanlık" eylemi”
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yeniden-1-dakika-karanlik-eylemi-38540137>

İnternet: Hürriyet, 2019 “Kılıçdaroğlu'ndan Diyarbakır Anneleri açıklaması: Acılarını paylaşmak ortak görevimiz”
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglundan-diyarbakir-anneleri-aciklamasi-acilarini-paylasmak-ortak-gorevimiz-41330812> 29.12.2021

İnternet: Hürriyet, 2002 “140 örgütten 'Irak'ta Savaşa Hayır' mitingi” 19.12.2021
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/140-orgutten-irakta-savasa-hayir-mitingi-38434934>

İnternet: Hürriyet, 2003a “Ankara'da 'savaşa hayır' mitingi”
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankarada-savasa-hayir-mitingi-38546454> 19.12.2021

İnternet: Hürriyet, 2011 “Erdoğan, Cumartesi Anneleri ile görüştü”
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-cumartesi-anneleri-ile-gorustu-16945633>

İnternet: Hürriyet, 2013c “STK'lardan 'Gezi Parkı' eylemleri için sağduyu çağrısı” 11.12.2021
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/stklardan-gezi-parki-eylemleri-icin-sagduyu-cagrisi-23446410>

İnternet: ILO 87 No'lu Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377261/lang--tr/index.htm 14.02.2021

İnternet: ILO 98 No'lu Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi. https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377267/lang--tr/index.htm

- İnternet: İHA,2013a “Kemal Kılıçdaroğlu'ndan hükümete andımız tepkisi”
<https://www.ihacom.tr/haber-kemal-kilicdaroglundan-hukumete-andimiz-tepkisi-312804/> 25.12.2021
- İnternet: İHA,2013b “TÜRK-İŞ Genel Başkanı Kumlu: "Bu Süreç Akan Kani Durduracak" <https://www.ihacom.tr/kocaeli-haberleri/turk-is-genel-baskani-kumlu-bu-surec-akan-kani-durduracak-407215/>
- İnternet: İleri, Ü. (2014). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Örgütlenmelerini Hazırlayan Etmenler”, Emek ve Toplum Dergisi, 7 (3).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84810> 01.04.2021
- İnternet: İşler, A. (2020). “Ayasofya’nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları (1950-1970)”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (2), 301 – 307.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/bitlissos/issue/59327/819840> 28.02.2022
- İnternet: KAMU-SEN,2013a “Genel Başkan, 'Gezi Parkı Meselesi Bardağı Taşır Son Damla Oldu” 11.12.2021 <https://www.kamusen.org.tr/arsiv/genel-baskan---gezi-parki-meselesi-bardagi-tasiran-son-damla-oldu--/2184/>
- İnternet: KAMU-SEN,2013b “Çözülme Sürecinde Yer Alanlar Milletimiz Tarafından Sorgulanacak” <https://www.kamusen.org.tr/arsiv/cozulme-surecinde-yer-alarlar-milletimiz-tarafindan-sorgulanacak/2109/>
- İnternet: KAMU-SEN,2013c “2 Ekim’de I. Tbm Öünde Ve Tüm İllerimizde Öğrenci Andını Okuyacağız” <https://www.kamusen.org.tr/arsiv/2-ekim-de-i--tbmm-onunde-ve-tum-illerimizde-ogrenci-andini-okuyacagiz/2268/> 25.12.2021
- İnternet: KAMU-SEN,2013d “Kesk Ve Memur-Sen Akil Koalisyonunda Buluştu” <https://www.kamusen.org.tr/arsiv/kesk-ve-memur-sen-akil-koalisyonunda-bulustu/2108/> 25.12.2021
- İnternet: KAMU-SEN,2013e “Türk Dayanışma Konseyi’nin Ülkemizdeki Son Gelişmelerle İlgili Basın Açıklamasıdır.” <https://www.kamusen.org.tr/arsiv/turk-dayanisma-konseyi-nin-ulkemizdeki-son-gelismelerle-iligili-basin-aciklamasidir-2190/> 11.12.2021
- İnternet: KAMU-SEN,2014 “Türk Eğitim-Sen 5. Olağan Merkez Genel Kurulu Yapılıyor” <https://www.kamusen.org.tr/arsiv/turk-egitim-sen-5--olagan-merkez-genel-kurulu-yapiliyor/2361/>
- İnternet: KAMU-SEN,2022a “KAMU-SEN Tarihçe” <https://www.kamusen.org.tr/25/arsiv.html#> Erişim 01.09.2022
- İnternet: KAMU-SEN,2022b “KAMU-SEN Ana Tüzüğü” <https://www.kamusen.org.tr/26/tuzuk.html> Erişim 01.09.2022
- İnternet: KanalB,2013 “Kızılay’da ‘Andımız’ Protestosu” <http://www.kanalb.com.tr/haber.php?HaberNo=52238> 25.12.2021

- İnternet: Kaosgl,2014 “LGBT Hakları Sendikal Haklardır Sempozyumu”
<https://kaosgl.org/haber/lgbt-haklari-sendikal-hakladir-sempozyumu> Erişim
20.04.2022
- İnternet: Karabağ, T. (2020). “*Kıdem Tazminatının Dünyü, Bugünü ve Yarını*”, Çalışma
ve Toplum Dergisi, 67 (4), 2260-2295.
<https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-6530-900ba1cc.pdf>
- İnternet: Karadağ, A. (2011). “*Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’de
Demokratikleşme, Sivil Toplum Ve Sendikalar*”, Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (3), 29-52.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194452> 24.01.2021.
- İnternet: Karamustafaoğlu, M. T. (1961). “*İngiliz İşçi Partisi*”, Ankara Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dergisi, (18) 1,223-258.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/auhfd/issue/42947/519798>
- İnternet: Kartal, S. (2019). “*Türkiye Cumhuriyeti’nin Eğitim İdeolojisi Ve ‘Andımız’
Metni*”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, (6)12, 25-31.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/915022>
- İnternet: Kenanoğlu,2017 “Önceki referandumların kazananı kaybedeni” Evrensel
Gazetesi 07 Nisan 2017 Köşe Yazısı. Erişim: 12.03.2022
<https://www.evrensel.net/yazi/78826/onceki-referandumlarin-kazanani-kaybedeni>
- İnternet: KESK,2010 “Barışa Dayalı, Eşitlikçi, Özgürlükçü, Halkçı Ve Demokratik
Yeni Bir Anayasa Talebimiz Gerçekleşinceye Kadar Mücadeleye Devam
Edeceğiz” <https://Kesk.org.tr/2010/07/23/barisa-dayali-esitlikci-ozgurlukcu-halkci-ve-demokratik-yeni-bir-anayasa-talebimiz-gerceklesinceye-kadar-mucadeleye-devam-edecegiz/> Erişim: 24.03.2022
- İnternet: KESK,2015 “Lami Özgen: Seçimlerdeki Önceliğimiz Emek, Barış ve
Özgürlükler Eksenidir.” <https://Kesk.org.tr/2015/01/23/lami-ozgen-secimlerdeki-onceligimiz-emek-baris-ve-ozgurlukler-eksenidir/>
- İnternet: KESK,2017 “Hayır de! Herkes Kazansın!”
<https://Kesk.org.tr/2017/02/11/hayir-de-herkes-kazansin/> erişim 01.04.2022
- İnternet: Koç, Y. (1997). “*Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu-MİSK*”,
Kebikeç Dergisi, Sayı 5, 207-219.
<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1493537777b.pdf>
<https://kebikecdergi.org/sayilar/sayi-5-icindekiler/> 13.05.2021
- İnternet: Koç, Y. (1998b). “*Türkiye’de Değişen Toplumsal - Siyasal Saflaşma Ve Beşli
Girişim*”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, (22) 213,Kasım-Aralık.
<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1544286439b.pdf> 10.02.2022

- İnternet: Kutal, M. (1965). “*Mevzuatımızda Sendikalara Yasak Edilen Faaliyetler*”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, (25), 1-2, 123-140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/826/9027>
- İnternet: Küçükylmaz, M. M. (2019). “*Medyada Demokratik Açılım Ve Bir İletişim Krizi Olarak Habur Vakası: Eleştirel Bir Yaklaşım*”, International Balkan University Turkish Studies, 14 (6), 2923-2937. <https://www.acarindex.com/pdfler/acarindex-241509bd-7512.pdf>
- İnternet: Mahiroğulları, A. (2003). “*Fransa’da Sendika Siyasi Parti İlişkileri*”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 18 (1), 361-380. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3503> 24.11.2021
- İnternet: Mahiroğulları, A. (2011). “*Türkiye’de Sendika - Siyasi Parti İlişkileri*”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/9437> 24.01.2021
- İnternet: Mahiroğulları, A. (2012). “*Sendika-Siyaset İlişkisinin Teorik Çerçevesi Ve Günümüzdeki Düzeyi*”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 19, Sayı 1. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/7578/99475> 01.02.2021
- İnternet: Mahiroğulları, A. (2015). “*Osmanlı Döneminde Kurulan İki İşçi Cemiyeti (Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti)*”, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 3. <https://calismatoplum.org/calisma-toplum-arsivi/1097> 01.02.2021
- İnternet: Makal, A. (2002). “*Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930 ve 1940’lı Yıllar*”, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı 92, Bahar 34-70. <https://www.yumpu.com/tr/document/read/35809847/ta-1-4-rkiyenin-sanayileame-sa-1-4-recinde-aaga-1-4-ca-1-4-sorunu-sosyal-politika->
- İnternet: MEMUR_SEN, 2003 “MEMUR-SEN Basın Açıklamaları 2003” <https://www.memursen.org.tr/basin-katalog>
- İnternet: MEMUR_SEN,2007 “MEMUR_SEN 3. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu” <https://www.memursen.org.tr/documents/faaliyetraporu3.pdf> Erişim: 29.09.2022
- İnternet: Memurlar.net,2008 “Birleşik Kamu-İş kuruldu” <https://www.memurlar.net/haber/102240/birlesik-kamu-is-kuruldu.html> Erişim: 21.09.2022
- İnternet: Memurlar.net,2018 “MEMUR-SEN 'den 81 ilde, 'Andımız Kararı’na tepki” <https://www.memurlar.net/haber/783577/MEMUR-SEN -den-81-ilde-andimiz-karari-na-tepki.html> 26.12.2021
- İnternet: MEMUR-SEN, 2016 “2014 – 2015 Yıllarını Kapsayan 2. Dönem Toplu Sözleşme” 06.12.2021 <https://www.memursen.org.tr/2014-2015-yillarini-kapsayan-toplu-sozlesme-kazanimlarimiz>

İnternet: MEMUR-SEN, 2017 “MEMUR-SEN 81 İlde “EVET” Tercihiyle Alanlara İniyor” <https://www.memursen.org.tr/MEMUR-SEN-81-ilde-evet-tercihiyle-alanlara-iniyor>

İnternet: MEMUR-SEN, 2018 “4/C’lilerin 4/B’ye Geçirilmesine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı Bugünkü Resmi Gazete’de Yayımlandı” <https://www.memursen.org.tr/4clilerin-4bye-gecirilmesine-iliskin-bakanlar-kurulu-karari-bugunku-resmi-gazetede-yayimlandi>

İnternet: MEMUR-SEN,2008 “MEMUR-SEN Genel Başkanı Dr. Ahmet Aksu, ‘Yasak Sürerse, Yeni Anayasa Kadük Olur” <https://www.memursen.org.tr/MEMUR-SEN-genel-baskani-dr-ahmet-aksu-yasak-surerse-yeni-anayasa-kaduk-olur--1> 26.02.2022

İnternet: MEMUR-SEN,2009 “Her eylem yeniden diriltir beni...” <https://www.memursen.org.tr/http://www.memursen.org.tr/her-eylem-yeniden-diriltir-beni->

İnternet: MEMUR-SEN,2010 “Demokratikleşmeye Ve Referanduma ‘Evet’, Şiddete Ve Teröre ‘Hayır’ ” <https://www.memursen.org.tr/demokratikleşmeye-ve-referanduma-evet-siddete-ve-terore-hayir> Erişim: 19.03.2022

İnternet: MEMUR-SEN,2012a “Başörtüsü Yasağı, Kadına Uygulanan Şiddettir” <https://www.memursen.org.tr/basortusu-yasagi-kadina-uygulanan-siddettir-1> 26.02.2022

İnternet: MEMUR-SEN,2012b “Başörtüsü Yasağı, Başı Açık Kadınlar İle Erkelerin Sorunudur” <https://www.memursen.org.tr/basortusu-yasagi-basi-acik-kadınlar-ile-erkelerin-sorunudur-4> 26.02.2022

İnternet: MEMUR-SEN,2013a “Gündoğdu, Gezi Parkı Olaylarına Sağduyu Çağrısı Yaptı” 11.12.2021 <https://www.memursen.org.tr/gundogdu-gezi-parki-olaylarina-sagduyu-cagrisi-yapti>

İnternet: MEMUR-SEN,2013b “MEMUR-SEN Sadece Bir Konfederasyon Değil, Demokrasiden ve Özgürlüklerden Yana Bir Sivil Toplum Kuruluşudur” <https://www.memursen.org.tr/MEMUR-SEN-sadece-bir-konfederasyon-degil-demokrasiden-ve-ozgurluklerden-yana-bir-sivil-toplum-kurulusudur-1> 26.12.2021

İnternet: MEMUR-SEN,2013c “Gündoğdu: Gezi Parkı Küresel Bir Senaryonun Ürünü” 11.12.2021 <https://www.memursen.org.tr/gundogdu-gezi-parki-kuresel-bir-senaryonun-urununu-1>

İnternet: MEMUR-SEN,2018a “4/C'nin Adı Değişti, Sorunlar Duruyor” 06.12.2021 <https://www.memursen.org.tr/4cnin-adi-degisti-sorunlar-duruyor>

İnternet: MEMUR-SEN,2018b “Tek Tipçi ve Benzeri Militarist Ritüellere Karşıyız” <https://www.memursen.org.tr/tek-tipci-ve-benzeri-militarist-rituellere-karsiyiz> 26.12.2021

- İnternet: MEMUR-SEN,2019a “MEMUR-SEN Kadınlar Komisyonu’ndan İstanbul Sözleşmesi Çağrısı” <https://www.memursen.org.tr/MEMUR-SEN -kadinlar-komisyonundan-istanbul-sozlesmesi-cagrisi> 07.02.2022
- İnternet: MEMUR-SEN,2019b “MEMUR-SEN 6. Olağan Genel Kurulu Gerçekleştiriliyor” <https://www.memursen.org.tr/MEMUR-SEN -6-olagan-genel-kurulu-gerceklestiriliyor>
- İnternet: MEMUR-SEN,2019c “Eğitim-Bir-Sen 6. Olağan Genel Kurulu Gerçekleştirildi” <https://www.memursen.org.tr/egitim-bir-sen-6-olagan-genel-kurulu-gerceklestirildi>
- İnternet: MEMUR-SEN,2020a “MEMUR-SEN Kadınlar Komisyonu’ndan İstanbul Sözleşmesi Raporu” <https://www.memursen.org.tr/MEMUR-SEN -kadinlar-komisyonundan-istanbul-sozlesmesi-raporu> 08.02.2022
- İnternet: MEMUR-SEN,2020b “86 Yıllık Hasret Cuma Namazı ile Son Buldu” <https://www.memursen.org.tr/86-yillik-hasret-cuma-namazi-ile-son-buldu> 08.03.2020
- İnternet: MEMUR-SEN,2021a “6. Dönem Toplu Sözleşmede İmzalar Atıldı” 06.12.2021 <https://www.memursen.org.tr/6-donem-toplu-sozlesmede-imzalar-atildi>
- İnternet: MEMUR-SEN,2021b “MEMUR-SEN Kadınlar Komisyonu’ndan Diyarbakır Annelerine Ziyaret” <https://www.memursen.org.tr/MEMUR-SEN -kadinlar-komisyonundan-diyarbakir-annelerine-ziyaret>
- İnternet: Mevzuat,2001 “4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Ve Toplu Sözleşme Kanunu” 13.02.2021 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4688.pdf>
- İnternet: Milligazete,2013 “Kamuda başörtüsü yasağı bugünden itibaren kalkıyor” <https://www.milligazete.com.tr/haber/1062400/kamuda-basortusu-yasagi-bugunden-itibaren-kalkiyor> 26.02.2022
- İnternet: Milligazete,2020 “Türkiye, İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmelidir” <https://www.milligazete.com.tr/haber/4347237/turkiye-istanbul-sozlesmesinden-cekilmelidir> 08.02.2020
- İnternet: Milliyet,1998a “Akın Birdal'a suikast” <https://www.milliyet.com.tr/the-others/akin-birdala-suikast-5357142> 28.12.2021
- İnternet: Milliyet,1998b “Hak - İş'ten türbanlı öğrencilere uyarı” <https://www.milliyet.com.tr/the-others/hak-isten-turbanli-ogrencilere-uyari-5345338>
- İnternet: Milliyet,2009a “Bahçeli TEKEL işçilerine yapılan baskıyı kınadı” 06.12.2021 <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bahceli-tek-el-iscilerine-yapilan-baskiyi-kinadi-1176815>

- İnternet: Milliyet,2009b “34 PKK 'lı Habur Sınır Kapısı'ndan girip teslim oldu”
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/34-pkk-li-habur-sinir-kapisindan-girip-teslim-oldu-1151953> 30.01.2022
- İnternet: Milliyet,2013 “Çözüm sürecinin sonunda terör daha da güçlenecek”
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/cozum-surecinin-sonunda-teror-daha-da-guclenecek-1702213> 30.01.2022
- İnternet: Milliyet,2021 “Anayasa’nın 134 hükmü değiştirildi”
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/anayasanin-134-hukmu-degistirildi-6426456>
- İnternet: Mimarist,2021 “Taksim Dayanışması Güncesi” 10.12.2021
<http://www.mimarist.org/taksim-dayanismasi-guncesi/>
- İnternet: Moroğlu, N. “*Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi 6284 Sayılı Yasa Ve İstanbul Sözleşmesi*”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Mart-Nisan 2012, Sayı 99, ss. 357-380. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- İnternet: Mynet,2013 “Hak İş Sendikası Başkanı Arslan Rize'de Çözüm Sürecini Konuştu” <https://www.mynet.com/hak-is-sendikasi-baskani-arslan-rizede-cozum-surecini-konustu-180100950579> 28.01.2022
- İnternet: NTV, 2010 “Erdoğan: Ayıp olmuyor mu? ” 03.12.2021
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-ayip-olmuyor-mu,PLRKh7iFo0CcoUMOnRFMvQ>
- İnternet: NTV,2013 “Sendikalardan 'Gezi' grevi ” 11.12.2021
<https://www.ntv.com.tr/ekonomi/sendikalardan-gezi-grevi,-Eeo9MMmUkCW0BeY7CjI3g>
- İnternet: NTV,2021a “Diyarbakır anneleri evlat nöbetini 24 saat tutacak”
https://www.ntv.com.tr/turkiye/diyarbakir-anneleri-evlat-nobetini-24-saat-tutacak,PrkUyNQJpk-VETM5IB_yOg
- İnternet: NTV,2021b “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İstanbul Sözleşmesi açıklaması”
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-istanbul-sozlesmesi-aciklamasi,Qpjuv26lM3kSSLfud6z0xXQ> 09.02.2022
- İnternet: Nurdoğan, A. K., Dur, A. İ. B. ve Öztürk, M. (2016) “*Türkiye’de Ve Dünyada Kıdem Tazminatı Fonu*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(4), 1153-1171.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/52991/701684>
- İnternet: Orakoğlu, B. (2018) “Fadime Şahin’in 2018 versiyonu mu?”
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/bulent-orakoglu/fadime-sahinin-2018-versiyonu-mu-2046599> 11.02.2022
- İnternet: Öz Orman-İş,2010 “Uslu: Temiz Bir Vicdanla ‘Evet’ Diyoruz”
<https://www.ozorman-is.org.tr/tr/haber/105/uslu-temiz-bir-vicdanla-evet-diyoruz>

- İnternet: Özdemir, R. (2021). “Bir Finansman Kurumu Olarak Orta Sandıklar”, İslami İlimler Araştırmaları Dergisi, Sayı 10, 93-115. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2037165>
- İnternet: Özkiraz, A., Talu, N. (2008). “*Sendikaların Doğuşu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması*”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 108-126. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00344893.2013.800348> Erişim: 6.10.2022
- İnternet: Öztürk, E. (2016). “*Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı Ve Anti-Komünizm (1965-1971)*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20163, 103-126. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/276252>
- İnternet: Polat, F (2015). “*Dünya Sistemik Krizin Bir Parçası Olarak Gezi Parkı Direnişi*”. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(17), 97-117. https://asosjournal.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=1583198229_749%20Ferihan%20POLAT.pdf&key=33289
- İnternet: Radikal, 2010b “Yazıcı'nın Tekel yorumu: İşe şeytan karıştı” 4.12.2021 <http://www.radikal.com.tr/turkiye/yazicinin-tekel-yorumu-ise-seytan-karisti-979052/>
- İnternet: Radikal, 2010a “Başbakan'ın 'Genel grevle hükümet devirme' azarına sendikacı şaşı kaldı” <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/basbakanin-genel-grevle-hukumet-devirme-azarina-sendikaci-sasti-kaldi-976238/>
- İnternet: Raico, R. (2011). “*Klâsik Liberalizmin Yükselmesi, Çökmesi ve Rönesansı*”, Çeviren Atilla Yayla, Liberal Düşünce Dergisi, 16 (64), 75-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48185/609815> 18.01.2021
- İnternet: Resmi Gazete 1947 sayı:6542, “5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6542.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete 1950 sayı: 7420, 5518 Sayılı İş Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 31 Ocak 1950 Tarihli Resmi Gazete, Sayı 7420. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7420.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete, 1936 “15 Haziran 1936 tarih ve Sayı 330 sayılı Resmi Gazete - İş Kanunu” <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3330.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete, 1961 “1961 Anayasası”, Resmi Gazete sayı 10859. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete, 1963, “274-275 sayılı Kanunlar”, 1963 tarih, 11462 sayılı Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete, 1965 “624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu”, Resmi Gazete sayı:12025 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12025.pdf>

- İnternet: Resmi Gazete,1970 “274 sayılı Sendikalar Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve 31. Maddesine Bir Bend İle Bu Kanuna 3 Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun” <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13577.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete,1982a “1982 Anayasası”, Resmi Gazete sayı 17844 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete,1982b “Kamu Kurum Ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Ve Kıyafetine Dair Yönetmelik” <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17849.pdf> 20.02.2022
- İnternet: Resmi Gazete,1983 sayı 18040 “2821 ve 2822 sayılı Kanunlar”. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18040.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete,2010 “4C’lilerin Mali Hakları” <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100204-2.htm>
- İnternet: Resmi Gazete,2012a “1. Dönem Toplu Sözleşme Kamu görevlileri hakem kurulu kararı” 06.12.2021 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120601-21.pdf>
- İnternet: Resmi Gazete,2012b 28460 sayılı Resmi Gazete “6356 sayılı Sendikalar Ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu” <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121107-1.htm> 13.02.2021
- İnternet: Resmi_Gazete,1988 “27 Aralık 1988 tarih, 20032 sayılı Resmi Gazete” <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20032.pdf>
- İnternet: Resmi_Gazete,1990 “28 Ekim 1990 tarih, 20679 sayılı Resmi Gazete” <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20679.pdf>
- İnternet: Resmigazete,2020 “Ayasofya Camii’nin İbadete Açılması” <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200710M1-1.pdf>
- İnternet: Sabah,2013 “Erdoğan 'Andımız'ın neden kaldırıldığını açıkladı” <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-andimizin-neden-kaldirildigini-acikladi-1774517> 25.12.2021
- İnternet: Sendika,2014 “Toplumsal muhalefetten Cumartesi Annelerinin 500. haftasına çağrı” <https://sendika.org/2014/10/toplumsal-muhalefetten-cumartesi-annelerinin-500-haftasina-cagri-224057/>
- İnternet: SES,2015 “Kesk; Gerçek-Özgür Toplu Sözleşme İçin Tis Taleplerimizi Açıkladık!” <https://ses.org.tr/2015/07/Kesk-gercek-ozgur-toplu-sozlesme-icin-tis-taleplerimizi-acikladik/>
- İnternet: SETA,2010 “2010 Referandumu Siyasi Partilerin Tutumları” <http://file.setav.org/Files/Pdf/2010-referandumu-siyasi-partilerin-tutumlari.pdf>

İnternet: Sevinç, M. (1997). “1995 Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Partiler Tüzemize Etkileri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 52 (1), 633.645. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3109/43041>

İnternet: Sözcü,2013 “Danıştay’dan flaş ‘Andımız’ kararı: Okutulsun!” <https://www.sozcu.com.tr/2018/egitim/ogrenci-andinda-danistay-son-noktayi-koydu-okutulsun-2688481/> 25.12.2021

İnternet: Sözcü,2021 “CHP heyeti ‘evlat nöbetinde’ olan Diyarbakır Annelerini ziyaret etti” <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/chp-heyeti-evlat-nobetinde-olan-diyarbakir-annelerini-ziyaret-etti-6431493/> 30.12.2021

İnternet: Sputnik,2020 “İstanbul Sözleşmesi'nden çekileceğini açıklayan Polonya'da protesto gösterileri” <https://tr.sputniknews.com/20200726/istanbul-sozlesmesinden-cekilecegini-aciklayan-polonyada-protesto-gosterileri-1042529905.html> 05.02.2022

İnternet: Sülker, K. (1969) Türkiye'de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluş Ve Görevleri, Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9471>

İnternet: Şahin, S. Z. (2013). “Kentli ve Mekânsal Bir Protesto Hareketi: Taksim Gezi Parkı Olayları”, Yerel Politikalar Dergisi, Temmuz-Aralık, 75-83. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/497343>

İnternet: Şanlı, A. S. (2018). “Yasın Protestoya Dönüşümünü İncelemek: Cumartesi Anneleri Hareketi Örneği”, Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi, 1 (2), 97-113. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/603385>

İnternet: Şanlı, A. S. (2021). “Bir Yurttaş Protestosu Olarak Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 48, 23-45. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1806589>

İnternet: T24,2010 “BDP referandum için son kararını açıkladı!” T24 Gazetesi 5 Eylül 2010 haberi <https://t24.com.tr/haber/bdp-referandum-icin-son-kararini-acikladi,96396> Erişim:13.10.2022

İnternet: T24,2013a “Başbakan, Taksim Dayanışması ve 8 sanatçıyla görüşmeye başladı” 10.12.2021 <https://t24.com.tr/haber/taksim-platformu-basbakanlik-konutuna-gidiyor,231951>

İnternet: T24,2013b “İşte 28 Şubat davasında okunan 16 yıllık gizli MGK tutanakları” <https://t24.com.tr/haber/iste-28-subat-davasinda-okunan-16-yillik-gizli-mgk-tutanaklari,240273> 13.02.2022

İnternet: T24,2019 “Tüm ayrıntılarıyla Gezi Parkı ve Kavala iddianamesi” 11.12.2020 <https://t24.com.tr/konular/tum-ayrintilariyla-gezi-parki-ve-kavala-iddianamesi,226>

- İnternet: Taksim,2013 “Taksim Dayanışması Bileşenleri” 11.12.2021
<https://www.taksimdayanisma.org/bilesenler>
- İnternet: TaksimDayanışması,2013 “Taksim Dayanışması 5 Haziran 2013 Basın Açıklaması” 11.12.2021 <https://www.taksimdayanisma.org/page/10>
- İnternet: TCCB,2021 “Cumhurbaşkanı Erdoğan, evlat nöbeti tutan Diyarbakır Annelerini ziyaret etti”
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128633/cumhurbaskani-erdogan-evlat-nobeti-tutan-diyarbakir-anneleri-ni-ziyaret-etti>
- İnternet: Tekgıda-İş, 2003, “Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları” 03.12.2021
<https://www.tekgida.org.tr/tekel-ozellestirmesinin-sonuclari-7496/>
- İnternet: Tezel, M. (2021) “Bu ülkeler İstanbul Sözleşmesi’ni neden kabul etmedi?”
https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/sb-mevlut_tezel/2021/03/22/bu-ulkeler-istanbul-sozlesmesini-neden-kabul-etmedi
- İnternet: TİSK,2022 “TİSK Resmi Web Sitesi” <https://www.tisk.org.tr/> Erişim 01.08.2022
- İnternet: TMMOB,2003 “1 Mart'ta Yüzbinler Barış İçin Yürüdü” TMMOB Bülteni Sayı 28 https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/f6ffe13a5d75b2d_ek.pdf 17.12.2021
- İnternet: Tokol, A. (2002). “*Sendikaların Üye Sayısında Azalma Nedenleri Ve Sendikaların İzledikleri Yeni Politikalar*” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt 4, Sayı 1
<http://www.isguc.org/?p=article&id=282&cilt=4&sayi=1&yil=2002> 14.02.2020
- İnternet: Toprak, Z. (1996). “1946 Sendikacılığı: Sendika Gazetesi, İşçi Sendikaları, Birlikleri ve İşçi Kulüpleri ” Toplumsal Tarih Dergisi, Temmuz Sayısı.
https://www.academia.edu/22530192/1946_Sendikac%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Sendika_Gazetesi_%C4%B0%C5%9F%C3%A7i_Sendikalar%C4%B1_Birlikleri_ve_%C4%B0%C5%9F%C3%A7i_Kul%C3%BCpleri 02.03.2021
- İnternet: Toruk, İ. (2011). “*Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 30, 483 – 514.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26252/276532>
- İnternet: TRThaber,2020 “Ayasofya Camii ibadete açıldı”
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/ayasofya-camii-ibadete-acildi-500567.html>
- İnternet: Tunahan, Ö. (2015). “28 Şubat Süreci: ‘Post-Modern Darbe’nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği”, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 2, 23-41. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/301322>

- İnternet: Tunç, B., Çelik, E. (2021). “*Türkiye’de Yapılan Halkoylamaları Ve Bunların Ağrı’daki Yansımaları*”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 18 (71), 653-670. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2277549>
- İnternet: Tunçer, M. (2011). “*Özelleştirme Sonrası Türk Telekom*”, Liberal Düşünce Dergisi, sayı 61, 217-232. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790878> 20.11.2021
- İnternet: Turgay, F. (2017). “*1960-1963 Dönemi İşçi Eylemlerine Aşağıdan Bakmak*”, İnsan ve İnsan Dergisi, 4 (13), 253-263. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/325406>
- İnternet: TürkBüro-Sen,2010 “Evet " Dayatmasını Kabul Etmiyoruz!” <http://www.turkburosen.org.tr/?action=news&id=2710>
- İnternet: Türkeğitimsen,2010 “Genel Başkan, Hükümetin Yaptığı Şark Kurnazlığıdır” https://www.turkegitimsen.org.tr/icerik_goster.php?Id=9834 Erişim: 19.03.2022
- İnternet: Türkeğitimsen,2013 “Andımız davası Danıştay kararı” [https://www.turkegitimsen.org.tr/userfiles/files/danistay_8daire_2018_2319_andimiz\(1\).pdf](https://www.turkegitimsen.org.tr/userfiles/files/danistay_8daire_2018_2319_andimiz(1).pdf) 25.12.2021
- İnternet: Türkeğitimsen,2014 “5. Olağan Genel Kurul.....” https://turkegitimsen.org.tr/icerik_yazdir.php?Id=5896
- İnternet: TÜRK-İŞ,2014 “Dünden Bugüne Eylemlerimiz” <https://www.turkis.org.tr/DUNDEN-BUGUNE-EYLEMLERIMIZ/>
- İnternet: Türkmen, M. (2021). “*1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye’nin Irak Politikası*”, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 5 (1), 185-212. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader/issue/62628/946014>
- İnternet: Vatan,2013 “Akil İnsan'dan Öcalan talebi” <https://www.gazetevatan.com/gundem/akil-insandan-ocalan-talebi-548159> 28.01.2022
- İnternet: Yağcı, O. (2007). “*19. Yüzyıldan Günümüze Üçüncü Yolun Serüveni Sosyalizm Ve Liberalizm Arasında Çatallanan Yollar*”, Memleket Siyaset Yönetim, 2 (5), 71-106. <http://www.msydergi.com/uploads/dergi/157.pdf>
- İnternet: Yenişafak,2008 “Kuvvetler ayrılığı ihlal edildi” <https://www.yenisafak.com/gundem/kuvvetler-ayriligi-ihlal-edildi-121474> 26.02.2022
- İnternet: Yenişafak,2013 “Ayasofya için imza kampanyası” <https://www.yenisafak.com/gundem/ayasofya-icin-imza-kampanyasi-511255>
- İnternet: Yeşilay, R. B. (2005). “*Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri*”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (1), 117-132. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30032>

- İnternet: Yorgun, S. (2007). “*Sivil Toplum Ve Sendikaların Geleceği*”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0 (53, 313 – 330. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/898/10082>
- İnternet: YSK,1994, “27 Mart 1994 Mahalli İdareler Genel Seçimi” <https://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804> 11.02.2022
- İnternet: Yurtoğlu, N. (2018). “ *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)* ”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (17), 81-116. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/563049> 02.12.2021
- İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- İzci, F., Sarıtürk, M. (2019). “*Demokratik Topumlarda Halkın Yönetime Katılımı: Yönetime Katılım ve Yönetişim İlişkisi*”, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2 (3), 498-517.
- Kağnıcıoğlu, D. (1999). Türkiye’de Kamu Sektöründe İşçi Sendikacılığı Ve Küreselleşmenin Etkileri, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İş Ve Sosyal Güvenlik Hukuku Ana Bilim Dalı, Eskişehir.
- Kalaycıoğlu, E. (1983). *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No:10, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş siyasal bilim*, Beta, İstanbul.
- Kamiloğlu, C. (2017). Sınıf, Direniş Ve İletişim Tekel, Seka Ve Metal Direnişi Örnekleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.
- Kanbolat, E. (2015). Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940),
- Kaplan, M. (2019). 1960’lı Yıllarda Yaşanan Fabrika Eylemlerinin Sendika, Seçme Özgürlüğü Bağlamında Değerlendirilmesi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Kara, M. (2000). “Tasavvufi Şiirin Gücü Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Samih Rifat, Hasan Ali Yücel Tekke Şâiri midir?”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (9), 1-25.
- Karaca, M. (2019). Cumhuriyet Döneminde Sendikal Faaliyetlerin Gelişimi (1923-1980), Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Aksaray.

- Karataş, U. (2010). Türkiye’de Memur Sendikacılığı: KESK Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya.
- Kayademir, İ. (2007). Baskı Grupları Ve Bir Baskı Grubu Olan Ziraat Odalarının Tarım Politikalarına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kıran, M. D. (2017). Grev Ve Direnişlerde Kadın Deneyimleri Tekel Direnişi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Kışlalı, A. T. (2002). *Siyaset Bilimi*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Kocaoğlu, M. (1997). *Kollektif Sendika Özgürlüğü ve Faaliyetlerinin Hukuksal*
- Koç, Y. (1992). *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, Ataol Yayınları, İstanbul.
- Koç, Y. (1997). *Sendikalar, Siyaset, Siyasal Parti*, Türkiye Yol-İş Sendikası Eğitim Yay. No.19, Ankara.
- Koç, Y. (1998a). *100 Soruda Türkiye İşçi Sınıfı Ve Sendikacılık Hareketi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Koç, Y. (2000). *Türkiye’de İşçiler ve Sendikalar*, Yol-İş Sendikası Yayını, Ankara.
- Koç, Y. (2003). Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Koray, M. (1992). *Endüstri İlişkileri*, Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kozak, İ. E. (1992). “İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği)”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(37),63-81.
- Köse, T. (2017). “Çözüm Sürecinin Yükseliş ve Düşüşü”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, (4) 1, 13-40.
- Kumlu, S. (2012). Neoliberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu Ve Sınıf Hareketi: 4/C Ve Tekel Direnişi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Kutal, G. (1977). *Türkiye’de İşçi Sendikacılığı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Lefranc, G., Sülker, K. (1996). *Dünyada ve Bizde Sendikacılık*, Varlık Yayınları, İstanbul.

- Limon, R. (2015). “Türkiye’de Kıdem Tazminatının Tarihi Gelişimi ve Kıdem Tazminatı Fonu”,1 (1) 147-170. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/299539>
- Mahiroğulları, A. (1998). 1980 Sonrası Türk ve Fransız Sendikacılığı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Mahiroğulları, A. (2013). *Dünyada ve Türkiye’de Sendikacılık*, Ekin Kitapevi, Bursa.
- Mahiroğulları, A. (2016). *Osmanlıdan Günümüze Türk Sendikacılık Tarihi*, Özlem Kitabevi Yayınları, Sivas.
- Mahiroğulları, A. (2017). “ 1980 Sonrasının Sosyoekonomik Değişim Ve Dönüşümü Bağlamında Sendikacılıkta Gelinek Nokta”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 6 (6), Sayı 16, 498-522. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/393219>
- Makal, A. (1999a). *Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri (1850-1920)*, İmge Kitapevi, İstanbul.
- Makal, A. (1999b). *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Makal, A. (2002). “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar”, Toplum ve Bilim, Sayı: 92, Bahar 2002, ss. 34-70.
- Makal, A. (2002). *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Makal, A. (2007). *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Dönemi Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Makal, A., Çelik A., Koçak, M. H. (2016). *Sınıf Sendika Siyaset*, Ankara.
- Malkoç, E. (2009) Özelleştirme Ve Türk Telekom Örneği , Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bankacılık ve Finansman Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Man, F. (2012). “Türkiye’de Örgütlü Emek ve Devlet Söylemi: Tekel Eylemleri Örneği”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, sayı 61, 63-79.
- Marks, K. Engels, F. (1998). Komünist Partisi Manifestosu, İstanbul. Sosyal Yayınları.
- Mcelroy, W., Çev. Yılmaz Ö. Ç., (2008). “Albert Jay Nock’un Eğitim Üzerine Düşünceleri” Liberal Düşünce Dergisi, 15 (49), 59-66.

- Memiş, D. (2019). 24 Ocak 1980 Kararlarının Çalışma Yaşamına Etkileri: 1980’den 1989 Bahar Eylemlerine, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilimdalı, Kocaeli.
- Munck, R. (2003). *Emeğin Yeni Dünyası*, Çeviren Mahmut Tekçe, Kitap Yayınları, İstanbul.
- Mutlu, A., Yücel, N. *Türkiye’de Kent Hakkı*, Orion Yayınevi, Ankara, 2013.
- Narmanlıoğlu, Ü. (2013). *İş Hukuku II Toplu İş İlişkileri*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Nie N, H. Ve Verba S., (1989). *Siyasal Katılma ve Oy Verme Davranışı*, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara.
- Olgaç, Y. (2006). Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun Türk Çalışma Hayatındaki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Kocaeli, Kocaeli.
- Öner, Ş. (2000). Belediye Yönetim Kararlarında Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkinliği, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Önsoy, R. (1998). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, İş Bankası Kültür Yayını, Ankara.
- Öz, U. (2010). Bir Siyasal Katılma Aracı Olarak Memur Sendikaları: Isparta Örnek Olayı, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.
- Özbudun E. (1975). *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özcan, C. (2010). Türkiye’de Sendika-Siyasi Parti İlişkisi: TKP Atılım Dönemi’nde DİSK-TKP Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özkan, T. (2012). Demokratikleşme Sürecinde Türkiye’nin Referandumla Sınavı, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Denizli.
- Özsaray, M. (2020). “*Ahîliğin Nitelikleri ve Fütüvvet Anlayışıyla İlgisi*” Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2.
- Özsoy, A. E. (2009). Sendika Ve Siyaset İlişkisinin Gelir Dağılımına Etkisi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Öztürk, A. (2007). “*Siyasi Kültür Bağlamında Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi: Sendikacılık Örneği*”, Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Bölümü, Bilgi, 1 (14), 1-35. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1278543> 04.03.2021

- Öztürk, C. (1984). Türkiye’de İşveren Sendikalarının Baskı Grubu Olarak Faaliyetleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Poyraz, D.P. (2017). Neoliberal Dönemde Sınıf Sendika Siyaset İlişkisi DİSK Örneği (1981-1998), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Rocker, R. (2000). *Anarko Sendikalizm*, Çeviren H. Deniz Güneri, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Sakal, M. (1998). “Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer alan Aktörler Ve Roller”, D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, 13 (1), 211-230.
- Salkın, M. E. (2021). Ak Parti Döneminde Siyasal Katılım İle Toplumsal Hareketler İlişkisi, Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin.
- Sanrı, H. K. (1996). Kriz Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Saybaşı, K. (1995). *Siyaset biliminde temel yaklaşımlar*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Sendikacılık Ansiklopedisi, (1996). *Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi* (1 Cilt), Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı, İstanbul.
- Sendikacılık Ansiklopedisi, (1998). *Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi* (2 Cilt), Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı, İstanbul.
- Sendikacılık Ansiklopedisi, (1998). *Türkiye’de Sendikacılık Ansiklopedisi* (3 Cilt), Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı, İstanbul.
- Sezer, Ö., Çavuşoğlu H. (2016). “Türkiye’de Siyaset-Sendika İlişkisi Açısından TÜRK-İŞ: Bayram Meral Ve Salih Kılıç Dönemi”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 18 (7), 166-183.
- Smith, A. (2002). *Ulusların Zenginliği*, Çeviren M. Tanju Akad, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Soytürk, G. (1993). *Sendika Hukuku*, Ankara.
- Sülker, K. (1967). *İşçi Sınıfının Doğuşu*, Memet Yayınları, İstanbul.
- Sülker, K. (1975). *Sendikacılar ve Politika*, May Yayınları, İstanbul.
- Sülker, K. (1998). *Dünyada ve Türkiye’de İşçi Sınıfının Doğuşu*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul.

- Sülker, K. (2004). *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, Tüstav Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H. (1995). *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Şahin, K. (2004). Baskı Grupları Ve Bir Baskı Grubu Olarak Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyoloji Anabilim dalı, Kırıkkale.
- Şahin, N. (2018). “Ülke Karşılaştırmaları Işığında Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisinin Değerlendirilmesi”, Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 115-140.
- Şahlanan, F. (1986). *Sendikalar Hukuku*, BASİSEN Yayınları, İstanbul.
- Taş, H. Y. (1995). Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Türkiye’de Özelleştirme Çalışmaları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Tekerek, M. (2017). Sanayi Burjuvazisinin Üst Örgütü: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Tekerek, M. (2019). “Türkiye’de İşveren Sendikacılığının Tarihi Seyri”, SBF Dergisi, 74 (2), 601 – 629.
- Tekgıda-İş, 2009, “Tekel İşçileri AKP’nin Kapısına Dayanacak” 30.11.2021 <https://www.tekgida.org.tr/tekel-iscileri-akpnin-kapisina-dayanacak-7614/>
- Temür, R. (2019). Baskı Grupları Ve Türkiye’de Bir İşveren Örgütü Olarak Müsiad, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tezcan, A. (2013). Türkiye’de Baskı Gruplarının Vergi Mevzuatının Oluşumuna Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mali Hukuk Anabilim Dalı, Erzincan.
- Tezel, S. Y. (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- TİSK, (1999). *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu*, TİSK Yayınları, Ankara.
- Tokol, A. (1994). *Türkiye’de Sendikal Hareket*, Ezgi Yayınevi, Bursa.
- Tokol, A. (2000). *Avrupa Birliği’ne Üye Ülkelerde Sendikal Hareket*, Vipaş Yayını, Bursa.
- Topçu, A. (2006). Siyasal Karar Alma Organları Üzerinde Çıkar Ve Baskı Gruplarının Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.

- Toprak, Z. (1988). “*Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’si’ne Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti*”, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı 40, 141-153.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal demokrasi, siyasal katılma, baskı grupları ve sendikalar*, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi-7, İstanbul.
- Turan, K. (1999). *Milletlerarası Sendikal Hareket ve Küreselleşme*, Türk Metal Sendikası, Ankara.
- Turan, Z. (2011). “*Dünyadaki Ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi*” Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 4 (1), 56-80.
- TÜRK-İŞ, (1992). *15. Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara.
- TÜRK-İŞ, (1995). *Belgelerle TÜRK-İŞ Tarihi I*, TÜRK-İŞ Yayınları, Ankara.
- TÜRK-İŞ_2 (1995). *Belgelerle Türk İş Tarihi (2) 1963-1980 Türk-İş Olağan Genel Kurulu*, TÜRK-İŞ Yayınları, Ankara.
- Tütüncü, G. (2015). “*İngiltere Ve Türkiye’de Erken Dönem Sendikacılık Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı 23, 493-539. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh776> 23.01.2021
- Uçkan B., Kağnıcıoğlu D. (2008). *Endüstri İlişkileri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Uyan, H. (2016). *Marksizm Ve Devlet İlişkisi: Dünyadaki Uygulamalar Ve Günümüzdeki Marksist Devlet Tartışmaları*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Ünalı, A. N. (2018). *Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD’ın İç Ve Dış Politikada Etkisi*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Yaraşır, V. (2004). *Uluslararası İşçi Hareketleri*, Tüm zamanlar Yayıncılık, İstanbul.
- Yaş, S. Z. (2017). *Siyasete Katılma Biçimi Olarak Toplumsal Hareketler*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Edirne.
- Yazıcı, E. (1996). *Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Aktif Yayınevi, Ankara.
- Yenisey, K. D. (2013). “*Sendikal Örgütlenmede İşkolu Esası ve İşkolunun Belirlenmesi*”, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 4, 43-68.
- Yetik, Z. (1990). *Siyasal Katılım*, Fikir Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, H. (2019a). *Eğitim-Bir-Sen Tarihi 1992-2011* 1. Cilt, Eğitim-Bir-Sen Yayınları:92, Ankara.

- Yıldırım, H. (2019b). *Memur-Sen Tarihi (3 cilt)*, Memur-Sen Yayınları:26, Ankara.
- Yıldırım, K. (2013). *Osmanlıda İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, S. (2019). KİT'ler, Özelleştirme, İstihdamda Emegın Üretkenliğı Tekel Örneğı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yücekök, A. (1982). *Siyasal Davranış ve Siyaset Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Çalışkan, Kenan
Uyruğu : TC

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	TODAİE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	2017
Lisans	Gazi Üniv. Endüstri Mühendisliği	2005
Lise	İskenderun Lisesi	1999

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
12	TCDD Genel Müdürlüğü	Endüstri Mühendisi
4	Ulaştırma MEMUR-SEN	Genel Başkan

Yabancı Dil

İngilizce - iyi derece

Yayınlar

Yüksek Lisans Tezi: Türkiye’de Demiryollarının Serbestleştirilmesi Sürecinin İç Ve Dış Dinamikler Bağlamında Değerlendirilmesi
Makale: Türkiye’de Sendika ve Siyasal Katılım İlişkisine Dair Bir Değerlendirme

